

oftest røddig el. blålig. Tit meget talrig, skadelig v. at æde fisk i garn o. 1. **søsye**, utilpashed m. kvalme og opkastning under sørserjer, skyldes slige vægtsforsyrelser (labyrintirritation), dog også psykiske indtryk. Behandlingen er roligt, horisontalt leje og piller, indeholdende atropin og skopolamin el. barbitursyrepræparater.

søstning, d. s. s. stabelfløbning.

søterritorium, den del af havet, der ligger nærmest en stats kyster og hvorover staten derfor udøver sin højhedsret alene med de begrænsninger som følger af passageretten for andre nationers skibe. Hver stat kan i principippet fastsætte bredden af sit s; hyppigst er den 3 sømil, i Danm. 4 sømil, hvorf intet andet udtrykkeligt er fastsat. Efter 2. Verdenskrig har Sovj. og Polen hævet et s på 12 sømil.

søtunge, d. s. s. tungte.

sotander (*Scapho-poda*), klasse af bløddyr. Langstrakte, omgivet af en svagt krummet, rørformet skal, åben i begge ender. Raspetunge. Særkønnet; larven fimeklaedt. Havdry, sidder delvis nedgravet i bunden. En art ret alm. i Danm.

søtjmester (*tøj*: ældre betegn. for skyts), direktør for søartilleriet, den sofficer, der har ansvar for vedligeholdelse og fornyelse af sovjetens artillerimateriel, planlæggelse af skydningerne m. v.

soul [saʊl, Tāul], off. *Kyongsong*, jap. *Keijo*, hovedstad i (S-)Korea, midt i det vestl. lavland; 1 142 000 indb. (1946). Handels- og jernbanecentrum. Lettere industri. Havneby: Chemulpo.

søulv, d. s. s. havkat.

sour, kronometer til navigationsbrug. **søvagt**, vagtfordeling under gang (sejlads), modsat ankervagt, når skibet ligger til ankers.

søvejsregler, internationale, internat, påbudsbestemmelser til skibsartens betrygelse om skibes vigepligt, lanterneføring, lydsignalering under tåge osv., i Danm. fastsat ved kgl. anordning af 22. 1. 1897 med tillæg.

søvind el. pålænsvind, se land vind.

søvindmergel, hidtil, fed kalkrig mergel fra nedre oligocæn på Horsens-egnen.

søvn, en regelmæssigt tilbagevendende tilstand af bevidstløshed, der lettest indtræffer, når sanseindtrykkene til hjernen bringes ned på et minimum, altså ved mørke, ro og afslappelse. Træthed, legemlig el. åndelig, virker fremmede på tilbøjeligheden til s. s er en nødv. hvile for

storphjernen, og mangel på s vil nedsætte hjernens funktionsevne, evt. fremkalde nervesygdomme. Under s ændres mange af legemets funktioner, pulsen bliver langsom, stofskiftet og legemstemp. falder osv. s styres sandsynligvis fra et særligt s-centrum i mellemhjernen.

søvnbevægeler, *bot.*, plantebevægeler, bl. a. hos bælgplanter og skovsyre; består i, at bladstillingen ændres ved aften, når planterne går i søvnstilling, og om morgen, når de går i dagstilling. Beror på ændring i saftspænding.

søvngængeri el. *somnambulisme*, tilbøjelighed især hos børn og unge mennesker til i mørke el. mindre dyb søvn at gå omkring og evt. foretage mere komplicerede handlinger.

søvnloshed (insomnia). Normalt varer nattesøvnen 7-9 timer uafbrudt, hos børn en del længere, hos ældre noget kortere. Ved f. eks. febersygdomme, sindslidser, smertefulde sygdomme m. fl. og særlig ved neurasteni og depression findes forstyrrelser heri. - Man antager, at den normale sovn udløses fra nervecentre i hjernens centrale dele, muligvis gennem en virkning på blodkarrene i hjernebarnek, og man har tænkt sig, at s skydes forstyrrelser i den reguleringe virksomhed fra disse centre. Psykiske faktorer spiller dog også en stor rolle.

Søværnskommandoen, øverste kommandonydighed inden for soværnet. Chefen for S er tillige direktør for Marineministeriet, der varetager de rent administr. i S, hvori tvør, indgå bl. a. Marinestab'en, der forbereder og planlægger landsstsø- og kystforsvaret.

søorer (*Haliotis*), forgællesnegle. Stor, skaliformet skal m. tykt perlomorslag. I skallen er række huller. En art v.-Eur. Skallene bruges ofte som askebægre.

'Saaby', Viggo (1835-98), da. sprogsforsker, især kendt for sin retskriveningsordbog (1891).

Saabye, August (1823-1916), da. billedhugger; *Susanne for Rødet* og *Lady Macbeth* (begge kunstmus.); statuer af H. C. Andersen (1877, Kongens Have) og J. P. E. Hartmann (1905, St. Annæ Plads, Kbh.) m. m.

sål arkit., 1) det nederste stk. træ i vindueskarm; 2) bunden af en blænding el. niche, som ikke når gulvet.

sålbænk (af sál), udvendig, vandaflledende flade under vindueskarme.

'såleard (oldn. *arbr plov*), primitiv plov-type med vandret løbende skær (sålen). Anv. i sten- og bronzealder.

sålegængere el. *plantigrade*, paddedyr der træder på hele føden, f. eks. bjørnen og mennesket.

sålelæder, leder der fås af oksehuder v. rødgavning el. kromgavning.

såmaskine, landbrugsmaskine til fordeling og nedbringning af sædehorn og frø. Nældags anv. kun radsåmaskiner, der kan udstå frø og korn i række med forsk. afstand (10-60 cm) og med forsk. såmængde (1-200 kg) pr. ha. Sæden føres m. passende mellemrum v. hj. af særligt udformede tilføringshjul fra en beholder gnm. udlobsrør til furer, der trækkes af en række knive på maskinen. De moderne s opstod i Eng. i 18. årh.

såning. Den ældste form for s var bredsåning; nu anv. udelukkende radsåning med såmaskine, der giver en mere ensartet fordeling og dækning af frøet.

sár, sonderdeling af hud el. slimhinde. De akutte sår (lat. *vulnus*) benævnes efter deres oprindelsesmåde, f. eks. smitsår, stiksår, skudsår. Kroniske sår (lat. *ulcus*) opstår ved mangelfuld ernæring, betændelse el. kræft. Sårbehandling. For Listers tid var sårbehandl. tilfældig. Med Lister (1867) kom den antisепtiske sårbehandl. (behandl. af sårinfektionen), der efterfulges af den aseptiske sårbehandl. (forhindring af sårinfektionen); efter den mod. kemoterapis fremkomst er sårbehandl. nærmest kombineret anti-septisk-aseptisk, idet sårene renses, pudres med en blanding af sulfathiazol og penicillin og forbines. Under 2. Verdenskrig kunne man ved denne metode få over 90% af selv de alvorligste sår heltet på ca. 10 dage.

sårfeber, feber p. gr. af betændelse i sår.

sårgangran, d. s. s. hospitalsgangræn, sårsummi, et pektinholdigt stof, der ved beskadigelser udvikles i løvtærne ved. Beskytter mod infektion, idet det lukker for karrene.

sårkork, *bot.*, væv, der dannes, hvor plantens overflade bliver beskadiget, s består af korkceller og fremkommer ved delinger af de uskudte celler i sårets nærhed.

såt (glda. *saath* baghold, egl. om klappernes opstilling i række el. halvkreds), i jagt-sproget den del af terrænet, som ved klapagt afdrives ved en opstilling af skytterne.

T, t, 20. bogstav i det da. alfabet; det stammer fra det lat. T, der er optaget uforandret fra græsk. Rumænsk t (t med cedille) har lydverdien [ts].

T, automobilkendingsmærke f. Viborg amt. t, fork. f. ton.

t., fork. f. troy.

Ta, kern. tegn for tantal.

Taaffe [ta'afs], Eduard Graf von (1833-95), østr. politiker. Førstemin. 1868-70, 1879-93, søgte at vinde cæcherne ved imødekommede politik, mødte modstand bl. tyskerne. Støttet til katolsk-kons. kredse. Fik finanserne til at balancere. Styrtet på forslag om udvidet valgret.

Ta'annek [ta'a-næk], d. s. s. *Ta'anak* i G. T., by i den sydl. del af Jizreelsletten; udgravet af ty. arkeologer.

Tabar [tab'a:rɪ], (838-923), pers.-arab. forfatter, har skrevet en verdenshist. og en koran-kommentar.

Tabariya [tab'a:rɪ-ja], arab. navn på Tiberias i Palæstina.

tabatiére [-t'jæ:ri], (fr., af *tabac* tobak), snustobaksdåse, anv. i 18.-19. årh., af

guld el. sølv med ciselerede el. relieferede, el. af porcelæn med malede bildeled.

ta'bel (lat. *tabula* tavle), oversigt ordnet i kolonner og rubrikker; skematisk opstilling af de lavere tals funktion i de 4 regningsarter, tabel'la'risk, som er ordnet i kolonner og rubrikker.

Taberg [ta'bærɪ], 340 m. h.bjerg i Sv., SSV f. Jonkoping; indeholder store mængder titan- og vanadinsførende jernmalme.

taber'nakel (lat. *tabernaculum* telt), 1) den transportable helligdom, som Israel if. 2. Mos. 25-27 medførte under ørkenvandringen. Den var delt i Det Hellige, hvor skuebordet, den syvarmede guldlysestage og røgofferalteret stod, og Det Allerhelligste med Pagedens Ark. 2) i kat. kirke lille skab, anbragt midt på el. ved foden af alteret, i hvilket ciborium opbevares.

'tabes dor'salis (lat. *tabes* tæring og *dorsalis*, af *dorsum* ryg), lat. betegn. for rygmarvtæring.

tableau [-bi:o] (fr., engl. lille tavle), maleri; arrangeret scenisk opstilling; signaltavle; en verrykkel sesudbrud.

Table Bay ['tæib'tbæi], kapholl. *Tafelbaai*, bugt på den sydligste del af Afr.s Atlanterhavskyst. Cape Town ligger ved T.

table d'hotte ['tabb 'do:t] (fr. *vertens bord*), fallesspising ved et langt bord i hoteller o. l.

Table Mountain ['teiW' mauntin], eng. navn på Taffelbjerget.

ta'blet (fr., af lat. *tabula* planke, tavle), skive, lille tavle; *med*, flade, ovale el. runde kager af medikamenter, tiluds bindemedler og sprængmidler, de sidste til at sprengte t til pulver efter synknningen, tilfører en renlig og nøjagtig dosering af lægemidler.

tablette'ri' (fr. af lat. *tabula* planke), kunstdrejere- el. kunstnedkerarbejde: æsker, pipbehoveder, cigarrør m. m.

ta'blinum (lat.), i det rom. privathus et stort rum, der i hele sin længde står i forb. m. atrium. Sædvanligvis et rigt udstyret rum.

Tabor, arab. *Djebel et Tur*, hebr. *Har Tavor*, bjerg i N-Palæstina SV f. Tiberias Søen; 562 m. If. traditionen Forklarelens Bjerg.

Tåbor [ta:bɔr], by i S-Cechy, 14 000 indb. (1930). Grl. som husstift faestning 1420. **Tåbor**, *Peder* (f. 1891), da. journalist, medarb. og red. ved soc. dem. provins-blade, red. ved »Social-Demokraten« 1930, ansvarsh. red. fra 1941.

tåborritter, de yderliggående husitter; opkaldt efter 2izkas Lejr, Tåbor, i S. Bdhmen.

Tabouis [ta'bwi], *Geneviéve* (f. 1892), fr. journalist, udenrigspolitisk redaktør ved »L'Oeuvre« 1933-40.

Tabriz [tå'bri:z], by i NV-Iran, hovedby i prov. Azerbaidjan, på banen fra Tebriz til Sovj. 214 000 indb. (1942); trafikcentrum med handel og tæppetekstil- og tændstikindustri.

tabliste, trykt liste over de i en fægtning, slag el. krig faldne, sårede og savnede; **tabs- og vindingskonto**, d. s. s. gevinst- og tabskonto.

tabt foden betegner i jagtsproget, at hunden er kommet bort fra vildtets spor.

tabu (polynesisk: afgrænset), i religionshistorien betegn. for ting, som man ikke må komme i berøring med, fordi de er fyldt med kræfter, som ikke stemmer overens med de kræfter, som rummes i en selv. t har som forudsætning de antikke kulturerne erfaring, at alt er besjælet af særlige kræfter, ikke alene fra naturens side, men en mægtig mand kan også lægge sin kraft i en ting, så den bliver urørlig for alm. mennesker.

Tabula Iliaca (lat.), d. s. s. iliske tavle; **tabula 'rasa** (lat: ubeskrevne tavle), John Lockes billede udtryk for en nyfodts bevidsthed.

tabu'arium (lat. af *tabular* tavle), arkiv; det rom. t på Capitolum, opført af Catulus (konsul 78 f. Kr.), betydelige rester bevaret.

tabu'lata (lat. *tabulatus* fysenet med gulv), uddød, overvejende palæozoisk gruppe af koraller, der består af kalkrør, kamret ved tveriplader (tabulae). Vigtige slægter Favosites og Halysites.

tabu'lator (eng. *tabulator* ordne i tabelform), 1) maskine til statistiske udregninger; 2) stoppeanordning på skrivemaskine til brug ved kolonneopstilling.

tabula'tu'r (lat. *tabula* tavle), en i 15.-18. árh. for orgel-, klaver- el. lutmusik anv. noteringsmåde, der bestod af en kombination af bogstaver, tal og tegn.

'Tabulæ Igu'vinæ (lat.), d. s. s. iguvinske tavler.

tabu'ret (fr. *tabour*, gi. form for *tambour* tromme, p. gr. af ligheden), siddemøbel uden rygstød og len, opr. fra 16. árh. 1 overført bet: ministerembede.

Tacca, *Pietro* (1577-1640), ital. billedhugger. Har udført *rytterstatuer af Filip 3. og 4.* i Madrid, *slaverne til storhertug Ferdinand I.s Monument* i Livorno, og fl. statuetter.

'taget [-k] (lat. *tacere* tie stille), tier; *mus*, anylder, at instrumentet pauserer.

tacho'meter [-ko:] (gr. *thchos* hastighed + -meter), hastighedsmåler; tælleværk, hvormed man kan tælle det antal omdrejninger, en rotorende aksel har gjort i en vis tid.

Tachtigers, *De* [da: 'taftafars] (hol! tachtig 80) (mændene fra 80erne), en række holl. forfattere (Kloos, van Deysel, van Eeden, Verwey, Gorter m. fl.), der med tidskriftet *De Nieuwe Gids* skabte en modernist.-individualist. bevegelse og dyrkede skønhed og forfinet form. Det egl. naturalistiske er kun lidet fremtrædende (d. unge af Deysel).

tachy- [-ky] (gr. *tachys* hurtig, *hurtig*), **tachy'kar'dT** [taky-] (*tachy-* + *kardi*), for hurtig puls.

tachylyt [-ky-] (*tachy-* + gr. *lyein* oplose), basalt, storknet som sort glas, mest i skorpen af basaltiske lavastrømme.

tachy'me'ter [-ky-] (*tachy-* 4. -meter) instrument, der anv. i landmålingen til bestemmelse af terrænpunkters beliggenshed. V. hj. af t bestemmes et punkts retning, afstand og højde. I den enkleste form (kreds-t) er t i alt væsentligt en teodolit med højdekreds. Ved ældre t er hovedvægten lagt på målingens hurtighed fremfor stor nøjagtighed, men moderne t yder stor præcision. III. viser et

moderne reduktions-t, der automatisk reducerer afstanden til vandret længde.

Tacitus, rom. kejser 275-76, udpeget af senatet, dræbt af soldaterne.

Tacitus, *Cor'nilius* (ca. 55-ca. 120), rom. embedsmand og historieskriver. Konsul 97. Overlevende værker: Den litt.-hist. *Dialogus de oratoribus* (dialog om talere), *Agricola* (om hans svigerfader A.s felttog til Britannien), *Germania* (om Germanien og germanerne) (da. 1901-02) og en *Roms hist. fra 77-berius til Domitian* (da. 1885-89), hvorf. af *Annales* behandler tiden indtil Neros død og *Historiae* tiden til Domitian. T er måske Roms bedste hist.skriver. Stilen er knap og rammende, indholdet kritisk og pålideligt.

tackling (da. [takler]) (eng. *to tackle* gå løs på), i fodbold o. l. en spiller forsøg på uden anv. af arme el. hænder at frata en modstander bolden.

Tacna, Perus sydligste dept.; 12 747 km²; 36 000 indb. (1940), tin-, kobber- og sølvminer. Fra hovedstaden T fører en jernbane til havnen Arica i Chile.

Tacna-Arica-konflikten [takna-a'rika-], strid mel. Peru og Chile om område ne T og A., som Chile holdt besat efter krig 1879-83; løstes først 1929 v. voldgitt; Peru fik Tacna, Chile Arica.

Tacoma [ta'ko:ma], havneby ved Puget Sound i staten Washington, USA; 136 000 indb. (1947). Tommerekspot, smelteværker.

Tadmor [tåd-J], oaseby i Syrien NØ f. Damaskus. Oldtidens *Pdl'myra*.

Tadzjiki'stan [-dsi-], unionsrep. i Sovj. i Pamir og bjergene V derfor; 142 300 km²; 1 485 000 indb. (1939). Hovedstad: Stalinabad. Til T hører det autonome område Gorno-Badahsjan. I bjergene holdes kvæg og i oaserne i den vestl. og nordl. del avles bomuldsris, hvede, majs, frugt m. m. Konserves- og bomuldsindustri. Tadzhikerne taler et østiransk sprog. Unionsrep. 1929.

Taegu [tågul], jap. *Taikyii*, handelsby i SØ-Korea; 269 000 indb. (1946).

tael [tæ:l] (sanskr. *tulā* vægt), 1) østas. vægtenhed, specielt = liang (i Kina); 2) ældre regningssmåde = værdien af en t sølv (omkr. 3 sh.).

tafa (*Phasco'gale penicil'lat*), pungvæsel. Egernstørrelse. Australien.

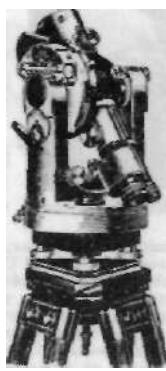
Tafari, *Ras* [ra:s tafari:], den abess. kejser Haile Selassies opr. navn.

tafelrunde [-ronda] (ty. fra fr. *table ronde* rundt bord, egl. om kong Arthur og hans mænd, som sad omkr. det runde bord), bordeskab; sluttet selskab.

taffel, fornemt, fyrestiget spisebord; fornemt mæltid; mæltidets deltagere, selskabet.

taffeland (*Ny'rocafe'rina*), dykand. Rødbrunt hovede, sort hals. Navnlig knyttet til ferskvægt. Ret alm. i Danm. Trekfugl.

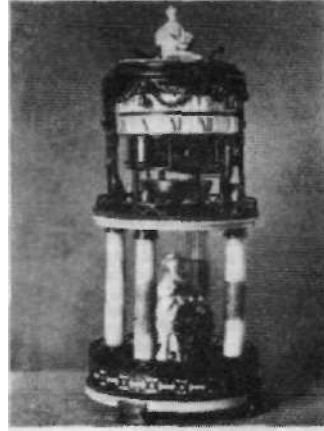
Taffelbjerg ('Mensa'), stjernebilledede på den sydl. stjernehimmel.

Tachymeter.

Taffelbjerget, eng: *Table Mountain*, kaphorn. *Tafelberg* (holl. *tafel* bord), 1092 m h. bjerg 5 km S Cape Town, S-Afr.; siderne er stejle, toppen flad og ofte dækket af hvide skyer.

Taffelbugten, da. navn for Table Bay. taffelur (ty. *Tafel* bord), ur, der kan stilles på et bord. t udførtes fra 16.-18. árh.

Fransk taffelur fra ca. 1780. (Kunstindustrimuseet).

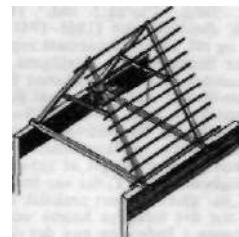
mere og mere luksuøst og fik efter 1670 ofte håndtag ligesom en lygte, derfor i Danm. kaldt *lygeur*.

taffetas [taft'a] (fr. *taft*) (fr. *taft*), tyndt, lyserødt hæfteplaster af taft.

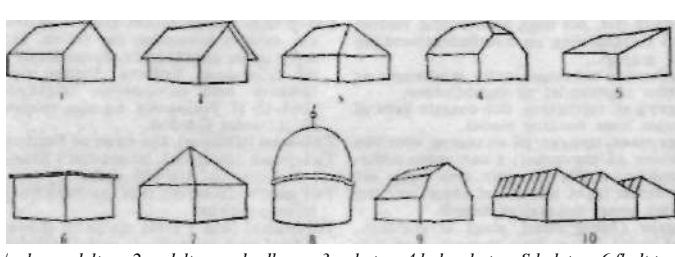
taft (fr. *taffetas*), forsik, glatte, stive stoffer af natur- el. kunstsilke, vævet i lærredsbinding (ved silketøjet alm. benævnt t-binding); anv. til kjoler og foer t af en natursilke er et af de ældste silkestoffer og er ved rigtig opbevaring næsten uforængeligt.

Taft [taft], *William Howard* (1857-1930), USA-politiker. Republikaner, krigsmin. 1904-08; præsident 1909-13, modständer af Th. Roosevelt's kampagne mod trusterne, gennemførte øget toldbeskyttelse. Slægt v. valget 1912, da Th. Roosevelt ved seropstilling splittede partiet. (Portr. sp. 4492).

tag består af den bærende konstruktion og t-beklædningen, f. eks. tegl, strå, tagpap. Det bærende er oftest spærfrag, som **bærer** åsene, hvorpå der kan være fastet sekundære spær, hvorpå der lægtes el.

forskelles, t kan dog også udføres som lameltag, t af jernbeton udføres oftest som massive konstruktioner, buetage, skalkonstruktioner el. lign.; tagformer-

1 alm. sadeltag, 2 sadeltag med udhæng, 3 valmtag, 4 halvvæltag, 5 halvtag, 6 fladt tag, 7 pyramide tag el. teltag, 8 kuppetag, 9 mansardtag, 10 shedtag.

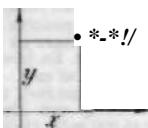
Moseloven er norgivende for ortodokse jøder. T består af Mishna, der afsluttes des om 200 e. Kr., og Gemara, også kaldet T i snævrere forstand. Gemara (det tilgennede, fuldendte) er fortolkninger til Mishna, der efterhånden gjaldt som autoriseret. T foreligger i to udgaver: den palestiniensiske (jerusalemtiske) (afsluttet i 5. årh.) og den babylon., som er langt større (afsluttet i 6. årh.). Indholdet i T er dels af teol.-jur. art (Halaka) dels af opbyggelig, fortællende art (Haggada). Mens Mishna er på hebreisk, er væsentlige dele af Gemara på aramaisk.

talmaengde, samling af endelig el. uendelig mange tal.

talon [ta'lor:] (fr. hæl), 1) *arkit.*, profil, sammensat af konkavtog et konvekst led. 2) *handel*, lille stk. papir, der sidder tilbage i check-el. kvitteringshælte, på kuponark til aktier, rationeringsmærker m.m., når de enkelte blanketter, kuponner, mærker osv. er afklippe el. afrevet. 3) *mil*, fremspringende del af bastions ydermur. 4) i *kortspil* den efter kortgivn. tiloversblevne bunke, hvorfra spillerne kan købe nye kort; jfr. »kat». 5) *tekn.*, på foldekniv stykket med hullet til stiften, som bladet drejer sig om.

talord, d. s. s. numeralia.

talplan, plan, hvor der til ethvert punkt tænkes knyttet et komplekst tal på følgende måde: man vælger et retvinkeligt koordinatsystem og knyter tallet $x + iy$ til punktet med koordinaterne (x, y) .

talsymbolik, opfattelse af tallene som ikke-konventionelle symboler for forsk. genstande og »åndelige« fanomener.

talsystem, forskrift, efter hvilken man v. hj. af visse tegn kan skrive alle tallene. I de primitive t angives et tal ved at sætte et tilsvarende antal streger el. lign., som sammenfattes i grupper på 5 el. 10, for hvilke der indføres nye tegn (f. eks. romertal). Andre t beror på, at man lader visse tegn, f. eks. bogstaver, betyde tal (grækernes t). De for gennemførelsen af regninger bedst egnede t er positions-systemerne, hvor et tal skrives ved sammensætning af et lille antal forskell. tegn, ciffer, såfødes at talværdien afhænger af deres stilling (f. eks. babylonernes 60-t, vort 10-t). t bruges også som betegn. for visse samlinger af tal; f. eks. de rationale tal.

talteori, læren om de hele tals egenskaber og dermed forbundne spørgsmål, i første række læren om de hele tals delelighed, om primtal m.v.

'talus (lat.), rulleben, een af fodrodens knogler.

Ta'man, høvly i RSFSR, Sovj., ved V-enden af Kaukasus ved Kertj-strædet. Erobert af tysk. 5.9. 1942, hevdedes mod sovj. offensiv i 1943 indtil 3. 10. taraana, tæmmet form af græanden. Som regel en del større end vildformen. Forekommer i en række acer; mest anv. i Damm. er aylesbury-anden, der er hvid og stammer fra Engl., samt rouen-anden, der er af fr. oprindelse og farvet som den vilde græand.

ta'mandua (tupisprog: myrefanger) (*Tamandua tetradactyla*), korthørte, firfingeret myresluer, grønhale. Lever i træer. S-Amer.

tama'rinde (*Tama'rindus*) (arab. *tamri* indisk dadel), plante af ærtebloms-fam. T. indica dyrkedes i troperne p. gr. af de afslange bælgels velsmagende frugtkoden. Veddet ønsk. ogs.

tama'ri'ner (indiansk ord), navn for sydamer. silkeæber af slægten *Leontocebus*. Af egernstørrelse, silkehårede.

tama'risk (*Tamarix*), slægt af t-fam. Buske med tætte klaser af lyserøde blomster og skælgærtige blade fra varme egne. Fl. arter findes som prydplanter i haver.

Tamaru'gal, *Pampa de*, ørken i N-Chile med rige salpeterlejer; eksport over Iquique.

Tamatave [ta'tav], havneby på Madagas-

cars Ø-kyst med jernbane til hovedstaden Tananarive; 25 000 indb. (1946).

Tambo Sund, farvandet mel. Jegindø og Tyholm (Limfjorden).

tambour (fr.), 1) [tambur] tromme; 2) [tar'bu:r] arkit, en kuppers cylindriske bygning.

tambourmajor [tambur-], i den fr. hær den befalingsmand (ikke dirigenter), der går i spidsen for musikken ved et infanteriregiment. Findes også ved forsk. regimenter uden for Frankrig; i den da. hær dog kun ved den kgl. hvgarde.

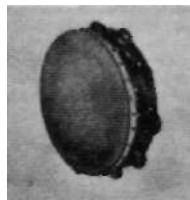
Tambov [-bov-], by i RSFSR, Sovj., SØ f. Moskva; 121 000 indb. (1939). Jernbaneknudepunkt med industri. Frugtbar omegn.

tambu're'ring, kædestingssyning udført m. særligt redskab på tyndt stof, stramt

udsprænt over en ramme af tamburinfacón, t fik en eur. blomstringstid i 18. årh. gnm. tidens interesse for Kinas dekorative kunst.

tambu'ri'n (ital.), lille tromme, musikinstrument af gi. oprindelse, en slags håndtromme el. håndpauke, som består

af en bred ring, besat med bjælder eller metalkastagnetter. Anv. i Ital. og Spanien meget som akkompagnement til folkedans.

tamdu, nedstammer fra klippeduen. De primitive tamdueracer lign. fuldstændig klippeduen. Bl. racerne kan nævnes tumlinger, skader, grejsere, solsværber, parykduer, brevduer, mæfik t har stor tilbøjelighed til at forvirde sig. t har været holdt i Middelhavslandene i fl. tusind år. De holdes mest i småflokke som pyntedyr el. af sportslige grunde. Store unger er fortrinligt slægtedyr, men erhvervsmæssigavl forekommer i Damim. sjældent, da store dueflokke kan gøre alvorlig skade på have- og markagråder.

tamdyr, dels egl. husdyr, dels vilde dyr, der tæmmes. f. eks. elefanter.

'Tamerlan, forvansket navneform for Timur Lenk.

ta'mi'ler el. *lamuler*, europid folkeslag i det sydostl. Foridien og N-Ceylon, tilhørende den mørkhudede dravidiske race-type og med dravidisk sprog; ca. 20 mill. Højktivilteret folk med gl. litteratur. Agerbrugere og handelsmænd; overvejende C'vdykere.

tamkvæg, betegn. for tæmmede okser. Det alm. eur. tamkvæg nedstammer fra urøksen, hvis egenskaber findes hos visse primitive racer som kamkvæg og det skotske hojlandskvæg. I Ø-Asien findes tæmmede former af gauren, det såkaldte pulkkelkvæg; banteng og yakoke samt boflor forekommer ligesides i tæmmet form.

Tammany Hall [tā'mani 'hā:l] (opkaldt efter en indianerhøvding), foreningsbygning i New York, mødested for Tammany Society, opr. filantropisk forening, der fra 1830erne blev demokratisk partiklub m. mange irske medl. T hævdede i en årrække magten i New York, støttet til korruption og hensynsløs forfolgelse af modstanderne, især under Tweed efter 1867; reorganiseret og delvis udrenset efter Tweeds fald 1871, men fortsat og

med rette anklaget for korruption. Hævdede sig sterkt til 1920rne (Al Smith); bekæmpet af La Guardia.

Tammerfors, sv. navn på Tampere, Fini. Tammisari [-sa:ri], finsk navn på Ekenås, Fini.

Tammuz (sumerisk: ægte søn af vanddybet), sumer.-babyl. frugtbarhedsgudom, hvis skæbne afspejler væksternes liv, bortdøen og ny fremvækst; beslægtet med den gr. Adonis.

tamp (holl.), sôv., enden af et tov. Tamp [tamps], havneby på Floridas vestkyst, USA; 124 000 indb. (1945). Handel med Vestindien og Mellemamerika.

tamperdag (folklig forvanskning af lat: *quatuor tempora* de fire (faste)-tider), kat. fastedage i hvert kvartals beg. På t behandlede kirk. domstole ægeskabsager.

Tampere [tampæra], sv. *Tammerfors*, købstad (fra 1779) i SV-Fini., ved Kokermaenjoki; 94 000 finskalande indb.

Udsigt over Tampere.

(1947). Industri: tekstil, papir, jernvarer, maskiner, lokomotiver og lædervarer. Vigtigt jernbaneknudepunkt. Under den fr. borgerkrig 1918 komunist. støttepunkt, erobret af de Hvide apr. 1918.

'tamperret (af *tamperdag*), domstol, som påkendte ægeskabsager. Opr. 1542. Endelig afskaffet 1797. Afholdtes på tamperdagene.

Tampico [-piko], mexicansk havneby ved Mexico-polen ved Rio Pánuco mun. D. T. ligger i et vigtigt oliedistrik. 84 000 indb. (1940).

tampon [-pm̩] (fr.), gaze- el. vatstykker, som bruges til aftørring af sår, til udstopning af sår (tampo'nade), el. til opsugning af blod under operationer.

tam'svin, tæmmet form af det eur. vildsvin (jfr. svin).

tam'tam (hindi), d. s. s. gong.

ta'mu'ler, d. s. s. tamiler.

Tamworth-svin [tāmworth'-vīn] (efter eng. by), rødbrun eng. svinerace af kødtypen. Tanaelv, finsk *Tenajoki*, 190 km. no.-fi. flod, opstrå ved sammenløbet af Anarjokka, der følger den no.-fi. grænse, og Karasjokka, der afvander hele den sydl. Finnmark, udmunder i Tanafjord.

Tanafjord [-fjɔr], 62 km. 1 no. fjord fra Barents Hav mod S ml. Varangerhalvøya og Nordkynhalvøya.

Tanagra, gr. oldtidsby i Boiotien, berømt for sin fabrikation af terrakottastatuetter i 4.-3. årh. f. Kr.

tana'ider (oldgr. *Tanats Don*) (*Tanaid-acēd*), orden af storkrebs, beslægtet m. isopoder, men forsynet m. et lille skjold. Haydr.

Tanais [-a:is], oldgr. navn på Don. **Tanaworth-svin** [tāmworth'-vīn] (efter eng. by), rødbrun eng. svinerace af kødtypen. Tanaelv, finsk *Tenajoki*, 190 km. no.-fi. flod, opstrå ved sammenløbet af Anarjokka, der følger den no.-fi. grænse, og Karasjokka, der afvander hele den sydl. Finnmark, udmunder i Tanafjord.

Tanana [-ri:v], malagas. *Tanaranivo*, eng. *Antananarivo*, Madagascars hovedstad, midt på øen; 163 000 indb. (1946).

Tana-søen [tsa:na:] el. *Tsana-søen*, i N-Abessinien; 3100 km², 1755 m. o. h.; afvandede til Nilen af Abbai (Den Blå Nil).

Tancred (da. [tar'kre5]), ital. *Tancred* (d. 1112), normannisk korsfarer, Bone-munds fætter og arvtager i fyrestendømmet Antiochia, deltog i T. korstog, hovedperson i Tassos »Gérusalemme libérata».

Tancred af Haute ville

* >

tangarer

Tancred af Hauteville ([tarjkrsa] [ot-vill]), (11. årh.), ridder fra normandiet, hvis 10 sønner, bl. a. Robert Guiscardog Roger I., grundlægger Normannernes herredømme i S-Italien.

tand, se tænder.

tandbakterier, kugle-, stav- og skrueformede bakterieformer, som forekommer i mundhulen.

tandben, meget hårdt væv, som udgør hovedmassen af tandernes substans.

tandbyld, absces i kæbebeten, fremkaldt ved betændelse i en tandens pulpa.

tandbæger (*Bal'lotia*), slægt af læbeblomstfam. Flerårige urter med bægeranden besat med udstående tænder, fra Middelhavslandene. I Danm. vokser **t** (B. nigra) især omkr. byer.

tandbælg (*Sie'glungia*), slægt af gresfam. I Danm. nedliggende **t** (*S. decumbens*) på enge og overdrev.

tanddue, d. s. s. samoadue.

tandem (eng. studentjargon, af mlat. *tandem* endelig; på langs) ordning med to ensartede led (f. eks. heste, ryttere) i forlængelse af hinanden (motor, forspand, cykel); ved tandemcykel styrer den forreste af de to rytttere, mens den anden har fast styr; dog har hver sit pedalsæt at træde.

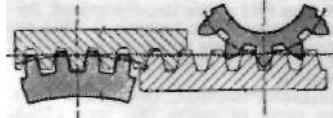
tandemmaskine, s tempelkraft maskine m. flere cylindre i hinandens forlængelse og felles krumtag.

tandfistel, patologisk dannet kanal, som fra en tandbølde fører ud genn. kæbebeten og slimhinden, til tider endog genn. kindmuskulaturen.

tandfugle, tandbærende fugle fra kridttiden. Vigtigste slægter: Hesperornis og Ichthyornis.

tandhals, den del af en tand, som ligger på grænsen mel. tandkrone og tandrod.

tandhjul, hjul, der overfører en omdrejningsbevægelse v. hj. til i hinanden indgribende tænder, hvis flanker i reglen er formet efter cirkelflikvler el. cylkoilder. Hvis de bærende aksler er parallele el. ikke skærer hinanden, har man cylindri-

Tandhjul og landstænger.

ske t. henb. skrugehjul; skærer akslerne hinanden, har man koniske t. Ved cylindriske **t** kan tænderne være lige el. spiralformede, ved koniske lige t. krumme. Til grovere maskineri kan tænderne være ubearbejdede, men i reglen bearbejdes ved at fræses, stikning, ved præcisionsudførelse også ved slifning. **t** laves af støbefjern, stål, bronze, råhud m. m.

tandhjulsbaner, *tandbaner* el. *tandstangsbaner*, jernbaner med så sterk stigning, at adhæsionen mel. lokomotiv og skinner ikke er tilstrækkelig til togets fremførelse, hvorfor der midt imellem skinnerne er anbragt en fastliggende tandstang, hvori tandhjul på lokomotivet griber ind. Normalt sker tandhjulsindgrebet fra oven, men på verdens støjesteste **t** (Pilatusbanen, 480 %, stign.) sker det fra siden. René **t** har en over hele streknen gennemgående tandstang og fremførelsen sker udelukkende ved lokomotivets tandhjul. Blandede **t** er baner, hvor adhesions- og tandstænk. veksler; lokomotiverne på disse har to drivmaskinerier, ett for kørsel på den øgl. t-strekning og ett for kørsel på adhesionsstænk. Den første moderne **t** blev anlagt 1866 i USA (Mount-Washington-banan). Eur.s første **t** er Rigi-banan i Schweiz. I de senere år har de i anlæg og drift billigere tovbønner fortrængt **t**.

tandhvæler (*Odonto'ceti*), underorden af hvæler. Forsynet m. ensartede, kegleformede tænder. Hertil delfiner, næbhvaler, floddelfiner, kaskelot, narhval m. fl.

tandhøvl, høvl m. savtakket jern. **t** any. t. oprunning af hårdt træ for at få lim til at binde bedre.

Tan'dil, by i Argentinas pampas, 300 km

S f. Buenos Aires; ca. 65 000 indb. T ligger ved fodden af den 430 m høje bjergkæde Sierra de T. Centrum for dansk-argentinerne (da. kirke, skole og boghandel).

tandkarper (*Microcy'prini*), små, karpe-lign., trop. fisk. Mangler sidelinje, kæberne m. tænder. Overvejende ferskvandsfisk. Mange arter. Ofte kønsdimorf. Adsk. t holdes som akvariefisk. Hertil millionfisk, sværddrager, firøje.

tandkobling, udlosgelig kobling ml. rotende maskinde m. tandformede koblingsflader; jfr. klokobling.

tandkrone, den del af tanden, der skyder frem i mundhulen.

tandkød, populært *gummer* (lat. *gingiva*), en blød og fugtig slimhinde, som består af epitelvæv og bindevæv. Ved tandhalsen er den fastvokset til tanden.

tandkodssygdomme, betændelse el. kataraks tilstande i mundslimhinden og underliggende væv, som ytrer sig ved hævelse, blodninger fra tandkødet, små blister el. blegner i mundhulen. Disse tilstande kan være følger af almene sygdomstilstande (f. eks. skarlagensfeber, skørbug), men kan også opstå på gr. af en el. anden irritation af tandkødet. Hvis betændelsen har en kronisk karakter, kan den være begyndelse til en parodontose.

tandlyd, d. s. s. dentaler.

Tandlægeforening, *Dansk*, grl. 1871, har arbejdet på forbedring af tandlægeundervisningen og foranlediget opretelsen af Tandlægeskolen 1888, ligesom den senere har deltager i forarbejderne ang. loven af 1916 om udøvelse af tandlægevirksomhed. Foreningen udgiver »Tandlægeblaet«. 1949: 1865 medl.

Tandlægehøjskole, *Danmarks*, Kbh., statens uddannelsesanstalt for tandlæger, opr. 1888 p. Da. Tandlægeforeningens initiativ. T sorterer direkte under undervisningsmin. 1941 egen bygning i Universitetsparken. Adgangsbetingelser: mat-naturvidensk. studentereks. el. den spec. adgangsprøve til T. el. den fælles adgangseks. til Poitekni. Læreanstalt. Farmac. Læreanstalt og Danmarks Tandlægehøjskole. Studietid: 4 år. Bestæd eksamen giver ret til titlen cand. odont.

tandlægekunsten. De ældste spor af t. man har fundet, stammer fra Egypten (ca. 3700 f. Kr.). På kejsersidten fundtes der udøvende tandlæger i Rom. Den arab. læge Razet er måske den første, som har beskrevet et forsøg på at plomberne en tand (2. halvdel af 9. årh.). I Eur. var folkemedicinen fremherskende i hele middelalderen. Barberer udøvede også tandlægevirksomhed, og udannede charlataner trak med reklame fra by til by med deres humbugsmidler mod tandpine. - I 18. årh. indfældtes en ny tid for t. med franskmanden Pierre Fauchard (1678-1761), som, selv en dygtig praktiker, skrev den første vidensk. underbyggede lærebog for tandlæger. Den mod. **t** er i hovedsagen konservende og har gode hjælpemidler: diagnostisk i røntgenbilledet, teknisk i de nye fyldningsmaterialer. Ved tandudtrækning o. a. tandoperationer indførtes i midten af 19. årh. den totale bedøvelse ved kvaælstofforfiltrer, øter el. kloroform; i 80erne fremkom den nu almen anvendte lokaledøvelse.

tandpasta, et middel til hj. v. tandbørstning, som indeholder mekanisk rensende, antisepsiske og forfriskende elementer (kridt, tymol, mentol osv.).

tandpodning. Ved t forstæds enten, at en tand, som er blevet slægt ud af kæben, sættes på plads igen (replantation), el. at en fremmed tand på lign. måde indsettes i patientens kæbe (transplantation). Det sidste bruges ikke mere.

tandregulering, behandling, der går ud på at rette uregelmæssigheder i de naturlige tænders stilling. Der kan forekomme 1) enkelte »skæve« tænder inden for tandbuen under 1. øvr. normale forhold, 2) misdannelse af selve tandbuerne, 3) uormal stilling af tandbuerne i forh. til hinanden (underbid, overbid og »åben bid«), og 4) uormal stilling af hele tandssættet i forh. til kraniet, uden at der behøver

at være nogen uregelmæssighed inden for tandrækkerne. - Årsagerne til tændernes uregelm. stilling kan være racitis, adenoidne vegetationer el. hypertrofiske mandler, i andre tilf. fingersutten og brugen af narresut el. forsømte mælketænder. - t må helst foregå i barnealderen, hvor prognoson som oftest er gunstig, men kan foretages senere. Amerikaneren E. Angle (1862-1930) indførte i slutn. af 19. årh. praktiske metoder og tekn. hjælpemidler, som senere er blevet forenklede og forbedret.

tandrod, den del af tanden, som sidder skjult i kæben.

tandrod (*Den'taria* bot.), slægt af korsblomstfam. I Danm. løgbærende **t** (D. bulbifera), med yngleknopper i bladhjørnerne.

Tan'drup, *Harald* (f. 1874), da. forfatter og journalist. Hans nazistiske virksomhed under besættelsen var afslørt, på et ikke uinteressant, broget forf. skab, bl. a. provinsromanen *Kingleby* (1912).

tandskifte, den proces i mundhulen, v. hvilken mælketænderne fældes og erstattes af de blivende tænder, sædv. fra 7. år.

tandstang, en lige stang forsynet med tænder, hvori et tandgulv indgriber. (III. se tandhjul).

tandstøt el. *vinsten* (*tartarus dentium*), en fældning af kalksalte fra spytet, som sætter sig på de steder af tænderne, i hvil. nærværd spytkirtler under, navnlig på den indre side af undermundens fortender.

tandsygdomme. De hyppigste **t** er caries og parodontose.

tandtekniker, håndværker, der er uddannet i kausjuk-, gul- og porcelænsteknik. T må i Danm. forferdig tandproteser, men må ikke udføre nogen forberedende behandl. på patienten.

tandvagter (*Odontoph'o'rinae*), underfam. af fasanfugle. Agerhønselign., kort tykt næb, undernebbet m. tandlign. hornspidser. Arner. Hertil kalifornisk vagtel.

Tanehiko, *Ryutei* (1783-1842), jap. forfatter; var en mangesider begavet mand, der skrev hist. og litt. hist. værker, romansk-hist. noveller og en efterligning af Murasaki's »Genji Monogatari«.

Tang [thaŋ], kinesisk dynasti 618-907.

tang, værkøj til at fastholde arbejdstykker med; benævnes efter kæbernes form: flat, knib, bide osv. I kir. anv. forsk., tænger. Uden nærmere betegn. men ofte fodsælstang.

tang, *bot.*, betegn. for de i havet voksende planter, 1. ser. algerne. Ved de da. kyster er det sædv. benædelt, der udgør hovedbestanden af den opdrævne **t**, i mindre grad optræder blæret, **t** er i foderknæppe ti. der ofte anv. som foder, men anv. i kystegne sædv. som dække materiale til roer og som gødning.

Tanganyika-søen [*tarfg'a'njika-*] 31 400 km² stor sø på grænsen mel. Belg. Congo og Tanganyika-territoriet; 645 km l. 30-80 km bred, indtil 1430 m dyb, afvandes af Lukuga til Congo.

Tanganyika-territoriet, eng. *T. Territory*, ([taɪ̯ɪ̯g'nɪ:kɔ:b-]), brit. formynder-skabsområde i Østafrik. ml. *Tanganyika-søen* og Det Ind. Ocean; 949 450 km², 5,5 mill.indb. (1945), deraf 5000 eu. og 50000 asiater (især indre). T er et plateauland med dybe gravsænkninger og flere mægtige vulkaner, bl. a. Kilima Njaro. Kysten er rig på havne. Klimaet er tropisk med sommerregn, plantevæksten overvejende savanne, befolkningen især bantunegrer med spor af tidl. persisk og arab. iblanding langs kysten. Agerbrug og kvægavl leverer de vigtigste eksportartikler, nemlig sisal, bomuld, kaffie og huder. Mindefriterne er ikke betydelig; bl. a. produceres guld og diamanter. T blev tysk 1891 (Tysk Østafrika), brit. mandat 1919, formynderskabsområde 1946.

Tan'ga'rer (*Tanga'ridae*) (fra tupi-sprog), fam. af armer., ofte prægtigt farvede

Fladtang og knibtang.

tange

finkelign. småfugle. Fl. holdes som stuefugle.
tange el. *landtange*, et smalt stykke land, der forbinder to lande og adskiller to vande.
'tangen' (lat: som berører), fork. *tg* el. *tan* el. *tang*, betegn. for en trigonometrisk funktion: $\frac{JTH}{x} = tg x$

cos x

'tangen'sboussole [-bu'so:b] (*tangens* + fr. *bououlo kompas*), tidi. anv. app. til måling af elektr. strøm ved'udsagnet af en kompasnål anbragt i centrum for en cirkulær strømleder.

tan'gen't (lat. *tangens* som berører). 1) mat. *t* til en kurve (el. flade) i et punkt

P defineres som grænsestillingen for en linie P, hvor punktet Q langs kurven (fladen) rykker mod P. Punktet P kaldes røringsspunktet. 2) *mus.*, opr. ved det gamle klavichord de små metaltunge el. stifter, der anslog strengene; senere er *t* gået over til at betegne selve tæsten på orgelret og klaveret. 3) *tekn.*, svингende vægtstang, der beveges ved anslag.

tangent'i'a'lkraft (nylat. *tangentialis* tangent-) kaldes ved en krumliniet bevægelse kraftens komponent i tangentens retning.

tangent'plan (mat.) til en flade i et punkt P (røringsspunktet) er den plan, der indeholder flædens tangenter i punktet P.
tangent'vinkel, mat., vinklen ml. de to tangenter, man fra et punkt kan lægge til en cirkel.

Tanger ['tand3r], arab. *Tanja* ['t(s)andal3a], sp. *Tanger* ['tmfar], by og neutral zone i Marokko ved Gibraltarstrædet; 580 km², 100 000 indb. (1941), deraf 16 500 eur. Udfører jernmalm. Blev autonom 1912, men overvåges af en internat. komité. 14. 6. 1940-11. 10. 1945 besat af Spanien.

Tanger-affæren 1905, fr.-ty. konflikt om Marokko, opstod marts 1905, da kejser Wilhelm 2. besøgte Tanger og erklarede, at Marokko skulle forblive frit, absent for alle nationer; en udfordring til Frankr., der med eng. samtykke ville tage Marokko. Den fr. udenrigsmin. Delcassé ville tage kampen op, men under Rusls nederlag mod Japan foretrak ministerpræs. Rouvier forhandling og gik med til Algeciras-konferencen 1906.

tan'ge're (lat.), berøre (i et punkt), strejfe; ligge næp over ad.

Tangerminde [tøjær'mynds], ty. by ved Elben i Sachsen-Anhalt; 14 000 indb. (1939). GI., malerisk by med bet. levnedsmiddelinstitut m. v.

Tange Å vandløb i Jylland, biå til Gudenåen, udmunder i Tange Sø, en ved en svær dæmning over Gudenåens dal dannet 14 km lang ø, der tjener som kraftkilde for Gudenåcentralen.

tangforløsning, forløsning ved fødsels-tang.

tangkawang, d. s. s. boneotalg.

Tangla Bjergene [thaivha] el. *Dangla Bjergene*, bjækgærd i Ø-Tibet.

tanglerøpper, 1) d. s. s. amphipoder; 2) fællesbetegn. f. visse større amphipoder, dels slægterne *Orchestia* og *Talitrus*, der findes på strandbredder, springende; dels arter af slægten *Gammarus*, der findes på lavt vand. De sidste også i fersk- og brakvand. Fl. arter i Danmark.

tangle (*Iodothea*), slægt af krebsdyr af isopoderne orden. Langstrakte, 2-3 cm, på tangblade o. l. Fl. arter i Danmark.

tangmælt, varmesolerende, lydbøldt byggemateriale af tang indsyet ml. to lag papir.

tangnål (*Siphonostoma typhle*), nálefisk. Brystfinnen, hannen berører æggene i en rugesæk på halens underside. Alm. i Danmark.

'tango (sp., vist opr. negersprogl.), dans i $\frac{2}{4}$ takts, stammer opr. fra Vestindien, kom i tiden før 1. Verdenskrig over Argentina til Eur.

•Tango, *Egisto* (f. 1873), ital. kapelmester. 1896 operadirigent bl. a. i New York,

Rom, Berlin og Budapest. Gæstede 1927-28 Kbh. Gæstedirigere 1930 på Det Kgl. Teater og knyttedes 1932 fast hertil som kapelmester. Har ydet en afgørende indsats i det danske musikliv.

tangungabær (*Pseudo chirurus*), pungaber m. hånden omdannet til en gribetang, idet 2 fingre sættes imod de 3 andre. Austr., omliggende øer.

tangsnarre (*Spicachthia spi'nachia*). ca. 20 cm lang fisk, beslægtet m. hundestejlen.

14-15 frie rygpinne, eenårig. Syr tang sammen til en rede. Alm. i indre da. farvande.

tangspræl (*Pholis gu'nellus*), langstrakt

fisk. En række sorte plætter langs rygfinnes grund. Alm. kystfisk i Danmark.

tangsyre, d. s. s. alginsyre.

tangurt (*Bassid*) hører til salturtfam. I Danmark, vokser laddet t (B. hirsuta) ved strandbredder, nedsæt på ræden.

tan'guter, nomadiserende tibetanere i NØ-Tibet.

Ta'nimbar Øerne el. *Timorlaaoet Øerne*, øgruppe i Holl. Ildien S f. det vestl. Ny Guinea. 5500 km²; 25 000 indb.

'Tani's, ægypt. oldtidsby i NØ-Nildeltaet, Bibbens *Zan*.

Tan'jore (eng. [tan'dså:l]), by i prov. Madras, Föriindien; ca. 65 000 indb.; betydelig kunstindustri; stort palads fra 16. årh., berømt pagode. T er et af missionsens hovedsæder i Sydindien; da. mission, bestod her 1706-1841.

tank (eng.: beholder), 1) (flertal *tanke*), a) vandtæt rum i skin til opbevaring af flydende last, til brændselolie, ferskvand el. vandballast; b) beholder til benzin, olie o. l.; c) beholder til fremkaldelse af film under mørkekammer; 2) (flertal *tanks* [tärks]) el. *kampvogn*, pansret, bevæbnet, motordrevet køretøj, hvis hjul er erstattet af kæder, der sætter t i stand til at fær-

des i alt terræn, t stammer fra Eng., og betyddes første gang i 1. Verdenskrig (15. 9. 1916 ved Somme). Ordet t anvendtes fra 1915 for at hemmeligholde det nye våbens karakter, t har på hver side en kæde uden ende, der omslutter to tandhjul og en række ruller, gnm. hvilke t hiver på kæderne, tandhjene drives af t-s motor. Under 2. Verdenskrig udvikles t betydeligt og forekom i vægte på op til 70 tons, pansret med indtil 25 cm panser totål. (II).

tanke, led i el. resultat af en tankeproces (tankening).

Tankebyggarordenen, selskab af sv. skøn-ånder (fru Nordenflycht, Creutz, Gyllenborg nv. fl.), stiftet 1753. Udg. *Våra försök* 3 bd. (1753-56), en saml. poesiér i oplysningsstidens ånd.

tankelæsning, en persons opfattelse af, hvad en anden tanker på uden på normal måde at give udtryk herfor (jfr. telepati).

tankeoverføring, d. s. s. telepati.

tankeøkonomiske synspunkt, det, den opfattelse, at videnskaben opgave er at beskrive og ordne iagttagelser v. hj. at så få og enkle begreber og teorier som muligt. Hævdet af Avenarius, Mach m. fl.

tank-gevær, betegnelse på et gevær af stor kaliber (13 mm), som nemmed sluttningen af 1. Verdenskrig anv. til bekæmpelse af tanks og panser vogne.

tankkreds, svingningskreds i radiosender; betegn. fra eng. *tank* beholder, idet t er den kreds, der indeholder den højfrekvente energi.

tankskib, skib, der v. hj. af tværskibs og langskibs vandtætte skodder er inddelt i tanket til transport af olie. Forsynt med et kraftigt pumpesystem.

tan'n'a't, salt af garvesyre (tannin).

Tannenberg [-bærk], po. *Steckark*, landsby i den fra 1945 polske del af det tidl. Østpreussen. 1410 led Den Tyske Orden her nederlag over for polakkene og litterauerne. 27.-31. 8. 1914 tilintetgjorde Hindenburg 2. russ. armé i omringelsesslag v. T. Til mindre om slaget invides her 1927 et stort mindestmærke, hvor Hindenburg begravedes 1934; det sprængtes i luften af tyskerne under tilbagetog i 1945.

•Tanner, *Väino* (f. 1881), fi. soc.dem. Sagfører, ledende i kooperativ arbejde, fra 1907 (m. afbrydelsér) fi. landdags- og rigsdaysm. 1926-27 leder f. Fini.s første soc.dem. reg.; finansmin. 1937-39. Deltog i forhandl. i Moskva okt.-nov. 1939. Udenrigsmin. dec. 1939-aug. 1940. Fra krigsudbruddet juni 1941 handels- og industrimin., finansmin. 1942-aug. 1944. Udtalte sig med stor skarphed mod Sovjet. Fratrådte som Soc.dem.s leder nov. 1944. Ved krigsforbryderprocessen idømt 5½ års fengsel 21. 2. 1946, løsladt nov. 1948. (Portrait sp. 4508).

Tannhäuser [-hoyzar], bayersk-ostr. minnesanger (13. årh.). If. en middelalderlig ballade blev T lokket ind i Venusbjerget; motivet benytter af R. Wagner i operaen T (1845, da. opf. 1875).

tan'n'i'n (fr. *tan* (garver) bark), d. s. s. garvesyre.

Tann's Bugt, indskæring fra Skagerrak, ml. Skagen og Hirtshals.

Tannu-Tu'va el. *Tu'vi'nske Område*, autonome område i RSFSR, Sovjet. NV f. Mongoliet; ca. 150 000 km²; ca. 70 000 indb. (1939). Hovedstad: Kyzyl Hoto. Agerbrug og kvægavl. Minedrif. (bl. a. guld og asbest). Én væsentlig indtægtskilde var eksport af frimærker. - Historie: T kom 1911 ud fra kin. overhøjded, efter under Rusls beskyttelse. 1921 nominelt uafhængig rep. m. styrke af sovjetisk karakter. Fra 1945 autonome område i RSFSR.

Tansman [tånzmsn], *Alexander* (f. 1897), po. komp. og pianist. 1941 bosat i USA. Har komp. dram. værker, 5 symfonier m. v.

'Tanta, ægypt. by i Nildeltaet; 140 000 indb. (1947).

tan'ta'l (etter *Tantalos* (fordi det var så vansklig at udvinde)), grundstof, kern. tegn Ta atommr. 73, atom vægt 180,9. Sm. 2850. Beslægtet med niob og vanadium. Anv. tidl. i glødelamper.

tanta'lit, sort til brunsort, rombisk mineral, bestående af jern, tantal og tit (Fe-Ta-O₆) med 65% tantaloksyd (7a₀5). t er isomorf med columbit og der findes overgang ml. disse mineraler. Forekommer i pegmatit. Vigtigste råstof for tantal fremst.

Tantalos, gr. mytisk person, der i Underverdenen led den straf sulsten og tørstig at møte stå i en sø med æbler hængende på en gren over sit hoved, men alt veg tilbage, når han rakte efter det - han led tantaloskvaler.

tantie'me [taVjætm] (fr. forholdsvis andel, af tant så meget), andel i en forretning overskud.

tanto (ital.), *mus.*, så meget.

'tantr (sanskr. tråd), i ind. rel. navn på en særlig art ritual bøger indeholdende magiske former til opnåelse af overnaturlige evner, tilknyttet Civa-kultus.

tanzi'mat (arab.: reformer), nyorientering efter 1839 i Tyrkiets politik og andelsliv.

tao'isme (kin. *tao* vej; naturens gang, det absolute). Lao-tses naturfilos. system.

Taor'mina, malerisk turistby på Sicilien 45 km SV f. Messina; 8000 indb. (1936). Ruiner, bl. a. af græsk teater.

Tao-te-king [dau da d3ii] (kin. *tao* det absolutte, te dyd, king klassisk), taoistisk hovedskrift.

tap, akselende, understøttet i et leje. En

bæret optager tver-, en sport længde-krafter. En gaffet er en kort aksel, understøttet i de to grene af en gaffel.

'tapa [t̪apə], polynesiernes navn for barktøj. Tapajoz [-'33J], 2000 km l. sydlig Amazon-biflod. Kort før udmundingen ved byen Santarém findes Fords kautsjukplanta-ger.

tapceller, tapformede sanseceller i net-hinden.

'Tapeshavet (etter muslingen *Tapes*), geol., den del af Litorinahavet, der lå uden for Østersøen.

ta'pe't, (gnm. ty. og lat. af gr. *tápe's* tæppe), vægbeklædning, opr. altid vævet; i 11. årh. bruges leder-, senere gyldenlæder-t, som i 18. årh. fortærnges af silketøj og af papir. Ved fremstillingen af papir-t grundedes papiret med et ensfarvet farve-fag; efterfølgende påtrykkes monstret, i vore dage mest med rotationstryk.

tapetmol (*Trichophaga tapet'zella*), møl-art, der angriber klæder, pelsværer o. 1. tapet'se'erbi', d. s. s. bladskærbi.

Taphede, opdyrket hedestræng 0 f. Viborg. Her slog grev Gerhard 3. 6. 10. 1334 Junker Otto.

Taphrina [-'fri:-] (gr: *tāfros* grav), d. s. s. sækdugsvamp.

taphvirvelen (*epistropheus*), næstoverste halsvirvel. Hår opad til en tap, omkr. hvilken ringhvivelen drejer sig.

tapi'oka (tupi- og guaranisprog), d. s. s. arrow-roat.

tapiroka-mel, ensidigt stivelseholdt svinefoder, fremstillet af forsk, treplanterns rodknolde (vortemælkssam.).

ta'pi'er (tupi-sprog) (*Ta'piridae*), uparrettænde hovdyr. 3 tæer på baglemmerne, 4 på forlemmerne; kort snabel. Store,

Vdino Tanner. André Tardieu.

/s el. $\frac{8}{6}$ takt. Danses af to kvinder el. en mand og en kvinde til tamburinakkompagnement. Anv. også i kunstmusikken (Rossini). Folketroen fortæller, at bid af edderkoppen t forte til dansegalskab, som udlostes i t-dansen.

taran'tisme, en af betegn. for den middelalderlige dansesyge (hysteri), der mente fremkaldt ved bid af tarantellen.

'Taranto, da. *Ta'ren't*, sydital. havneby ved T-bugten, hovedstad i prov. Ioniø; 181 000 indb. (1947). Tidl. vigtig flade-havn. Opr. gr. koloni (gr. *Taras*, grl. fra Sparta omkr. 705 f. Kr.); glansperiode 5.-4. årh. f. Kr. Rom. modsænder i krig 280-272, hvorpå T (lat. *Tarentum*) indføjedes i det rom. forbundssystem. - Brit. lufttorpedoangreb 11. 11. 1940 ødelagde den ital. hovedflåde. T eroberedes af brit. styrker 10. 9. 1943.

Taranto-bugten, ital. *Golfo di Taranto*, største ital. bugt; ml. de sydital. halvøer Apulien og Calabrien.

Tarapa'cå, Chiles nordligste provins. Hovedstad: Iquique. Ekspport af chile-salpeter.

Tarascon [-'skj], malerisk sydfr. by ved Rhône; ca. 8000 indb. GI. slot, fuldført af kong René (15. årh.).

Tara'val, fr. kunstnerfamilie. 1) *Guillaume* (1701-58), indkalderes 1732 til Sihlsm.

Udf. *dekorationsmalerier til det kgl. slot*.

2) *Hugues* (1729-85), son og medarbejder af 1). 3) *Louis* (1738-94), son af 1), arkitekt og kobberstikker.

Ta'raxacum, nylat. (opr. pers.) navn for melkebøtte.

Tarb'sg'a'taj, bjergkæde i Centralasien NO f. Balhasi-søen.

Tarbes [tarb], sydfr. by ved foden af Pyrenæerne; 45 000 indb. (1946). Bet. industri, handel med heste m. v.

Tardenoisien (da. *[tardanoJa'fe:T]*), sen-palæolitisk kulturgalleri opkaldt efter første fundsted ved Fère-en-Tardenois.

Aisne, Fr. Karakteristisk er de mange mikrolitter. T tilhører tiden efter sidste istide slut.

Tardieu [tar'djø], André (1876-1945), fr. politiker. Udenrigspolit. redaktør af »Le Temps« 1903-14, knyttet til Clemenceau under 1. Verdenskrig; stor andel i Versaillesfreden. 1926-29 min. under Poincaré, ledede kons. min. 1929-30, 1930, 1932, agterede for hastig udvikling af erhvervslivet efter armer, forbillede. 1934 medl. af Doumergues min., ønskede stærkere regering og svagere parlament; ud af fr. politik efter 1939. Politisk for-fatter. (Portræt).

tardi'gra'der (lat. *tardus* langsom + *gradī* gå) (*Tardi'gra*), lille dyregruppe af usikker systematisk stilling, muligvis beslægtet m. spindlerne. Mikroskopiske, svagt ledelte, m. 4 par korte, krog-bærende lemmer. I mos, tagrender, vand-pyutter o. l.

tar'di've smærter (vulgærlat. *tardivus* sildig), sultsmærter. Ses ved mavesår og sår i tolvfingerarten.

tardo (ital.), *mus.* langsomt.

tåre (no.), folkeligt navn på forsk, alger.

Tarek, alm. da. stavemåde for Tariq.

Ta'ren't, da. navn på byen Taranto.

targe [tar:s] (fr.), middeldal. skjoldtype.

t var firkantet og bagudhævet, forsiden forsynet m. forhøjninger; højre

skjoldrands øverste del en runding til anbringelse af lansestagen. Udformningen er meget yndet i heraldikken. (Se hosstående ill.).

tar'gu'mer (hebr. *targun* oversætte), frit omiskrivende, aramaiske oversættelser af

G. T., hidrører fra synagogetjenesten (før N. T.s tid), hvor den hebr. tekst efter oplæsningen blev oversat til arameisk, fordi hebraisk ikke længere forstodes.

Târgu-Mureş [t̪r̪gu'mureʃ], handelsby i Transsilvanien NNV f. Bucuresti, 45 000 indb. (1945).

ta'rif (arab: kundgørelse), fortegn, over toldsatser, (akkord-)lønsatser, forsikrings-præmier osv.

Ta'ifa, sydligste by i Spanien; 14 800 indb. (1940). Tæt S. F. T ligger øen I'sleta de Ta'ifa med Europas sydligste punkt, Punta Marroqui [-'rokij]; $35^{\circ} 59' 50''$ n. br.

Tarim [ta'ri:m], Østturkestan og Centralasiens hovedflod; kildeflod: Yarkand-Darya; munder i Lop-nor.

Târiq [ta:rik], arab. feltherre, slog 711 vestgoterkongen Roderik og erobredte Spanien. Gibraltar er opkaldt efter T. Tarkington [tarki'tan], *Booth* (1869-1946), amer. forfatter til ret konven-tionelle romaner og drengebøgerne om Penrod. Overs. til da.

'tarlataan (fr.), meget åbentvævet, tyndt og let bomuldssøt, stift appretet.

Tarm, da. stationsby SØ f. Skern; 1502 indb. (1945). Gymnasium, amitsygehus. tarmfistel, rørformet forb. ml. tarmen og overfladen, enten forårsaget af sygdom el. anlagt som led i en behandling.

tarmgas el. *tarmluft* dannes ved forgæring og bakterielle spaltninger af tarm-indholdet.

tarmkanalen omfatter hele fordjelses-kanalen: mund, svæg, spiserør, mavesæk og tarm. I daglig tale er t fordjelseskana- len fra maveporten til endetarmsåbningen. Den består af tyndtarm og tyktarm. Overgangen ml. tyndtarm og tyktarm findes nedadtil og til højre i bughulen og kaldes ileo-caecalstædet. Tarmvæggen be-står af flg. lag (indefra og udad): 1. slim-hinden; 2. underslimhindelaget; 3. mu-skulæt; 4. bughindelaget. (II. se tavle Indvoldre).

tarmkatarr, 1) *enteritis*, betændelse i tyndtarmen. Akut t kan forårsages af forgiftninger (arsenik) el. infektion (para-tyfus, paradyseiteri, kolera o. a.). Sympto-merne er mavesmerter, diarrhoe, evt. feber og opkastning. Behandling: i mindst 24 timer gives intet at spise ud over evt. revne æbler, men rigeligt vand af drukke; derefter te, havresuppe osv.; 2) *colitis*, betændelse i tyktarmen. Akut betændelse kan ses i forb. med tyndtarmsbe-tændelse. Kronisk colitis viser sig ved uregelmæssig afføring med vekslende diarrhoe og forstoppelse, smærtar i underlivet, oppustethed, afgang af rigeligt luft, slim og materie i afføringen. Ulcerös colitis er en sjælden, særlig svær form med sårudannelse i slimhinden. Behand-lingen af colitis er væsentl. dietetisk.

tarmkræft, ondartet svulst i tarmen, forekommer mest i tyktarmenosgærl. hypigt i endetarmen. Viser sig ved passagehinde-ring, undertiden smærtar og i frem-skredne stadier findes blod på afføringen. Behandles operativt.

Targe fra Toresund kirke,
Södermanland.

plumpe. Urskovsdyr, blædædere. En art, den indt. (*Tapirus indicus*), sort og hvid. Bagindien, Søendøerne; en anden, den amerikanske t (*T. terrestris*), gråligsort, S-Amer.

tapisserie [-pis'ri] (fr., af *lapis* tæppe), vævede og broderede tapeter, betrek o. lign.

tapotément [*tapot'md*] (fr.), bankning, en form for massage.

tappentrest (ty. *Zap/entstreich*, egl: tap + slag, vistnok opr. om at slå tappen i tønden), mil., aftensignal; tidl. brugt i stedet for »rettaite», nu især om lille styrke, der med musik går en runde og ender med signalerne t og rettare.

tapperhedsmedaille, da. mil. hæders-tegn, stiftet 1864, men aldrig uddelet, t findes i de fleste lande.

tappriffl, riflet forladebåven, ved hvilket blyprojektiler førtes ind i rifflgangene ved slag på spidsen med ladeskofken; brugt af den da. hær 1848-1850 og 1864.

'tapiro (nt. *tapto*, egl: tappen i) el. *tappen-streg*, hornsignal til tropper om aftenen, når de skal til ro.

Taq-i-Kesra [tæk'kesra:], (iransk: *Khusros bue*), kgl. sassanidisk palads i K tesifon. Stor ruin: facade og audienssal; højde ca. 30 m, hallen ca. 44 x 26 m.

'Tara, i lamaistisk rel. barmhjertighedens guddinde.

'tar (arab. *tarha* det bortkastede), vægen af en vares indpakning.

Tarâbulus el Gharb, [ta'r:a:blus'l'yarb], arab. navn på Tripoli i Libyen.

Tarâbulus esh Shâm [ts'erblus i'Ja:m], arab. navn på Tripolis i Libanon.

Ta'rakan, lille ø ved østkysten af Borneo; oliefelt.

Taranaki [t̪ars'nâki], maorinavn på Mt. Egmont; New Zealand.

tar'an'tel' (etter *Taranto*) (*Lycosa ta'rantula*), stor, sydeur, jagtedderkop. Natdryr, skjuler sig om dagen i en hule; 2) neapolitansk dans i hurtig og fyrig

t armperforation, hul fra tarm til bughulen. Opstår ved stik- og skudsår og ved betændelse. Ved t trænger tarmindholdet ud i bughulen og fører til bughindebetændelse, hvorfør hurtig operation er nødv.

tarmrespiration findes hos enkelte fisk, f. eks. dyndsmærling, hvis endetarm tjenner åndedrættet.

tarmsaft, sekretet fra tyndtarmvæggens kirtler. Indeholder foruden vand (ca. 99 %) bikarbonat samt en række enzymer: erpsin, maltase, sakkarase og laktase.

tarmslyng (*ileus*), hindring af tarmpassagen. Der skelnes ml. mekanisk ileus, der skyldes en mekanisk hindring, og paralytisk ileus, der skyldes en lammelse af tarmen, forbølgende v. operationer, varig ved bughindebetændelse. Symptomerne er opbøvet afgang af afføring og tarmluft, koliksmærter, opkastninger. Den mekaniske ileus behandles ved operation, den paralytiske ileus ved krædslobstimulation og saltvandsinfusioner.

tarmsten, konkrement i tarmen; *vet.*, se enterolit.

tarmsår kan findes ved svære former af alm. betændelser samt ved tyfus, tuberkulose og kræft.

Tam, 1) 375 km 1. biflod til Garonne, fra Centralmassivet; 2) sydfr. dept. omkr. 1); 5780 km²; 298 000 indb. (1946). Bet. agerbrug, vinavl, minidrift og industri. **Tarn-et-Garonne** [-e ga'ron], sydfr. dept.; 3731 km²; 168 000 indb. (1946). Agerbrug og tekstilindustri. Hovedstad: Montauban.

Tar'nopol, by i V-Ukraine ØSØ f. Lvov (po. 1920-39); 36 000 indb. (1936). Forår 1944 ty. hovedstøttepunkt i forsvar af Galicien, erobret af Sovj.-tropper efter langvarige kampe april s. å.

Tarnéw [tar'nuf], by i Polen 0 f. Krakew. 33 000 indb. (1946). Jernbanecentrum; handelsby med glas- o. a. industri.

Tårnovo,¹ *Tårnovo* el. *Tårnovo* [ts'r-] by i N-Bulgarien ved N-foden af Balkanbjergernes mellemste del; ca. 15 000 indb. - Bulgariens hovedstad til tyrkerne erobring af landet.

'tar'o (tahitisk og maori-sprog) (*Colo/casia anti/quorū*), trop. plante, der giver arrow-root.

ta'rök (ital.), gi. orientalsk kortspil, spilles normalt af 3 deltagere og sæd. med 78 kort. Nu næsten ukendt i Danm.

Tarp, *Svend* Erik (f. 1908), da. komponist. Hår bl. a. skrevet balletten *Den Detroniserede Dyretammer* (1944), concertino for fløjte og orkester, concertino for violin og klaverkoncert i C, symfonier, Te Deum, klosterværker m. v.

tar'pa'n (tyrk.) (*Equus gme'lini*), sydruss. vildhest. Kortsnudet; forekom vild til slutn. af 19. árh.; nu kun i fredede områder.

Tar'pej'iske Klippe, Capitoliums stejleste side, hvorfra forbrydere nedstyrtes i det. gi. Rom.

tar'po'n (*Megalops at'lanticus*), 2 m lang fish beslægtet m. sild. Trop. Atlanterhav. Genstand for sportsfisken.

Tarquinia [-'kwini-], romertidens *Tarquinii* [-'kvini-i-], indtil 1922 *Cor'neto*, ital. by 75 km NV f. Rom; 8000 indb. (1936). Var i oldtiden en vigtig etruskisk stad. På T-s nekropolis er fundet et stort antal freskosmykkede grave; de ældste fra 6. árh. f. Kr.

Tarquinius x. Priscus [-'kvi-] (lat. *priscus* gammel, ærværdig), efter saget Rom 5. konge (etrusker).

Tarquinius 2. Superbus [-'kvi-] (lat. *superbus* høvmodig), efter saget Rom 5. og sidste konge, son af T I., styret af Brutus 509 f. Kr.

Tarr'gona, nordøstspansk havne-, handels- og industriby med talrige rom. ruiner; 31000 indb. (1940).

Tarra'gona-vine, røde og hvide bord- og hedvine fra Tarragona i Spanien.

Tar'rasha, sp. industriby tæt NV f. Barcelona; 45 100 indb. (1940).

tarsal'gi' (gr. *tarses* fodsl. + -algia), smerte i fodroden, i reglen forårsaget af en sygdom i fodrodens knogler el. led.

Tarski, Alfred (f. 1901), polsk-amer. logiker. Fremragende bidrag til logisk semantik.

og til den mat. logik. *Einführung in die mathematische Logik und die Methodologie der Mathematik* (1937).

Tarsos, tyrk. *Tar'sus*, (gr. *Tar'sos*), tyrk. by i SØ-Lilleasien; 22 000 indb. (1932). Paulus' fødeby. Betydelige levn. fra oldtiden og islamisk tid. Arner, udgravninger.

tarsus (nylat., fragr. *tarsos* fodsl.), 1) fodrod; 2) bindevæsplade i øjenlåg.

tartan el. *plaid*, fr. *écossais*, uldstoffer med forsk.-farvet, ternet mønster, som skotterne anv. til nationaldragt. Efterlignes næ overalt.

tar'tan el. *turtamu*, titel på den assyr. hærs mil. leder. Omtalt 2. Kongebog 18,17.

tar'ta'rer, urigtig stavemåde for tatarer.

Tartarin [tar'tær], helten i tre romaner af Daudet. T. *À Tarascon* (1872), *T. sur les Alpes* (1885), *Port-Tarascon* (1890).

Tartaro, i gr. rel. Underverdenen, gravriget, i senere tid opfattet som de ondes sted, mods. Elysion.

tarte'letter (fr. *tairette*, egl.: lille tærte), små, åbne, bagte postejer af smør- el. mørdejeg.

Tart'e'soss, gr. *Tartes'sos*, forhistorisk rige i S-Spanien, hvis rigdom på sølv, kobber og tin bragte et i livlig handelsforb. med fönikerne i beg. af 1. ártus. f. Kr.

Tar'tini, Giuseppe (1692-1770), ital. violinkomponist. Oprættede 1728 i Padova en violinskole, hvor han udd. de fleste af den næste generations betydeligste violinvirtuoser. Endnu lever hans sonate *Trillo del diavolo* (Dj. øvelstrennen).

tar'tra' (fr.), salt af vinsyre.

tartsche d. s. s. targe.

Tartu, russ. *Jurjev*, ty. *Dorpat*, by i 0-Estland; 59 000 indb. (1935). Jernbane-centrum, Univ. grl. 1632 af Gustav Adolf. - I middelalderen hænestad. 1920 fredsslutt. i T (Dorpatsfreden) ml. Fini., Estl. og Sovj., juli 1941 besat af Tysk. Stormet af Sovj. 25. 8. 1944.

Tartuf(f), [tar'tyf], komedie af Molière (1664); betegn. for skinhellig person.

Tarzan (da. [-san]), helt i romanerie (1914 ff.) af den arnor. forf. E. R. Burroughs; benyttet til tegneserier og film. T skildres som opvokset bl. dyrene i den afr. jungle; i kraft af overlegen styrke og intelligens behersker han junglens dyr, hvis sprog han forstår.

Tasermiut [tå'sarmiut], dyb sydgrønl. fjord, der strækker sig fra 60° 6' n. br. i retn. af bunden af Lindenows Fjord. Tårn, nordborruer (bl. a. munkekloster og 2 kirker).

tashi'láma [taji-], titel for den anden af de to storlamaer, der behersker den lamaistiske kirke og landet Tibet, t residerer i klosteret Tashi Lhunpo (deraf navnet) og er en lerd åndelig leder, mens dalai-láma har den ydre magt. t regnes for en inkarnation af Buddha Amitábha.

Tashi Lhunpo [tåjí-], tibetansk kloster v. Shigatse; tashi-lámas residens.

Tasi'kent [tal-], hovedstad i Uzbekistan i Sovj.; 585 000 indb. (1939). T ligger på Turksib-banen og er centrum for et stort oaseområde med bet. bomuldsav; bomulds- og maskinindustri, kulturcentrum med univ. T kendes tilbage til 7. árh. f. Kr. som handelsplads, tyrk. khan-hovedstad; russ. 1865; nyopført; admin.-centrum f. Turkestan.

taskekrabbe ('.Cancer pa'gurus), stor krabbeart. Skjoldets forrand rundtakket. Spises. I Danm. alm. på lidt dybere vand.

taskenspillerkunst (ty. *Taschenspieler*, af *Tasche* lomme + *spielen* lege), kunsten ved fingerfærdighed at udføre tilsyneladende naturstridige handlinger.

taskerrotter, d. s. s. gopherne.

Tasman [tos'm] Abel Janzoon (1602-59), holl. opdagelsesrejsende; fundt 1642-43 Tasmaniens, New Zealand, Tonga Øerne m. m. og 1644 Carpenteria Bugten.

Tasman Gletscher [tåmsn] på Ø-siden af Mt. Cook, New Zealand.

Tasman Havet, farvandet ml. Austr. og New Zealand.

Tas'ma'ni'en, eng. *Tasmania* [tåz'mænijs], 0 S f. Austr. Den mindste af de austr. stater; 68 000 km²; 256 000 indb. (1947). Hovedstad: Hobart. - Opdaget af hol-dænderen Tasman 1642.

Tasos, anden stavemåde for Thasos.

Torquato Tasso.

Hans Tausen.

TASS, fork. for russ. 7elegrafnoje *'Agentstvo So'vjetskogo So'juza*, Sovj.s off. telegrafagentur; oprettet 1925. Korrespondenter i ind- og udland.

Tassaert [tasa.-rt], Jean Pierre (1727-88), nederl. billedhugger, virkede fra 1774 i Berlin. Er især kendt for sine statuer af Frederik den St. generaler.

Tassigny [d'slatrsd'stasi'nij], Jean de Lattre de (f. 1889), fr. general. Søgt 1942 at rejse modstand mod besættelsen af de hidtil ubesatte dele af Fr., undkomm. 1943 til Nordafrika, ledede 1. fr. armé ved Rhin-fronten 1944-45. Fr. overstkommand. i Tyskl. til juli 1945. 1948 chef for landstyrkerne i V-Eur. under Vestunionen.

Tasso, Bernardo (1492-1569), ital. digter af adelig slægt. Skrev det i sin tid berømte digt *L'Amadigi di Gaula* (1542-60). Fader til Torquato T.

Tasso, Torquato (1544-1595), ital. digter. Den ypperste i 16. árh. s. 2. halvdel. Hans sørgelige skæbne har inspireret digtere, malere og musikere til kunstnerisk behandling (Goethe, Delacroix, Liszt, Gade og fl.). Trods sindssyghe og fattigdom, lange ophold på hospital og hvilelos strejfen gnm. Italién skrev han mesterværket *La Gerusalemme liberata* (1580, da. 1884), det store kunststøp på ottaverin om Jerusalems befrielse. Fuldendt er hans hyldepsil *Aminta* (1573) og interessant hans tragedie *Torrisondo* (1574), hvor han behandler nord. stof. (Portræt).

Tas'soni, Alessandro (1565-1635), ital. digter. Evig utilfreds. Hans kritiske indstilling gav sig udtryk i et af de bedste komisk-satiriske epos' *La seccchia rapita* (1614), hvori samtidens revses.

Tast, Hermann (1490-1551), slesv. reformatør; skal allerede have prædiket lutherdom i Husum 1522.

taste (ty., af ital. *tasto*, beslægtet m. *tastare* before), d. s. s. tangent; fasteinstrument, et musikinstrument, der er forsynet med t-r (klaver, orgel, harmonium).

tastning (af *taste*), udsendelse af telegraftegn over radiosender.

Tastumso, 1869-72 udtrørt sø (7,5 km⁸) ved SØ f. Skive.

Tat, ueboet sker ved Ertholmene.

Tata [ötäl-] fam. af ind. købmænd og industridrivende. *Jamsetji T* (1839-1904) grl. 1877 og 1887 Indiens største bomuldsspinderier. Hans søn *Dorähj/T* (1859-1912) grl. 1909 Indiens største jernværk i Jamshedpur.

ta'ta'r, råt, skrabet kød; opkaldt efter tatarerne, der siger at ynde mere el. mindre råt kød.

ta'ta'rer, opr. navn for mongolsk stamme, hvis høvding Djengizkhan ca. 1200 oprettede centralasiatisk storrige. Derpå alim. fællesbetegn. for de mongolske og tyrkiske folk, der i 13. árh. oversvømmede Østeur. - Som t betegnes nu fl. hidtil muhammedanske folkegrupper i Sovj., overv. af tyrk. oprindelse, i Azerbajdzjan, ved Volga og i det sydl. V-Sibirien og Turan (de stærkt blandede Ili-t). t var opr. nomader, men er nu stærkt europeiserede. Volga-tatarerne dannede 1920 Tatar-republikken under RSFSR.

Tatarescu [ts'ts'resku], Gheorghe (f. 1892), rum. politiker. Tilhørte opr. Bratiavruppen; jan. 1934-dec. 1937 førstemin. Befæmpede Jerngarden, drejede fra Frankr. over til Aksemagterne, faldt efter valgnedrællag. Førstemin. nov. 1939, styrket ved udrensningspolit. sammenbrud juli 1940. Marts 1945-nov. 1947 udenrigsminister under Groza, søgte samarbejde med Sovjetunionen, ledende

f. floj af De Liberale. Afgik efter konflikt m. parlamentsflertal, sigtet for landsforræderisk modarbejdelse af reg.

Tata'ri't, i middelalderen ubestemt betegn. for de tyrk. og mongolske folks asiat. hjemstavn, senere brugt dels om Centralasien (asiatisk T), dels om de sydrus. stepper m. Krim (eur. T). Nu ofte d. s. s. Tatar-republikken.

ta'ta'risk, en endnu i Sovj. alm. betegn, for sproget hos de tyrk. stammer i Sovj-Sibirien. Spec. anv. t om Kazan-tatarisk og Krim-tatarisk.

Ta'ta'rpasset, d. s. s. Jablonitsapasset. **Ta'ta'r-republikken**, ASSR i RSFSR, Sovj., omkr. hovedstaden Kazan ved Volgas knæ: 66 593 km²; 2 919 000 indb. (1939), deraf ca. 50% tatarer.

Tatar-strædet, farvandet ml. Sahalin og Østsibirien.

Tate Gallery [taɪt] 'gåaleri], museum i London især for nyere eng. og fremmed kunst; grundstammen var en samling af eng. kunst, skænket nationen af Sir Henry Tate (1819-99), men museet er nu omdannet til at tjene som et slags fortsættelse af National Gallery.

'ta'tere, fra 16. årh. alm. da. og no. navn på sigøjnerne; underiden betegner t også natmandsfolk. Opr. samme ord som tatar, idet sigøjnerne forveksles med tatarer.

Tati'anos (2. årh.), syrisk-kristen forfatter, sin apologi *Tale til Grakerne* hævder han kristendommens overlegenhed over den gr. kultur. Skabte den først kendte evangelieharmoni.

Tatler, *The* [6s 'tātl̩s] (gi. stavemåde for eng. *tattler* sludrehoved), eng. tidsskr. udg. 1709-11 af J. Addison og H. Steele. Rummer moraliserende stof i portrætter og anekdoter. Forbillede for mange senere tidsskrifter, f. eks. det ill. eng. ugeblad *T*, grl. 1901.

tato've'ring (af polynes. *tatu* tegn), dekorations af huden med permanente mønstre. Ved *ar-t*, den ældste form, foretages der med knive indsnit, som gñdes med ler, aske o. l., hvorefter de dannede are fremträder som opphøjede mønstre, t med farve sker ved *prik-t*, hvor der med nåle indprækker mønstre, som fyldes med farvestof, el. ved *sy-t*, ved hvilken en tråd med farvestof trækkes genn. huden. Bag t ligger ofte rituelle motiver; også totemistiske forestillinger og rent dekorative momenter spiller ind.

Tatra, cech. og po. *Tatry* ['tatri]. Karpaternes højeste parti; to bjergkæder på Cechoslov.'s grænse mod Polen: *LavéT*, cech. *Nízke Tatry*, og *Høje T*, cech. *Vysoké Tatry*, po. *Wysokie Tatry* med Gerlachovka (2663 m), skovklædte til 1600 m højde.

tatte'rat (grønl.), *zool*, d. s. s. ride. **Tattersall** ['tætsd!l], (eng.), hestemarked i London, grl. 1766 af Richard Tattersall (1724-95). Herefter benævnes større hestemarkeder også i andre byer. **T'atti**, *Jacopo*, J. Sansovinos egl. navn; 'tat tvam 'asi (sanskrit: dette er dig), i ind. filosofi udtryk for omverdenens identitet med jeget.

Taube [to:b]. *Evert* (f.1890), sv. forfatter, maler og komponist. Kendt for sine talr. viser, ofte hentet fra et vagabond. el. sømandsmilieus. *Samlaide visor* (1945 ff.). **T'äuber**, 120 km l. biflod til Main, fra S. **'Tau'ber**, Johannes Henrik Georg (1827-92), da. redaktør. Cand. polit., nat.lib. journalist; gled i 1860erne over til Venstre, folketingsmand 1869-79, 1879-92, nærmest m. tilslutn. til Hørup. 1871-91 redaktør af «Sørø Amtstidende», der under T-s ledelse blev fremtrædende venstreblad.

'Tauber, *Richard* (1892-1949), østr. operasanger (tenor). Deb. 1912. 1926-28 v. operaen i Wien. Gile i slutn. af 1920erne til hovedsagelig at spille operette, desuden film og grammofonindspilninger. Siden Anschluss bosat i London.

Tauchnitz ['taufnɪts], *Bernhard* (1816-95), ty. forlægger. Grl. 1837 forlag, som fra 1841 bl. å. udsendte billige udgaver af eng. og arner, litt. på original'sproget, i alt ca. 5400 bd.

Tauler, *Johannes* (ca. 1300-61), ty. mysti-

ker af Guds vennernes kreds. T vil, at menneskets vilje totalt skal forsvinde i Guds.

Taunton ['tæntən], lokalt ['to:ntən], by i SV-Engl. SV. f. Bristol; 33 000 indb. (1949). Hovedby i Somersetshire. Handel. «

Tau'nus, ty. bjergryg ml. Main og Lahn, udgør en del af De Rhinske Skiferbjerge; mange mineralkilder, på sydskråningen stor vinav (Rheingau). Når 880 m i Feldberg.

Tauris, oldgræsk navn på Krim. **Tau'riskos fra Tralles** (omkr. 100 f. Kr.), gr. billedhugger. Udførte s. m. broderen Apollonios gruppen *Den Farnesiske Tyr*.

Tau'roggen, tyrk. *Taura'ge*, by i Litauen; ca. 10 000 indb. (1939). I T sluttedes dec. 1812 T-konventionen mel. den preuss. general Yorck og den russ. general Dibitzi, der førte til Preussens befrielse fra Napoleон.

Taurus-bjergene, tyrk. *Tāros*, bjergkæderne langs Liteaensis sydkyst.

tauschering [-lē-] (arab. *taushīja* farvning), udsmykning af væde metaler (jern, bronze) ved indlæg af guld el. silvertråde, d. v. s. en slags metalintarsia.

Tau'sen, *Hans* (1494-1561), da. reformator, af fynsk lavadel. Optaget i johannitklostret Antvorskov, lært lutherdommen at kende på Tysklandsrejser; fra 1525 i Viborg, hvor der dannede sig en frimenighed om T-s prædikestol. Fik 1526 kgl. værnrebrev som hofkapellan. Polemiserede mod katolikkerne, ordinede præster. Gifte sig 1. gang 1527, 2. gang 1538; 1529 præst ved Nikolaj i Kbh. Havde stor indfl. på de 43 Kbh.ske Artikler. 1533 i strid med biskop Rønnow, som anlagde ketterproces imod ham, men måtte opgive dens gennemførelse. Oversatte Mosebøgerne (trykt 1535) og skrev en kirkeposil (trykt 1539). 1542 biskop i Ribe, nidskar visitator. Danmarks betydeligste reformator, ikke i kraft af originalitet, men af personlighed og klarhed. (Portræt sp. 4512).

Taut, *Bruno* (f. 1880), ty. arkitekt og forfatter. 1931 prof. i Berlin, 1932 udvandret til Rusland. Gnm. en årkk. en af Tyskls mest kendte, moderne arkit. Anv. opsigtvækkende konstruktioner og stærke farver i sine bygn. Hovedverker: *Monument des Eisens* (byggedstald, i Leipzig 1913), *glashus* (udst. i Köln 1914) samt boligkareer i Berlin. Udg. bøger om hjemmernes rationalisering, byplanproblemer, standardisering m. m.

tauto- (gr. *tauto* det samme), det samme; gentagelses-

tauto'gram ('tauto- + -gram), digit med samme begyndelsesbogstav i alle ord el. linier.

tautolo'gi ('tauto- + -logi), (overflodig), gentagelse af det sagte, f. eks. rent og purt. Den ofte forstærkende virkning kan understreges ved allitteration. -1 moderne logik forstår if. Wittgenstein ved t en disjunktion af alle tænkelige muligheder; enhver logisk sætn. er en t.

tautome'ri ('tauto- + -meri) el. *desmotropi*, det fanomen, at et stof eksisterer i to isomere former, der frivilligt omdannes til hinanden. (Selv stoffet er ofte en ligevægtsblanding af de to isomere). Mest kendt er t mil. keton- (-CH₂-CO-) og enol-former (-CH-COH-).

taustehus [-hi:s], sv. navn på 1) Håemeenlinna, 2) Håme.

Tavastland [-'land], sv. navn på Håemeennmaa.

Tavaststjerna ['ta:vastjæ(r)n], *Karl August* (1860-98), sv. forfatter. Indførte den naturalistiske roman i Finl. med udviklingshistorien *Barnomsdydner* (1886); skrev endv. fl. digtsaml. bl. a. *For moronbris* (1883), *Laureatus* (1897), ejendommelige ved deres heftige, forrevne stemnings ! v.

taver, strukturlementer i *spindestoffer*. Plantet (hør, hamp, jute o. a.) består af lange, smalle planteceller, hoveds. støttelementer i bast og træ. Cellevæggene består af lange cellulosemolekyler, sammenkittet ved pektinstoffer o. 1. Dyriske t er proteinstoffer. Hertil kommer de fuldst. syntetiske taveformede tekstilt.

ta'verne (ital.), vinhus, kro.

tavl, gi. da. brætspil; i nyere da. digtersprog ofte = spillebræt; især brugt i ordene skaktavl og tavle(c)ebord.

ta'veleskifer, hård, sort lerkskifer, der kan kløves i tynde glatte blade. Anv. til skifertavl.

ta'vetryk el. *taffeltryk*, med træform foretaget påtrykning af mønster på tøj.

tawny portvin ['tā:nī] (eng. brunlig), portvin, som ved lagring har fået en karakteristisk, rødbrun farve.

ta'vesheden tärne, pers. *dakhma*, lave runde tärne, hvorpå parserne henlægger deres døde, så rovfugle kan fortære dem. Herved undgås, at ligene besmitter de hellige elementer jord, vand og ild.

ta'veshedspligt, legers, sagføreres, præsters (skriftekæres), embedsmænds o. ls pligt til ikke at robe, hvad de har erfaret i deres gerning (embedshemmelighed); det er omstridt, hvorvidt vidnepligt bryder t.

ta'veshedssystem, jur., d. s. s. Auburn-systemet.

Taxa (af *taksameter*), 1) forening af københavnske droskeejere, grl. 1909; omfatter 1948: 802 vogne; 2) betegn. for droske.

taxaflvning (af *Taxa*), erhvervsflyvning der består i ikke fartplæmæssig befordring af betalende passagerer ad en ikke fastlagt, men tilfældet valgt rute.

Taxodium, d. s. s. *sumpcypress*.

Tay [taɪ], Skotlands længste flod (180 km), udmunder på Ø-kysten i Firth of T, der ved Dundee krydses af T-broen (åbnet 1889), en af verdens længste broer (3171 m).

Taygetos [ta'jetos], bjergkæde på S-Peloponnes. Højeste punkt: Hágios Elias (2407 m).

Taylor ['teɪlə], Alfred Edward (1869-1945), eng. katolsk filosof. Hævdede i *Elements of Metaphysics* (1903) en hegelsk præget idealisme og betonede i *The Faith of a Moralist* (1930) det moralske gudsbevis.

Taylor ['teɪkɔ:r], Frederick Winslow (1856-1915), arner, ingenior; grl. Taylorsystemet.

Taylor ['teɪta], James Hudson (1832-1905), eng. missionær. Øvede gnm. den af ham stiftede China Inland Mission (1865) en banebrydende gerning i det indre Kina.

Taylor ['teɪ:hər], Myron Charles (f. 1874), USA-industrimand, diplomat. Formand f. US Steel Corporations finanskomité 1927-34, bestyrelsesform. og admin. direktør 1932-38, siden direktionsmedl. Knyttet til Roosevelt og New Deal-politiken. Førte fra 1939 som Roosevelts personl. repræsentant en række forhandl. m. paven.

Taylorix ['taɪlsriks], firmanavn f. et bestemt system af gennemskrivningsbogholderi m. tilh. maskiner, formularer osv.

Taylorssystem ['teɪ:lɜrɪs] el. *Scientific Management*, rationaliseringssystem udarb. af F. W. Taylor fra ca. 1883. T opdeler arbejdet i enkeltbevægelser, der skal udføres i en statist. berægnet «normaltid», overvåget v. kontrolure m. m., standardiserer værkøj og maskiner og beregner visse tilfæl. til lønnen. T har vakt stor modstand bl. arbejderne.

Tay-Sachs* *sygdom* ['tei 'saks], *infantil amaurotisk idiopi*, en arvelig form for idiopi, ledsgæt af blindhed. Begynder tidligt i barnealderen og er fremads skridende. Beskrevet af neurologerne B. Sachs og Warren T. Tay (1843-1927).

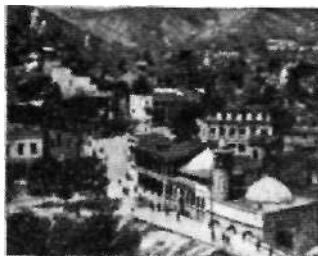
tazet [-'sæt] (ital. *tazza* skål, hentyder til blødtstretet) (*Narcissus tazetta*), art af narcisslägten. Fl. blomster på hver stængel.

Tb, kern. tegn for terbium. tb., fork. for tuberkulose.

T-be'lægning, behandling af fot. objektiver, hvorfed de bliver refleksionsfri, (Jfr. refleksionsfri optik).

Tbi'lisi, russ. *Tiflis*, hovedstaden i Georgien, Sovj., ved floden Kura S f. Kaukasus på banen Baku-Batum og ud for den georgiske militærvej; 519 000 indb. (1939). En af Sovj.s smukkesté byer. Alsidig industri. Nær byen vandkraft og oliefelter. Georgisk kulturcentrum (III. sp. 4516).

T-bjælker, bjælker af jernbeton el. valset blødt stål med T-formet tværsnit.

Den gamle del af Tbilisi.

TC (fork. f. fr. *télégramme collationné*) anføres foran adressen i telegrammer, der, for at undgå forvanskning undervejs, ønskes gentaget ved aftelegraferingen. Gebryet for TC er det påg. telegrams halve takst.

Te, kern. tegn for technetium.

Tchad [rladl el. *Tsad*, ferskvandssø i det midterste Sudan; i tørtiden ca. 10 000 km² el. mindre og ikke over 1 m dyb, i regntiden indtil ca. 50 000 km². Største tilfløb er Chari fra SØ; 2) den nordligste koloni i Fr. østkvarteralfr.; 1 194 000 km², 1 902 000 indb. (1946). Hovedstad: Fort-Lamy.

Te, kern. tegn for tellur.

te, blade af *tebusken* (*Thea si'nensis*). Kulturplanten beskæres stærkt (holdes som lav busk), og bladene af de ny skud afplukkes. De yngste, endnu udfoldede blade giver den fineste te (Pekko), de mere udviklede, læderagtige blade giver ringrige sorter (Souchong og Congo). Efter plukningen tørres bladene og rulles, hvorfra cellerne beskadiges, så enzymerne kan virke og fermentering fuldender denne proces. Teens oplivende virkning skyldes koffein (2-5%). I te findes endv. garvesyre (8-20%). Verdensproduktionen af te androg 1938 uden for Kina 490 000 t; Kinias produktion (iser i S-Kina) ansløges til 3-500 000 t. De vigtigste producenter uden for Kina var i 1938:

1000 t.

Indien .... 205 (1946-47: 265) Assam, Bengalien.

Ceylon 106 (1946-47: 127).

Holl. Indien 81 vestl. Java.

Japan .... 55 sydl. Honshu.

Andre producenter er Formosa, Indokina og Sovj. (Transkaukasien), Nyasa og Kenya i Afr. har stærkt stigende produktion. -Største delen af Indiens og Ceylons produktion eksporteres; Kinias eksport er relativt ringe. Hovedimportørerne er de engelsk-talende lande (Engl. 1938: 209 000 t). Teforbruget pr. indb. var 1935-37 i Engl. 4,22 kg, i Damm. 0,14 kg. teaktræ [t'i:k-] (portug./eca, fra malajisk), ved af forsk. trop. træarter, t i egl. forstand er veddet af *Tectona grandis* fra S-Asien. Veddet, der minder om egetræ, er tungt, gulligt-brunligt og modstandsdygtig over for vand og termitter, hvorfor det benyttes til skibe og møbler.

team [ti:m], (eng: forspand), hold, gruppe; team-work [ti:mwɔ:k], sammenspil inden for et hold, f. eks. i fodbold; en gruppe videnskabsmænds samarbejde om løsningsaf en felles opgave.

Teasdale [t'i:zdli], Sara (1884-1933), armer, forfatterinde. Har skrevet stemningsmættet lyrik, bl. a. *Love Songs* 1917, *Dark of the Moon* 1926. Begik selvmod. te'a.'teT(gr.théâtron, of the'a skuen), en antik gr. betegn. på tilskuerne, siden tilskuerpladsen; nu bygningen, hvor skuespil opføres, og som begreb alt vedr. skuespilkunstens væsen og virke.

t tilhører i sin rod religionen; det antikke gr. frifluest opstod i tilknytning til templerne og var det sted, hvor de dithyrambiske kør til Dionysos' are fremførtes. (Jfr. fig. 1). Med altret (thymélē) som centrum virkede koret (som kom fra sceneindgangene (4)) på en cirkelrund plads (gr. *orchéstra* dansoplads) (1), herom sad tilskuerne på -halvkredsformede bænkerader (5), oftest anlagt op ad en bjergside, havende sig amfiteatralsk. I de-

store dramatikeres årh., 5. f. Kr., udviklede t sig yderligere. Skuespillerernes omklædningsstelt (skéné) (3) blev en særlig bygning med en tilbygning (proskénion, proskénion) (2), der virkede som baggrund for spillet. I Athen byggede Lykuri-

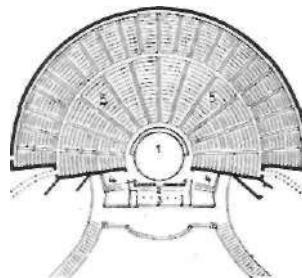

Fig. 1. Dionysosteatret i Athen.

gos 330 det første sten-t, Dionysos-t, der gange udvides og som i sin største periode kunne rumme 17 000 tilskuere. Skuespillerne opråbte i tragedien på høje sandaler (kothornos) mods. i komedien; dekorationer kendtes ikke (i hvert fald ikke som illusionsfremkaldende middel, men kun i en yderst stiliseret form til angivelse af sceneskifte). Af scenemaskineri kendtes kun den kran (gr. *mechané* maskine), som bar gudefremstillerne højt oppe over scenen. Disse t byggede grænkerne overalt hvor de kom frem og heraf udvikledes det rom, t, der var rigere i udstyret. Tilskuerpladserne var halvcirkelformede og spillet foregik på en ophøjet scene (podium). Efterh. som koret forsvandt fra det rom, drama blev orchéstra tilskuerplads for fornemme folk.

Uden forb. med det antikke t opståd middelalderet, dog også med rod i religiønen. Opr. fremførtes udsmid af Den Hellige Skrift - som oftest passionen - kirkerne, hvor højaltret el. sidekapeller kunne virke som scenerum, men senere flyttedes disse rel. spil uden for på kirkepladserne og antog efterh. form af mysterier. Mysteriescenen (fig. 2) bestod opr. af en lang tribune, rejst langs kirkemuren med paradis yderst til højre og helvede (et uhyres gab, hvorfra flammer slog ud) yderst til venstre; siden kom fl. midterbygninger til, samtidig udvikledes maskineriet til frembringelse af scenetricks. 1920 genoplivedes mysteriescenen bl. a. i Reinhardts berømte »Det Gl. Spil om Enhver-opførelser i Salzburg.«

Renæssansen bragte med commedia dell'arte det professionelle t med omrøjende akrobater og gøglere med primitive tribunescener. I Engl. udvikles i samme periode Shakespeare-scenen på grundlag af omrøjende skuespilselskabers fremførelser i krogardene.

Det mod.'t opstår i Italien, hvor Renæssances arkitekter først søger at genoplive det antikke t. Palladios olympiske t (fig. 3) bygget 1565 i Vicenza er et vidne om t m. den fastopbyggede dekorations i pragtstil. Efterh. slás dog den afflange firkantered sal fast som t-form; barokt og loget udvikles med scenen som et rum

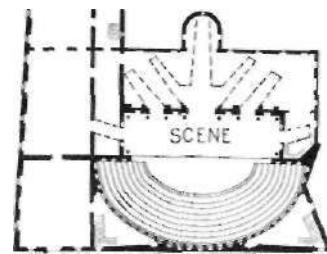

Fig. 3. Olympisk teater i Vicenza.

for sig adskilt ved rampen og »den usynlige væg« fra tilskuerpladsen, hvor på gulvet parketrækker senere afslører stæpperne, og etagerne rejser sig stadigt flere i tal med mere el. mindre skært adskilte loger. I 19. árh. opføres de største af disse »loget« - især til operaer (f. eks. La Scala i Milano, fig. 4). Selv om nutidens t oftest holder sig nær loget - om end i mindre størrelse end de største operahuse - forsøgte de store instruktører i mellemkrigsperioden at eksperimentere både med tilskuerrum og scenerum, bl. a. Reinhardts forsøg på i Grosses Schauspielhaus, Berlin, at benytte cirkusma-^Nnegen som det antikke t-orchéstra. Til trods for de mange radikale forslag kan påpeges to hovedlinier som med den traditionel

JWnrmp
i Milano.

le t-bygning som udgangspunkt følges i tidens bestrebelser for at nyskabe og udvikle t-arkitekturen:

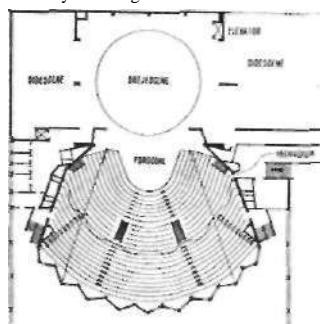

Fig. 5. Malmö stadsteater.

dels demokratiseringen af tilskuerrummet (alle skal se lige godt), dels tilpassningen af scenen og sceneteknikken til de krav, et rigt varieret repertoire må stille (Malmö stadsteater, fig. 5).

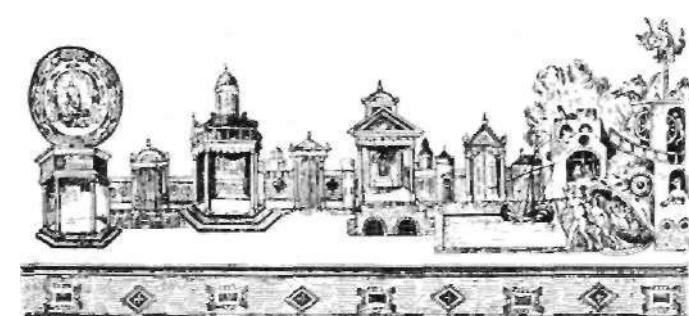

Fig. 2. Mysteriescene i Valenciennes.

teatercensur. 1 Danm. afløstes 1893 censorne ved de enkelte privateatre af en fælles censor, der tillige er censor ved varietéforestillinger m. m. Censor skal påse, at intet i stykkernes indhold strider mod landets love el. mod orden og gode seder; hans afgørelser kan indlænkes for Justitsmin. Det Kgl. Teater er som stats-institution frifaget for særl. censor (teatrets censor har karakter af litt. smags-dommere).

teaterrickert el. *Galileis kikkert*, lille kikker med en spredelinje som okular, stort synsfelt, stor lysstyrke, men ringe forstørring (3-4 gange).

teatermaleri, maleri (kulisse, bagteppe osv.) til bruk for en teaterscene.

Teatermuseet, museum i Kbh., stiftet 1912 og siden ledet af Robert Neijendam, har til huse i det g. Hoftteater på Christiansborg. Tomfatter over 25 000 billeder og genstande til belysning af da. teaters utvikling fra Holbergs tid.

teaternærings. Bevillinger til opførelse af skuespil meddeles af Justitsmin. ad mandatum, j. alm. for et år gangen. Som regel må to bevvilningshavere ikke samtidig give forestillinger på samme sted. For dilettantforestillinger kan politiet i alm. meddele tilladelse.

Teaterrådet, oprettet 1926 af Justitsmin., er rådgivende i sager ang. privateatrene. Består af 7 medl. valgt bl. skuespillerne, forfattere og teaterdirektører.

tea'ti'neror'denen, modreformatorisk, kat. præsteorden, stiftet 1524, opkaldt efter biskop Caraffas (senere pave Paul 4.s) bispedømme Teate (nu Chieti).

tea'tra'lsk (lat.), som vedrører el. egner sig for teater el. skuespil; højstemt, afsejtert.

Tébes'sa, by i Algier, 170 km SØ for byen Constantine; ca. 12 000 indb. (1936). I omegnen rige fosfatlejer og zinkgruber. I rom. kejsertid legionslejr; mange ruiner fra oldtiden.

te'bæt, hos de østerriskske jøder navn på årets 10. måned svarende omtr. til januar **tebusk** (*Thea*), slegt af tefam. Traer el. buske fra S- og Ø-Asien.

8 arter. Den dyrkede %%%*,% planten er en busk med ^^fjw laderagtige, blanke bla- ^QJAEJW M de og hvide, vellugtede ^ASfji 'f blomster, t dyrkedes i vJfokKA/E, SØ-Asien. Afr. og var v|>? 11GT^ mere egne af Armer. J^S^frn^ ofte i store plantager. ÅS^F På grund af sin korte ^Qpiné væksttid og sin hårdførhed over for lave vintertemp. kan t dyrkes *Bloomstreng* gren helt op i den temp. af tebusk.

tech'ne'tium [-kn-] (gr. *technētos* kunstig), grundstof, kern. tegn Te, atomnr. 43, atomvægt ca. 99. Tidl. betegnet som masurium. Fremstillet 1937 som det første kunstigt fremstillede, hidtil ukendte grundstof. Er senere fundet blandt brudstumperne fra uranspaltingen, men ikke fundet i naturen.

Technicolor [tækni'kalar] (eng., af gr. *technē* kunst + lat. *color* farve), subtraktiv metode til farvefotografering.

Tecumseh [ti:kámsi] (1768-1813), nordamer. indianerhøvding, prøvede 1811 at samle indianerne til fælles modstand mod USA-s fremrænninger, søgte forståelse m. Engl. mod USA, men led nederlag. Faldt som officer i den eng. her.

Teda (fork. f. Tegnere, danske), betegn. f. *Tegnernes Kunstmuseum*, organisation til beskyttelse af da. tegneres rettigheder.

Tedder [tædə]. Arthur William (1946) 1. Baron of Gelinguin (f. 1890), brit. luftmarskal. Deltog i 1. Verdenskrig; 1919 i RAF, 1940-41 vice-ov.kommmand., 1941-43 ov.kommmand. f. RAF i mellemste Østen. Vice-chef f. luftstabben 1943, s. å. ov.kommmand. i Middelhavet, 1943-45 vice-ov.kommmand. f. hele invasionen under Eisenhower, 1946 chef f. luftstabben. (Portræt).

Te Deum (lau'damus) ['de:um] (lat.: vi priser) dig, Gud, oldkirkelig treenigheds hymne.

Tedmur, anden stavemåde for Tadmor.

tee [ti:] (eng. vistnok, af T, brugt til nøjagtig markering af sted), i golf 1) stedet, hvor slagserien til et hul begynder; 2) en lille træpløk, hvorpå bolden anbringes til det første slag.

Tefnut, ægypt. luftgudinde; dobbeltgænger til guden Sju.

tefrit (gr. *tefros* askegrå), en slags basalt, hvis hovedbestanddele er plagioklas, augit og leucit (leucitbasalt) el. nefelin (nefelin-basalt).

Te'gå, oldgr. by i Arkadien.

Tegel [te:g̊l], nordvestl. bydel i Berlin.

Tegen [te:gan], Gunhild (f. 1889), sv. fortællerinde. Har udg. romaner: *Eros i Uppsala och annorstidens* (1929, under pseud. Tor Lilja); *Vi kvinnor* (1933), og noveller: *Livet går förbi* (1937) m. kvindepsyk. og erotisk som hovedemne.

Tegen [te:g̊n], Karl Einar Zacharias (f. 1884), sv. filosof. Tilhænger af Uppsala-skolen. Har bl. a. skr. *Moderne Willems-theorien* (1924-28) og *Viljanet i dessforhållande till jaget och aktiviteten* (1928).

Tegengren, Jakob (f. 1875), svenskssproget ff. forfatter. Har bl. a. skrevet digtsamlingerne *Dikter* (1900, 06, 16) og *Nya Dikter* (1903); desuden noveller.

Tegernse [te:g̊nue:], vintersportssted i Bayern, S. F. München, ved søen **T.**

Tegethoff [te:g̊t̊hof], Wilhelm von (1827-71), østr. soøofficer. Slægt af da. flåde under Suenson v. Helgoland 9. 5. 1864, sejrede over italienerne ved Lissa 20. 7. 1866.

teg (lat. *tegula* tagsten), (formet) ler, der er gjort stenagtigt ved brænding.

teglbrænding kan finde sted i miler el. periodiske ovne, men foregår som regel i

Ringovn.

ring- el. tunnelovne. Ved t bliver leret hårdt og stærkt; sker t ved høj temp., forsvinder teglets porositet (klinker). Temp. følges v. hj. af segerkegler.

teglæk, jernbetondæk med plan underside. Vægt og pris er nedsat ved indstøbning af hule teglblocke.

teglør, drænrør af brændt ler.

teglsten, mursten og tagsten af tegl.

Fremstilles af teglværksier, der efter forbehandling (sumprøvning, lermølle, vaseverk) formes ved håndstrygning, stregpressning el. anden pressning, tørres og brændes. Jernrigt ler brænder sig rødt, kalkrigt gult. Ålt efter temp. bliver t halvbrændte, fuldbrændte, hårdbrændte el. klinkbrændte. Flamsten er gule t med røde flammer fra brændslets sovvl.

teglværksler, alm. forekommende, letsmeltig ler, indeholdende fint sand og andre urenheder, anvendeligt til fremstilling af mursten, tagsten, simple fliser, drænrør og blokke til teglæk. I Danm. anv. som t især moræneler og diluvialer, hvoraf de øverste, forvitrede partier giver røde, de underliggende kalkholde partier gule el. flammede sten. Endv. glimmerler o. a. tertiale lerarter som t.

tegnefilm, film, fremstillet v. fotografering af tegninger, tidl. udført på papir, nu på celluloid- el. glasplader, hvor enkelte dele af tegningene let kan udviskes og ændres. Filmen kræver 24 tegninger i sek., d. v. s. ca. 87 000 på en time. t er af opfindelse omrent samtidig med billedfilmen, men den første verdenskendte tegnefilmfigur, kitten Felix, skabtes omkring 1920 af arter. Pat Sullivan. Senere fulgte Max Fleischers »Skipper Skræk« (Popeye the Sailor), »Betty Boop« og Walt Disney's »Mikkel Mus« (Mickey Mouse), »Anders And« (Donald Duck), »Pluto« o. a. 1929 fremstillede Disney den første tonetegnefilm »Steamboat

A. W. Tedder.

Esaias Tegner.

Willie«, 1938 den første helaftenstegnefilm »Snehvide«. I Danm. har Storm P. forsøgt sig med t (»De 3 Små Mænd«), senere tegneren Dahl-Mikkelsen (»Ferdinand«). 1946 opførtes den da. helaftenstegnefilm »Fyrøjet« tegnet af Finn Rosenberg o. a.

tegning, kunstnerisk fremstilling v. hj. af tegnede linjer på papir, pergament el. a. eget materiale med blyant, tuschpen, pensel, kridt, kul el. lign.; sprøjting med fiktivt kan anv. for at fastne et flygtigt materiale til tegnegrunden. En tegning kan danne forarbejde for et kunstværk som skitse, studie, karton osv. el. fremtræde som selvstændigt kunstværk, portrettegn, ill. karikatur osv. Tegninger giver ofte værdifulde oplys. om en kunstners udvikling, tilbillelsen af et kunstværk el. om senere forsvundne kunstværker.

Tegner [tae'Vne:r], Alice, f. Sandstrom (1864-1944), sv. komponist. Børneviser, bl. a. *Mors Lille Ole* og *Jeg en Gård Mig Bygge VU*.

Tegner [tae'Vne:r], Esaias (1782-1846), sv. digter. Magister 1802, prof. i Lund 1812, Biskop i Växjö 1824. Genmembrud med de patriotiske digte *Det eviga* (1810) og *Svea* (1811), tilkendt akad.s pris for sin åndfulde retorik. I polemik mod gammel og nya skoian fremsættes som program klarheden og kraftens enhed i *Tale ved Reformationsfesten* (1817) og *Epilog* ved magisterpromotionen i Lund (1820).. I hovedverket *Frithiofs saga* (1825), epos i 24 sange, knyttedes T-s humanitetstro til gl. nord. motiver. Fra 1825 kun sparsom produktion, festvaler og få personlige digte. Embedet og depressioner, der udviklede sig til periodisk sindssyge, tog hans kræfter. (Portræt).

Tegner [tae'Vne:r], Esaias (1843-1928), sv. orientalist. Afh. om orientalistiske og almensproglige emner.

Tegner [ta'i nsr], Hans (1853-1932), da. tegner; ill. til Holberg og H.C. Andersen; arb. bl. a. med porcelæn og bogkunst.

Tegner [ta'i nar], Isaac Wilhelm (1832-1909), da. jernbaneinge., 1869-1906 overingenior ved og 1889-1902 tillige generaldir. for DSB.

Tegner [ta'i nsr], Rudolph (f. 1873), da. billedhugger; bl. a. Finsemnonumentet *Mod Lyset* (1910, v. Rigshosp., Kbh.), *Danserindebron* og *Herakles og Hydraen* (1918-19, Helsingør). Største delen af T-s arb. findes i et af ham opført mus. i Kildekrog v. Hornbæk.

tegningsret, den fortrinsret som ved udvidelse af aktiekapitalen i et a/s indrømmes de gamle aktionærer til at erhverve alle el. en del af de nye aktier.

tegningsprog, alle signalsystemer undtagen talesproget, der bruges som meddeleselsmiddel: skrift, telegrafi, flagsignalering, gebærdesprog osv.

tegntyder, udlagger af rel. varsler og orakelsvar.

Tegolimpfilm, papir imprægneret med bakelit. Selges i ruller med indtil 2 m bredder. Bruges til limning af træ, idet det indlægges mel. træstykkeerne, der opvarmes og presses sammen. Opvarmning kan ske udefra el. v. hj. af elektr. modstandsstrøde indstøbt i T (Tegowiro-limfilm).

Tegucigalpa [tagus'i galpa], hovedstad i Honduras; 56 000 indb. (1945); ligger i en dal på den centrale højslette, uden jernbaneforbindelse, men vigtig lufthavn.

Tehrån [teh'rom] el. [-ru:n], da. i alm. *Teheran*, hovedstad i Iran, på højsletten S f. Elburz-bjergene; 699 000 indb.

(1942). Trafikcentrum (veje til Bagdad, Meshed, Kaspihavet osv., station på den trans-iranskebane, bane til Tabriz og Sovjet). Handelsby med tekstil-, glas-, våben-, kemikalier, tænstik- o. a. industri. Byen har et moderne præg; enkelte gader, moskeer og paladser. Hovedstad.

Tehrån-konferencen, sovj.-eng.-USA-konference i T 28. 11.-1. 12. 1943, m. deltagelse af Stalin, Roosevelt, Churchill og mil. chefer. Fastlagde samarb. i krigsførelsen mod Tyskland, m. tilslag om oprettelse af 2. front; erklaeringen udtalte vilje til samarbejde også efter krigen. Irans uafhængighed og integritet fastsløges (rømming V. år efter krigsaflutningen).

Tehri [te'ri:] el., *Garhwäl*, indisk fyrstestat, tilsluttet Hindustân, i Himalaya; 11 700 km², 397 000 indb. (1941).

Tehuantepec-lændtangen [te'wontep'-pæk], i det sydl. Mexico ml. Campeche Bugten (Mexico-golfen) og Tehuantepecbugten (Stillehavet), 216 km bred, på højden 203 m. Jernbane tævers over tangen fra Coatzacoalcos til Salina Cruz. Adskillige kanalprojekter fremsat, men alle skrinlagt efter bygn. af Panamakanalen.

te-hybrid-rose, krydsning af terose og remontantrose. Blomstrer rigt hele sommeren; mere vinterfast end terose.

Teichmanns krystaller [taix-] (efter denpo. anatom L. Teichmann (1825-95)), d. s. s. hæmin.

te'i'n, d. s. s. koffein; kaldes t, da det også findes i te.

teint [tær] (fr. *teindre* at farve), ansigtsfarve; spec. kunstig ansigtsfarve.

Tei'restias, i gr. saghniest. blind seer og spåmand, der forstod fuglenes tale. Man havde orakler, viet til T.

Teirlinck [te'irlinjk], *Hermann* (f. 1879), flamsk forfatter; fantasifulde og humorfyldte romaner, fortellinger og skuespil, f. eks. *De Wonderbare Wereld* (1902).

te'isme (gr. *theos* gud), filos. betegn. for (udogmatiske) antagelse af Guds eksistens; Mads. ateisme.

Teit gen [te'3en], *Pierre Henri* (f. 1908), fr. politiker. Jur. prof.; officer 1939-40, bl. ledere i modstandsgruppen «Combat», fængslet af Gestapo juni 1944, undkom; informationsmin. sept.-nov. 1944, justitsmin. (MRP) nov. 1945-dec. 1946, vicepremiermin. jan.-nov. 1947, min. f. de væbnede styrker nov. 1947-juli 1948.

Teja [te'ja], østgoterunge 551-52, faldt ved Vesuv mod Narses.

Teje [te'jɔl] (*Sylwander*), *Tora* (f. 1893), sv. skuespillerinde, 1910-13 og fra 1920 ved Dramatiska teatern i Stockholm, 1913-20 hos Albert Ranft. Stærkt og fantasifuldt spil i repertoirets store, ofte tragiske, vindreroller (»Medea«, in dræddersten i »Drømmespillet« o. a.). Gæstespil i Kbh. (1936).

Tejn, fiskerleje SØ f. Allinge, på NØ-Bornholm; 619 indb. (1945).

Tejn, Michael, pseud. for *Mogens Klaehr* (f. 1911), da. forfatter. Romanen *Katastrofe* (1938) indledede et stort, men kunstnerisk svagt forskab, hvorføl Drommen om Virkeligheden (1942) og Der Skal Være Oprør (1943) er tidstypiske udtryk for ungdommens revolte.

Tejo [tæ3U], portug. navn på Pyrenæerhalvøens længste flod; spansk Tajo.

tej'st (uria 'grylle'), lille alkefugl. Sort, hvidt vingespil, røde fodder. Røger ml. klippeblokke. I Danmark på enkelte Kattegatøer. Stand- el. strejfugl.

tejstefisk, d. s. s. tangspræl.

teju (tupi 'teii') (*Tupi/nambis tegui/xin*), stor, sydamer. øgle af ameivaernes fam. Meterlang. Jages for kødets skyld.

-te'k (gr. *thēkē* sted, hvor man henlægger noget), samling.

teknik (gr. *téchne* kunst, håndværk), 1) alt, hvad der hører til håndværk og industri; 2) den praktiske færdighed, som er nødvendig for udøvelsen af en kunst- eller lign.

teknikum, maskin-, elektro- el. bygningst, tekn. skole, der meddeler en mindre vidtgående teoretisk undervisning end en tekn. højskole, men der kræves v. t-studiet en fuldgående, udstændt læretid i faget, t. uddanner konstruktører (ingeniører). Studietiden er 3 år.

Teknik Central, 1941-46 navn på det nuv. Anlægsdirektorat.

Tekniske Bibliotek, Danmarks, Kbh., det da. hovedbibl. for tekn. litt., opr. knyttet til Polyt. Læreanstalt; 1942 sammensluttet med Industriforeningens bibl. til T. Ca. 150 000 bd.

tekniske enheder anv. i praksis i st. for fysikkens absolute enheder. Grundenhederne er kilogram (kg) for kraft, meter (m) for længde og sekund (sek.) for tid. Arbejde måles i kilogrammeter (kgm) og effekt i hestekraft (HK).

Tekniske Selskab, Det, Kbh., stiftet 1843, oprettede to tekniske skoler, som i 1876 sammensluttedes til Det Tekniske Selskabs Skoler. Disse indførte dag- og aftenundervisning. Ejes af håndværkerforeninger, tekn. selskaber el. er selv-ejende. Undergivet statsligt tilsyn.

tekniske skoler, skoler, der giver læringsel en del af den teoretiske undervisning. 1949 fandtes i Danmark. 340 t med ca. 40 500 elever. Har hovedsagelig aftenundervisning. Ejes af håndværkerforeninger, tekn. selskaber el. er selv-ejende. Undergivet statsligt tilsyn.

teknisk højskole, skole til udd. af civilingeniører, et oprettedes i Danmark. 1829 (Polyteknisk Læreanstalt), i No. i Trondhjem (1910), i Sv. i Stockholm. (1877) og Göteborg, Chalmers tekniska højskola (grl. 1829, højskole fra 1937). I England er ingenioruddannelsen ind under univ.

teknico-, teknik-, teknokra'ti' [tekno- + -krati], armer. polit.-økon. retning, grl. af Howard Scott (f. 1890) og Thorstein Veblen; lægger afgørende vægt på teknikkens og teknikernes rolle i samfundsudviklingen.

teknolo'gi' [tekno- + -logi], læren om råstoffernes omdannelse til brugsvarer og de dertil anv. midler; mekanisk t. læren om materialernes givevning, kemisk t. læren om arbejdsmetoder og apparater anv. i den kern. industri, hvor råstoffer ved kern. og andre processer omdannes til forædlede produkter, teknik kemi, anvendt kemi, læren om kern. produkter og processer, der har særlig bet. for praktiske formål.

Teknologisk Institut, Kbh., selvejende institution, som 1908 påbeygdede undervisn., konsultationsvirksomhed og drift af forlag og bibl. for at give håndværkere, mestre og svende, samt arbejdere videregående fagl. uddannelse. Bygn. opført 1915-18, senere udvidelser. Undervisning omfatter bl. a. dag- og aftenkursus med alm. fagl. undervisn., bl. a. kalkulation og bogføring, samt forsk. specialkursus i nye arbejdsmetoder, behandling af nye materialer o. l., vinterkursus i maskinbrug for landmænd, provinskursus ved udsendte lærekræfter og enkelte korrespondancekursus. T-s lokaler benyttes af en række fagskoler, der dels ledes af fagene selv, f. eks. blikkenslagere, glarmestre, skomagere, urmagere og skræddere, dels administreres af T. f. eks. Kbh.s Konditorlavns Fagskole, bagere, tilskærere, skorstenstjære, buntmagere, laboranter og farvere. Desuden findes skoler for nye fag, f. eks. verkstedsfunktionærer, flyveteknikere, varmemestre, støbemestre og arbejdslædere. I krisetider er der en bet. undervisn. for arbejdsløse. Konsultationen havde 1948/49 21 afd., og modtog s. å. ca. 24 000 forespørgsler. T-s forlag har til 1949 udg. ca. 120 bøger, især håndbøger, og udgiver endv. tidsskrifterne »Varme« og »Flyving«. 1948-49 afholdtes 802 kursus med i alt 18 501 elever.

Tekno'lo'gis'k Institut, Jydk, Fag', skolen i Jylland for Håndværk og Industri, Århus, selvejende institution, åbnet 1943. Omfatter 1949 smede- og maskinafd., landbrugsmaskin-teknisk afd., motorafd., kursusafd., regnskabsafd. samt et kemisk laboratorium. Desuden undervisning i mere specielle discipliner. Som selvstændige afdelinger er et kalk- og teglværkslaboratorium og en fotografslab knyttet til T. I undervisningsperioden 1948-49 gennemførtes 182 kursus med 5017 elever, og 515 tekn. førespørgsler ekspederedes.

tekst (lat. *textum* det vævede), 1) selve ordlyden af et skrift (uden noter og anmerkninger); 2) stykke af Bibelen, der lægges til grund for en prediken (dagens tekst); 3) typ., skriftrørrelse på 20 punkter (7,52 mm).

teks'ti'ler, fællesbetegn. for al slags vævede, strikkede og spundne varer; tekstilplanter, d. s. s. spindplanter.

tekstilprøvning, se materialeprøvning.

tekstkrítik, restituering af fejlfuld overleverede tekster ved sammenlign. af fl. håndskrifter, konjekturer osv.

teks'tu'r (lat. *textura* vævning), vævning; vævbeskrivelsen (f. eks. hos planter).

tekto'lit, blyfolie med asfalteret jute på begge sider. Kan bruges som vandstandsbelte lag i beton, da asfalten beskytter belyt.

tekto'nik, 1) kunsthist. (gr. *tékton* tømrer, tømmerbygningskunst), håndværkers opøjelse til kunst, f. eks. i arkit. og snedkeri; 2) geol. (gr. *tektonikos* hørende til opbygningen), læren om forstyrrelser i Jordkorpernes lagstilling (bruddnelse, foldning osv.) og forstyrrelsernes årsag.

'tela (lat.), *anat.* væv.

Tefamon, i gr. mytol. en heros, broder til Peleus, deltog i argonauteraget; grundlægger Salamis på Kypern.

Tel' At्य [tei:o:vı:vı], Israels største by, nær Jaffa; 183 000 (jodiske) indb. (1947). Gr. 1908 som jodisk koloni; handel og en del industri. Bred bestrand. Omegnen er veldyrket. 1948 s. m. Jerusalem regeringssæde for staten Israel.

tele- (gr. *tele* fjernt), fjern.

teleautogra'f (tele- + -auto- 4- -graf), et af den armer. fysiker Elisha Gray (1835-1901) opfundet apparat til telefonisk overføring af håndskrevne meddelelsler.

telecast [tæh>kå:st] (revision broadcast), armer. for rundspredning af fjernsyn.

tele'fo'n (tele- + -fon), apparat til overføring af lyd på stor afstand, opfundet af Graham Bell i 1876. Består af en kulkornsmikrofon og en telefon. Mikrofonen (fig. 1) består af en membran A (af kul) og en isolerende beholder B, hvori findes kulkammeret C, der begrenses af membranen, en filtskive D og kulkoldsen E. Kulkammeret er delvis fyldt med kulkorn. Tales der mod membranen, sættes denne i swingninger svarende til lydsvingningerne, hvorfed kulkornsfyldningen

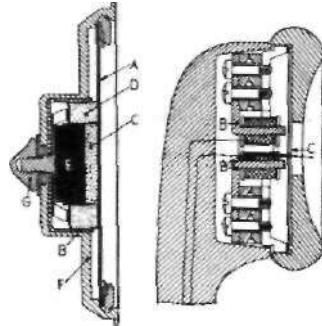

Fig. 1.

Fig. 2.

underkastes trykvariationer, og den elektr. modstand varierer. Tilslutteres et batteri ved Fog G, vil strømmen variere i overensstemmelse med lydsvingningerne der således er omdannet til elektr. svingninger. Telefonen (fig. 2) består af en permanent magnet A, på hvilken er anbragt to polsko B med en trådspole, og foran disse en membran C. Normalt tiltrækkes membranen af den permanente magnet, men sendes en vekselspænding gennm. trådspolen, vil strømmen vekselsv. forsterke og svække magnetfeltet, således at membranen sættes i svingninger i overensstemmelse hermed og frembringer lydsvingninger.

telefonautomat, telefonapparat, hvor betalingen erlagges ved indkastning af mønter.

telefoncentral. Dej sknelnes ml. manuel og automatisk t. En *manuel* t kan udøres efter magnetosystemet, hvor ringe-

strømmen frembringes af abonnenten ved håndkraft, el. centralbatterisystemet, hvor mikrofonstrøm og ringestrøm leveres fra centralen. Abonnenterne indføres på centralen til en kældeklap, og sammenstilling mfl. til abonnenter sker ved jackforbindelser. Ved en automatskifte t frembringer nummerskiven på abonnentens apparat en række strømlutninger og afbrydelser, der på t bevirker indstilling af et kontaktsystem (velger), der foretager et antal skift afhængig af det drejede nr.

telefonforstærker, apparat til forstærkning af telefonstrømme. Benyttes fortrinsvis ved kabelforbindelser ud over ca. 100 km. t opstilles i særlige forstærkerstationer.

telefonkabler. Til abonnentkabler benyttes papir-luftisolerede kabler med beskyttelseskappe af bly. Ved fjernkabler nedses dæmpningen ved künstig forøgelse af selvinduktionen ved Krarups el. Pupins metode. Ved koaksialkabler kan fl. hundrede samtaler overføres på samme ledning v. hj. af bærefrekvenser.

telefonselskab, i Danm. koncessioneret selskab (fra 1939 med aktiemajoritet for staten), der besørger telefontrafikken inden for t-s koncessionsområde: 1) Københavns Telefon Aktieselskab; 2) Jydske Telefon-Aktieselskab (fra 1949 omfattende også Samso), 3) Fyns Kommunale T. Statens tilsyn med t udøves af Telefontilsynsstyrelsen under Min. f. Offentl. Arbejder. -Det største udenl. t er American Telephone and Telegraph Company, der beverser næsten hele telefondriften i USA. International Telephone- and Telegraph Corporation (hovedsæde i New York) driver t i en række lande.

'**telefotografi**', fot. over meget store afstande m. teleobjektiver.

Tele'funken, ty. radiofirma, gr. 1903 som datterselsab af AEG og Siemens & Halske.

tele'go'ni' (tele- + -goni), bio!.. det forhold, at en uønsket parring med en ikke raceren han skulle kunne ødelægge hun-dyrets evne til at give racerent afkom. Kendskabet til befrugtningens processer har afkræftet denne teori.

tele'gra'fbåker, sør., advarselstegn af særlig form og farve for undersøiske telegraf- el. telefonkabler, hvis retning samtidig angives, når et sat t holdes over øjet.

telegraf hemmelighed. Bestemmelserne om t er analoge med dem om posthemmelighed.

telegra'fi' (tele- + -grafi), middel til befordring af meddelelser v. hj. af tegn. Et praktisk og brugbart system for t blev opfundet 1832 af Samuel Morse, der også angav et tegnsystem, morsæfabtet, med streger og prikker for hvært bogstav. Ved moderne anlæg for t anv. enten morsesystemet, automat. telegraf-systemer el. fjernskrivning. Ved morsæsystemet afsendes strømimpulserne ved en med hånden betjent telegrafnøgle, morsenoøgle, medens modtagningsapp. består af en elektromagn. skriver, der afsætter mærker på en papirstrimmel. For at opnå større telegraferingshastighed anv. automatiske systemer, hvorefter telegrammerne forberedes til afsendelse i form af en perforeret papirstrimmel, der senere kan benyttes til afsendelse med stor hastighed. Til modtagning benyttes en undulator, der skriver bolgeskrift på en papirstrimmel, el. en receiver (modtager), der perforerer en papirstrimmel. Mest udbredt er det af Wheatstone i 1858 opfundne system, der bl. a. anv. på en række af Danm.s internat, kredsloeb. Ved fjernskrivere afsendes de karakteristiske strømimpulser ved nedtrykning af en tangent på maskinens klaviatur, der sværer til en skrivenmaskine. I modtageren bevirker impulsene, at en bestemt typearm frigøres og derved trykker et bogstav på et ark papir. Da fjernskrivere ikke kræver sagkynlig betjening, er der mulighed for abonnenterne i lig-hed med abonnenterne. Den første helautom. fjernskrivecentral i Danm. åb-

nedes 1937. Ved faksimile-t overføres skrevne meddelelser ved hjælp af en art billed-t, således at breve, checks og lign. kan overføres direkte. Telegrafledninger er nu i de fl. tilfælde aflost af telegrafkredsløb, der opnås som biprodukt ved fjernkabler for telefon.

telegrafkoder, kodesprog (ofte bestående i tal, der udtrykker forud aftalte sætninger), som anvendes i teleografi for at fortære teksten og dermed ned sætte udgifterne.

telegrafledninger udføres enten som luftledninger el. kabler. Luftledbn. består hyppigt af galv. jerntråd, ophængt på porcelainsisolatorer. Ved kabler anv. mest guttaperkaisolation. Beskyttelse mod overlast opnås ved armering med jerntråde. Ved moderne anlæg overføres telegrafkredsløb hyppigt som multiplex-telegraf på korerne i telefonkabler.

telegra'fo'n (tele- + -graf + -fon), en af Valdemar Poulsen 1898 opfundet elektromagn. fonograf til lydregistrering.

telegrafplanten (*Desmodium gyrans*), art af ærteblomstfam. fra trop. Asien. Småbladene hos t bevæger sig i stærkt sollys taktmæssigt op og ned.

telegrahplateauet, lavvandet del af Atlanterhavet mel. Irland og Newfoundland. Navn efter de talrige telegrafkabler.

telegraf tropper, ingeniørtropper, opr. udannet i telegraftjeneste, men nu også i brug af andre tekn. meddelelsesmidler.

telegrafvæsen, den virksomhed, der påtager sig besorgelsen af meddelelser ved telegraf. En forløber for den egl. telegraf var den *optiske telegraf*. H. C. Ørsted's opdagelse af elektromagnetismen i 1820 skabte grundlaget for den *elektr. telegraf*, der i 20. årh. ved opfindelsen af radioen (trådløs telegraf) og fjernskriverapparatet er undergået en stor udvikling. Den da. statstelegraf oprettedes 1854 og henholds til 1897 under Generalpostdirektoratet; t overtoget fra 1893 Statstelefonen (nu Rigstelefonen). 1897 henlagdes Telegrafdirektoratet direkte under ministeriet. 1923 omdannes Telegrafdir. til Generaldirektoratet for t, indtil t og postvæsenet 1927 sammenlæggedes i een etat: Post- og Telegrafvæsenet.

tele'gram'm (tele- + -gram), skrevet meddelelse sendt pr. telegraf, t indeles i il-t (D), alm. t og t til langsommere befordring (DLT, ELT, LC, NLT o. a.). telegramadresse, kort adresse, der benyttes ved telegramkorrespondance for derved at spare takstord. t indregistreres af Post- og Telegrafvæsenet mod et særligt gebyr.

tele'grambureau [-byro], institution, der videregiver nyheder til dagspressen; privat drevet, men underkastet en vis kontrol. Ældst er Agence Havas (Paris, 1825-1941).

telegramkrisen, da-ty. krise sept.-nov. 1942, opstod, da Hitler blev fornærmet på Chr. 10., fordi Hitlers fødselsdagslykønskning blev besvaret med sadvanlig portræt (»Meinen besten Dank!«) uden udtryk for begeistring for Tysklands kamp. Dertil kom ty. indtryk af befolkns. uvilje med Frikorps Danmark, der havde været hjemme på orlov og opråbde yderst provokerende. 29. 9. hjemkaldtes ty. gesandt v. Renthe-Fink, og den diplomatiske forb. blev afbrudt. Kongen søgte at afbøde katastrofe ved et undskyldende brev til Hitler. Okt. afsløstes general Lüdke af v. Hanneken som øverstkommanderende. 2. 11. indlededes forhandl. i Berlin mel. Scavenius og v. Ribbentrop; Werner Best blev ty. rigsbefindeligt i Danm.; ty. krav om upolit. ledelse af min. og nazimimberne afvistes, men efterfl. forhandl. i Kbh. endte m. ty. krav om Scavenius som statsmin. i st. f. Buhl. Det nye min. Scavenius rummede v. siden af repr. f. de 4 store partier en række upolitiske fagministre.

teleki [tælækij]. Pál (1879-1941), ung. politiker, geograf. Støttede 1919-20 Horthy; 1939-41 førstemin. indlemmede dele af Slovakiet 1939, nordl. Transsilvanien 1940; selvmod. 3. 4. 1941, da krigen mod Jugoslavien brød ud.

teleki 'nese (tele- + gr. *κλήσις* bevaegelse); fjernbevægelse; (påstået) bevaegelse af genstande ved okkulte kræfters indflydelse.

telekommunikation (tele- + lat. *communicatio* meddelelse), fællesbetegn. for meddelelser transmitteret pr. telefon, telegraf, radio, billede-telegraf, fjernsyn o. l.

telekommunikationskonventionen, vedtaget i Atlantic City 1947, fastlægger de tekn. og driftsmæssige regler for den internat. telegraf-, telefon- og radio-kommunikation, t er trædt i kraft i næsten alle lande. De daglige forretninger varetages af Det Internat. Telekommunikationsbureau i Geneve.

Te'lemachos [-kos], gr. sagnskikkelse, son af Odysseus, en af hovedpersonerne i Odysseen.

Telemann, Georg Philipp (1681-1767), ty. komponist. Har skrevet cantate og motetter, 44 passioner, oratorier, lejlighedsverker, 600 suiter, 44 operaer, kammermusik, sange, klaverstykker m. v.

Telemark, no. fylke; 15 118 km², 130 000 indb. (1946). Omfatter SØ-delen af Hardangervidda og skrænkerne herfra ned mod Skagerrak. Det består af et indvirklet net af store og små dale, der er rigt på søer, hvorfaf de største er Møsvatn, Tinnsjø, Nisser, Totak og Nordsjø. Ml. dalene, hvorfaf de fleste har afloss til Skienselva, ligger skovklædte el. nogle feldstrækninger. Fjeldtoppe: Litjell, Bleljell og Gausta. Befolknigen, teline, er kendt for deres gl. traditioner. T er stedet for skiløbningens første udvikling. Land-, skovbrug og elektrokemisk industri. Af den samlede vandkraft. 1,1 mill. HK, var 1945 448 800 HK udnyttet (22 % af No.s udnyttede vandkraft). Et net af jernbaner under fællesnavnet Vestbanene gennemkrydses den sydvestlige del af T. Købstæder: Skien, Porsgrunn, Brevik, Kragerø og Notodden.

telemarkskvæg, lille, kraftig bygget no. kvægrace, rød m. hvid tegning; Norges mest udbredte.

Telemark-sving, svingform i skiløb; anv. som retningsændring ved zig-zag-løb el. som stopsving.

tele'me'ter (tele- + -meter), optisk instrument til måling af afstanden til et punkt i terrænet. Indrettet på grund-

Stereotelemeter

lag af vinkelmalinger med to sigtekikker med fast afstand (basis). Sma t anv. som afstandsmåler ved fotografiapparater. - mil. anv. stereot, der er baseret på stereoskopprincippet, især til afstandsmåling mod luftmål, men vil blive aflost af radar.

teleo- (gr. *τελος* mål, hensigt), formål. **teleobjektiv** (tele- + objektiv), kikkertel. kamera-objektiv, hvor der er opnået en lang brandvidde uden at gøre kikkeren el. kameraet langt, t består af en samlelinse og en spredelinse anbragt i nogen afstand fra hinanden; har som regel lille åbningsforhold og meget lille billedefelt.

teleolo'gi' (teleo- + -logi), 1) derr opfattelse, at formål er bestemmende for naturprocesser, spec. for organismers udvikling og adfærd. 2) anlæggelse af hensigtsmæssighedssynspunkter på naturprocesser.

telepa'ti' (tele- + -pati), overførelse af bevidsthedsfænomener fra en person til en anden uden sansernes hjælp.

tele'plasma (tele- + gr. *plasma* det formede), (foregivnen) dannelses af legemsdele el. andesikkeller v. hj. af medier. **teleprinter** (eng. [tælprintræ]), (tele- + eng. printer trykker), eng. betegn. for fjernskrivemaskine.

Telesio [-ziol], Bernardino (1508-88), ital. filosof. I *De natura rerum iuxta propria*

Emil Telmányi.

Alfred Tennyson.

principia (1570) hævdede han mod skolastikken nødv. af at basere naturerken-delsen på sanseagttagelser. Anså be-vidsthed for en egenkab ved materien. **tele'sko'p** (*tele-* + *-skop*), kikkert; tele-skopisk vedrørende t, hvad der kun kan ses i t.

teleskopaffjedring, et på motorkøre-tøjer benyttet afhjednings-systen af spiralfjedre, ind-skudt ml. hjul og chassis el. motorcykelstel, og **som^rf** af køretøjets vægt holdesfl. let sammentrykkede. Fjed-rene anbringres i 2 inden i hinanden glidende rør (tele-skoprør), det ene befæstet til stellet, det andet til hjul-akslen, t forbedres gnm. i rørene indbyggede, olie-fyldte støddæmpere, t anv. hyppigt til forhjul p. mo-torcykler, i andret udfor-else også p. baghjulet og p. automobiler.

Tele'sko'pet(7e/e.'scop"/"i), stjernebilled p. den sydl. stjernehimmel.

teleskopisk, guldfisk m. kikkertlign., fremstændende øjne.

teleskopmast, mast lavet af flere rør, der kan forskyes inden i hinanden, så læng-den kan varieres.

Tele'sterion (gr. *telein* indvie), den over-dækkede forsamlingshal i mysteriehellig-dommen i Eleusis. 1. form vistnok fra slutn. af 7. árh. f. Kr., 2. form fra ca. 525 f. Kr. Nybygget efter perserkrigene, men ikke fuldført. Genopbygget efter brand i 2. árh. efter Kr. Betydelige ruiner.

•teleteknik (*tele-* + teknik), fællesbetegn. for den ved telefon, telegraf, radio og fjernsyn benyttede teknik.

teletype [tælitaip] (*tele-* + eng. type maskinskrive), arner, betegn. for fjern-skrivemaskine.

teletypesætter [tælitaip-], fjernsætte-maskine. Teksten indtelegr. el. -telefoneres og optages som alm. mørse tegn på en papirstrimmel, der direkte føres over i en sættemask., hvor de forsk. perforeringer udleser tilsv. typer, t. herlaut. således at en mand kan passe 4 maskiner, t er indført ved store arner, dagblade samt i Engl. og Holl.

television [telet'vei3n] (*tele-* + eng. vi-sion syn), eng. betegn. for fjernsyn.

'texelsystem, telegrafsystem for fjern-skrive-abonnementstrafik over telefonledninger. Anv. bl. a. i Engl. og Holl.

te'lí (gr. *thélé* brystvorte), brystvorte-. te'linga, d. s. s. te'lu-ga.

tell el. *tall*, arab. ord for høj; alm. i geogr. navne.

Tell, *Wilhelm*, schw. sagnhelt, if. schw kørniker fra 15. og 16. árh. en fremragende bueskytte, som omkr. 1300 levede i kanton Uri. Som straf for en krenkelse af Det Habsburgske Hus matte han skyde et øble af sin sons hoved; siden blev han ledet af den schw. opstand mod Habsburgerne. Sagnet er germ. vandremotiv, i Norden knyttet til Palnatoke; behandlet af Schiller i drama W. T. (1804) og af Rossini i opera af samme navn (1820).

Tell Ahmar [åtmår], ruinplads NØ for Aleppo; hovedstad i et arameisk rige, erobret af Salmanassar 3. Den assyr. residens udgravet af fr. ekspedition.

Tell 'Amar, oldtidens *Eshnunna*, ruin-plads NØ for Bagdad. Arner, udgravn.,

begyndt 1930. Bl. fundene er statuetter af et gudepar (eldste kendte gudebilleder) og en knælende skikkelse, mere levende end sumerisk skulptur iovrigt. En segl-cylinder viser berøring med Indus-kul-turen.

Tell-Atlas, nordl. kæde i Atlasbjergene. Tell Aviv, anden stavemåde for Tel Aviv.

Tell el Amârna, d. s. s. Amârna.

Tell-el-'U'baid (el. *Obed*), lille ruinhøj nær Ur, udgr. af eng. expedition. Et kapel var prydet med mosaiksøjler og billedværker, bl. a. frise med fremstilling af sumerisk landbrug. Keramikken (ma-lede mønstre) har givet navn til en af de ældste perioder i Mesopotamiens kul-turst.

Télez [telje/]-, *Gabriel* (pseud. *Timo de Molina*) (1571-1648), sp. dramatiker; i sine talr. skuespil, som f. eks. *El Burlador de Sevilla* (1630; behandling af Don Juan-sagnet), viser han stor menneskekund-skab.

Teleskop-
affjedring.

Tell 'Halaf, ruinplads i Syrien ml. Aleppo og Ninive, udforsket af ty. eks-pedition. Stedets malede keramik har givet navn til en af de ældste perioder i Mesopotamiens kulturhist. Dets skul-p-turer hører til en gruppe af såkalde hititiske monumenter, men hidrører fra churritterne i det nordl. Mesopotamien.

Tel'lina, fallerkenmusling, slægt (m. fl. understænger) af saltvandsmuslinger, under tiden med tynde, halvt gennemsigtige, ofte skøre skaller. Talar, arter, hvorf 5 ved da. Kyster og i fjordene; den alm. T. baltica udbredt fra S-Gronl. til Middel-havet. Vor største nulevende art, T. cal-carea (længde ca. 50 mm), findes også i interglacialt og senglaciale marint ler. De i højarktiske have levende T. torelli og T. loveni er karakteriserende for det sen-glaciale yoldia-ler.

Tell'lina, fallerkenmusling, slægt (m. fl. understænger) af saltvandsmuslinger, under tiden med tynde, halvt gennemsigtige, ofte skøre skaller. Talar, arter, hvorf 5 ved da. Kyster og i fjordene; den alm. T. baltica udbredt fra S-Gronl. til Middel-havet. Vor største nulevende art, T. cal-carea (længde ca. 50 mm), findes også i interglacialt og senglaciale marint ler. De i højarktiske have levende T. torelli og T. loveni er karakteriserende for det sen-glaciale yoldia-ler.

Tellskælle, kapel på Tellsplatte ved Vierwaldstættersee, hvor Wilhelm Tell if. sagnet undslap Gessler ved at springe i land. Et andet T ved byen Kiessnacht siges at markere det sted, hvor Tell skød Gessler.

tel'l'u'r [ʒi:t.tellus Jorden], grundstof, kern. tegn Te, atomnr. 52, atom vægt 127,6, metalloid beslægtet med selen og svovl. Fås oftest som sort pulver; kendes også af assyrier og yngre orient. folk. Fra *Kina* kendes en t-type af træ, udviklet af det kin. hus og udstrydt med et el. fl. svajede tage med hjørnespær. Sendes findes den af ind. bygningskunst inspirerede pagode (ill. s. d.). Den normale græske t-type med rektangulær grundplan og lavt saddeltag blev fastslægt i 7. árh. f. Kr. Ældste t kendes fra det gr. fastland og synes udviklet af den forhistor. hustype. (Eks. fra Theron i Aitolien (10. árh. f. Kr.)). På Kreta findes usikre rester (7. árh. f. Kr.) af t med afvigende, til-nærmest kvadratisk plan og reminiscenser af minoisisk arkitektur. De ældste t var af træ med terrakottabeklædning, sider af sten, fri slutn. af 6. árh. ofte marmor, t bliver den gr. arkitekts højeste mål og fornemste udtryk (ill. se Agrigento, Erechtheion, Parthenon, Pæstum). Efter sojlenes og de øvrige leds forsk. udformning skel-ner man ml. dorisk, ionisk og korinthisk stil. Det *italiske* (etrusiske, campaniske og latinske) t, der ned i 2. árh. f. Kr. bygges af træ og terrakotta, er påvirket af det gr. men har visse ejendommeligheder: højt podium, dyb forhal, under-tiden 3-skibet cella, ingen bagbal. - Det rom. t er en krydsning ml. italiisk og gr. (111. se Pantheon).

tel'l'u'risk (lat. *tellus* Jorden), hvad der vedrører el. stammer fra Jorden; t absorptionslinier, linier i et himmel-legemes spektrum, der hidrører fra ab-sorption i Jordens atmosfære.

tel'l'u'rium (lat. *tellus* Jorden), model, der anskueliggør Jordens rotation og beve-gelse omkr. Solen.

Tellus 'mater (lat: moder Jord), i rom. rel. gudinde for agerbrug, personifikation af muldens spirekraft.

Telmányi [tel'mo:nij], *Anne Marie* (f. 1893), da. malerinde, datter af Carl Nielsen; portrætter, *dekorationer i musik-konservatoriet*, Kbh. (1933-34).

Telmányi [tel'nwmjii], *Emil* (f. 1892), da-ung. violinvirtuos. Deb. 1911 i Berlin. Kom på sine talr. koncertrejser bl. a. til Kbh., hvor han siden 1919 har været bosat og som pædagog, solospiller og dirigent gørt en bet. indsats i musik-livet. (Portrat).

Tel'messos (gr. *Telmés'sos*), oldtidsby i Lykien; berømt f. sine spåmænd.

telo'fase (gr. *telos* afslutning + *fase*), den afsluttende fase ved cellekernens delin-ger, mitosen og meioesen.

telt, transportabel bolig af træstager med dække af bark, møller el. skind, hos no-mader og vandrende jægere.

tel'tmissionen el. *Pathanmissionen*, grl. 1904 af dr. med. Marie Holst (1866-1917) som ambulant legemission i Nordvest-indien; arbejder i Mardan, Pakistan (på Afghanistans grænse).

Teltow-Kanal [tælt'o:-], 38 km 1. kanal ml. Havel ved Potsdam og Spree S. f. Kopenick.

tel'uge el. *te'linga*, nyind., ikke-arisk sprog af den dravidiske gruppe, talt af ca. 24 mill. mennesker i provinsen Madras og Hyderabad.

tema (gr. *tithénai* sætte, stille), 1) *filos*,

hovedemne, som gentages og varieres i en større helhed; 2) *müs.*, en i reglen ikke særlig lang melodistrofe, som udgør grundstofet, hvorpå udviklingen af tonestykket el. en del deraf er baseret.

temaskine, russ. *samovar*, opvarmer af vand til te af form som en kobber- el. solvvase med taphane og en »skorsten«, opr. fra en rist med tørvægder el. trækul, senere fra en lille spirituslampe. 'ternenes (gr. *témnein* skære), helligt, af-grænsset område.

Temesvár [tæmæjv:r:], ung. navn på byen Timisoara i Rumænien.

'Temp's, strategisk vigtig og naturskøn dal ml. Olympos og Ossa i Thessalien.

tempel (lat. *templum*), betegn. for det ind-viede område, hvor kulten finder sted, opr. under åben himmel uden noget gudshus. Det første t var også blot en hytte til at opbevare de hellige genstande i, bl. a. guddommens symbol. Først langt senere flyttes selve gudstjenesten ind i t, som udformes til store pragtbrygninger med plads til mange mennesker, t kendes fra alle hist. rel.; arkitektonisk slægt-skab kan iagttages ml. egypt., jød., gr., rom., og viinstok ind. templetyper, me-dens de kin. og gl.-amer. synes opstået uafh. af denne tradition. I *Ægypten* fandtes to hovedformer: en stor type, hvor indgangen (ml. to pyloner) fører ind i en t-gård, hvori lå det egl. t, en hal bæret af høje sojler (ill. se Edfu), og en mindre type, bestående af et kvadra-tisk kapel omgivet af en sojlehal. I den *babil.*, fra sumererne stammende type, grupperedes t-s rum omkr. en el. fl. centralgård; denne ordning optoges af assyrier og yngre orient. folk. Fra *Kina* kendes en t-type af træ, udviklet af det kin. hus og udstrydt med et el. fl. svajede tage med hjørnespær. Sendes findes den af ind. bygningskunst inspirerede pagode (ill. s. d.). Den normale græske t-type med rektangulær grundplan og lavt saddeltag blev fastslægt i 7. árh. f. Kr.

Ældste t kendes fra det gr. fastland og synes udviklet af den forhistor. hustype. (Eks. fra Theron i Aitolien (10. árh. f. Kr.)). På Kreta findes usikre rester (7. árh. f. Kr.) af t med afvigende, til-nærmest kvadratisk plan og reminiscenser af minoisisk arkitektur. De ældste t var af træ med terrakottabeklædning, sider af sten, fri slutn. af 6. árh. ofte marmor, t bliver den gr. arkitekts højeste mål og fornemste udtryk (ill. se Agrigento, Erechtheion, Parthenon, Pæstum). Efter sojlenes og de øvrige leds forsk. udformning skel-ner man ml. dorisk, ionisk og korinthisk stil. Det *italiske* (etrusiske, campaniske og latinske) t, der ned i 2. árh. f. Kr. bygges af træ og terrakotta, er påvirket af det gr. men har visse ejendommeligheder: højt podium, dyb forhal, under-tiden 3-skibet cella, ingen bagbal. - Det rom. t er en krydsning ml. italiisk og gr. (111. se Pantheon).

tempel, det jerusalemiske, opførtes af kong Salomo med bistand fra kong Hiram i Tyrus, som skaffede håndværkere og materialer, t bestod ligesom Tabernaklet af »Det Hellige« (med SkuebrodsborDET, 10 guldlysestager o. a.) og »Det Aller-helligste« (med Pagtens Ark), Forrest var en forhal. 586 f. Kr. ødelagde babyonierne t, men et nyt opførtes under tilskyndelse af profeterne Haggaj og Zakarias ved hjemkomsten fra eksilet og indviedes 516 f. Kr. Herodes d. St. opbyggede og udsmykke dette t med overdådig pragt. Uden for t-bygningen fandtes præsterne, mændenes, kvindernes og hed-ningernes forgarde, t ødelagdes af romerne 70 e. Kr.

tempelherrer, fr. *Templiers*, eng. *Knights Tempiers*, gejstlig ridderstaben, stiftet 1118 i Jerusalem med hovedsæde i Sal-lomas tempel, hvorfav navnet, stadsfæstet af pave 1128. Hovedformål: beskyttelse af piligrimene i det heil. land, t anklædes under Filip 4. af Frankrig for kæt-teri; Jacques de Molay (stormester 1298-1314) fængsles 1307 (brændt 1314); på koncilet i Wienne 1312 opnåedes orde-nenen og dens store ejendomme konfi-skredes af den fr. konge.

Tempelhof [-ho:f], sydl. bydel i Berlin med stor flyveplads; delvis ødelagt i 2. Verdenskrig; 113 000 indb. (1947).

tempeKind [vælserfesten] (hebr. *Channukkah*), fest til minde om det jødiske tempels genindvielse i 165 f. Kr. efter Antiochos Epiphanes' vanhelligelse deraf; fejres i 7 dage fra 25. kislev (1. halvdel af dec.).

tempelpyramide, pyramide på hvis top et tempel er opført. Alm. i Ml.-Arner.s gi. kulturer.

'tem'per-a-maleri (lat. *temperare* dæmpe, fortynde), maleri med farver med aggehvile el. lim, fortyndet med eddike el. lign., som bindemiddel; farverne tørre hurtigt og mat. t. anv. i 15. årh. ved staffelibilleder, men fortrængtes af oliemaleriet.

temperament [-'mar:] (fr. fra lat. *temperamentum* blanding), 1) medfødt habituel emotionel reaktionsform; 2) tilbøjelighed til stærke følelsesreaktioner. Den fra oldtiden stammende inddeling i 4 t (sangsvink, kolerisk, melankolsk og flegmatisk) er forledet.

tempera'tu'r (lat: det rigtige mål), 1) fys., størrelse, der giver et mål for et legemes værmæltstånd. En t-skala kan baseres på en hvilken som helst fys. egenskab, der afdres ved opvarming, f. eks. rumfang, tryk eller elektrisk ledningsevne osv., men vil da være afhængigt af det tilfældigt valgte stof. Den i fysikken anvendte t-skala var oprindeligt fastlagt ved kviksølv udvidelse i et glasrør ved anv. af to fiks punkter, vandets fryse- og kogepunkt, som tillagdes t 0° og 100° (Celsius-skalaen). Selv om kviksølvtermometre stadig anv. som maleinstrumenter, defineres t-skalaen ikke længere ved kviksølv udvidelse, idet den specielle kviksølvskala nu er erstattet af den *ideale* el. *termodynamiske t-skala*, der fastlægges uafhængigt af stoffernes specielle egenskaber, og som er identisk med den skala man ville få ved at benytte udvidelsen af en ideal luftart. Denne skala, hvorefter alle termometre nu justeres, kan realiseres ved et lufttermometer med en alm. luftart under sådanne omstændigheder, at afvigelserne fra en ideal luftart kan konstateres. Ved at bæthalde Celsiuskalets fiks punkter får den termodynamiske skala sit nulpunkt ved ~ 273,16° C (det såkaldte absolute nulpunkt), som er den lavest mulige temp. I fys. regner man ofte med den absolute t, som er t i Celsius + 273,16°.

2) mus., tempereret stemning, den i praktisk musik anv. afvigelse fra intervalerne mel. el. akustiske renheden. If. de akustiske love er det uørligt at stemme et klaver el. orgel, så det bliver fuldstændig rent. Indtil ca. 1700 klarede man sig med den uligesværende og (i Spanien) den mellemtonede t. I de mange diskussioner i 17. årh. om dette emne sejrede A. Werckmeister, der i »Musikalische Temperatur« (1691) stilte forslag om at dele oktaaven i 12 lige store dele, hvorfod kvinten blev lidt for lav og tertiens tilsvarende for høj, uden at det dog virker generende. Dette system bruges endnu; første praktiske resultat var »Das wohltemperierte Klavier« af J. S. Bach.

temperaturens indflydelse på planter. Den laveste temp. (minimum) ved hvilken planter kan udfolde livsvirksomhed ligger for de fleste lidt over 0°. Fra minimum opefter vokser livsvirksomheden, ofte omtr. til det dobbelte for hver 10° temp. stiger, indtil optimum, oftest omkr. 25°-35°. Mange planter tåler langvarigt ophold ved temp. under minimum, især tørre frø og bakterier, derfor virker lav temp. nok konserverende, men ikke steriliserende; i nogle tilfælde indtræder dog frostskade. Ved temp. over optimum beskadiges planter hurtigt, kun tørre frø og bakteriespor tåler langvarig opvarmning til høj temp. 110°-150° i 30 min. dræber dog alle bakteriespor og bruges ved sterilisering.

temperaturfarvestoffer (termokromfarver), farvest. der på simpel måde gør det muligt at følge temp. af lejer, ovne osv.

t anv. som maling, imprægneret papir el. folier, og kan enten vise den øjeblikkelige temp. el. kun maksimaltemp. Eks. er dobbeltsaltet af kuprojodid og kviksøljodid, der under 60° C er skarlengrøn, men ml. 60 og 70° bliver chokoladebrunt; kobberpyridinrhodanid er ved alm. temp. grønt, ved 135° gult og ved 220° sort. Man har også fremst. termomasser (termokridt, termoemulsion), der smelter ved bestemte temp. og samtidig oploser et farvestof. Ved sådanne midler kan man i ret snævre intervaller rent visueligt tagtte temp. ml. ca. 50° og 900° C.

temperatur-inversion, det fænomen, at luftens temp. (mods. de normale forh.) stiger med højden i et mindre område. t er af stor bet. for vejrforholdene.

temperaturnedsættende midler, med, d. s. s. antifebrilia.

temperatursansen er knyttet til huden og til slimhinderne i munnen, næsen og på kønsorganerne, t består af varmesans og kildesans, hvor knyttet til særlige celler og følsomme over for stigninger, resp. sækning i hudens temp.

temperaturskalae anv. i praksis med tre forsk. gradslænger: Celsius- (med fiks punkterne 0° og 100°), Reaumur- (0° og 80°) og Fahrenheit-skalaen (i 32° og -212°).

temperaturstråling, den elektromagnetiske stråling, et legeme udsender som følge af sin temp.; d. s. s. varmestråling.

tem'pe're (lat. *tempus* tid), indstille et tidsbrænder, således at der forløber en vis. given tid. temperingen, ml. det øjeblik, projektilet udskydes, og det øjeblik, da projektilets sprængn. finder sted.

tempe're're (lat. *temperare* blande), give passende styrkegrad (især varme); dæmpe, mildne, moderere, tempe're-ret, mellemlavm; beherskes.

tempererede kaldes klimazoner, hvor vinteren er så kold, at den medfører en standsnin i planternes vækst, og sommeren er en forh. gunstig vegetationstid (varmeste måned over 10° C). Vegetationsregioner: nåleskov, løvskov, græs- og buskstepper, ørken og (på syd. halvkugle) regnskov.

tempergods (eng. *temper* metals hårdhed og elasticitet), hammerbart støbegods, stalagtigt materiale fremstillet ved støbning af hvit støbefjern med påfølgende langvarig glødnings, hvorefter kulstøffet udskilles som amortf temperkul (sort-kernegods) el. øksyderes til kuldiosyd, som undviger (svæjsbart hvidkernegods),

Tempest [tempest], Marie (1864-1942), eng. skuespillerinde. Deb. 1885 som operettesangerinde. Gik senere over til skuespillet og var til sin død en af periodens vigtigste og mest sympatiske kunstnerinder.

Temple, middelalderlig ordenshus f. tempehørordenen: 1) Le T [$\rightarrow$ t<:pl.] i Paris, 1312 inddraget under staten. Tårnet var under Revolutionen fængsel, bl. a. for Ludvig 16. Nedrevet 1808-11 og 1854-57. 2) The T [3a 'templ] i London v. Fleet Street, 1346 overtadt de retslæerde; rummede de to vigtigste Inns of Court (juristkollegier). Ødelagt af bomber 1941.

Temple[tempt], Fr. <c>erc/c(1821-1902), eng. teolog, 1896 ærkebiskop i Canterbury; bekæmpede den anglosk. ritualisme.

Temple [templ], Shirley (f. 1929), armer, filmskuespillerinde. Deb. som 4-årig, blev 1930mes populæreste barnestjerne, f. eks. i »Lille Willie Winkie« (1937) og »Heidi« (1937). Også som ældre oprådt i film bl. a. »Jeg Så Ham Første« (1947).

Temple [templ], William (1881-1944), eng. teolog, fremragende religionsfilos. forfatter og predikant med udpræget social og økumenisk forståelse. Ærkebiskop i York 1929, i Canterbury 1942.

'templinolie, fyrenålsolie af ædelgrans nøle.

tempo (ital. af lat. *tempus* tid), mus., den hastighedsgrad, hvormed et musikstykke skal udføres (f. eks. *allegro* livlig; *andante* langsom; *adagio* meget langsom). Den fikserede angivelse kan man først i beg. af 19. årh. ved metronomens indførelse.

tempora, flertal af tempus.

tempo'ra'l (lat. *tempus* tinding), vedrørende tindingen (os temporale).

tempo'r'a'lia (lat. *temporalis* timelig), indtægter og rettigheder ved et kirkeligt emne, mods. spiritualia: åndelig magt. Beslaglæggelse af indtægterne kaldes temporalspærring.

'tempora mu'tantur, nos et mu'tamur in 'illis (lat.), tiderne forandres, og vi forandres med dem.

tempo'ræ' (lat. *tempus* tid), midlertidig.

Temps, Le [la >ta] (fr. tiden), fr. dagblad (moder-repub.); udg. i Paris 1861-1940, i Lyon 1940-42. P. gr. af anti-ty. artikel 29. 11. 42 ophørt efter ty. krav.

'tempus (flertal *tempora*) (lat. tid), gramm. betegn. for verbalformer som præsens, imperfektum osv., der i indoeur. sprog først og fremmest præciserer den skildefrede handlings tidsmæssige placering i forhold til det talende øjeblik (før, nu el. senere), men også kan indbefatte andre synspunkter, i både ældre og nyere indoeur. sprog navnlig aspekt. I fremmede sprogrætter ligger hovedvægten oftest på synspunkter, som afsluttet-ufællet, væsentlig-mindre væsentlig, faktisk-ikke udført o. l. mens den hos indoeur. overvejende tidsmæssige betragtningsmåde træder i baggrunden.

Te'muco [-kål], by i sydl. Mellemchiles agerbrugsdistrikt (hvede, byg, havre, æbler); 85 000 indb. (1940).

'Temudjin, Djengis-Khans egl. navn. te'n, 1) stolt, flad stang af metal til udvalsnings; 2) redskab til spinding (hændten) el. aksel på rok el. spinde maskine, hvorpå det spundne opviskes.

tenaci'te' [-asi-] (lat.), evnen til at fastholde; hårdnakkethed, sejghed.

te'nakel (senlat. *tenaculum*, af *tenere* holde), redskab (ramme) til at fastholde noget med, f. eks. en sætters manuskriptholder.

te'nalje (fr. *tenaille*, af senlat. *tenaculum* tang), mil., d. s. s. græsaks.

Tenda (ital.), fr. *Tende* [ta:d], kommune v. fr.-ital. grænse, 1947 afstået af Ital. til Fr.

ten'den's (lat. *tendere* (ud)spænde), sigten el. stræben mod et bestemt mål; (tilsløret) hensigt ud over det rent kunstneriske el. videnskabelige; disposition; vægelsesretning; ten'de're, stræbe mod et mål, tilslige; udvikle sig i en vis retning.

tender ['ten3r, 'ten(')der] (eng. *tend* passe), 1) ved jernbaner det med lokomotivet sammenkoblede køretøj til vand og brændsel; 2) ved brandvæsenet et køretøj til befordring af mandskab, brandslanger o. l.; opr. det hjælpeköretøj, der medførte kul-forsyning til dampspjøtter; 3) i søfarten en pram el. andet mindre fartøj, anv. i marin'en til torpedoindsæbning, bugsering o. l.

tenderlokomotiv, lokomotiv uden tenden, men m. sær. beholdet til vand og brændsel, anv. navnlig som rangerlokom. og i nætrafiken.

tendo (nylat.), d. s. s. sene.

tendovagi'nitis (tendo + lat. *vagina* skede + *-itis*), seneskedebedændelse.

te'nebra'andager (lat. *tenebra* mørke), andager, som på fredage holdtes efter den kat. messe til mindre om Jesu lidelse.

Tene'rani, Pietro (1789-1869), ital. billedhugger. Arbejdede s. m. Thorvaldsen, udførte bl. a. *Fredsgenien* i Friedenskirche i Potsdam. Repr. i glyptoteket.

Tene'rife, den største af De Kanariske Øer; 1946 km², 262 000 indb. (1940); med vulkanen Pico de Teide (3709 m). Hovedstad: Santa Cruz de Tenerife (92 000 indb.).

te'nusmus (gr. *teinein* spænde), smerte-fuld trang til hyppig vandladning (t. vesicalis) el. afføring (t. rectalis), fremkaldt af kramptagte sammentrækninger i tarm el. blæremskulationer.

Tengbom [tærbom], Ivar (f. 1878), sv. arkitekt, 1924-36 generaldirektør og chef for bygningsstyrelsen. Arkit. ved Stlmhs Slott og Drottningholm. Bl. a. opf. Svenska Dagbladets hus (1917), Hogalidskyrkan (1923) og Konserthuset (1926).

Tengstrom ['tæ:stro:m], Jakob (1755-1832), fi. ærkebiskop; fremstædt politiker, som i kontakt med Alexander I.

teodo'it, landmålingsinstrument, nytes til måling af vinkler, t. avn. også astron. Princippet for t er antydet i fig. 1. Kikkerens sigtelinie SS står vinkelret på horisontalakse HH og kan drejes om denne, hvorefter den beskriver et lodret plan, sigteplanet. Dette plans drejning omkr. verti-

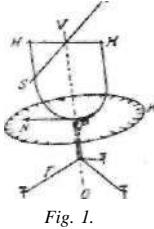

Fig. 1.

kaiaksen OPV måles v. hj. af viserlinien PN, der deltager i drejningen og peger ud mod den inddelte horisontalkreds KK, hvis centrum ligger i P. Vertikalvinkler måles v. hj. af en vertikalkreds anbragt vinkelret på horisontalskæren og med centrum i denne. Fig. 2 viser en moderne t.

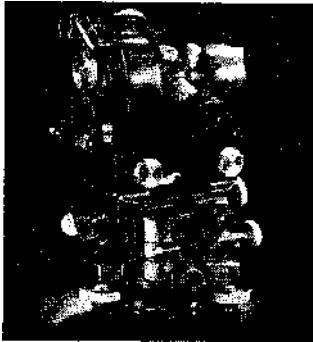

Fig. 2.

teofa'n'i' (teo- + gr. *fainesthai* vise sig), åbenbaring el. tilsynskomst af en guddom. Inden for kulten det højeste øjeblik, hvor der fornemmes identitet mel. mennesker og guder, idet disse erfares som nærværende, ofte genfortalt legendarisk ved, at en god viser sig og yder sin hjælp.

teokra'ti' (teo- 4. -krati). Guds herredømme, en forfatning med Gud som regent.

te'o'lo'g (teo- + -logi), person, der studere; el. docerer teologi.

teolo'gi' (teo- + -logi), læren om Gud.. forekommer først i de individualistiske frelses-religioner.

te'o'lo'gisk embedsksamen indførtes i Danmark 1629 som en univ.-prøve ved siden af bispeeksamen; nuv. ordning fra 1945. Fagene er: G. T., N. T. (med isagogik og hermeneutik), kirkehist., dogmatik og etik. Studientiderne er beregnet til 5½-6 år. t giver adgang til folkekirkens embeder under forudsætning af, at man 's år efter t følger pastoralseminariets undervisning. Den, der har bestået t, har titlen candidatus theologie).

teo're'm (gr. *theorein* betragte), bevist sætning i deduktivt system.

teo're'tiker (gr. *theoréto* beskuende), person, der er kyndig i et fags teori; en, der ikke interesserer sig for el. tager hensyn til den praktiske anvendelse af sit fag el. sine ideer; teoreti'se're, opstille en teori; opstille teori uden hensyn til kendsgerninger; teo're'tisk, hvad der vedrører teori, tankemæssig, tænkt.

Teoretisk Fysik, Universitetets Institut for, hvis bestyrer er prof. Niels Bohr, er opr. 1920 og udvidet 1926, 1933, 1938, 1947 ved bevillinger fra Carlsberg-, Rockefeller- og Thomas B. Thriges fond samt staten. Er et internat. centrum for teoretisk og eksperimentel atomforskning.

teo'ri' (gr. *theorein* betragte), 1) (deduktivt) system, der kan fortolkes som beskrivelse af iagttagne sagforhold; 2) blot tankemæssigt kendskab til en sag i mods. til praksis.

teoso'fi' (teo- + -sofi), 1) forældet betegn.

for filos. gudserkendelse; 2) den af Helena Blavatsky gr. religionsform, som er en sammenblanding af brahmanisme, buddhisme, kristendom og naturvidenskab.

Teo'so'fisk Samfund, rel. samfund, stiftet i New York 1875 af Helena Blavatsky til fremme af teosofien.

Teotihuacán San Juan [taotiwa'kan san 'hwan], landsby ved Mexico City med mægtige ruiner og pyramider fra et forhistor. kulturfolk, teotihuacán-folket el. toltekere.

tepi'darium (lat. *'repidus* lunken), det halvvarme rum i et rom. bad.

Teplice-Sanov [taep'lis-tas 'Janof], ty. *Teplitz-Schonau*, czech. by ved foden af Erzgebirge, 25 000 indb. (1945). Brunkul, kemisk industri. Varme kilder.

tera'fim (hebr. *husgud*), gudebillede i menneskeskikkelse, som omtales enkelte steder i G. T. bl. a. I.Mos. 31,19; Dom. 17,5 og I. Mos. 19,13.

Teramo [tæ-J (lat. *In'teramna*), ital. by i landsdelen Abruzzi e Molise, 110 km S. fr. Ancona; 34 000 indb. (1936). Astron. observatorium.

terapeutisk [-'pou'-] (gr. *therapeuein* kurere), helbredende, helbrede.

tera'pi' (gr. *therapeia* pleje), sygdomsbehandling.

teratolo'gi' (gr. *te'ras* vanskabning 4.-logi), læren om misdannelser.

tera'to'm (gr. *teras* vanskabning f. -om), medfødt svulst indeholdende forsk. slags væv: tender, knogler, hår osv. Oftest godartede.

Terauchi [tæra'utji], Juichi (1879-1946), jap. officer og politiker, 1936-37 krigsmin., 1938 feltmarskal, fra 1942 chef for alle jap. stridskrafter på den sydl. (ind. og ostind.) krigskueplads.

ter'blum (efter *Ytterby* i Sv.), grundstof, kem. tegn Tb, atomnr. 65, atomvægt 159,2. Et af de sjeldne jordarter metaller.

Terborch el. ter Borch [tar'torf], Gerard (1617-81), holl. maler. Medl. af Lucasgilden i Haarlem. Ophold i Sp., Engl., Ital. og Tysk. Efter 1654 i Deventer.

Gerard Terborch: En Dame, der Laser et Brev.

I sine stilfærdige og fornemme genrebilleder viser T sig som en mester i genugivelse af atlask- og silkestoffer. Hans portrætter har en kølig og neddæmpet farveholdning. Hovedverker: *Musiklinen* (London), *Koncerthen*, gruppeportræt af *Fredskongressen i Münster* 1648 (London). Portrætter på kunstmus., Kbh. og Nivågård.

Terboven [tar'bofan], Josef (1895-1945), ty. nationalsocialist. 1923 Gauleiter for Essen; 1935 overpræsident for Rhinprov. 24. 4. 1940 ty. rigscommissionær i Norge, hvor han bærer hovedansvaret for den ty. terror. Selvmord 8. 5. 1945.

ter Brugghen [tar'brøfs], Hendrich (1587-1629), holl. maler. *Kristi Bespottelse* (Kunstmus., Kbh.), *Lutsipiller* (Stihlm.).

Terceira [ts'rə'sárl], næststørste ø bl. Azorerne; 580 km², ca. 50 000 indb.; med byen Angra do Heroísmo.

terce'ro'ner (sp. *tercerán* tredje led) el.

terzeroner, i Latinamerika betegn. for afkom af mulatinder med hvide mænd. **terefta'lsyre**, *C₆H(COOH)*, benzol-p-dikarbonsyre, hvridt krystallinsk stof, anv. i den kem. industri bl. a. til fremstilling af formstoffet Terylen.

Terek, 620 km l. flod i Sovjet, fra Midt-Kaukasus til Kaspihavet. Ved T standses ty. offensiv i Kaukasusomr. sept. 1942.

Te'rent's, lat. *Publius Te'rentius* 'Afer' (ca. 190-159 f. Kr.), rom. komediedigte. Gendigtede gr. komedier, mest af Menander, på lat. 6 komedier bevarede bl. a. *Andria*, *Eunuchus* og *Heautontimorumenos* (Selvplageren). Da 1862-63.

Terezin [tæra'zjn], ty. *Theresienstadt*, lille czech. by, ved Ohres munding i Elben; for 2. Verdenskrig garnisonsby med 3000 civile indb., under 2. Verdenskrig koncentrationslejr for jøder (se Theresienstad t).

Terezina [-'zlna], hovedstad i staten Piaui i NØ-Brasilien; ca. 69 000 indb. **te'riak** (gr.), stærkt sammensat medicin, opfundet af kejser Neros livlæge; var indtil 18. årh. universalmiddel mod smitsomme sygd og forgiftninger.

Terijoki, sovj. badested v. Finske Bugt (før 1940 i Fini.), nør den tidl. fi.-sovjet. grænse. Under vinterkrigen 1939-40 fungerede i T en af Sovjet. anerkendt regering for Fini. under Otto Kuusinen.

Terkelsen, Emil Didus Friis (f. 1885), trafikchef ved DSB 1937, kst. generaldir. 1945, udnævnt 1948.

Terkelsen, Søren (d. 1656 el. -57), da. oversætter, hvis fordanskning (fra ty.) af smægtende hyrdeviser og djævre skæmteviser el. hovedindholdet af *Astree Siunge Choer* (1648-54), der blev yderst populær.

Terkelsen, Terkel M. (f. 1904), da. journalist. Ved »Berl. Tid.« 1934, korrespondent i London 1937-40, chefred. f. »Berl. Tid.« og »Berl. Aftenavis« 1946. Radiokommentator m. m. i London 1941-45.

-ter'm (gr. *thermos* varm), varme, temperatur.

ter'ma'lkilder (gr. *thermē* varme, hede), mineralkilder med varmt vand, især i vulkanske egne.

Teriman [ts'rman], Lewis Madison (f. 1877), armer, psykolog. Især kendt for sin intelligentsforskning.

Terman'sen, Mels/okum (1824-92), da. politiker, gårdejmand i Læborg sogn (Ribe amt). Päßrket af Grundtvig og Vilh. Birkeland; folketingsm. 1858-78 (Bække), landstingsm. 1878-86. Stemte mod grundloven 1866; Venstrelosgænger, talte mod Det Forenede Vensters krav om folketingsparlamentarisme, ivrig forsvartilhænger. Knyttet til grundtv. højskolekrede (Kold, Trier), udg. populære hist. skrifter.

ter'mer (gr. *thermos* varm), badeanstalter i oldtidens Rom.

ter'mik (gr. *thermos* varm), luftstrøm, der er varmere end den omgivende atmosfære, og som derfor stiger til vejs, t. der udnyttes af sveveflyvere, opstår over områder (bver, kornmarker m. m.), der ved solbesværligelse giver varme til den overliggende luft i højere grad end omliggende arealer.

ter'mi'n (lat. *terminus* grænse(mærke), udtryk), tidsfrist; forudsæd; bestemt tidsrum, i hvilket noget sker.

terminolo'gi' (lat. *terminus* udtryk 4.-logi), de samlede fagudtryk i et bestemt fag.

terminsdag, dag på hvilken renter, afdrag m. v. på løn regelret betales, efter gi. sandvane ofte 11. 6. og 11. 12. (afhandens fodselsdag).

terminsforretning, børsforretning, afsluttet på standardbetingelser m. h. t. leveringsstedsbetaling, kvalitet osv. til levering til et fastsat, fremtidigt tidspunkt (terminen), t benyttes i effektiv handel til sikring mod prisvægninger (hedging), i spekulationsøjemed til differenceforretninger, t finder ikke sted i Danmark.

ter minus (lat: grænse, udtryk), 1) endestation; 2) gramm., ord, udtryk; t technicus, fagudtryk.

Terminus (lat: grænse), i rom. rel. guddommen, der værner om skel og grænser

og til symbol har grænsestenen. Kult på Capitolium.

termi'o'ner (termo- + ion), ældre betegn. for elektroner, udsendt fra en glødende metaltråd.

'ter'misk (gr. *thermē* hede), som vedrører temp. el. varme.

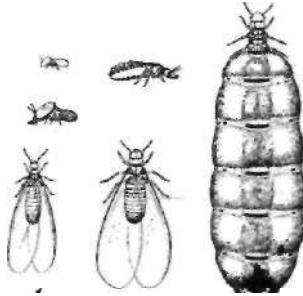
termisk dissociation, dissociation indtræd p. gr. af opvarmning.

termisk eftervirkning, egenskab hos glas, viser sig ved, at et termometers beholdet ved opvarmning el. afkoling først efter nogen tids forløb antager sit endelige rumfang.

termisk hastighed, den hastighed, som molekyler, atomer el. ioner if. den kinesiske varmeteori besidder ved den forhåndenværende temperatur.

ter'mit (gr. *thermē* varme), blanding af aluminiumspulver og ferriksyder, der ved antændelse brænder under sterk varmede udvikling (3000°). Ferriksydet reduceres til jern, der p. gr. af den høje temp. er smeltet. Anv. bl. a. til svejsning og som tændsats til brandbomber.

ter'mitter (vulgarlat. *termes* træorm) (*Isoptera*), insektorden. Bidende munddele, oftest 2 par ens, klare vinger; ufuldstændig forvandling. Lever i ofte

9 W O

Termitter. Øverst t. v. arbejder, herunder soldat og vinget han, i midten hun, der har mistet vingerne, og herunder vinget hun. T. h. hun med cefgyldt bagkrop.

T. h. hun med cefgyldt bagkrop.

meterhøje boer; nogle arter i træværk i boliger o. l. Vidtredven arbejdsselving inden for kolonierne. Få, meget produktive hunner, der kan lægge omkr. 100 mill. æg, medens golde individer fungerer som arbejdere og soldater. Trop.: meget skadelige ved at ødelægge træværk.

'termo- (gr. *thermos* varm), varme-, temperatur.

'termodynamik (termo- + dynamik) el. varmeteori, læren om sammenhængen mel. varmeenergi og mek. arbejde.

'termoelektricitet (termo- + elektricitet), elektricitet frembragt ved varme, opdaget 1821 af ty. fysiker Th. J. Seebeck (1770-1831). Løddes forsk. metaltråde sammen og holdes loddestederne på forsk. temp., opstår en elektromotorisk kraft, der kan sende strøm genn. kredsen, og hvis størrelse er proportional med temp.-forskellen og afhænger af metallernes natur. Den elektromotoriske kraft er af størrelsесordenen nogle få millivolt for 100° temp.-forsk., og virkningsgraden er så ringe (ca. 1%), at t ikke kan anv. som elektroelektrisk kilde. Derimod anv. t i termoelementer ved temperaturmåling. Den omvendte effekt af t er Peltiereffekt.

'termoelement (termo- + lat. *elementum* grundbestanddel), termometer baseret på termoelektricitet, bestående af to sammenloddede metaltråde, hvis frie ender loddes til kobbertråde. Det første loddested anbringes hvor temp. skal måles, medens de andre loddes teder holdes ved 0° C. Temp. bestemmes ved aflejning af den elektromotoriske kraft på et millivoltmeter.

'termoflaske, alm. navn for Dewar-kar. **termo'ge'nt vat** (termo- + -gen), hudsirrende bomuld, anv. mod rheumatiske lidelser.

termo'gra'f (termo-+graf), selvregistrende termometer; alm. benyttet er

Richard's t., som består af et Bourdonrør (manometer) fyldt med spiritus, hvis varmeudvidelse el. sammentrækning bringer røret til at rette sig ud, henh. boje sig mere; disse bevægelser forstørres ved et vægtstangsystem, hvis sidste led er forsynet med en pen, der skriver på en roterende tromle.

termo'ka'u'ter (termo- -f gr. *kautér* brændejern), instrument, hvormed man udfører kauterisation.

'termokemi' (termo- + kemi), læren om varmetonning ved kern. processer.

'termolabi'l (termo- + *labil*), ubestandig, ustabil under opvarmning; især benyt. i biokemi.

termo'meter (termo- + -meter), apparat til måling af temp. Hyppigst baseres t på måling af varmede udvidelsen for et stof, t-stofet, som i kviksolv-t, hvor kviksølv udvidelse iagttagtes i et snevert glasrør og afleses på en skala, der er fastlagt ved to fiks punkter, vandets frysepunkt og kogepunkt. På Celsius-skalaen betegnes disse punkter som henh. 0° og 100°, og afstanden deles i 100 lige store dele, Celsiusgrader. Alm. kviksølv-t kan anv. fra -37°, der er kviksølv-frys punkt, til ca. 150°, da kviksølvets begynder at fordampe. Når man fylder rummet over kviksølvet med kvælstof **til 30-40 atmosfærer**, kan kviksølv-t bruges op til 5-600°, idet grænsen sættes ved at glasset bliver blødt. Til temp. under 0° anvendes som termometerstof alkohol **til ~100°** og pentan **til ~200°**. Til fastlæggelse af temp.-skalaen anv. brint el. helium som t-stof i luft-t, der dog er upraktisk til alm. brug. Også faste stoffer anv. som termometerstof i bimetall-t; t indrettet til senere aflejning af den højeste el. laveste temp., der er målt, kaldes henh. maksimums- og minimumst. Elektr. t er modstands-t og termo-element, t til måling af høje temp. kaldes pyrometer.

termometerhytte, kasse, ca. 3/4 m på hver led, bestående af tremevægge, som beskytter termometret mod direkte solbestraling, men giver det mindste lufttræk adgang.

termome'tri (termo- + -metri), læren om temperaturmåling.

termona'sti (termo- -f gr. *nastos* trykket), ikke retningsbestemt planetebevægelse (nasti) ved værmepåvirkning. Eks: blomster, der åbner sig i varmen.

ter'mo'ner, 61/o, stoffet med kønsbestemende virkning, kendes bl. a. hos visse alger.

termo'sko'p (termo- + -skop), apparat til sammenligning, men ikke aflejning af temperaturer.

termo'sta't (termo- + -stat), indretning til at vedligeholde en konstant temp. i et bad med vadske el. luft, hvori der ved omrøring sikres ensartet temp. Som regel indrettet med et termometer, forsynet med kontakter, hvorefter der sluttet op afbrydes en elektr. strøm, der regulerer varmetilførslen,

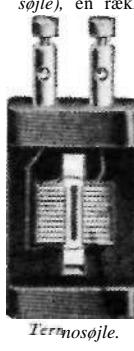
termosøjle (termo- 4 serieforbundne termo-elementer, hvis loddesteder er sværtet og anbragt tet sammen, og som anv. til varmekræftsmælinger).

termoterapi' (termo- + -terapi), sygdomsbehandling v. hj. af varme.

termotro'pisme (termo- —tropisme) bot., retningsbestemt planetebevægelse (tropisme) hen mod el. bort fra en varmekilde.

Terndrup, landsby N. f. Hadsund; 527 indb. (1945). Sygeh. tinghus.

terne, forældet, nu poet. udtryk for tjenestepige, især fornem dames kammerpige. **tinnyemetal** (fr. *terne* mat, glanslös), tinnelyggeringer med 12-15% tin (evt. indt. 50%); anv. til forlymping, men må ikke anv. til konservesdåser.

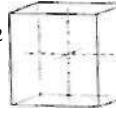
Termosøjle.

terner (*Ster'ninae*), underfam. af måger. Tyndt, spidst næb, lange, smalle vinger, korte ben, kløftet hale. Overvejende havfugle; styrtdykkere, lever af småfisk, tannglæpper o. l. Ruger oftest i store kolonier. Trækfugle. Hertil fjordt, havt. splitt, dværgt, sandt, rovt og sortt.

Terneuzen [tar'nøiza], by i holl. prov. Zeeland S f. Wester Schelde; 13 000 indb. Kanal til Gent. Skibsbyggeri.

Terni (lat. *In'teranna*), itali. by i Umbrien, 80 km NNØ f. Rom; 69 000 indb. (1936). Brunkul. Jern-, stål- og tekstilindustri, energi fra Velinos fald Cas'cata delle 'Marmore 8 km mod O.

terning, 1) mat, legeme begrænset af 6 kvadrater, et af de planologiske legemer; 2) spilerevisit med øjne fra 1 til 6. Summen af 2 modstående sides øjne er altid 7; 3) mineral, krystallform af regulære system.

terninben, en af fodrodens knogler.

terningen er kastet (lat. *jacta est alea*), Cæsars ord, da han 49 f. Kr. gik over Rubicon og begyndte borgerkrigen.

terningers fordobling el. *det deliske problem* går ud på at konstruere kanten af en terning, hvis rumfang er dobbelt så stor som rumfanget af en terning med given kant. Konstruktionen kan ikke udføres alene v. hj. af passer og lineal.

terningestyrke, trykstyrke, bestemt med terningeformet prøvelegeme.

terningkapitel, sojlehoved (kapital) af form som en terning m. afrundede nedre hjørner, ofte anv. i romansk stil.

terningspil kendes allerede af de græske egyptiere. Alt efter terningers antal findes forsk, mader at spille t (rafle) på, ligesom t kan kombineres m. forsk. brætspil.

Ternopol, russ. stavemåde for Tarnopol.

terose (*Rosa odo'rata*), rosensort, kom fra Kina til Eur. omkr. 1810 og fik stor bet. for rosendyrkningen. Rett store blomster med teagtig duft; skades let af frost.

ter'pe'ner (gr. *terebinthinos* terpentintræ), hydroaromatiske forb., udbrudt i planteværdene, især i æteriske olier, t er som oftest vædske, således udgør pinen hovedbestanddelen af mange slags terpeninojer.

terpen'ti'n (gr. *terebinthinos* terpentintræ), forsk, balsamer, udvundet af näletræer. t består af en harpiks, kolofonium, oplost i terpeninolie. Behagelig, aromatisk lugt, skarp, bitter smag. Ved vanddampdestillation skilles t i terpeninolie og kolofonium.

terpen'ti'olie, farveløs, æterisk olie med karakteristisk lugt, udvundet af terpenin ved vanddampdestillation, t er af noget forsk, beskaffenhed efter sin oprindelse. Den væsentlige bestanddel er en blanding af flere isomere pinener (s. d.). Anv. som oplosningsmiddel og som tilstæntning til oliefarver og fernis.

terpi'noT, en blanding af terpener og kamferarter, der anv. i med. mod forkølelse. Fremst. ud fra terpeninolie.

Terpsi'chore [-k-], (gr. *terpsis* glæde 4 *cho'ros* ringdans), i gr. rel. dansens muse.

terra (lat. *terra* jord), vedr. jord el. Jordene.

terra di Si'ena (ital. jord fra Siena), lerholdig okker, anv. som brun malerfarve (bolus).

terra in' cognita (lat.), ukendt land.

terra ja'ponica, et garvestof, d. s. s. gambir.

terra'kotta (ital. *terra* jord + *cuocere* brænde), uglaerede, brændte lervarer i rødbrun, sjeldnere grå farve, t-vaser kendes allerede fra gr. stenalder. Produktionen blomstrede fra 700-500 f. Kr. med sorte dekorationspiber på gullig el. rødig grund og fra 500 med sort grund og dekorations i farver. Foruden skåle, bægre og vaser m. mange former findes malede t-statuer fra byen Tanagra og fra Lilæsien, t anvendtes til arkif. udsmykning i antikken og Renessancen.

terramare

terra'mare (ital. *terra mama* mergel), banker af fed kulturjord med talrige oldsager fra Ital.s bronzealder, ca. 1200f. Kr. **Terranova** [-'noval], før 1928 navn på Gela på Sicilien.

Terra'nova (lat: ny jord), kunstig sandsten (tysk).

'terra nūl'lius (lat.), ingenmandsland landområde som ikke tilhører nogen sta-

Edward Tesdorpf. Carl Gustaf Tessin.

ter'ra'rium (lat. *terra* jord), glasbeholder el. bur, hvori holdes firben, slanger o. l. rødfremiseret, reliefsmykkel rom, keramik, fabriket (1. årh. f.-3. årh. e. Kr.) især i Arretium; 2) stykker af bolus m. påtrykt segl, benyttet i ældre medicin.

ter'rassé (ital. *terrazzo* terrasse, fliseugly), *geol.*, vandret el. svagt skrænende flade, der ligger som en hylde i en dalside og er erosionsrest af en højere liggende tidl. dalbund. Flodt. fra smeltevandsfloder forek. i mange jyske dale; tilsvarende t. rester af hævet havbund, forekommer i Vendsyssel og andetsted; 2) *geogr.*, vandret afsats, der ved kunst er dannet på et skrænende terræn; 3) *arkit.*, plan jordforhøjning, begrænset af skræninger el. mure; stor altan el. tilgengeligt, fladt tag.

terrassékultur, opdyrkning af bjergskræninger, der er området til terrasser for at forhindre vandet i at løbe bort. Typiske i kuperet terræn i Middelhavslandene. I Østen anv. v. risdyrkning for at kunne sætte rismarkerne under vand trods skræninger.

terrazzo [-'ratso] (ital: fliseugly), gulvbelægning, fremstillet som granito, men med håndsatte marmorstykker; også om gulvbelægning, fremstillet af cementmørtel med marmorskærver.

terre, leg hvor 5 småsten skal kastes og grives efter tur og orden, t kendtes allede i det gi. Grækenland.

Terre Haute [tēr'ō-hō:t], industriby i Indiana, USA; 63 000 indb. (1940). **Terre Neuve** [tēr'no:v], fr. navn på Newfoundland.

terreplein [tēr'plēn] (fr. fra ital. *terrapieno* fyldte m. jord), *mil.*, den inden for brystvernliggende del af et vært.

ter'restrisk (lat. *terra* jord), som angår Jordens (som planet). Anv. i *geol.* om aflejringer, der er dannet på tørt land (ørkenaflejringer, jordbundsdammlser, duriun).

terrestrisk kikkert skal i modsætning til en astron. kikkert anv. til betragtning af jordiske genstande og skal derfor give oprette billede, hvilket opnås ved i en astron. kikkert at vendte billedet v. hj. af en linse som i marinekikkerten, el. ved et prisystem som prismekikkerten.

terrestrisk observation, *sov.*, pladsbestemmelse v. hj. af genstande i land.

'terriere (fr. af *terre* jord, egl. jordhunde), opr. jagthunde, der anvendtes til rævejagt, nu ofte selskabshunde. Falder i en række racer som foxt, skotsk t., airedale m. fl.

terri'ge'n (lat. *terra* jord + -gen), stammende fra jorden.

ter'ri'n (fr. *terrine* af ler), lave, runde el. ovale lågfæde med el. uden fodder; oftmalt på fr. allerede omkr. 1400.

territori'a'l'i (lat.), som angår en stats territorium.

territori'a'l'farvande, de vande, over hvilke en stat udøver højhedsret: 1) søterritoriet, 2) dels havet inden for soteritoriet, dels af ferske vande.

territorial'te'principippet, 1) i straffretten: grundsætningen om, at staten straffer alle forbrydelser, der begås på dens territorium; 2) i internat. privatret d. s. s. domicilprincipippet.

territori'a'l'system, kirkelig system, der gør landets konfession afhængig af landsherrens; fastslættet ved religiønsfæren i Augsburg 1555.

territori'a'l'tropper, d. s. s. landeværns tropper.

terri'to'rium (lat. *afterra* land), det område hvorerover en stat udøver højhedsret. Omfatter dens landområde, soteritorium og luftrummet derover.

'terr'or (lat. *terror* skräk), tilstand af voldshandlinger; voldsmetoder i politisk øjemed; terrorangreb, *mil.*, angreb, der,

ved (ulovlig) brug af voldshandlinger, skal sprede skræk og rædsel og forhindre af modstand; terrori'se're, undertrykke el. tvinge nogen v. frygt og rædsel.

Terror [ters], 3280 m h., udsukt vulkan på Ross-øen, Antarktis.

Terry [tēr'i], *Ellen* (1848-1928), eng. skuespillerinde. Deb. 1856; sin tids berømteste Shakespeareskuespillerinde i samspil med sin mand, *Henry Irving* (1838-1905).

terræn [tērān] (fr. *terrain* af lat. *terra* jord) el. *marken*, jordmosum, overflade med alle derpå værende faste ting (terrængstande): »landet«, modsat øvelsesplads. Dets form og art spiller stor rolle for krigsføringen.

terrænløb, ældste form for løbekonkurrence, indført i Danm. 1896. Udskrives nu på blad skovbund og er en glimrende foranstærring for de fleste løbere.

terrænidning, ridning uden for vejene, t som konkurrenceart består i passage af en opmåltbane, 3-8 km, med 10-35 faste (ikke til nedslag indrettede) terrænfirhinderinger, hvis alm. former er: reck - groft - hæk - træstammer - udspredning i so - spring på skræninger - kombinationer af de nævnte, f.eks. reck foran so med dyb landing i soen. Tempo fra 350-450 m i min. som minimumskrav: de placerede vil oftest have redet 5-600 m i min.

terrænspørt, gruppekonkurrence, der omfatter øvelser i kortlæsning, meldestjenesten, afstandsbedømmelse o. l. Ofte i forb. med orienteringsløb.

Terschelling [tēr'sfeiij], holl. ø bl. Vestfrisiske Øer; 108 km²; ca. 3000 indb. Badested. Fyr.

Tersløs'e'g'd, tidi. hovedgård NØ f. Sorø; tilhørte 1745-54 Ludvig Holberg. Tidssald Sorø Akademi, udskiftet efter 1800. Hovedbygn. fra 1737, fredet i kl. A; købt 1905 af Soransk Samfund; nu Holberg-museum.

'tertia' (lat: den tredje), i bogtryk skriftstørrelse på 16 punkter.

terti'a'rer (lat. *tertius*, tredje) el. *Frans af Assisis 3. Orden*, fra 1221 lagbrødre, knyttet til franciskanerordenen (senere også inden for andre ordener).

tertium non 'datur (lat: et tredje gives ikke), logisk grundsætn. (Udelukkende princippet, def. udelukkede tredies princip); i den divalente logik: et utsagn er enten sandt el. falsk, en tredie mulighed gives ikke.

terti'e'ær (lat. *tertius* den tredie), tredie; *geol.*: den ældste af de to caenozoiske formationer. Af planter findes näletræer (*Sequoia*, *Sumpcypres*), men især to- og enkimbladede. Dyrelivet nærmer sig nutidens; af hvirveløsse spiller foramiferer (nummulitter), snegle og muslinger en stor rolle; af hvirveldyrene fisk, padder, fugle (mest uden tænder). Alle pattedyordner udvikles og spiller en stor rolle. Vekslende lavtvands- og ferskvandsdannelser har stor udbredelse i Mellem-Eur. (brunkul i Tysk.), i Syd-Eur. og øvrige dele af Tethys. Nummulittalka fra ældste t. senere ved Alpernes opfolding grundhavsdannelser. I Mellem-Eur. tropelklima i ældst. t. senere tempereret. I Grønl. o. a. arktiske egne tempperede planter, t. deles i 5 etager: paleocæn (nederst), eocæn, oligocæn, miocæn og pliocæn. I Dann. aflejr. fra alle etager.

terti'e'ær kvaliteter, moderne betegn. for de tingsegenskaber, der beror på menneskets følelsesmessige reaktioner over for tingene, f. eks. god, ond, smuk.

terts (ty. *Terz*, af lat. *tertia* tredie), 1) *mus.*,

det tredie trin i den diatoniske skala, f. eks. c-e; den lille t har tre halvtone afstand fra grundtonen, den store t har fire; 2) *teol.*, i den kat. kirke tidebøn kl. 9 om morgenen (ved dagens 3. time); 3) *sport*, ved højrehåndsfægtning hug el. stød mod modstanderen højre, udenrigs side.

tertskvartakkord, septimakkordens anden omvendning, hvorefter kvinten bliver bas tone.

Tertulli'a'n (ca. 160-ca. 220), kirkefader i Karthago, opr. jurist, blev fra ca. 190 kristendommens lidenskabligste advokat. Gik siden over til montanismen, da kirken blev ham for slap. Som første lat. teolog har han skabt sprogets kirk. begreber, og det blev af varig bet., at han ofte gav dem en jur. formulering. Hans forsæterskab er væsentl. praktisk, apologetisk og polemisk mod kæsterne.

Terwil'e [tēr'wēl], by i Ø-Span., 120 km NV af Valencia; 16'000 indb. (1940). Ved T. forsøgte Madridreg. s. tropper 1937-38 ved modangreb at standse Francos Ebrooffensiv, erobrede byen T. jan. 1938, men mistede den efter 21-22. 2. s. å.

Tery'e'le'n, formstof fremstillet af terefats-syre og tetydrylglykol, anv. bl. a. som Kunstfibre, smeltespindes som nylon.

terzerol [tēr'zō'l], (ital. *terzetta*, af *tertius* tredie), musikstykke for tre sangstemmer, med el. uden akkompagnement.

terzine [-si:-] (ital.), opr. ital. strofeform (bl. a. i Dantes »Divina Commedia«); den enkelte strofe består af 3 5-fods-jammer, og strofernes indbyrdes rimfor. kan angives således: *aba, bcb, cdc osv.*; et t-digt slutter med en isoleret verslinie, der rimer på nr. 2 i sidste strofe.

tesau're'ring (gr. *thésaurós* skat), hengemning af rede penge.

Teschchen [tēsjan], ty. navn på Tésin.

Tesdorpf [-dɔrf], *Edward* (1817-89), dansk landmand af hamburgsk købmandsslægt. T. købte 1840 Orupgård gods (på Falster) m. fl. gårde, der blev meget søgtelisteder for landbogrundsmøllen, ligesom han øvede stor indflydelse på udviklingen af konsulent- og forsøgvirksomheden i da. landbrug. Præsident i Landshusholdningsrådet 1860-1888. 1888 gehejmekonferensråd. (Portræt).

-'tesis (gr. *rhēsis*) det at sætte; opstillet sætning.

-te'si' (gr. *thēsis*) det at sætte el. lægge, fastsættele; påleggelse.

Tésin [tēsli:n], po. *Ciesyn*, ty. *Teschen*, vigtig kulfelt på grænsen mel. Polen og Tschekoslovakiet, for største delen czechisk. Selvstændigt fyrstendømme 13.-17. årh. derpå til Østr. 1920 efter skarp konflikt delt mel. Tschekoslov. der fik industri- og mineområdet, og Polen. Okt. 1938 benyttede Polen Cechoslov.s svækkelse efter München-forliget til at besætte czech. del af T. Fra sept. 1939 under ty. styrke. 1945 genoprettedes den gi. grænse, idet dog po. besættelser af byen T. rejste protester fra Cechoslov. I po.-cech. venkslagsparti 1947 garanteredes polakkernes stilling i den czech. del af T.

'tesis (gr. *tithénai* sætte, stille), påstand, vigigt sætning.

teske, sværer ved medicinordination til 5 cm².

'tesla (efter N. *Tesla*), med., tidi. anv. vekselstrømsbehandling, bruges nu mest sugestivt. **Tesla** [tēs'lə], *Nikola* (1856-1943), armer. elektroingenør og opfinder, f. i Kroatien. Til USA 1882, arb. hos Edison, senere på eget laboratorium. Bet. opfindelser, især på vekselstrømsområdet.

Tes'sa'r, fot. objektiv, anastigmat.

Tessel (tidl. *Texel*), holl. ø bl. Vestfrisiske Øer; 185 km²; 8000 indb.

Tes'sin, ty. navn på kanton Ticino, Schw.

Tes'sin, *Carl Gustaf* (1695-1770), sv. politiker. Søn af Nic. T. den yngre, diplømat, modstander af Arvid Horn, som T. fik styret 1738; leder af vinde tronfølgeren Adolf Frederik for antiruss. politik, men opfyldte ikke løftet om større indflydelse for kongen, da Ad. Fr. besteg tronen. Kancellipresident 1746-52. Gu-

stav 3.s kloge og højtkultiverede opdragter. Stor kunstsamler. (Portr. sp. 4544). Tes'sin, *Nicodemus den alde* (1615-81), sv. arkitekt, indvandret fra Pommern 1636; holl. farvet palladianer. Hovedværker: i Sthlm. *Wrangelske Palæ*, nu Svea hovrätt, desuden *Drottningholms Slot* (ill. s. d.); *kirken i Kalmar* og herre-

Tes'sin, *Nicodemus den yngre* (1654-1728), søn af N. T. d. æ., arkitekt og statsmand. Hovedværk: *Stockholms Slot*. Gav udkast til de da slottet Amalienborg, Frederiksberg og Fredensborg; de blev ikke fulgt, men påvirkede dog da, arkit. Var i sin kunst begejstret palladianer. Fra 1715 helligede T sig høj politik (fra 1712 kgl. råd), 1714 greve, 1717-27 overhofmarskal.

Tes'sinske palæ, det, pale i Sthlm., over for Stockholms slots S-facade, slægten Tessina hus, nu *Oversitätshärlarpalatset*, opført af Nic. Tessin d. y. i 1690erne. Yderst er romersk (palladiansk barok), det indre dekoreret på fr. manér. Gården, indrammet af terrasser, sojlestillinge og afslutnet i skinperspektiv, et fortryllende.

test (eng. *test* prøve) (her: rel. prøve) + *aet lov*), eng. parlamentsakt af 1673, påbød alle statsembedsmænd at nyde nadveren efter anglikansk ritus (brød og vin). 1678 også f. parlamentslæge. Letteedes f. nonkonformister 1689. Ophævedes 1828, for katolikker 1829 (emancipationsakten).

testa'mente (lat. *testamentum* bevidnelse), viljesbestemmelse, hvorend en person ráder over sine efterladenskaber. Skal if. gældende ret være oprettet for notarius el. for to testamentsvindere, der skal attestere, at testator ved oprettelsen var sin fornuft fuldkommen mægtig, samt at underskriften er ægte. Et t, hvis gyldighed anerkendes af alle vedk., behøver dog ikke at være oprettet i disse former. Sely et mundtligt t vil have gyldighed, hvis det er oprettet under en pludselig og bænkelig sygdom for to vindere; men det anses for tilbagekaldt, hvis ikke testator inden 4 uger efter at have overstået sygdommen gentager det i alm. t-form.

Testamente, Gamle og Ny, allerede oldkirkens betegn. for Bibelens to dele, **testa'men'tssekutor**, person, der - i reglen i h. testatorers bestemmelse - foretager skifte af hans efterladenskaber, således at boet ikke overgår til skifteretten til behandling el. til privat skifte.

testationsfrihed (lat. *testatio* jur. det at skrive testamente), retten til ved testamente at ráde over samtlige efterladenskaber. Tilkommer i da, ret kan ugifte personer uden afkøm.

testationsgrænse (lat. *testat io* jur. det at skrive testamente). Hvis en person efterlader sig afkøm, kan han ved testamente kun ráde over 'a af sine efterladenskaber. Efterlader han sig ægtefælle men ingen børn, kan han ráde over */, af efterladenskaberne.

te'stator (lat.), mand, der opretter testamente; te'straxi: kvinde, der opretter testamente; te'stre: ráde over ved testamente.

te'stikelbetændelse (*orchitis*). Akut t kan forekomme som komplikation til færsyge; kronisk t kan findes ved syfilis og sjældent v. tuberkulose i testisteknik. **testikelsvulst**. I testiklen forekommer både godartede og ondartede svulster, og de udvikler sig ofte hurtigt. En simpel nævnelse af testiklen kan skyldes betændelse el. vædskesansamlrig.

te'stiklerne, de mandlige kønskirtler, to 3-4 cm lange, øgformede organer, der ligger i pungén. 11 findes det sædproducerende væv, hvor de hanlige kønsceller dannes.

testi'mo'nium (lat. *testis* vidne), vidnesbyrd, skudsmalet; t pauper'tatis armodsbeweis, transgvidnesbyrd.

testis (flertal *testes*) (lat.), d. s. s. testikel,

byrd hørte i ældre ret to overensst. vidner.

testoste'ro'n (af *testis*), det specifikke, hanlige kønshormon, der dannes i testiklerne og som udvikler og fastholder de hanlige kønskarakterer.

testrup Folkehøjskole, 11 km SV f. Arhus, gr. 1866 af Jens Nørregard. Fra 1927Sforskole for sygeplejelevere.

'testserum (eng. *test* prøve + *serum*), serum, som benyttes til blodtypebestemmelse, idet det indeholder et agglutinin, som bringer blodlegerne af den tilsvarende blodtype til at klumpe sig sammen, agglutinere. Ved benyttelsen blandes en ringe mængde blod fra det individ, hvis blodtype skal bestemmes, med t af kendte typer på små glasplader og det igattages i hvilke blandinger sammenklumping finder sted. Herved bestemmes blodtypen.

te'studio (lat: skildpadde(skal), knæforbinding, lagt i særlige ture, så den ligner et skildpaddebagvæskjold).

teta'ni' (gr. *τέανος* krampe), anfal af krampatig stivhed i arm-, ansigs- el. benmusklerne, ofte smertefulde, men ikke ledsaget af bevidstløshed. Kramperne optræder symmetrisk og medfører en karakteristisk stilling af hænderne. De varer fra få sek. til fl. timer. Musklerne er underiden hyperirritable, bl. a. over for elektr. irritation. t kan opstå s. flg. af lidelse i biskjoldbruskirklerne, og i sin sterkeste form optræder den efter operativ fjernelse af disse. Den kan også forekomme ved visse mavelidelser. Man har sat t i forb. m. kalkstofskiftet, idet kalkbehandlingen plejer at dæmpe el. opnave kramperne. Hos børn optræder ofte en form, der nogen skyldes lidelse i biskjoldbruskirklerne.

'tetanus (gr. *τέανος* krampe), d. s. s. stivkramp.

tetra'e'driske (gr. *τέταρες* fire + *εδρικός*) kaldes krystaller, der har mindre symmetri end akseksortet, således at kun fjerdedelen af visse af den holoedriske forms flader fremkommer.

tete [tæ:t] (fr. hoved), fortrop af mil. marchkolonne (møds, queue [kø] bagtrop), dominerende stilling, spids, té-te-á-té-te, samstund under fire øjne, stavmønster. **Te'tens**, Hans (f. 1895), da. embedsmand; dir. for fængselsvesenet fra 1943.

Te'tens, Johann Nikolaus (1738-1807), da. filosof. Forkæmper for humanistisk oplysningsfilos. *I Philosophische Versuche über die menschliche Natur und ihre Entwicklung* (1767-77) fremhæver han som den første følelsens selvstændige karakter i mods. til erkendelse og vilje.

Te'tens, Laurids (f. 1883), da. tegner. Sid. 1922 bidragyder til Blasksprutten; han udsendt en række hæfter med humoristiske tegninger.

Te'tens, Vilhelm (f. 1872), da. maler; elev af Zahrtmann, påvirket af V. Hammershøi. Personligt prægede portrætter, figurbill., interiører og landskaber.

Tethys [-tys] (gr. *θεύδης*), hav (geosynklinalområde), der fra slutn. af paleozoiske tid til ældste tertiar strakte sig fra nuværende Middelhavsgrene genn. Lilleasien og S-Asien til Stillehavet.

Tet'majer, Kazimierz (1885-1931), pol. lyriker og prosaist, repr. f. »Det Unge Polen«.

Tetra, handelsbetegn. for kulstoftetra-

tetra- (gr. *τέταρες* fire), fire-.

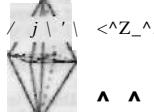
Tetra' ralla (tetra- + *koral*), orden af uddekor med tilsyneladende 2- el. 4-talsymmetri i skillevæggenes anordning. Ordovicium til perm, hyppigst i gotlandium.

tetra'e'der (tetra- + -eder), 1) mineral., krystalform af regulære systemets tetraedriske klasse. 4 flader; 2) mat., polyeder begrenset af 4 trekantede. Det regulære t er en af de planotone legemer.

tetra'e'driske klasse, miner., hemiedrisk klasse af det regulære system. Vigigste enkeltform: tetraeder.

tetra'e'drit (af *tetraeder*, efter krystalformen), d. s. s. falerts.

tetra'go'na'le system (gr. *τετράγωνος* firkanet), krystalsystem med 3 på hinanden vinkelrette akser, hvoraf de 2 er lige lange. Hovedaksen har oftest firlæsts om drejningsakse.

Tetra'grammaton *Tetragonal proto-pyramide* (tetra- 4 gr. *gram* ram ide og kombination ma tegn), betegn. f. af *tetragonal prismed* navnet Jahve, der og pyramidie. på hebr. skrives med 4 konsonanter (Jhwh).

Tetra'graptus (tetra- + gr. *graptos* skrevet), *paleont*, graptolitsfægt med 4 foruden sammenhængende grene, ordovicium.

tetrajo'deno'ltale'i'n (tetra- + *jod* + *fenol* + *flaeline*), anv. som kontraststof ved røntgenfot. af galdevejen.

tetraklor'kulstof, kulstof tetraklorid.

tetraklor' atan, acetylten tetraklorid, C₄H₄, farveløs vædske m. v. 16 og kp. 145°. Fremstilles af acetylen og klor. Anv. v. tekn. fedtekstraktion og v. kemiskrensning.

tetrakor'ler d.s.s. Tetrakorallia.

tetra'lin (fork. af *tetrahydroanitalin*), C₄H₆, farveløs vædske, fås ved brintning af naftalin. Anv. som oplosningsmidde og blandes med benzin til motorbrændsel.

tetralo'gi (tetra- 4 -logi), firhed, især om forbindelse af 4 digterverker (oftest dramaer) til et hele.

tetra'me'ter (Jerra- i -meter), 4-fods-vers; i antik metrik et vers af 4 daktylers el. anapæsters længde el. af 8 to-fodede trokærer el. jambers længde, evt. med afkortet udgang. I vestersk metrik sædv. fællesbetegn. for den meget store versgruppe, hvis grundform er 8- el. 7-fodede langvers (længlinier) af 2-stavesesfodder, som oftest deles i halvvers (hemisticher). Bl. talrige variantmuligheder nævnes den ægte nibleunghenstrofe.

tetrametylendiamin, d. s. s. putrescin.

tetraplo'i'd (tetra- + *ploid*), firfold (om planter med 4 kromosomsett).

tetra'po'l, klar oplosn. af tetraklorkulstof i tyrkiskrødtoliesæber; anv. til tekstilstavask.

tetrapoli'tana (*confessio*) (gr. lat: de 4 byers bekendelse), særbekendelse, indleveret til Augsburg-rigsdagen 1530 fra 4 sydty. byer. Mellomstandpunkt ml. Luther og Zwingli.

tetra'po'n, den da. farmakopés præparat af rene opiumsalkoider, oplost i vand i samme forh., som de forekommer i naturen.

te'trark (tetra- + gr. *drchein* herske), fjeldingsvæste.

tetraslukker, kern. ilslukker, hvor slukningsmidlet er tetraklorkulstof. t fremstilles som 1) flasker, rør el. lign., hvorfra slukningsvæske slinges over ilden; 2) tetrasprøjter med pumpe; 3) trykluft-t, i hvilke tetraen er sat under tryk ved indpumping af luft el. hvori en stålcyliner med komprimeret luft ved t-s affyring frembringer det formønde tryk. t-s slukningsevne bører på, at tetraklorkulstofet fordamper med tunge, ubrændbare dampe, hvis vægtfylde er 5 x luftens, og som kvaeler ilden. Særlig egnet til slukning af brand i elektr. installationer, brandfarlige væsker, navnlig karburatorbrænde, samt karbin. Anv. i flyvmaskiner. Tetradampene kan ved opvarming spaltes og danne fosgen, der er farlig ved indånding.

tetra'sty'l (tetra- 4 gr. *stylos* sojle), arkit., 4-sojlet; t-tempel, tempel med 4 sojler i fronten.

tetravalen't (tetra- + valent), kern., fyldig.

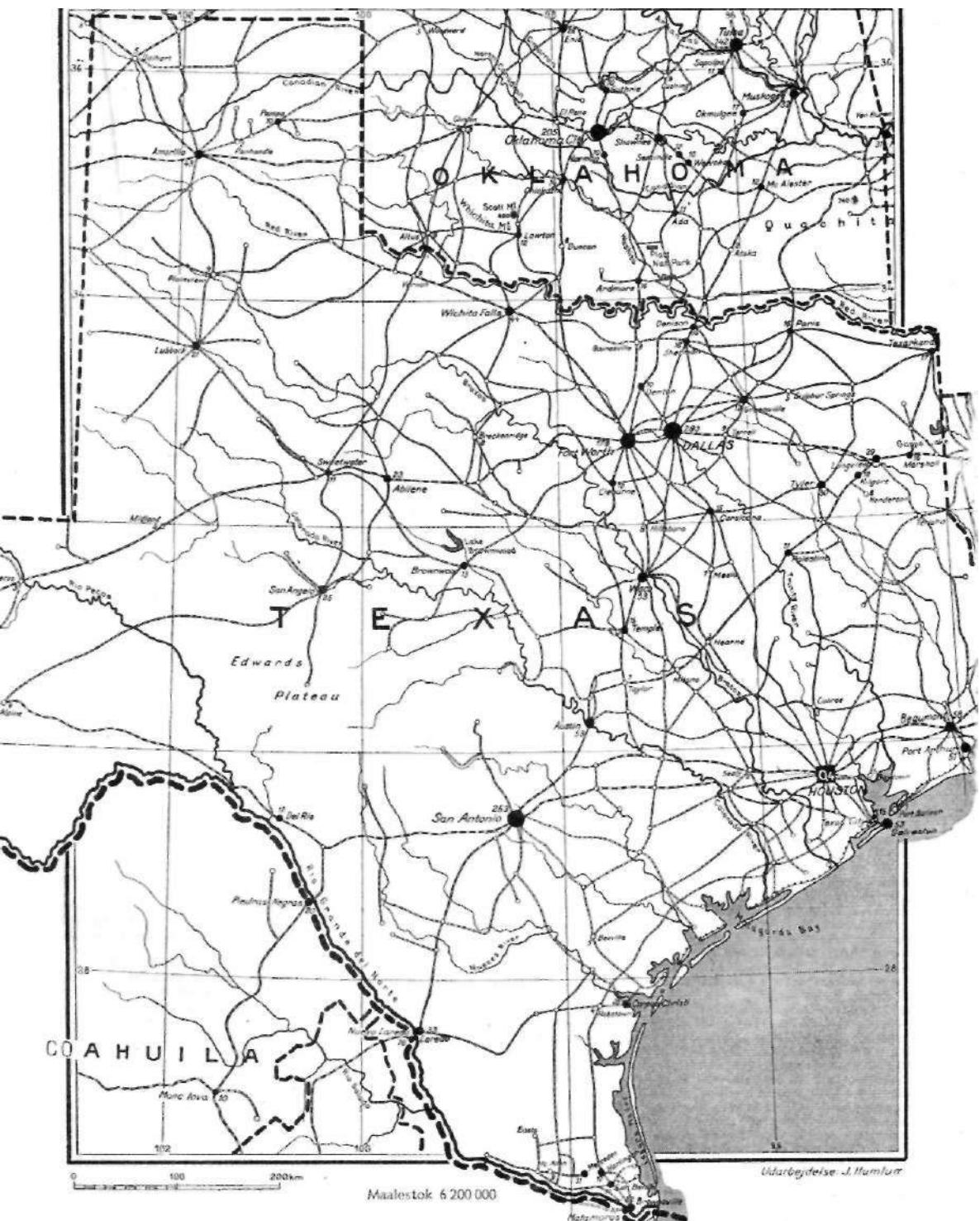
tetrazofarvestoffer el. *tetrakisazofarvest*. indeh. fire azogrupper (-N=N-) molekylet; t hører forsk. substantiv bomuldsfarver, spec. mørkebrune og sorte farvetoner.

tetra'zo'l, CH₂N₂, heterocyclisk forb. Nogle t-derivater anv. i medicinen.

te'trode (tetra- + gr. *hodos* vej), elektronrør med 4 elektroder, ?kærmgitterrør.

jfr. testiklerne.

testis 'unus, **testis 'nullus** (lat.), eet vidne er intet vidne. Til gyldigt vidnes-

Kort over Texas.

te'tryl el. *tetranitrometylamin*, $(NO_2)_2C_2H(NCH_3)NO_2$, brisant sprængstof, der anv. som initialsprængstof, især blandet med knaldkviksolv el. blyazid.
Tetschen [te: tʃ an], ty. navn på Děčín, Čechoslovakiet.
 'tsetsefluer, d. s. s. tsetsefluer.

Tetuán [tæ'twan], hovedstad i Spanisk Marokko 35 km S fr. Ceuta og 10 km fra kysten god havn; 73 000 indb. (1940).
Tetzels, anden stavemåde for Tezel.
Teubner [to:ybar], B. G., ty. forlag og bogtrykkeri i Leipzig, grl. 1824. Speciale: Klass. filologi og historie, lærerbøger.

Teufelsbrücke ['tayfalsbryka] (ty: djævelbroen), 1830 opf. brø o verReuss i Uri.Schw.
teurgi [te-ur'gi] (gr. *Iheos* Gud + érgon arbejde), gudebesværgelse, magi.
Teutoburgerwald ['tDytoburgarvalt], 200-400 m h. bjergryg i Mellemtysk. ml. floderne Ems og Weser. Højeste punkt:

468 m. Består af sand- og kalksten be-
vokset med bogeskov. Opkaldt efter den
hos Tacitus omtalte Teutoburgerskov,
hvor Vams' romerhær år 9 e. Kr. nedhug-
gedes af germanere.

teu'to'ner [tou'-], germansk folk, måske
opr. fra Ty; angreb Rom, til de 102 f. Kr.
knustes af Marius v. *Aqua Sextiae* (Aix).

Te'vere, ital. navn på Tiber.

Teve'rone (lat. Amio), 110 km 1. ital. flod
fra Sabinerbjergene til Tiber oven for
Rom; danner ved Tivoli vandfald, der
udnyttes i elektr. kraftanlæg.

Tewfiq [tau'fhk], *Muhamed* (1852-92),
egypt. khediv, son af Ismail Pasha;
overstoyt styret i Egypten 1879; svag og
upopulær regent.

Tex., off. fork. f. Texas, USA.

Texas ['tek'sas] (fork. *Tex.*), største stat i
USA, ved Mexico Golften, N f. Mexico; 692 381 km²; 6 415 000 indb. (1940;
1947: 7 118 000, 9,3 pr. km²), 924 000
var negle; 45,4% boede i byerne. Hoved-
stad: Austin; største by: Houston. Kysten
en havnefattig klit- og strandsøkyst med
en sammenhængende skibsfartskanal bag
tangerne. Landet hæver sig i terrasser fra
SØ mod NV; længst m. V nær udlebore fra
Rocky Mountains, Guadalupe Mountains,
2688 m. Kystsletten var opr. subtrop.,
skov og savanne; vestl. del m. Rio
Grande og dens biflod Pecos River er
subtrop. busksteppe med kaktus og
agaver; mod NØ findes tempereret løv-
skov, der mod V, hvor nedbøren aftager,
afsløses af græsstepper, prærier. *Erlverv.*
Landbrug: */% af landet er under kultur.
1945 høstedes af bomuld 407 000 t =
19,9% af USAs prod.; desuden især majis
og hvede. Kvægavl: slægtkvæg og får.
1947 fandtes 8 754 000 stk. kvæg (deraf
1 453 000 malekører), 8 523 000 får og
1 716 000 svin. 1944 var uldpord. 36 mill.
kg = 23,1% af USAs prod. Minedriften
omfatter især olie (1944 pumpedes 104
mill. t - 44,6% af USAs prod. og 28,6%
af verdensprod.), desuden naturgas, salt
og svovl. Industri: olieraffinering, syntetisk
kautsjuk, slægterier, møllerier. -
Historie. Første kolonisation af hvide
1685; tilhørte det spanske Mexico, men
stod indvandring af amerikanske koloni-
ster fra 1821 medførte losrvelse fra
Mexico efter opstand 1836. 1845 indlem-
medes T som stat i USA. Sluttede sig til
Sydstaterne 1861-65. I alm. flertal f.
Demokraterne. (Kort sp. 4549-4551).

Texas-feber, en hos kvæg optrædende
epizootisk infektions blodsygdom, først
iagttaget i Texas, senere også i S-Amer.,
S-Afrika og Austr. Sygdommen fremkaldes
af en mikroskopisk parasit (piro-
plasma), der overføres gennem blodsugende
mider og lever i de røde blodlegemer; syg-
dommen er karakteriseret ved udskillelse
af blodfarvestoffet i urinen og minder
meget om »skovsyge».

Texcoco Søen [tæs'kokå], næsten tørlagt
sø i Mexico, 0 f. Mexico City. På øer i
(den nu tørlagte del af) T lá aztekernes
hovedstad, Tenochtitlán.

Texel ['tætsal], ældre stavemåde for Tessel.
Texière [tek'sje:r], Jacob Seligmann (1879-
1944), da skuespiller af jødisk afstamning,
1900-02 ved Casino. Deb. 1903 på
Det Kgl. Teater efter at have gennemgået
elevskolen, 1910 til Folketeatret. Helligede
sig fra 1913 helt sin rigt nuancerede
opførsel af H. C. Andersens eventyr.
Døde i Sv. hvortil han 1943 måtte flygte.

tex'tu'r (lat. *textura væv*), betegn. for go-
tiske skrifter, også de håndskrevne.

'Textus re'ceptus (lat: den anerkendte
tekst), holl. udgave af det græske N. T.
fra 1633, hvis stofre anseelse først er ble-
net ved mod. tekstudgavers fremkomst.

Tezel ['tætsal], *Johann* (ca. 1465-1519),
ty. afladskrämmer, som gav anledn. til
Luthers angreb på afladshandelen.

tg, mat., fork. for tangens.

T-gård, efter arkitekt Knud Brücker (f.
1885) og L. Hansen Larsen betegn. for
en gård, hvor lade og staldlænge er sam-
menbygget i T-form. (111.).

Th, kern. tegn for thorium.

Thackeray ['ækəri], William Makepeace
(1811-63), eng. forfatter. Fastslog sit navn
med *The Book of Snobs* (1846). Herefter

fulgte hans romaner, den berømteste:
samtidsskildringen *Vanity Fair* (1848).
Desuden den selvbiogr. *The History of
Pendennis* (1850), den hist. roman *Henry
Emmond* (1852, da. 1855 o. fl.) og *The
Newcomes* (1853-55). T er ved siden af
Dickens' sin tids betydeligste samfunds-
skildr., men han er skarpre i satiren og
mørkere i sit syn end D. Spotted er rettet
mod det respektable, højereborgerskab.
Fortsættelige karakterskildringer. (Portræt
sp. 4558).

Thad'dæus, en af Jesu Apostle.
thags [/ægz], d. s. s. thugs.

thai [ta:i], d. s. s. siamesisk sprog.

Thail(land) el. *Siam*, kongedømme i det
mellemste Bagindien, og på Malacca-
halvøen; 529 036 km²; inddelt i 70 pro-
vinser; 17 666 000 indb. (1948) som taler
siamesisk (et indokin. sprog). Hovedstad:
Bangkok. T består af en bred lavslette
omkr. hovedfloden Menam, af bjergland
mod V og N og et lavt plateauåndland mod
O. - *Religion:* buddhisme. Største delen
af befolkningen (*/% bønder) bor i lav-
sletten og dyrker ris (ca. 4,5 mill. t årlig),
hvoraf Ya eksporterter. - *Mont:* 1. baht
(tical) = 100 satang. *Mål og vægt:* Meter-
systemet. - *Klimaet* er trop. med sommer-
regn, og ud over ris dyrkes lidt majs,
bomuld, tobak, sukker, kopra og gummi.
Skovene leverer teaktræ. Industrien om-
fatter næsten kun rismøller og savvar-
ker. - *Historie.* T skal have været uafh.
rig fra 5. árh. e. Kr., påvirket af ind.
kultur, i nyere tid till. af kin., hypp. i
kampen mod Kina og Burma. Efter 1850
i voksende forb. m. og afhængighed af
Engl. og Frankr., der tog magten henh.
over Malacca-halvøens vasalstater og
siamesisk-indokin. grænseområder v.
Mekongfloden. En del reformer gen-
nemførtes under Chulalongkorn (1868-
1910). 1932 faldt enevælden og erstattedes
af konstitutionelt monarki med et
statsråd og en folkevalgt kongefors. Stemmeret
for mænd og kvinder over 20
år. - Ved Japans fremstød dec. 1941
sluttede T sig til Japan, støttede angreb
på Burma, men trak sig ud af krigen
1945. Ved freden m. Engl. (Singapore,
jan. 1946) genoprettedes tidi. grænser, og
havd. T havde søgt at generobre fra Fr.
Indokina måtte opgives (nov. s. á.). Nov.
1947 tog mørksk Songgram, ledende i
den japanskvenl. periode, diktatorisk
magt. (Kort se Asien).

Tha'is, 1) gr. hetære fra Athen (4. árh. f.
Kr.), g. m. Ptolemaios 1. af Ægypten; 2)
alexandrinsk hetære (4. árh. e. Kr.), blev
senere omvendt og helgeninde; 3) roman
af A. France om 2) (1890); 4) lyrisk mu-
sikdrama af Massenet om 2) (1894).

'thalassoterapi (gr. *thalatta* hav +
terapi), behandl. ved søbade, sørøjer.

'Thalatta! (gr.), havet! If. Xenofon
Kyros d. grs. lejetroppers udbrud, da de
efter måneder strabadsbad næded frem til
Sortehavet.

Thalbitzer ['talbitsar], Carl (f. 1876), da.
økon. skribent, grl. 1915 »Finanstidende«,
siden dens redaktør.

Thalbitzer, William (f. 1873), da. ling-
vist og etnograf, prof. i eskimoisk sprog
og kultur v. Kbhs Univ. 1926-45.

* — * u.

Kvæg   Heste   Svin

I

Stuehus

T-gård.

Thale ['ta:la], ty. by i Ø-Harzen i Sachsen-
Anhalt; 16 000 indb. (1939). Jernindustri.
'Thales fra Milet (ca. 625-545 f. Kr.),
gr. filosof. En af »de syv vise«. Hævdede
at verdens grundstof er vri.d.

Tha'lia (gr. *Thleia*, egl. den hk mstrende),
i gr. rel. komediens muse. T nævnes også
som en af de tre chariter.

'thal'lium (gr. *thallos* (grøn) spire), grund-
stof, kem. tegn TI, atomnr. 81, atom vægt
204,4. Metal, slutter sig til indium og gal-
lium. Vindes af blykammerlam. Anv. i
fl. hårfejningsmidler, men er forbudt i
Danm., da det kan medføre komplet
skældethed.

thallophytter [-fy]- (gr. *thallos* spire +
-fy), d. s. s. løvsporeplanter.

'Tham'drup, Harald Afognesen (f. 1908),
da. zoolog, direktør for Naturhist. Mu-
seum i Århus 1941. Adsk. arbejder, især
af økologisk art.

Thames, the [da 'tæmz] (eng.). Themsen.
Thamu'gadi, lat. navn på det nuv.
Timgad.

'thamuz, jod. måned, falder i juni-juli.
'thanatos (gr. død), i gr. rel. doden, opr.
opfattet som et harmonisk, passivt liv i
slægternes gravhjem. Senere som en uund-
gælig, hård naturlov og de døde som
gådesløse skygger.

Thaning & Appels Forlag, da. forlag,
grl. 1866 som boghandel og forlag; fra
1894, da J. Hostrup Schultz overtog for-
laget, til 1941 kun boghandel. 1941 gen-
opført forlagsvirksomheden, navnlig ved
udsendelsen af kunstserier og billige
skønlitt. bøger (bogladen udskiftes 1947).

Thanksgiving Day [/værjk'sgivii; da:]
(eng. taksgældesdag), årlig helligdag i
USA, fejres ved gudstjenest i alle kirker.
Dagen fastsættes af præsidenten, siden
Lincoln sædvanlig sidste torsdag i
november. Den første T holdtes 1621 af
pilgrimstredene efter deres første høst.

Thapsakos, oldtidsby i Syrien v. Eufrat.

'Thapsus, oldtidsby i Tunis 40 km SØ
for Sousse, hvor Cæsar 46 f. Kr. slog
Metellus Scipio og Juba 1.

Thar (eng. [ta:]), busksteppe- og ørken-
område 0 f. Indus.

Tharaud [ta'ro], Brdr. *Jérôme* (f. 1874) og
Jean (f. 1877), fr. forfattere, har sammen
skrevet romaner, men især skildringer af
nutidige forhold i forsk. lande og derved
gjort reportagen til en litt. kunst.

Tharnæs, Charles (f. 1900), da. skuespiller
og instruktør. 1921-26 ved Folke-
teatret, fra 1926 v. Det Kgl. Teater. Har
udg. digtsamlinger og enakteren *Spurve
under Taget* (1942; opt. på Det Kgl. Tea-
ter); har også insceneser film.

Thåsos [/ðasos], gr. 0 i det nordl. del af
Det Gr. Øhav; 440 km²; ca. 12 000 indb.
Turk. 1642-1913.

Thau, Etang de [é'td'a 'to] (fr. étang
strandsø), 70 km² stor fr. strandsø ved
Middelhavet; i T udunder Canal du
Midi.

Thaulow ['taubu], *Erland* (f. 1879), da.
civilingeniør; prof. i mekanisk teknologi
v. Poltekn. Læreanstalt og bestyrer af
dennes teknol. laboratorium 1918-49.

Thaulow ['taulå], *Frits* (1847-1906), no.
maler; var sm. med Chr. Krogh og E.
Werenkiold bl. de førende i 1880erne
no. kunstliv; oprettede »friluftskademii«
på Modum (40 km V f. Oslo) og dyrkede
en impressionistisk betonet naturalisme,
bl. a. i elv- og vintermotiver. Fra 1891
bosat i udlandet, hvor hans arb., især
hans farveraderinger skaffede ham et
internationalt ry.

Thaulow ['taubu], 77iorvald (1842-93),
da. telegrafembedsmand og forfatter; bl.
hans sange er *Slesvig Vor! Elskede, Om-
stridte Land* (1876), med melodi af ham
selv.

Thaya ['ta:jɔ:], cech. *Dye* ['dijæ], biflod
til Morava.

Théâtre-Français [tea:tra-fra'sæ], d. s. s.
Comédie Française.

Théâtre-Italien [te'a:tr ita'lja] (fr. det
ital. teater), betegn. for den ital. komedie
i Frankrig. Opr. omvandrende teaterselskaber. Kom 1571 til Paris, hvor T fra
1801-78 fik eget teater.

Théâtre National de l'Opéra. Den
Store Opera i Paris, se l'Opéra.

theatrum anatomicum

the'atrum ana'tomicum (gr. lat.), i Renæssancetiden og senere betegn. for de bygninger, hvor de anat. dissektioner fandt sted. De var bygget som amphiteater med plads til talr. tilskuere.

Theben [te'ban], gr. *Thébai* [θέβαι], gr. i Bøtotien, 50 km NV f. Athen; ca. 7000 indb. Ødelagt ved jordskælv 1893; genopbygget. - *Historie*. I det. gi. Grækenl. hovedby i Bøtotien, støttede Xerxes 480-79, kæmpede 458-04 ofte mod Athen, 395-62 mod Sparta, under Epaminondas. Grækenlands forende stat 371-62, ødelagt af Alexander d. St. 335 f. Kr.

Theben [te'bsn], gr. navn på Øvre-Ægyptens hovedstad, ægypternes *Waset*. *Nō Amon*. T-s bebyggelse går tilbage til forhistor. tid, men først mod slutn. af 3. årtus. f. Kr., da T-s fyrtær havde vundet

Tempelruiner fra det gamle Theben.

magten i Ægypt., opnåede den ledende plads bl. Ægypt.s byer. I storhedstiden under Nye Rige bestod T af to dele, den egl. by Ø f. Nilen med templer (ruiner ved Karnak og Luxor), konge- og fyrstepaladser og beboelseshuse for borgere og slaver, og gravbyen V f. Nilen (kalder *Thebens* gravmark), der foruden gravsteder for det samlede T-s beboere rummede de til begravelsesceremonierne knyttede embedsmænd, håndværkere og handlende. Assyrierne erobring af Ægypt. 667 f. Kr. gjorde ende på T-s storhed, byen blev plyndret og forblev fra da af en stille prøvinys, dør i den sene romertid fik en forbølgende blomstring.

thé dansant [te' dat'i:sai] (fr.), teselskab med dans; eftermiddagsdans (på restaurant).

Theilade [ta:i'l:a:5s], *Nini* (f. 1916), danserinde og koreograf, f. på Java, udd. i Kbh. og Paris. Deb. i Damm. 1928 under gestespil. Hos Reinhardt i Salzburg. Koreografi til *Psyche* (Det. Kgl. Teater 1936) og *Cirklen* (Det. Kgl. Teater 1938) i Massinés symfonisk-koreografiske stil. Massinés partner under 2. Verdenskrig i USA og S-Amer., hvor hun giftede sig. Gæstedsaede i Kbh. 1946.

thei'leria (efter den schw.-eng. bakteriolog A. Theiler (f. 1867) el. *kvægmalaria*, en i S-Afr. udbredt, infektiøs kvægsvigt, forårsaget af en mikroskopisk blodsnylter, der overføres ved blodsugende mider.

Theiss [tais], ty. navn på floden Tisza, Ungarn.

Th Em., kern. tegn for thoron el. thorium-emanation.

'Themis (gr., egl.: vedtagt, lov), i g r. rel. retfærdighedens gudinde.

The'mistoklos (gr. *Themisto'klēs*) (d. ca. 460 f. Kr.), athensk statsmand, der fik Athen til at bygge stor flåde, som han kommanderede i slaget v. Salamis 480 f. Kr. Hovedandet i Athens genopbygning og befæstning efter persernes plyndring 480-79. Forvist v. ostrakisme ca. 470.

Themptander [-tandar], Oscar Robert (1844-97), sv. politiker, embedsmand i toldvæsenet, finansmin. 1880-84, statsmin. 1884-88. Opnåede 1885 forlobigt forlig ang. militærreform og lempelse af grundskæller. Frihandelsmand, afgik i protest mod korntold ved tageisen.

•Them'sen, eng. *The Thames* [θe:mz], Engl. største og vigtigste flod, 335 km. Sejlbart for større skibe til London, for mindre til Oxford, Kanalforb. til andre floder i S-England.

Thems-tunnelen, ældste tunnel i London, bygget 1825-43. 366 m l., består af to parallelle, murede passager, hver 4,3 m br. og 4,9 m h.

Thénard [te'narr], Louis Jacques (1777-1857), fr. kemiker. Har opdaget brintoverlite og bor.

Thénards blåt [te'narr-] (efter L. J. Thénard), *CoOAl,O*, koboltaluminium-oksyd.

•theo- (gr. *theos* gud), guds-.

theo-, se også **teo-**.

theobro'mi:n (*theo-* + gr. *broma* føde), 3,7-dimetylxitantin, alkaloid, findes i kakaobønner; koffeinlignende stof, der udvider hjertets blodkar og fremmer urinudskillelsen.

theocin [-si:n] el. *teofyllin*, urindrivende stof i teblade.

The'odahad, øg. tgo te rkonge 534-36, dræbte sin kusine dronning Amalaswintha, 534; dræbt ved oprør, da Belisar angreb Italien.

The'oderik den Store (ital. *Teodo'rico*, østgoterkonge 475-526, erobrede Italien fra Odoaker 488-93, regerede i Ravenna, formelt som stedfortræder for kejseren i Byzans, respekterede romernes forvaltning og støttede deres kultur. I germaniske sagn (især Nibelungenlied) optræder T som Didrik (Dietrich) af Bern (Ravenna).

Theodor, gr. *Theodoros*, to byzantinske kejsere: *Theodor I.*, reg. 1204-22, grl. kejserriget Nikaea og dynastiet Laskaris.

The'o'dora (d. 548), byzantinsk kejserinde, opr. skuespillerinde, g. m. Justinian I., trods fromhed ilde berygtet.

The'odrik I., *vestgoterkonge* 419-51, faldt i hunnerslaget på rom. side.

The'odoros fra Samos, gr. arkitekt og billedhugger. Deltog omkr. midten af 6. årh. f. Kr. i opførelsen af det samiske Hera-tempel. If. traditionen den første græker som udførte hulstøtte bronzestatuer.

Theo'dosius, rom. kejsere: *Theodosius I.* den S tore (347-95), reg. 379-95, kejsor i østen efter Valens, i vesten efter Valentinian 2.s mord (392), lukkede de hedeniske templer og reorganiserede rigssystemet. - *Theodosius II.*, reg. 408-50 i Ø-Rom, son af Arcadius, ubet. regent, under hvem lovsamlingen *Codex Theodosianus* blev til.

The'o'dotion (sidste halvdel af 2. årh. e. Kr.), oversatte G. T. til græsk. Hans oversættelse optoges i Origenes' Hexapla.

The'ofano (d. 991), datter af kejsor Romanos 2., 972 g. m. Otto 2. af Tyskland, formynder for sonnen Otto 3. 983-91.

The'o'frastos (omkr. 372-omkr. 288 f. Kr.), gr. filosof. Elev af Aristoteles og efter ham leder af den peripatetiske skole. T udgav en system, fremst. af botanikken. Af bet. var også hans lille skrift *Karakterer*, hvor han giver en skildring af de forsk. karakterers ejendommelige træk.

theofyl'i:n (nylat. *thea te f* - gr. *fyllon* blad), 1,3-dimetylxitantin, påvist i te (koffeinlignende stof), fremstilles til med. anv. Virker udvidende på hjertets kar og øger urinudstøtningen.

The'ognis (gr. *Théognis*) (ca. 500 f. Kr.), gr. digter. Landflygtig aristokrat fra Megara; hans digtning er et lidenskabligt angreb på det sejrende demokrati.

The'o'krit (gr. *The<6kritos*) (ca. 324-efter 265 f. Kr.), gr. digter. Høfpoet hos Ptolemaerne, indførte hydropoesien i lit. Hans sprog er frisk og hans billeder af folkelivet er fremragende. Hellenismens største lyriker.

The'ophilus Pres'byter, pseud. for Roger von Helmshausen.

the'orbe (ital. *tiorba*), gi. basinstrument af luttypen med forlenget hals, to skrukkasser og varierede strengeantal (spillestreng og basstreng) anbragt ved siden af grubebrætter.

Théra [θe'ra], gr. folkesprog: *Santoriné* [sando'rini], gr. og bl. Kykladerne. Vulkan med gi. indstyrtningskrater, hvori tre yngre vulkaner. Hyppige udbrud. **thera'lit** (gr. *therán* jæge efter + -/-; man kendte dets eksistens for opdagelsen), *miner*, alkaliagabbro; hovedbestanddele: nefelin, plagioklas og lidt ortoklas.

Thera'menes (gr. *Theraménés*) (d. 403 f. Kr.), athensk statsmand, moderat konserativ, deltog i forfatningsændringerne 411 og 404, men gik begge gange mod yderliggående konservativ tendens, dræbt af sine kolleger, de 30 tyranner.

Thessalonikerbrevene

The'resa (sp. *Teresa de Jesus* [te'ræsə 5æ fa'sus]) (1515-82), sp. mystiker og helgeninde; optaget i karmelitterordenen, som hun reformerede i modreformatorisk ånd (1565). Fik bet. ved sit rel. forfatterkab, især selvbiografien *Vida* (1562; da. *Den Hellige T af Avilas Liv* 1948). Helgen 1622.

Therese [te'ra:z] (*fraLisieux*) (1873-97), fr. karmelitternonne; helgen 1925; meget populær i Frankrig.

Theresienstadt [terezi:n'ftat], czech: *Terezín*, by i Cech. nær Ohřes munding i Elben. Under 2. Verdenskrig jød. koncentrationslejr (slutt. af 1943 ca. 50 000 fanger). 1. løbet af 3/Vi år sendtes ca. 15 000 fra T til tilintetgørelseslejre; ca. 35 000 døde i T. 476 da. jøder transporteredes 1943 til T, hvor 53 af dem døde.

theriak, anden stavemåde for *teriak*.

Thérive [te'ri:v], André (egl. *Roger Poutos*) (f. 1891), fr. forfatter, fører for populismen, og har i romaner som *Sans âme* (1928), *Le charbon ardent* (1929) skildret fattigkvartererne i Paris.

Therkildsen, Michael (1850-1925), damalet; folkelivs- og især dyremalerier.

thermidor [tærm'i:do:r] (fr. *varmemåned*), den fr. revolutionskalender 11. måned, slutn. juli-aug. - *Thermidor'a'rne*, fr. politikerguppe, der beherskede konventet efter at have styret Robespierre 9.-10. thermidor II (27.-28. 7. 1794).

ther'mopyle (gr. *Thermo'pylai*, egl. de varme porte), bjergpas i Mellemgrekland, hvor perserne 480 f. Kr. slog Leonidas, romerne 190 f. Kr. Antiochos 3. og tyskerne 1941 gråskerne.

Thermos, i oldtiden Ætoliens hovedstad, ødelagt af Filip 5. af Makedonien 218 f. Kr.; bet. ruiner.

ther'o'fytter (gr. *théros* sommer - -fyti), eanærig planter, som kun ved frø overlever den ugunstige årstid.

ther'o'morpher [-far] (gr. *thr̄o* rovdyr + -morph), gruppe af udøde, meget primitive krybdyr. Sump-, kyst- og landdyr; herskende krybdyrgruppe i karbon og perm, udøde i trias.

ther'o'poder (gr. *thr̄o* rovdyr I. -pod), underorden af dinosaurer, t. gik på de kraftige baglemmer, medens forlemlerne var korte og svage med gribe hånd. Rovdyr (eks. *Ceratosaurus*).

Ther'sites, person i Homers Iliade, den hasligste mand i den gr. hær v. Troja. Opponerer mod kongerne og prygles dør for af Odysseus. Med T betegner man nu en lavstilende demagog.

the'saurus (gr.), skaf(kammer); ordbog. **The'seion** (gr.), i oldtiden en helligdom f. Theseus. Navnet er med urette heftet på tempellet for Hefestos og Athena Hefestia V f. Athens torv; dette er et velbevaret dorisk tempel, fuldført omkr. 420 f. Kr.

'Theseus [-sous] (gr. -setis), i gr. rel. Attikas nationalhelt, den store, elskede repr. for det attiske folk, knyttet til saget om Minotauros. T-s grav og heroskult fandtes i Athen.

thesmo'te'ter (gr. *thesmo'thétés* lovgiver), 6 athenske archonten, der ledede retsplejen.

Thespiai, oldgransk by i Bøtotien; oftest af modsætning til Thében.

'Thespis (6. årh. f. Kr.), grundlægger af den gr. tragedie. Ved de attiske Dionysosfesten år 534 indførte T en person (skuespiller), der sang vekselsange med koret; dette blev dramaets oprindelse.

Thessalien [te'sa:-i], gr. *Thessalia*, landskab i det østl. Mellemgrekland; 13 488 km²; 562 000 indb. (1938). Hovedby: Lárisa. T rummer et stort frugtbart landsområde. I oldtiden splittet i bystater m. adelsvælte, 346-197 f. Kr. under Makedonien, i 15. årh. under tyrkene, 1881 til Grekenland.

Thessalonike [fæ:salo'nikj], off. gr. navn på den gr. by Saloniки.

Thessa'lo'nikerbrevene, to skr. i N. T., skrevet i Korinth af apostelen Paulus til menigheder i Thessalonike kort efter dennes stiftelse. Forurodet ved, at Herrens genkomst trak ud, ængstedes menigheden for deres skæbne, som døde for genkomsten, men Paulus trøster

ø*

W. M. Thackeray. Adolphe Thiers.

Thomas af Aquino. C. J. Thomsen.

dem med, at de døde skal genopstå. I 2. T revser Paulus nogle sværmeré, som i forventning om den umiddelbart forestående genkomst ikke vil arbeje. Brevene er skrevet kort efter hinanden ca.   r 50 og er s  edes de tidligste skrifter i N. T.

Thestrup, Hans Nicolai (1794-1879), da. officer. Udmærkede sig under Treårskrigen; krigsm  n. 1859-63, arbejdede for stærkere forsvar, fratr  ede i protest mod besparelsepolitikken apr. 1863.

'th  ta, gr. bogstav & &. Opr. lydv  rder aspireret [t  ], i senere gr. [på].

'Theitis, i gr. saghniest, en nereide, g. m. Peleus, moder til Achilleus; gjorde sonnen us  rlig ved at bade ham i floden Styx; kun helen, hun holdt i, forblev sårbart. Heraf udtrykket en achillesh  l.

Thibaud [ti'bo], Jacques (f. 1880), fr. violinvirtuos. Taler koncertrejser (også Kbh.).

Thibaut [tibo'd  ], Albert (1874-1937), fr. litt.kritiker, har skrevet værker om Malibarm  , Barres, Flaubert o. a.; efter hans død udkom en mod. fr. litt.hist.

Thibault [ti'bo], Anatole France's f  denavn.

Thibault, Les [le ti'bo], romancyklus af Roger Martin du Gård.

Thibaut 4. [ti'bo] (1201-53), greve af Champagne, konge af Navarra, en af de betydelige nordfr. trouverer.

Thiele [tja:  ], Ty. Zihl, 110 km 1. biflod til Aare, Schweiz.

Thiele [t'i:b  ], Just Mathias (1795-1874), da. forfatter. Med *Da Folkesagen* (1818-23), 2 store værker om *Thorvaldsen* (1831-50 og 1851-56) og et bd. *Memoirer* (1873, oget udg. 1917) smukt placeret i da. kultur.

Thiele, Thorvald Nicolai (1838-1910), da. astronom og forskningsmatematiker, har ydet betydningsfulde bidrag inden for tagtagelsesl  ren og den celeste mekanik. Prof. i astron. v. Kbh. S.Univ. 1875-1907.

Thiel [ti:lo], Carl August (1707-63), da. komponist og skuespilentrepreneur; en af pionerne i da. teater. Havde 1746-47 privilegium på at opføre da. skuespil. Skrev tekster og musik til adsk. syngepsil.

Thielska Galle'riet [tid-] i Stchl., samling af fortrinsvis skandinav. kunst fra slutn. af 19.   rh.; grl. af bankdirektør E. Thiel (1859-1947), 1924 købt af den sv. stat.

Thierry [t  r'i:  l  ], Augustin (1795-1856), fr. historiker (Merovingertiden og normannerne erobr. af Engl.).

Thiers [tja:  ], fr. by i dep. Puy-de-D  me; 15 000 indb. (1946). Bet. jernindustri (særlig knive).

Thiers [tja:  ], Adolphe (1797-1877), fr. politiker og historiker. Udg. 1823-27 10 binds-skildring af Fr. Revolution m. moderat-liberal synspunkt. Oppositionsmand f  r 1830, gennemførte Ludvig Filips kongemagt 1830. Repræsenterede bourgeoisie, skarp modstander af legitimister og socialistisk arbejderbevægelse; ønskede 1840 dristig udenrigspol. mod Engl. og Rusl. (strid om Egypten), men Ludvig Filip lod ham falde. Bidrog til at svække Guizot, s  gte febr. 1848 at reddet monarkiet. Skarpt imod Napoleon 3.s statskup, 1851-52 fængsel; siden en af det 2. kejserd  m  es mest uforsonlige kritikere, forherligede samtidig Napoleon 1. i 23 binds værk om konsulatet og kejserd  mm  t (1845-69). Advarede mod krigen 1870. Febr. 1871 af nationalforsamlingen valgt til chef for den udv  nde magt. Slog Pariserkommunen

ned, reorganiserede h  ren og betalte krigsskadeserstatning, s  l at Fr. blev hurtigt rømmet. Blev under monarkisternes indbyrdes strid tilhænger af en borgerlig, kons. republik, styrtes af monarkisterne 1873. (Portr  et).

Thiess [t  s  ], Axel (1860-1926), da. humoristisk tegner, bl. a. ved Punch, Klods-Hans og Blæksprutten.

Thiess [t  s  ], Frank (f. 1890), ty. forfatter, f. i Livland. T har i romaner behandlet den moderne ungdoms problemer og fremhævet sportens bet., *Abschied vom Paradies* (1927). Skrev senere romanen *Tsushima* (1936, da. 1937), skildring af d. russ.-jap. s  krig. Efter kapitulationen i 1945 i forgrundnen som hørende til »den indre emigrasjon«.

Thiethart [tätä-] (975-1018), biskop af Merseburg, skrev *Tyskls. hist.* 919-1018.

thige'n  l (gr. *theion* svovl), svovolie mod lus og mider.

Thiis [t  s  ], Jens (1870-1942), no. kunsthistoriker; dir. f. Nasjonalgalleri; Oslo; har bl. a. skrevet *Leonardo da Vinci* (1909), *Fr. And og Kunst* 1-4 (1917-39), *Edv. Munch og hans samtid* (1933) o. a. om nord. kunst.

Thill [til], Georges (f. 1899), fr. operasanger (lyrisk tenor). Deb. 1924 i Paris.

Thim [ti'm], Reinhold (d. 1639), da. maler; dekorationsarb. på Rosenborg, altertavler m. v.

Thimig [ti'mi:g], østr. skuespillerfamilie. Hugo T. (1854-1944), deb. 1872, 1874-1923 v. Burgtheater i Wien, 1914-17 som chef. Bl. hans børn er 1) Herman T (f. 1890), fremragende karakterskuespiller, ikke mindst svogeren Max Reinhardts repertoire, 2) Helene T (f. 1889) (1931 g. m. Reinhardt), 3) Hans T (f. 1900).

pingeyrar [l  rj  geirar], da. *Tingore*, gård i N-Isl., opr. tingsted, 1133-1551 kloster. Omkr. 1200 et af centrene for sagaskrivningen.

Thingmannalid [biri- lii'fl  ], g  lda. for Tinglid, Knud den Stores hird i Engl.

Thingvalla, i Danm. alm., forvansket form (egl. gen.) af Ingvellir.

Thingvalla-linien, forst  re da. passager- og fragtetur på N-Amer., grl. 1880 og videref  r 1898 af Skandinavien-Amerika Linien.

Ingvallavatn [/i:jgvadlavatn], isl. so på pingvellar, ca. 32 km 0 f. Reykjavík; 85 km  , 110 m dyb; afbl. gnm. Sog til Olfus  .

Ingvellir [/i:jgv  dler], Islands bestr  te altingssted, et lavafelt ca. 40 km NØ f. Reykjavík, ved nordenden af E-ingvallavatn. Altingets modested ca. 930-798. Logberg (Lokv  llippen) er sandsynligvis en del af skråningen på Almannag  s   stre v  g. På b. der nu er nationalpark, findes bl. a. en kirke og en storgård.

Thimis (*This*),   gypt. oldtidsby; efter traditionen hjemsted for Ægyptens to første kongehuse.

thio- (kern.), se tio-.

Thionville [tja:v  l  ], ty. *Diedenhofen*, fr. by i dep. Moselle; 18 000 indb. (1946). Vigtig flodhavn; midtpunkt for Lorraines jernmalmejer; stor jern- og st  lindustry.

'Thi'rslun'd, Jens (1892-1942), da. tegner og keramiker; siden 1913 knyttet til H. A. Kahler, Næstved. Hans indsats betoed et fornylelse af da. fajancekunst.

Thisted, titl. stavemåde for Tisted.

Thisted, Valdemar (1815-87), da. forfatter og præst, som under forsk. pseud. har skrevet fl. rejsebøger og romantisk-topograf, elskovsromancer samt Kierke-

gaard'sk påvirkede skrifter som *Breve fra Helvede* (1866).

Thisted Amts Tidende, da. dagblad (Venstre), grl. 1882 af C. Berg. Oplag 1948: 10 000.

Thjalfi, i nord. mytol. Thors raske og snilde ledssager.

Thjasse el. *Thjasse*, i nord. rel. en jætte, der bortførte Ydun og derfor dræbtes af aserne.

bj  t  lf  r 6 *Hvlni* [pj  :-] (oldnord.: p fra Kvinesdalen) (9.   rh.), no. skjald, især bekendt for attekvadet *Ynglingatal*.

I>joursau [/joursau], 210 km 1. isl. elv, fra Hofsj  kull mod SV.

Thode [t  :da], Henry (1857-1920), ty. kunsthistoriker, prof. i Heidelberg. H   skrevet *Michelangelo* (1908-13) og *Franz von Assisi* (1885). G. m. den af violinistinden Hertha T. f. Tegner.

Tholle, Johannes (f. 1891), da. havearkitekt, kendt for anlæg af kirkegårde. Bøger og populære artikler om havekunst.

'tholos (gr.), rundbygning i oldtidens Grækenland.

Tholuck [to:lu:k], August (1799-1877), ty. teolog, prof. i Hafe; forer i kampen mod rationalismen, betydelig ekseget og kirkehistoriker; *Vorgeschichte des Rationalismus* (1853-62).

Thoma [to:ma:], Hans (1839-1924), ty. maler. Som ung under Courbets påvirkning. Fremragende landskabsmaler, har også maleet figurbilleder og portrætter. S  rl. fængslende er T, hvor han giver udtryk for sydty. romantik som i *Violinsp  llende Ung Mand i M  nskin*.

Thoma [to:ma:], Ludwig (1867-21), ty. forfatter. Har i romaner skildret de bay  rske alpeb  nder, skrevet satir. komedier samt de humorist. *Lausbubengeschichten* (1905).

Tho'mander, Johan Henrik (1798-1865), sv. teolog, 1833 prof. i Lund, 1856 biskop smst. Teologisk konservativ, men kirkepolitiske liberal; standede forf  gelsen af de vakte i Lunds stift og fik gennemført sv. kirkeforfatning. Virksom i den skand. kirkesamarbejde; følte sig beslægtet med gr  nvin  rne.

Thomas (hebr. tvilling), en af Jesu apostle, tvilte om Jesu opstandelse, indtil han fik lov at røre ved naglærenne.

Thomas [to:mas], Adrienne (f. 1896), ty. forfatter. T. der i 1. Verdenskrig var sygeplejerske, skrev som pacifist *Die Katin wird Soldat* (1930, da. *Catherines Dagbog* 1931) og senere som emigrant, *Katrin?* *Die Welt brennt* (1936), *Von Johanna zu Jane* (1939).

Thomas [to'ma], Ambroise (1811-96), fr. komponist, 1871 direktør for Pariserskonservatoriet. Komp. hovedsagelig operaer, bl. a. *Mignon* (1866, Kbh. 1880) og *Hamlet* (1868).

Thomas [t  mas], Brandon (1856-1914), eng. forfatter; skrev bl. a. den populære farce *Charley's Aunt* (Charleys Tante) (1892).

Thomas [t  mas], James Henry (1874-1949), brit. politiker. 1910-36 medl. af Underhuset (Labour, fra 1931 National Labour); 1918-24, 1925-31 generalsekr. f. jernbanemandenes fagforening, 1924 kolonimin., 1929-30 Lord Privy Seal og arbejdsm  n. 1930-35 min. f. Dominions, 1935-36 kolonimin. Faldt p. gr. af anklage for indiskretion m. h. t. budgettet. Selvbiografi *My Story* (1937).

Thomas [t  mus], Kurt (f. 1904), ty. komponist. Skrev bl. a. klaverkoncert, *Markus-Passion*, kantaten *Saat und Ernte*, skolemusik og sange.

Thomas [t  mas], William (f. 1863), armer, sociolog, skrev s. in. Znaniecki *The Polish Peasant in Europe and America* (1918), og desuden bl. a. *Primitive Behavior* (1937).

Thomas af Aquino [-kvi-] (1225-74), kaldet *doctor angelicus* (den engleagtige lærer), skolastisk teolog og filosof, f. i Aquino i Syditalien; prof. i Koln og Paris, hovedrepr. for h  jskolistekostaten. Udfordrede i *Summa contra Gentiles* (1259-64) og *Summa theologiae* (1266-73) et omfattende system, som i 1879 blev stadfestet af pave Leo 13. og opn  jet til katolicismens normgivende dogmatik.

Julius Thomsen.

Olfur Thomsen.

Vilhelm Thomsen.

Maurice Thorez.

til katolicismens normgivende dogmatik. Søgte at sammensmelte kat. kirkelære og aristotelisk filos. til en harmonisk helhed. Hævdede, at der gives både naturi. og overnaturi., men ikke fornuftstridige sandheder. Opstillede 5 beviser for Guds eksistens. Sjælen er et immaterielt livsprincip, omfattende 5 sjælekrafter. Guds bud er moralens normer og statsmagtens udspring. Den bedste statsform er den monarkistiske, og dens mål er at føre menneskene til et lykkeligt og dydigt liv. Den verdslige magt er underordnet den gejstlige. (Portr.).

Thomas a 'Kempis (lat: fra Kempen) (1380-1471), holl. mystiker, tilhørte Brodrerne af Fællesslivet; skrev hist. og opbyggelige bøger, hvorfav den typisk seminddeladlige *De imitatione Christi* (*Om Kristi Efterfølgelse*; 1. da. overs. fra Grindeslev Kloster, Salling, ca. 1430-60; senest da. overs. 1947) er udbredt overalt.

Thomasakterne, legendarisk skildring af apostelen Thomas' virksomhed i Indien og hans martyrdød.

Thomas Aquinas [-'kvi-], d. s. s. Thomas af Aquino.

Thomasevangeliet, apokryft ev. med fortællinger fra Jesu barndom; affattet ca. år 150.

Thomasius [to'marzius]. *Christian* (1655-1728), ty. retslærd, en af de berømteste repræs. for naturenrettens og for studiet af germ. ret (mods. romerretten) i 17. årh.

Vakte megen forbitrelse ved i sin forelsning at benytte tysk i st. f. latin.

thomasmel er fint formalet thomasfosfat (thomas slagte). Gødningsstof m. 15-20 % citratopløselig P_2O_5 (fosforsyreanhidrid). Fosforsyen optages langsommere end ved anv. af superfosfat. Egner sig særl. for sur, kalkfattig, let jord.

thomasprocessen, metode til stålframstilling af fosforholdige råjern, indført 1878 af den eng. metallurger Sidney Gilchrist Thomas (1850-1885) og Percy Gilchrist (1831-1935). T var en stor forbedring af bessemærprocessen, ved hvilken jernets fosfor ikke fjernes, da de fleste jernmalme har et betydeligt fosforindhold, som forbinder i råjernet. Ved t friskes råjernet i bessemærpære med balsik for, i alm. af brændt dolomit med tjære som bindemiddel. Desuden gives et tilslag af 14-18% brændt kalk. Når jernets kulstof er næsten bortbrændt, øksyderes fosforet og dannes calciumfosfat, som smelter til slagte (thomas slagte cl. thomasfosfat), der pulveriseret giver thomasmel.

• Thomassen, Ejnar (f. 1881), da. forfatter, kendt som oversætter, især af Dostoevskij; har skrevet *Russisk Litteraturhistorie* (1946).

Thomasskolen, sangskole i Leipzig, ved hvilken kantoren ved Thomaskirken er sanglerer (1723-50 Joh. Seb. Bach).

'Thomesen, Hans (1532-73), da. præst og salmediger, 1557 rektor i Ribe, 1561 sognepræst ved Vor Frue Kirke i Kbh. Udgav 1569 *Den Danske Salmebog* (off. til 1699) med 269 numre, deraf godt halvdelen danske. Digitede selv en del salmer; bedre er hans omdigtninger og oversættelser.

thom'isme, navnet på Thomas af Aquinos lære, der siden Leo 13. behersker den kat. kirkes teologi og filosofi. Repræsenterede især af dominikanerne og fortsatte af ny-t.

tho'mister, tilhængere af Thomas af Aquinos lære.

'Thommessen, Olav Anton (1851-1942), no. redaktør. Udg. 1878-1910 »Verdens Gang«, ledende oppositionsblad mod Højre, skarpt satirisk, vægt på kulturstof. Brod 1910 med bladets økon. ledelse og grundlagde s. å. »Tidens Tegn«, som T redigerede til 1917 og gav førende stilling i no. presse.

Thommessen, Rolf (1879-1939), no. redaktør. Søn af Olav T. Kunsthistoriker; 1917-39 chefredaktør f. »Tidens Tegn«, engelskorienteret, ivrig f. at understøtte no. Grønlandskrav. Fra 1933 formand for Frisindede Venstreparti, hvis forståelse m. Højre T 1926 sprængte.

Thompson [tɒm(p)sn], Dorothy (f. 1894), arner, journalist, korrespondent i bl. a. Wien og Berlin. Bøger: *New Russia* (1928), *Political Guide* (1938), *Listen, Hans* (1942).

Thompson [tam(p)sn], Stith (f. 1885), arner, folklorist. Har særlig arbejdet med eventyrsystematik. Har bl. a. udg. *Motif-Index of Folk-Literature* (1932-36) og *The Folktales* (1946).

Thomson, Anton (1877-1915), da. filosof, forkæmper for radikale anti-rel. synspunkter. Skrev bl. a. *Religion og Religionsvidenskab* (1911) og *David Hume, hans Liv og hans Filosofi* (1911).

Thomson, Arnoff (f. 1891), da. billedhugger og lyriker; medl. af »Den Fri Udst.« fra 1936; buste af Søren Kierkegaard (kunstnem.).

Thomsen, Carl (1847-1912), da. portræt- og genremaler samt illustrator; *Middag efter Bispevisitationen* (1888, kunstnem.).

Thomsen, Carl (f. 1894), da. biblioteksmann. 1921 centralbibliotekar i Esbjerg og 1933 i Aarhus, 1944 Kbh.s stadsbibliotekar (d. v. s. leder af Kbh.s kommunebiblioteker).

Thomsen, Christian Albert Frederich (1827-96), da. general. Direktør i krigsmin. dec. 1864-72; udarb. efter 1870 plan for Kbh.s befæstning; krigsmin. 1872-74, folketingsm. 1873-96 (Helsingør), bidrog til herløv 1880. Ledende ved afslutn. af forliget 1894, krigsmin. 1894-96. Dir. f. Landbohøjskolen 1894-96. (Portræt sp. 559).

Thomsen, Christian Jørgensen (1788-1865), da. museumsmand og arkæolog. 1816 bestyrer for Oldnordisk Museum, 1842 direktør; medvirkede til dets videre udvikling, til det overførtes til Prinsens Palæ (1857). Grl. ved samlingernes opstilling træperiodesystemet; sten-, bronze- og jernalder, fremsat i det epokegørende skrift *Ledetråd til Nord. Oldkunighed* (1837). (Portræt sp. 559).

Thomsen, Edvard (f. 1884), da. arkitekt, prof. v. akad. fra 1920. Har bl. a. opf. *Lagkagehuset* på Chr. havn (1930), fl. skoler (s. m. andre arkitekter), *Uterslev daghjem*, *Søndermark krematorium* (1927-29 s. m. F. Schlegel), bygninger i Zoologisk Have m. m.

Thomsen, Ejnar (f. 1891), da. kirurg. 1942 overkirurg v. Bispebjerg Hosp. Prof. i kirurgi v. Danmarks Tandlægehøjskole 1937-42.

Thomsen, Ejnar (f. 1897), da. litt. historiker, prof. i nord. litt. ved Kbh.s Univ. fra 1935. Bl. a. udg. studierover den ældre eng. roman (1928) og *Da. Litt. efter 1570* (1935).

Thomsen, Else (f. 1879), da. gymnastik-pædagog, kommunal gymnastikinspektør i Kbh. 1919-16. Ivrig tilhænger af Elli Bjørksten, hvis metodé hun har indført i da. kvinde- og børnegymnastik.

Thomsen, Grimus (1820-96), isl. forfatter, Magistergrad i Kbh. 1845; i da. diplomatisk og administrativ tjeneste 1848-66, derefter gårdejer på Isl., medl. af Altinget 1869-91. T-s forf. skab omfatter afh., overs., fra gr., ty. og da. og en saml. særpræget, kerneislansk lyrik.

Thomsen, Helmut (f. 1908), da. maler; medl. af »Koloristerne« fra 1935. Værker: kvindeportrættet i Vejle Mus. og kunstmus.. Sygeplejersken (Alborg Mus.).

Thomsen, Julius (1826-1909), da. kemi-ker, prof. v. Kbh.s Univ. 1866. Hans termokemiiske arbejder har vundet anerkendelse i hele verden. Har fremstillet soda af kryolit. (Portræt).

Thomsen, Jørgen (f. 1906), da. maler;

medl. af »Decembristerne«; delvis abstrakte landskaber, figurbill. og opstillinger.

Thomsen, Mathias (f. 1896), da. zoolog, prof. ved Landbohøjskolen 1927. Vidensk. arbejder over cytologi, stæfluenes bekæmpelse, landbrugsskadedyr m. m.

Thomsen, Niels P. (1877-1942), da. bogtrykker. Kendt for sine kunstneriske bøgelitografi.

Thomsen, Oluf (1878-1940), da. patolog. Prof. i alm. patol. v. Kbh.s Univ. 1920-40. Har især arbejdet med emner inden for serologi, bakteriologi, arvelighed; endv. m. blodtypebestemmelse. (Portræt).

Thomsen, K/cıurd (1877->1945), da. præst, sidst i Gladsaxe; især formidler af anglikansk teol. og kirkeliv; talrige art. om eng. forhåb. Forgrundsfugr i det kristelig-sociale arbejde.

Thomsen, Sigurd (1887-1944), da. journalist og forfatter, myrdet under besættelsen. Bl. a. en litt. hist. roman om Wessel (1942), en Ewald-biogr. (1943) samt fl. hørespil.

Thomsen, Svend (f. 1909), da. kunstmalet, 1932-46 medl. af »Koloristerne«, fra 1946 medl. af Den Fri Udstilling; repræsenteret på Stateris Museum for Kunst.

Thomsen, Thomas Marius (1870-1942), da. etnograf og arkæolog. Virkede ved Nationalmuse. 1894-1940, fra 1921 som leder af etnografisk saml. Udgravede og publicerede *Draabrand-fundet* (1906), *Egved-fundet*.

Thomsen, Valdemar (f. 1887), da. politiker. Gårdmand ved Lunderskov, gik i 1930me skarpt ind for landbosynspunkter, 1931-32 form. for LS i Randers amt, 1932*-5 folketingsm. (Vejle a.); blev 1934 ud af Venstre og stiftede Det Fri Folkeparti, senere Bondepartiet, hvis formand T blev. Skarpt mod Socialdemokratiet, gik ind for forståelse med nazismen. Juli 1947 idømt 3 års fængsel, frikendt v. landsretten 1948.

Thomsen, Vilhelm (1842-1927), da. sprogforsker. Prof. i Kbh. 1871-1913. Hans arbejder kendtes ved stor viden, sikker intuition og usvigelig metodisk sikkerhed; også i metodisk henblik blev de brydende både inden for indoeur., ugrisk og tyrk. filologi. *Den Gotiske Sproglæs Indflydelse på den FL* (1869) og *Berøringer mel. den FL og de Baltiske Sprog* (1890), viser nye veje til bestemmelse af forhist. sprogrænzen ved studium af gamle lånearord. *Inscriptions de l'Orkhon* (1896) gav tydelig indsigtsmønster af hidtil ukendt oldtyrk. sprog i ukendt skrift og blev grundlæggende for turkologien. Hertil kommer mange mindre, men metodisk meget vigtige arbejder og forelæsninger over indoeur., oldtyrk., lyrisk m. m. samt det større hist.-filologiske værk *The Relations between Aegae'nt Russia and Scandinavia and the Origin of the Russian State* (1877), der påviser det russ. riges grundlæggelse ved nordboerne. (Portræt).

Thomsens sygdom, (myotonia congenita), arvelig sygdom, ved hvilken patienten har svært ved at afslappe musklerne. 1876 beskrevet af den slesvigske læge Asmus Thomsen (1815-96).

Thomson [tåmsn]. Sir Charles Wyville (1830-82), skotsk oceanograf. Ledede 1872-76 Challenger-expeditionen.

Thomson [tåmsn]. Elihu (1853-1937), armer, elektrotekniker og forsker, f. i Engl. Sammen med E. J. Houston gr. han The Thomson-Houston Co., en elektroteknisk fabrik, der senere gik op i

General Electric Co., til hvilket han var knyttet til sin død. Betydelige opfindelser, især inden for elektroteknik.

Thomson [tåmsn], *George Paget* (f. 1892), eng. fysiker. Arbejder over elektroninterferens i krystaller. Fik s. m. C. J. Da visson Nobelprisen 1937.

Thomson [tåmsn], *James* (1700-48), eng. digter. Hovedværk: det naturbeskrivende digt *The Seasons* (Aristiderne) (1730), hvis tone peger frem mod romantikken. Desuden kendt f. den patriotiske sang *Rule Britannia* (1740).

Thomson [tåmsn], *James* (1834-82), eng. digter. Hans poesi, f. eks. *The City of Dreadful Night* (1874), er inspireret af eng. og ty. romantikere, men dybt original i sit præg.

Thomson [tåmsn], *Joseph John* (1856-1940), eng. fysiker, hvis undersøgelser over katodestrålers afbøjning i elektr. og magnetiske feltet førte til opdagelsen af elektronen, og arbejder over kanalstrålers afbøjning til opdagelsen af isotoperne. Nobelpris 1906.

Thomson [tåmsn], *William*, lord Kelvins borgerlige navn.

Thor (egl. *tordneren*), i nord. rel. en gud bl. aserne; if. myterne søn af Odin og Jord, g. m. Sif, bør på Thrudvang; ejer af hammeren Mjølner, jernhåndske og styrkebelte; når han kører i sin vogn, forspandt med to bukke, opstår torden (Thor-døn); skildres som stærk og hidsig, jættestægtens heldige bekæmper. Ved Ragnarok skal han dræbe Midgårdssormen, men selv omkomme i dens edder. Opr. var T smækvægts god og har i den ældste nord. kultus plads som udoveren af de allerhelligste handlinger: drab af offerdyret og rituel nydelse af dets indvolde, afspejlet i Geirrødmyten.

thorako- (gr. *thoraks* brystkasse), brystkasse-, bryst-.

thorakocentese (*thorako-* + gr. *kentéin* stikke), punktur af brystvæggen for atjerne vædskeansamling i lungesækken. **thorakopl'stik**, operation på brystkassen, fjernelse af ribben, anv. v. lungesygdomme (tb.).

thorakoto'mi (*thorako-* + *-tomi*), operation, hvorved brysthulen åbnes.

Thorarensen [tou-], *Bjarni* (1786-1841), isl. digter og jurist. Amtmand over N- og Ø-Isl. 1833. Blev i Kbh. påvirket af romantikken. Hans digtn., der indleder nutiden i isl. lyrik, er mest lejlighedsdigte; stilten er enkel (påvirket af eddagn.), men versene lysen af hærdet og kraft, livsynnet mandigt og edelt.

Thorarensen [tou-], *Jakob* (f. 1886), isl. forfatter, har fra 1914 udg. adskillelig digt- og novellesaml. karakteristiske ved en egen resigeret og sarkastisk tone.

'thorax' (gr.), brystkasse; hos leddyr de kroppled, der følger umiddelbart efter hovedet og som regel bærer kropbenene. **Thorbecke** [torbekal], *Johan R.* (1798-1872), holl. politiker. Liberal leder fra ca. 1840. Svækkede kongens magt ved grundlov 1848, førstemim. 1849-53, 62-66, 68-72. Antiklerikal. Modarbejdede ty. indflydelse.

Thorbjørn, oldda. mandsnavn; senere da. form *Torben*.

***porbjorn** *Hornklon* [-kbvi] (omkr. 900), no. skjald, knyttet til Harald Hårfager; forf. til et af de mest livfulde skjaldedekad: *Haraldskvæði*; 1. del skildrer kongens afgørende slag ved Hafrsfjord, 2. del indeholder en kulturhist. betydningsfuld skildring af hans hird.

Thorborg E'to:bjárl, *Kerstin* (f. 1896), sv. operasangerinde (alt). Deb. 1924 ved operaen i Stihlm. Har 1932-38 optrådt i Berlin, Dresden, Prahaog Wien, derpå ved Metropolitan Operaen i New York.

pérSarson [/sour-], *Björn* (f. 1879), isl. jurist, dommer i Reykjavík fra 1929. 1942-44 statsmin. i forretningsmin., sågte at bekæmpe inflationen, gennemførte juni 1944 unionsoplösningen, fratråede sept. s. å.

p6r5arson *Vpour-J.* *porbergur* (f. 1889), isl. forfatter. Bragte med *Breftil Ldr* (1924) modernismen ind i isl. litt. og fik stor stilistisk bet. for samtidens forfattere. De bedste af I-s bøger er selvbior. i impres-

sionist., humoristisk el. barok stil: *fslenz-kur adall* (1938), *Ovitinn* 1-2 (1940-41).

Thordeman [to:(r)d3-], *Aegif* (f. 1893), sv. arkæolog, antikvarie og forstandler f. middelalderafd, ved Statens Hist. Museum (Sthlm.) fra 1946. *Armour from the Battle of Wisby 1361* 1-2 (1939-40).

Thords artikler, optegnelse af jysk ret omkr. 1300, vistnok forfattede af den næsten ukendte Thord Little. Vigtig til belysn. af retsudviklingen efter Jyske Lov af 1241.

Thoreau [ipo:ro:], [vo'rɔ:], *Henry David* (1817-62), armer, forfatter, dyrker af det primitive liv. Hovedværk: *Walden, or Life in the Woods* (1854).

Thorén [to're:n], *Fritz* (f. 1879), sv. forfatter, lektor. Har udg. fl. psyk. romaner om kunsthære og videnskabsmænd: *Du vinga utav bly* (1937), *Jag är edl och luft* (1939, da. 1942).

Thoresen, *Magdalene* (1819-1903), da.-no. forfatterinde, tilhørende den no. nationalromantiske skole. Hendes store produktion, hvorfra frejhæves *Billeder fra Midtsøssens Land* (1884-86), står ikke på højde med hendes personlighed (jfr. udg. af hendes breve 1919).

Thorez [to'ræ:s], *Maurice* (f. 1900), fr. kommunist. Opr. nordfr. minearbejder. Bidrog 1920 til brud ml. socialistier og kommunister, organiserede komm. fagbevægelse i Fr., partisekretær 1936, sluttede sig s. å. til folkefrontspolitikken uden at deltage i min. I skarp konflikt m. Daladier 1939, da det komm. parti blev forbudt; skjulte sig for politiet, dømt som desertør, undkmed til Sovj. Tilbage efter amnesti 1944, partiledet i nationalforsamlingen, 1945-47 deltaget i samlingsmin. Fjernet fra min. maj 1947 efter brud m. Ramadiers lønstoppolitik. (Portrait sp. 4563).

Thorez [to'ræ:s], *Maurice* (f. 1900), fr. kommunist. Opr. nordfr. minearbejder. Bidrog 1920 til brud ml. socialistier og kommunister, organiserede komm. fagbevægelse i Fr., partisekretær 1936, sluttede sig s. å. til folkefrontspolitikken uden at deltage i min. I skarp konflikt m. Daladier 1939, da det komm. parti blev forbudt; skjulte sig for politiet, dømt som desertør, undkmed til Sovj. Tilbage efter amnesti 1944, partiledet i nationalforsamlingen, 1945-47 deltaget i samlingsmin. Fjernet fra min. maj 1947 efter brud m. Ramadiers lønstoppolitik. (Portrait sp. 4563).

Thorild [to:rild], *Thomas* (1759-1808), sv. forfatter, påvirket af Rousseau, E. Young og Goethe. Skrev en revolutionær filos. på rimløse heksametre: *Passionerna* (1781), kritiseredes af Kellgren. Den fl. heftige polemik, hvori T hævdede hjertets og naturens ret over for fornuft og regler, afgjortes med *Critik over critiker* (1791-92). Domt. T landflygtighed for polit. skr. 1793, bibliotekar i Greifswald 1796. Ved sin patetiske, farverige prosa og sin voldsomme, selvbevidste personlighed repr. T den fôromantiske genidyrkels i Sverige.

tho'rit (af *thorium*), *ThSiO₃*, zirkonlignende sort mineral fra pegmatit.

th'o'rium (etter guden *Thor*), radioaktivt grundstof, kem. tegn Th, atom.-nr. 90, atomvægt 232, der er modersubstans til t-familien. t spiller en rolle for atomenergioproblemet, fordi t ved indfangning af neutroner omdannes til uranotisogen U 233, der kan undergå fissiun under stor energifrigørelse, t-oksyd blandet med lidt ceriumoksyd anv. til auernt Og t-præparerat anv. med. til hudbehandling.

Thorkelin's, Grímur Jénsson (1752-1829), isl. lær'd. Dr.jur. 1788, da. geheimerarkivar 1791. Udg. fl. ældre isl. og no. tekster; fundt under studier i British Museum Beowulf-håndskr., udg. 1815.

Thorkil den Høje, da. høvding, søn af Strutharald; ført 1009 en vikingeflåde mod England, blev jarl af Øst-Angel under Knud den Store og 1022 statholder i Danmark.

Thorkil-Jensen, *Niels* (f. 1894), da. geodet, 1925 prof. ved Landbohøjskolen, 1946 direktør for denne.

Thor'la'cius'-Ussing [-sius], *Viggo* (f. 1891), da. kunsthistoriker; 1946 direktør for Ny Carlsbergfondet. Har bl. a. udg. *Billedskæreren Claus Berg* (1922), *Billedhuggeren Thomas Quellinus* (1926).

þorlák (1133-93), biskop af Skálholt 1178-93, sågte forgaevnes at lægge alle kirker under bispen, oprettede 1186 det før-

ste nonnekloster på Isl., helgenkaret på Altinget 1198.

I orlaksson [/>å(r)dlaufs:án], *Gubbrandur* (1542-1627), biskop i Holar fra 1571. Bidrog meget til Reformationens gennemførelse i Isl. Forbedrede præsternes kår, oversatte Bibelen, virkede for folkeopdragelse, anlagde trykkeri og udgav ca. 100 skrifter, bl.a. salmebog, katekismus, Isl.s lov bog, lat. grammatis.

Jorlaksson [/>å(r)dlaufs:án], *Jon* (1744-1819), isl. digter og præst. Banebrydende i Isl. litt. ved sine overs. (Tullin, Baggesen m. fl.); kendt er overs. af Miltons »Paradise Lost« (overs. fra da. og ty., i eddaversesmal) og *Klopstocks»Messias»*.

Thor [to:rn], ty. navn på Torun i Polen. **Thorndike** [/färndaik], *Edward Lee* (f. 1874), armer, psykolog. Særlig kendt for undersøgelser af læreprocesser hos dyr og mennesker samt af intelligensen.

Thorndike [/färndaik], *Sybil* (f. 1882), eng. skuespillerinde. Deb. 1903, har skabt sit ry især som Shakespeareskuespillerinde på Old Vie. Har også filmet.

'Thorval', enders (f. 1883), da. ørelæge. 1927 overlæge v. Rigshosp.øs oreafd. og 1931 prof. v. Kbh.s Univ.

Thornycroft [/>å:nikräft], *Sir John Isaac* (1843-1928), eng. skibsbygger; bet. teknisk indsats.

poroddsen [7>ouråd-], *Jon* (1819-68), isl. forfatter og syssefærd. Hans realistiske romaner med emne fra isl. almueliv: *Piltur og stílka* (1850) og *Mabur og kona* (udg. 1876) blev banebrydende for isl. romanskrivning.

poroddsen [/>ouråd-], *J. Thorvaldur* (1855-1921), isl. geolog og geograf. Ved talr. undersøgelser over Isl.s fys. geografi og geol. forhold har p. bidraget væsentligt til forståelsen af Islands geol. bygning.

tho'ri el. *thorium emanation*, radioaktivt luftformigt grundstof, led af thorium-familien, isotop af radon.

Thors [tårs], *Olaf ur* (f. 1892), isl. politiker, industrimand (fiskehermetik) og storkøbmand; altingsmedl. fra 1926 (Kons. Selvstændigheds parti), 1932-34 justitsmin., 1939-42 erhvervsmin., 1942 statsmin. for rent selvstændigheds parti-min. Gik stærkt ind for ophævelse af da.-isl. union og indførelse af republik. 1944-46 statsmin. f. koalitionsreg., styret v. kommunistisk kritik af regeringens vigen for USA's flybasispolitik.

Thorsbjerg-fundet, d. S. S. Torsbørg-fundet.

Thorsen, Peder Goth (1811-83), da. bibliotekar og filolog; har udgivet *Danmarks Gamle Provinslove* (1852-53).

Thorsen, Peder Kristian (1851-1920), da. sprogsforsker. Fremragende dialektsforsker, har behandlet sproglorholdene ved det da. sprogs sydgrænse i Sønderjylland. Efter hans død kom *Afhandlinger og Breve* 1-3 (1927-30).

Thorseng, det oprindelige navn på Tåsinge.

thorshammer, miniaturehammer, oftest af solv, i vikingetid anv. som Thor-symbol.

thorshane (*Phalaropus fulicarius*), ret brednæbbet svømmesnæppe. Undersiden rustrød i sommerdragt. Arktisk. I Danmark sjældet på træk.

Thorshavn, da. stavemåde for Tórshavn.

Thorsmind ældre stavemåde for Torsmind.

Thorsen, Gunnar (f. 1906), da. zoolog. Kendt for sine arbejder ved, hvirvelløse marine, dyrs udvikling.

Thorsson [/to:sonl], *Fredrik Vilhelm* (1865-1925), sv. soc.dem. Opr. skomager; dygtig agitator, fra 1902 medl. af 2. Kammer. 1918-20 finansmin. under Eder og Branting, efter 1921-23, 1924-25; døde kort efter Branting, til hvis efterfølger. T var udset.

porsteinsson [/>å(r)sædnás:án], *Gubmundur* (1891-1924), isl. maler og tegner; bl. a. ili. til isl. folkeeventyr.

J>orsteinson [7>å(r)sdannså:nl], *Steingrimur* (1831-1913), isl. digter og skolemand. p besad stor klassisk og sproglig dannelses og har beriget isl. litt. med overs. af Dante, Shakespeare, Tegner og H. C. Andersen. Hans egne digte er letflydende og opnåede stor popularitet,

Thortsen, Carl Adolph (1798-1878), da. skolemand og forf. til den 1. da. litt. hist. til skolebrug (1839) samt til *Forsøg til en Da. Metrik* (1833-34). Skoletaler i *Efterladte Småskrifter* (1880).

'Thor'rup, *Viggo* (1876-1941), da. dommer, fra 1929 i Højesteret. Navnlig kendt som dommer i sager vedr. overtrædelser af krigstidslovgivn., især udførselslovgivn. under 1. Verdenskrig.

Thorvaldsen ['tårvælsn], *Bertel* (Albert) (1768-1844), da. billedhugger; elev af Abildgaard. Ophold i Rom 1798-1819, hvor han vandt formændende venner og opnåede berømmelse m. *Jason* (1802), der efterfulges af værker m. antikke, mytol. motiver, bl. a. *Ganymed* (1805), *Mars og Amor* (1810), *Venus m. Æblet* (1813-16). *Habet* (i forb. m. restaurering af gavlgupperne fra Athene-templet på Ægina, 1817-18), *portretstatuen af fyrtinde Bariatiatskis* (%-20), *Lucern-loven* (%), samt fl. reliefier, bl. a. *Alexanderdøget* (1811, s.d.). 1820-21 forberedte T i Kbh. arb. til Frue Kirke, derefter atter ophold i Rom til 1838, da han rejste hjem m. fregatten Rota og modtoges m. store æresbevis. Værker: *Monument over Pius 7.* (1824-31, Peterskirken), *Poniatowskis rytersstatue* (1827, Warszawa), *Maximilian I. af Bayerns rytersstatue* (1833-34, München) og *Schillers statue* (1835, Stuttgart). Sine sidste år oph. T sig som baronesse Stamps' gæst på Nysø, hvor et mus. indrettedes 1925 over T-s dør udv. arb. Bl. værker fra tiden efter T-s hjemkomst: Selvportrætstatue: T lænet til statuen 'Habet' (1839), *Herules* (1843) m. fl. T har udf. en lang række portrætbuster af tidens mest fremtrædende personligheder, f. eks. *Alexander I.*, *Metternich* og *Byron*, og står i det eur. kunstliv som tidens centrale skikkelse. Hans kølige, klassicistiske stil præges af fredfyldt ro; højnest træder hans enestående rytmiske kom-

med J. Sonnes monumentale frise (1846-50), der fremstiller Th.s modtagelse ved hjemkomsten 1838. Frisen er stærkt angetaget af det da. klima og en istandsættelse er derfor påkrævet, hvis den ikke helt skal udviskes. De tekn. forstudier for reconstr. blev siden 1923 foretaget af maleren Axel Jørgensen og efter hans død 1938 fortsat af Axel Salto s. m. murerfor-

Is'ens Museum. Gården med Thorvaldsens grav.

mand H. Petersen. Finpudsens, en blanding med Portland-cement, gennemfarvedes i 5-6 mm tykkelse, intet sted anden endes tyndt påmalede farver. - I gården findes Thorvaldsens grav.

•Thorval'd 'Vidforle (den vidberejste), isl. viking, der deltog i Svenn Tveskægs vikingetog til England, antog kristendommen og missionerede i Island i slutn. af 10. årh.

Thora, tidi stavemåde for Torø.

Thot, ægypt. månegrud, skrivekunstens og videnskabens beskytter; ibisen og aben var T-s hellige dyr, hvorfor han ofte fremstilles med ibis-hoved.

'Thotmes, ægypt. koniger af 18. dyn. Thotmes 3. (d. 1447 f. Kr.) erobrede Syrien (slagene ved Megiddo og Kadesh) og sluttede forbund med Mitanni; byggede den store sojlehal i Amon-templet i Karnak.

Thott, skånsk adelsslægt. Våben: firdebt skjold af guld og rødt; nævnes fra 1283. *Jakob Kyrning* var 1355-61 ærkebisep af Lund. I 15. årh. var de m. Akselssoner berømte: *Olfu* (d. 1464) blev 1447 rigsmarsk, og 1459 rigsadmiral; *Erik* (d. 1481) var 1457 og 1466-67 sv. rigsforstander og fra 1457 herre til Finland; *Iver* spillede 1464-86 som herre på Gotland en stor rolle i unionsstriden. Denne linie uddøde 1674. En anden linie, Nas-slinien, spillede en rolle i da. og sv. historie, indtil den uddøde 1785, hvorefter slægten Reeditz (R-T) optog navnet i Danm. En 3. linie (Tott) optogtes 1756 i sv. adel og blev fra 1807 grever.

Thott, *Birgitte* (1610-62), da. adelsdame og oversætter, hvis *Seneca-overs.* (1658) er et hovedværk i ældre da. prosa.

Thott, *Otto* (1703-85), da. politiker, bibliofil og godsejer (Gavnø). Fra 1723 embedsmand i centraladmin., især knyttet til finansstyrelsen; 1763-70 oversekr. i da. kanselli, men uden større initiativ. Medl. af geheimekonseillet 1758-70, 1772-85. T overlod sig et bibl. på 138 000 bd., hvorfor de ældste ting skænkedes Det Kgl. Bibl., der desuden købte 60 000 bd. (Portræt).

Thräkien ['trä-], gr. *Thrdké*, tyrk. *Trakya*, bulg. *Trakiya*, kystlandet N f. Ågeahavet Ø f. Makedonien, siden 1923 delt mel. Grækenland (8586 km²; 3500000 indb. (1938)). Tyrkiet (hovedby: Edirne) og Bulgarien (Øst-Rumelien). - 1 oldtid beboet af indoeur. folk beslagtet m. grækerne, som fra dem overtog Dionysos-dyrk. kom i 4. årh. f. Kr. under Makedonien, i 1. årh. f. Kr. under Rom. Fra 1361 under tyrk. herredømme, hvorefter gr. befolk. eth. blandedes med tyrk. elementer. 1913 deltes T mel. Grækenl., Bulg. (ml. floderne Mesta og Maritsa) og Tyrkiet. Trods nederlag 1918 og afstællesbestemm. i Sérvæs-freden havde Tyrkiet det meste af sin del ved Lausanne-freden 1923. Bulg. måtte afta sin del til Grækenl. 1919; besatte den efter 1941; 1944-45 genoprettedes det gr. herredømme.

Throne, *Carl* (1837-1916), da. musikhistoriker. Har bl. a. skrevet *Danske Kom-*

en: Dåbss Engel,
rue Kirke).

positionssans frem i hans reliefter og tegninger. (Portræt). (III. se endv. tavle Dansk Kunst IV).

Thorvaldsen Medaillen, solvmedalje, stiftet 1837 til minde om hjemsendelsen af Thorvaldsens værker. Tildeles for et bestemt arb.; kunstakademiets højeste udmærkelse for malere og billedhuggere.

Thorvaldsens Museum i Kbh., oprettet ved Thorvaldsens testamente af 5. 12. 1838; bygningen opført 1839-48 af M. G. Bindesbøll, indviet 1848, s. å. overdraget til Kbh.s kommune. Indeholder foruden Th.s egne værker (originalmodeller og marmorarbejder) hans personlige kunstsamlinger, deriblandt ægypt., gr., etruskiske og rom. oldsager, münster, gemmer m. m. samt malerier fra kunstnerens egen tid. Bygningens ydermure er smykket

med J. Sonnes monumental frise (1846-50), der fremstiller Th.s modtagelse ved hjemkomsten 1838. Frisen er stærkt angetaget af det da. klima og en istandsættelse er derfor påkrævet, hvis den ikke helt skal udviskes. De tekn. forstudier for reconstr. blev siden 1923 foretaget af maleren Axel Jørgensen og efter hans død 1938 fortsat af Axel Salto s. m. murerfor-

Bertel Thorvaldsen.

Otto Thott.

ponister (1875), *Fra Hofviolinernes Tid* (1908) (Det. Kgl. Kapels hist. 1648-1848) og *Weyses Minde* (1916).

Thrane, *Markus* (1817-90), no. arbejderfører og litterat. 1848 red. af »Drammens Adresse«, som T gjorde til organ f. no. arbejderkrav; stiftede dec. 1848 no. arbejderforening, rejste ved virksomheds agitation en omfattende thranitterbevægelse, krævede alm. stemmerett, frihandel, skolerform, husmandslovgivning. Beskyldt for planer om blodig revolution, fengslet 1851, da bevægelsen enkelte steder mod T-s ønske gik over til selvstægt; dømtes m. tvivlsom ret til 4 års strafarbejde. Udvandrede 1863 til USA.

Thrane, *Waldemar* (1790-1828), no. komponist. Levede som kapelmester i Oslo. Skrev det første no. syngespil *Fjeldevenyen*.

Thrane Petersen, *Kirsten*, da. operasangerinde (mezzosopran). Deb. 1946 på Det Kgl. Teater.

Thrasy'bulos (d. 338 f. Kr.), athener, ledede flådens oprør mod oligarkiet 411 og forord 403 de 30 tyranner.

ThreadneedleStreet [/>rednidl 'stri:t], gade i City, London; fører til Bank of Engl., som spøgeligt kaldes The Old Lady of T /di 'oudt 'leidi av-].

three-island-vessels [/ri'i:la:nd'veslz] (eng.), d. s. s. poop-bro-bak-skibe.

Three Rivers [/>hr'rivarz], eng. navn på byen Trois Rivières, Canada.

Thrige 'tryg', *Thomas* Barfoed (1866-1938), da. maskinfabrikant. Oprettede 1894 maskinfabr. i Odense. 1913 stiftede T og hans hustru Thomas B. Thriges Fond, der ejer firmaet i Odense og Kbh., aktiekap. i vognfabrikken Scandia i Randers og aktiemajoriteten i De Foren. Autom.-fabr. i Odense. Disse virksomheder beskæftigede i 1948 ca. 3000 arb. og funktionsrær. Fondens midler skal anv. til støtte af da. industri og håndværk.

thriller [/>rítel] (eng. *thrill* gyse), gyser.

thrips [trips] (gr.), d. s. s. blærefødder.

thrombe [tr-J (gr. *thrombos* klump, kartillukning, blodprop).

throm'b'i:n. [tr-] (gr. *thrombos* klump, enzym, der ved blodets koagulation omindanner fibrinogen til fibrin).

thrombocyte [-s-j] (gr. *thrombos* klump + *kytos* hulning), d. s. s. blodplader.

thromboki'nase (gr. *thrombos* klump + *kineln* bevæge), enzym, der findes i vævsassen, specielt i blodpladerne, og som omdanner det uvirksomme prothrombin i plasma til thrombin.

thrombo'pe'nia essenti'alis (gr. *thrombos* klump + *penia* fattigdom), blodsdyngdom med ukendt årsag; hovedsymptomet er blødningstendens. Antallet af blodplader synker stærkt. Forekommer i akut, kronisk og intermitterende form. Sygdommen kan være både god- og ondarter.

throm'bose (gr. *thrombos* klump + -ose), dannelsse af blodprop, kartillukning.

throm'bosis arteri'arum coronari'arum (gr.-lat.), tilstopning af hjerte-muskels pulsare, fremkalder hjerte-infarikt, d. v. s. ophævet blodforsyning med evt. påfølgende henfal af en del af hjertemusklen. Ledsgages af sterke smært. Sygdommen helbredes oftest, men kan være alvorlig.

throm'bosis cerebri, d. s. s. hjerne-trombose.

Thrudvang', i nord. rel. en jætte, der stjæler Thors hammer, men ved Lokes list bevrøves den igen og dræbes af Thor.

I>rymskvi3a (oldnord: Thrymskvadet), et af Eddaens gudedigte, beretter med løssluppen humor og sikker karakteriseringsevne om Thor og Loke, der forklædt som Freja og hendes terne drager tiljetten Thrym for at Hente Thors stjåle hammer.

Thuborg, Anders (f. 1887), da. forfatter. Foruden fl. digtsaml. skrevet en række romaner, hvorfra *En Afkrog af Verden* (1918) med fl. bd. fortætelser (forkortet til *Lykkelige Mennesker* (1942)) ved jysk lune og særpræget fortælkunst står højere end hans mere filos. prægede produktion (mag. i filos. 1925).

thugs [ʌgɔ:] el. thags (eng. skrivemåde for hindī *thag*, af sanskrit *sīhaga* en kvaler), nu udryddet ind. rel. sek. dyrkende Kali el. Durgā, Civas hustru, t-s rel. pligt var at forsvare sigmodt ved kvælling.

'thuja (gr.) (livstræ), náletræet af cypress-fam. med skældannede næle; sambo, små kogler med træagtige kogleskål. Nogle arter i haver og på kirkegårde.

Thu'jopsis (*Thuya* + gr. *opsis* usdeseende), náletræ som hører til cypressfam. og ligner thuja, men er solvhvid på undersiden af bladene. 1 art: *T. dolabrata* (Japan) i haver.

Thuky'dides (d. ca. 399 f. Kr.), athenisk strateg, skrev *Den Peloponnesiske Krigs Hist.* i 8 bøger fra 431-411 f. Kr. (da. overs. 1897-1902). Betragtes som oldtidens største historiker; objektiv og kritisk.

'Thule, 1) den klassiske oldtids navn for Europas nordligste land, oftest opfattet som Skandinavien; 2) nordligste koloni-district i Grønland. Omfatter egen fra Melvillebugt til Kennedy Kanal. Befolkn. er polareskimoer, der opdagedes 1818 af John Ross. 1910 oprettede Knud Rasmussen og Peter Freuchen handelsstationen T og drev den som privat station; 1937 overtoges den af staten; 108 indb. (1946); distriket 318 indb. (1946). Der eksporteres sel- og råveskind og ederdun.

Thule-ekspeditioner, 7 arktiske ekspeditioner, arrangeret af Knud Rasmussen på basis af Thulestationens økon. udbytte. 1. T (1912), Knud Rasmussen og Peter Freuchen i slæde fra Thule over indlandsisen til Danmarks Fjord, genn. Independence Fjord og tilbage over indlandsisen. 2. T (1916-18), Knud Rasmussen, Lauge Koch og sv. botaniker Thorild Wulff i slæde; kortlægning langs Grønl. s nordkyst til Peary Land, meget besværlig hjemrejse over indlandsisen til Humboldt Gletscher. Wulff døde af udmatteelse, inden Thule nåedes. 3. T (1919), leder Godfred Hansen. Depotudlægning v. Ellesmereland N-kyst for Amundsens nordpoleksp. 4. T (1919), til Angmagssalik, hvis befolkning undersøges etnogr. og folklor. 5. T (1921-24), slæderejse til centralekskimoerne i ark. Canada. Leder Knud Rasmussen, deltagtere Freuchen, Therkel Mathiassen, Kaj Birket-Smith og Helge Bangsted. Hovedstation v. NV-hjørnet af Hudsonbugten, hvorfra udføres etnogr. og arkæol. undersøgelser. 1923 rejste Knud Rasmussen til Alaska. Eksp. hjemførte betydningsfulde samlinger til Nationalmuseet. 6. T (1931), motorbådsrekognoscering af SØ-Grønl. ml. Kap Farvel og Angmagssalik. 7. T (1932-33); pr. båd, skib og flyve-maskine undersøges Grønl. s SØ-kyst omhyggeligt. Optagelse af filmen »Palos Brudefærd» om eskimoernes liv. (Se kortet Grønlandsekspeditioner).

'Thule-kulturen, gi. eskimokultur, opkaldt efter fundene ved Thule i NV-Grønl. Danner grundlaget for eskimokulturen i Grønl.

'thu'lium (etter Thule), grundstof, kern. tegn Tm, atomnr. 69, atom vægt 169,4. Et af de sjældne jordarter metaller.

Thun [tu:n], by ved floden Aare i kanton Bern, Schw.; 21 000 indb. (1944). Væben-industri m. v.

Thun'bergia (etter den sv. botaniker C. Thunberg (1743-1822)), slegt nær maskelblomstfam. T alata (den sortøjede Susanne) fra Ø-Afr. er stueplante.

Thune Jacobsen, Eigil (1880-1949), da. embedsmand, 1926-33 chef for Kbhs. opdagelsespoliti, fra 1933 chef for stats-

politiet, 1935-38 tillige politidirektør i Kbhs.; 1938-41 rigs-politichef. Juli 1941 justitsmin., fortsatte under Buhl og Scavenius til aug. 1943. Skarpt angrebet af modstandsbevægelsen, fordi der 29. 8. 1943 ikke var sørget for, at kommunist-fangerne i Hørserød kunne undslippe.

Thune Jacobsen, Otto (f. 1871), da. teolog, Regensens vicepræst fra 1916, dr. theol. h. c. Har især beskæftiget sig med hist. og systematisk teol.; en kritisk og ydersi personlig præget tænker.

Thunnersee [tu:n'rese], soi Schw.; 48 km²; største dybde: 217 m; gennemstrømmes af Aare. Ved T mange kursteder.

Thur [tu:r], 125 km 1. schw. biflod til Rhinen; udspringer i Säntis.

Thura [tu:ta:ðr] (de Thurah), Laurids (1706-59), da. arkitekt, 1733 hof-, 1754 generalbygmester, 1740 adlet. Hovedværker: *Palæet i Roskilde* (1733), *Eremitagen*, *Hirschholm slot*. Vor Frelsers Kirkes spir. Arkit. og topograf, forfatterskab: *Den Danske Vitruvius* (1746-49) og *Hafnia Hodierna* (1749).

Thureau-Dangin [ty:ro'dæ:zɛn], Francois (f. 1872), fr. assyriolog af ualm. alsidig hed og glimrende filos. begavelse; førende inden for sumerologien.

'Thuresen, Frederik (1613-75), leder af borgervebnningen i Kbhs. (stadshauptmand). Udmærkede sig under belejringen 1658-60; velstående købmand og gods-ejer, bidrog til arveregeringens indførelse 1660.

Thurgau [tu:rgau], fr. *Thurgovie*, kanton i Schw. omkr. Thur; 1006 km²; 138 000 indb. (1941); 98% tysktalende; 67% kat. Hovedstad: Frauenfeld. Der vigtigste erhverv er landbrug og industri (tekstiler, maskiner m. v.). Kanton fra 1803.

'Thurii, gr. *Thirioi*, athenisk koloni i S-Ital., anlagt 444 f. Kr. på det øde-lagte *Sybaris*' plads.

Thurneyesen [turnaizan], Eduard (f. 1888), schw. teolog og præst; har sammen med Barth gr. den dialektiske teologi. **Thurn und Taxis** [tʊrn unt 'taksɪs], tidl. rigsumiddelbart ty. fyrstehus. Fra 1491 habsburgske kurerer; overtog 1505 det nederl.-ty. postvæsen, fik 1595 rigs-postmeisterstillingen (arvelig 1608); blev 1695 rigs-fyrstehus; opgav 1801 den nederl. og 1808-67 gradvis den ty. post-tjeneste mod store erstattninger. Mistede 1918 sine sidste privilegier.

Thurnwald [turnvalt], Richard (f. 1869), ty. sociolog og etnolog; *Die menschliche Gesellschaft* 1-5 (1931-35), skildrer de væsentligste sider af de uciviliserede folks samfundsliv.

Thurrock ['ʌrak], østlig industrierforstad til London; 76 000 indb. (1948).

Thursday Island ['ʌ:zdi 'a:land], eng. navn på Torsdagsøen.

'thurser, i nord. rel. en gruppe jætte-agtige væsener.

Thurso, da. ø, skilt fra Tasinge ved T sund; 7,4 km²; 1511 indb. (1945). Badested. Stor skibsfart; skibsværfter.

Thy, tidl. stavemåde for Ty.

Thyboron, tidl. stavemåde for Tyborøn.

Thygesen, /ens Peter Nielsen (f. 1876), da. veterinar. Foruden forsk. andre vet. instrumenter opfandt T 1921 den såk. universal-embryotom, som har fundet anv. verden over.

Thygesen, Thye (f. 1895), da. officer og embedsmand; oberst 1946, s. á. dir. af Krigsministeriet.

Thygesen, Thye (f. 1904), da. operasanger (tenor). Siden 1931 på Det Kgl. Teater. Har ofte sunget i udlandet. Kammer-sanger 1946. G. m. Margueritha Flor.

Thyholm, tidl. stavemåde for Tyholm. **thyloxmetoden** tilrensning af gas for svovlbrente går ud på at vaske gassen med en svagt ammoniakalsk oplosning af natriumto尉arsetan, hvorefter svovlet atter udskilles ved tiltn med luft.

'thymus (gr.), anal., d. s. s. brissel.

Thifinen [ty:nan], Johann Heinrich von (1783-1850), ty. nationaløkonom; udbydte Ricardo's jordrenteteori og søgte at beregne en objektivt »naturlig« højde for arbejdslønnen.

Thyra (1853-1933), hertuginde af Cumber-

land, datter af Chr. 9. af Danm. Ægtede 1787 Ernst August af C, arving til det 1866 af Preussen erobrede Hannover. Febr. 1879 meddelte Preussen § 5s op-ahævelse som udtryk for uvilje over for bindelsen; opahævelsen var dog afgjort m. Østr. allerede 1878. D. i Gmunden, Østrig.

Thyra (1880-1945), da. prinsesse, datter af Fred. 8. Ugift.

Thyra Danebod, Gorm den Gamles dronning, skal have opført Danevirke; omtales på Jellingestenen.

'Thyredo'd, Christen Andersen (1822-98), da. forfatter. S. m. Anton Nielsens hovednavnet i ældre »skolelærerliteratur«. **'Thyredo'd**, Oskar (1875-1944), da. biblioteksmand og forfatter. Foruden fl. romaner, der viser større psyk. end sprælig evne, skrevet en lødig bog om digteren *Bredahl* (1918).

Thy'rén, Johan (1861-1933), sv. retslærd. 1896-1926 prof. i straffelret i Lund. 1916-26 rektor. 1926-28 justitsmin.

thyreo'ge'n [thyreοidea + -gen] [adjective], med opindræt i glandula thyreοidea, thyreοglobu'lī'n [thyreοidea + globulin], jodholdigt æggehvide stof udvundet af skjoldbruskirtlen, indeholder dennes hormon.

thyrei'dea, 'glandula (gr.-lat. *thyreοidea* = en skjoldformet + lat. *glandula* kirtel), skjoldbruskirtelen.

thyrei'di'n (af *thyreοidea*), æggehvide stof, der kan isoleres fra skjoldbruskirtlen og anses for denne kirtels hormon, øger stofskiftet og anv. derfor til behandling af myoxēdēm; for store tilfælde medfører forgiftning med symptomer som Basedows sygdom.

'thyrotoksi'kose(r/i.>veoif'etf + gr.toksi-) [thyrotoxicosis], som vedr. en bue, pilegilt + ose), forgiftning med skjoldbruskirtlens hormon thyroksin. Ses ved Basedows sygdom, thyreοtoksisk adenom og ved indtagelse af for store doser af hormonet. Hovedsymptomer er stofskiftetforhøjelse, hjertebanken, hede-følelse, »nervositet«.

Thiiringen [ty:ritjan], ty. land i Sovjet-zonen; 15 800 km²; 2,3 mill. indb. (1946). Hovedstad: Weimar. Omfatter størstedelen af Thuringerwald og Thur. Plateau. Bet. minedrift, stor industri. - *Histories*. Gr. ca. 400, 531 under frankerne. Stod i middelalderen oftest under Sachsen. Meissen el. Hessen. Efter 1550 sørderdet ved arvedelingen i den ernestinske gren af Wettinerne. Samlet 1920 som republikken T. Efter 1945 del af Sovjet-zonen, med egen regering.

Thuringerwald ['ty:ri?])arvalt] (ty.), et 600 m højt ty. bjergplateau (højeste punkt: 982 m), der danner en nordvestl. fortættelse af Frankenwald. Gennem-skæret af dybe floddale og beovkset med skov. Jernmalmlejer; bet. hjemme-industri.

Thiiringske Plateau, ca. 500 m h. bakkelandskab opbygget af muslingkalk NØ for Thuringerwald.

thyrok'si'n (af *thyreοidea*), aminosyre med et indhold af 65% jod, indgår i skjoldbruskirtlens hormon, thyreοdinetin, og virker som dette.

'Thyrsos (gr.), i gr. rel. en stav omvundet med vinløv og forsynet med en pinie-kogle foreven. Den føres af Dionysos og hans følge; er vel opr. et kultinstrument.

thyra'nu'rer (gr. *thyānos* kvast + *ūra* hale), primitivé, vingelose insekter. Hertil solvkyre.

'Thyssen, August (1842-1926), ty. industriannd. Opbyggede efter 1867 kæmpe-mæssig metalindustrikoncern i Ruhr-området, der 1926 gik op i *Vereinigte Stahlwerke*.

'Thyssen, Fritz (f. 1873), son af August T. ty. industriannd. 1926 direktør for Verein. Stahlw., ydede store tilskud til nationalsoc., men måtte 1939 flygte fra Tyskland, formuen konfiskeredes. Erindring-er: / Paid Hitler (1941, USA).

'Thalmann [ta:iman], Ernst (1886-1944), ty. kommunist. Opr. transportarbejder; 1924 formand f. ty. kommun-partis centralkomité og rigsdagsm.; komm. presidentkandidat v. valgene 1925 og 1932. I koncentrationslejr 1933,

Thaer

dræb i Buchenwald 1944 (efter ty. meddelelse ved allieret luftangreb).
Thaer [ta:r], Albrecht (1752-1828), ty. landøkonom. T var opr. lege, men grl. 1806 en læreanstalt for agerdyrkning på godset Moglin i Brandenburg, 1810 prof. ved univ. i Berlin. T æres i Tyskl. som det rationelle landbrugs fader.

Thøger (d. ca. 1065), da. helgen af ty. fodsels, uddannet til missionær i Engl., Olav d. Helliges kapellan, virkede siden i NV-Jylland, hvor han 1117 skrinlagdes i Vestervig.

Thøgersen, Peder (1577-1634), da. skolemand, præst og forfatter. Som rektor i Randers vistnok skrevet en bearb. af moral i teatret *Comoedia demundoet paupere*.

Thøgersen, Thøger (1885-1947), da. arbejderpolitiker. En af de ledende inden for den da. kommunistiske bevægelse i dens første år, 1928-29 formand for partiet, 1936-41 faglig medarbejder ved »Arbejderbladet«, 1941 arresteret efter kommunistloven og via Horsørødelejen sendt til Stutthof, hvor han sad til 1945.

Thokk, i nord. mytol. Lokes dæknavn, da han i en gi. kones skikkelse nægtede at græde over Balders død og derved hindrede hans frigivelse fra Hel.

Thr'nell, Olof (f. 1877), sv. general. Chef f. forsvarsstabben 1936; øverstbefalende f. sv. forsvar 1939/14 (aflost af Jung); fra 1944 første adjutant hos Gustav 5. og chef f. kongens stab.

Thaarup, Frederik (1766-1845), da. statistiker og litterat. Hans hovedværk: *Udførlig Vejledning til Det Da. Monarkis Statistik 1-6* (1812-19), en forløber for Bergsøes (og senere Traps og Wärmings) værker om Danmarks Statistik.

Thaarup, Thomas (1749-1821), da. forfatter, hvis dram. idyller, især *Høst-Gildet* (1790), er tidstypiske poet. dokumenter fra bondefrigørelsens dage; komponisten Schulz andel i deres succes.

Thaarupgaard'ske Stiftelse, Den, ved Ryslinge, Fyn, oprettet 1698, yder klosterværvning til 24 ugifte damer af adel el. rang.

Ti, kern. tegn for titan.

Tiahuanaco [tjawa'nakol], ruinby i Boliviens højland S'. Titicaca-søen, et af centrene for T-kulturen (ca. 100-1000), der fik stor bet. for udviklingen af de peruaanske kystkulturer og inkakulturen. Berømtest er Solporten med smukke reliefter af solguden og hans følge.

tia'min [tia'min], vitamin. Bi. Let oploseligt i vand. Indeholder både svovl og kvalstof. (Jfr. vitamineskema).

Tiara.

ti'ara (pers.), bikubeformet hovedbedækning (af orientalsk opr.) m. 3 kroner, rigssæbel og kors; bæres af paven v. festlige lejligheder (undergudstjenesten bærer ham mitra).

tiazin ar vest offer [-si:n], farvest. med 2 azyrkerner (aromatiske ringe) i molekylet, forbundet gnm. en svovl- og en kvalstof-bro» (en tiazinbro). Herunder hører basiske farvestoffer som metylenblåt, bælgefarsefarvestoffer og sure farvestoffer, men især svovlfarvestofferne.

tiazolfarvestoffer [-so'l-], gule og brune svovlfarvestoffer indeholdende 2 aromatiske ringe forbundne med en »tiazolbro».

c-c

S

Tibbett [tibæt], Lawrence Mer vil (f. 1896), arner, opera- og koncertsanger (baryton). Deb. 1923 på Metropolitan Operaen.

'tibbu el. 'teda, nomadefolk i Tibet, Sahara, opstået ved blanding af sudan-negre med nordafgr. hamitter. Taler sudan-sprog.

'Tiber, ital. Tevere (lat. *Tiberis*). 405 km l. ital. flod; udspringer i De Toscanske

Apenniner, løber mod S, danner strømhvirvel ved Perugia, gennemstrømmer Rom og udmunder med to arme i Det Tyrhenske Hav. Ikke sejbar for sø-godset skibe.

Ti'be'rias, arab. *Taba'riya*, hebr. *Tevaryā*, øby i N-Palestina ved V-kysten af T Sø (Genezareth Sø); 12 000 indb. (1946), deraf 6000 jøder. - Opkaldt efter kejser Tiberius. Jødisk centrum efter Jerusalems ødeleggelse.

Ti'be'rias Sø el. *Galiatas Sø* el. *Genezareth Sø*; hebr. *Yām Kinnereth*, arab. *Bahret Tabariya*, sø i N-Palestina gennemstrømmet af Jordan; 170 km²; overfladen ligger 206 m under Middelhavets. Omgivet af et frodig kystlandskab.

Ti'be'rius (42 f. Kr.-37 e. Kr.), rom. kejser 14-37, son af Livia, adoptivson og svigersøn af Augustus, i hvis krige han udmærkede sig. Dugigt og sparsommelig rigsstyre. Sygelig mistro forte til talrige majestætsprocesser, især efter at Sejan havde fået indflydelse og efter dennes fald. Ar 26 trak T sig tilbage til Capri. (Portretbuste sp. 4577).

Tibe'sti, intil 3400 m h. bjergdræg i Sahara (S-Libyen og Tchad). Får regn om sommeren og er delvis savanneklædt.

Ti'bet, tibet. *Bod-yul* [bojy], munkestat i Centralasien, N f. Indien; ca. 850 000 km²; ca. 3 mill. indb. Byer: Lhasa (hovedstad), Shigatse, Gyantse. T består af 4-5 km h. tørre, kolde højsletter og 5-9 km h. ØV-gående bjergkæder som Himalaya, Transhimalaya, Kárakorum og Kun-lun. T er rigt på saltsoer, og kun den sydl. og østl. del afvandes til havet, bl. a. af Indus, Tsangpo (Brahmaputra), Mekong, Yang-ze-kiang og Hwang-ho. Folketætheden er størst mod S og Ø. Indb. er af gul race og tilhængere af lamaismen, ca. 7's er præster og munke. Landet styres i praksis af de høje lama-præster (iser dalai-láma). Hovederhvervet er agherbrug og kvægavl. Der dyrkes byg, hvede, bælgplanter, frugtræer og grønsager. Bæde agherbrugerne og de fatalistiske nomader holder får, geder, æsler, muldry, yakosser og kameler. Melkeprodukter, te og bygretter udgør hovedfoden sammen med fårekød. Handel med Indien og Kina. - *Historie*. Buddhismen regnes indført i dagværende kongerige T i 7. árh. e. Kr.; efter mongolherredømme i 13. árh. oprettedes i 14. árh. et præstevæld, der efter lange kampe førte til anerkendelse af dalai-láma som T's verdsl. overhoved 1640. Fra 1720 måtte T anerkende kin. overhøghed, men fastholdt iøvr. afsprællingspolitik, især mod eur. magter. Først 1903-04 trængte eng. ekspedition under oberst Younghusband frem til Lhasa (hindre russ. infil.). Kin. indfl. ophørte efter beg. af uroen i Kina efter 1912; eng. indflydelse derpå overvejende. (Kort se Indien og Asien).

tibe'ta'nsk sprog og litteratur. Tibetansk falder nytildags i adskillede, delvis lidet kendte dialekter, hvoraf Lhasadiakten gælder som højsprog. Sammen m. nogle Himalayaspørg og burmans udgør tibetansk den tibeto-burmanske sproget, der må anses for beslaget med indokin. Skriftsproget er fastlagt i 7. árh. med indførselen af den ind. devanágari-skrift. **Litt.** er overvejende buddhistisk, overs. fra sanskrit suppleret med originale tibetanske værker, og foreligger samlet i Kandjur (bKa'-gyur) (indeholdende de kanoniske skr.) og Tandjur (bsTan'-gyur) (kommentarer, hymner, grammatiske, ordbøger og andre hjælpmedisensk.); disse samlinger er fl. gange trykt som bloktryk i 108 + 225 bd. Hertil kommer talrige senere opbyggelige og rituelle værker samt biografier. Den verdslige **litt.** (historie, digtning) foreligger kun i manuskripter. Tibetansk spiller indenfor den lamaistiske kirke i Mongoliet samme rolle som latinen indenfor romerkirken.

Tibetvejen, en under 2. Verdenskrig bygget vej fra SV-Kina over Tibet til Nord-indien.

tibi'a (lat.), skinneben.

tibi'alis, *nervus t.* nerve, der forsyner benets inderside med følenerver og de tykke lægmuskl. med bevegelnervær.

tidehvervsbevægelsen

Tibirke, sogn N f. Arresø (Nordsjæll.) med de lyngklædte T Bakker, skoven Tisvilde Hegn (opr. flyvesand), badested Tisvildeleje og Helene Kilde.

Ti Bud, De el. *Dekalogen*, blev if. 2. Mos. 20 og 5. Mos. 5 givet af Gud til Moses på bjerget Sinai (Horeb) og skrevet på to stentavler. De rom.-katolske og lutheranerne inddeler budene således:

1. du må ikke have andre guder for mig,
  2. du må ikke misbruge Herren din Guds navn,
  3. kom hviledag i hu,
  4. ær din fader og din moder
  5. du må ikke slå ihjel,
  6. du må ikke bedrive hor,
  7. du må ikke stjæle,
  8. du må ikke sige falsk vidnesbyrd mod din næste,
  9. du må ikke begære din næstes hus,
  10. du må ikke begære din næstes hustru, træl eller trækvinde, økse eller øsel eller noget, som tilhører din næste.
- De gr.-katolske og de reformerte har en nok så naturlig inddeling, idet de slår d. 9. og 10. bud sammen som et forbud mod at begære, og til gengeld regner de billedforbudet som et bud for sig, d. v. s. som 2. bud. 2. Mos. 20, 4). Om T som helhed kan gå tilbage til mosaisk tid, anses af den moderne videnskab for tvilsomt.

Ti'bul(lus), *Albius* (ca. 54-19 f. Kr.), rom. elegisk digter. Bevarede er 4 bøger (kærligheds-) digte, hvoraf de to første er ægte. Da. overs. 1942.

tic [tik] (fr.), forældet betegn. for mange forsk. former for trækninger i ansigtsmusklene.

tical [ti'kal], eur. betegn. for den siam. mørkt båth.

Tichon, anden stavemåde for Tihon.

Tichonov, anden stavemåde for Tihonov.

Ticino f'-tl., ty. *Tes'sin*, 1) 259 km 1. schw.-ital. flod fra St. Gotthardt genn. Lago Maggiore til Po SØ f. Pavia; 2) den sydligste kanton i Schw.; 2813 km²; 162 000 indb. (1941), deraf 90% italiensktalende, 93% kat. Hovedstad: Bellinzona. De vigtigste erhverv er landbrug og kvægavl. Stort turistbesøg. Kanton 1803.

ticket [tikit] (eng.), billet, bon.

tid, 1) *astron.* t måles v. hj. af Jordens rotation om sin akse. Denne bevirker himlens daglige omdrejning fra 0 mod V. Forårspunktet, som (bortset fra præcession og nutation) ligger fast ml. stjernerne, definerer ved sin daglige omdrejning stjernetid lig forårs punktets tímewinkel. På lignende måde definerer Solen sand solidt og middelsolen middelsolidt. Jordens rotationstid er ikke helt konstant, men forandrer sig af og til i spring på nogle få tusinddele af et sek. Dette fremgår af kontrollen af den ved Jordens omdrejning definerede tid med meget nojagtigt gående kvartsure samt ved undersøgelser af Månen og planeternes bevægelser. 2) *psyk.* samlingen af fænomener, der opleves som varende el. følgende efter hinanden, 3) *fløs*, a) hos Kant: en anskuelsesform, hvori fænomenerne ordnes efter deres følgen efter hinanden; b) en dimension af verden, karakteriseret ved varighed og succession.

Tida'holm, sv. købstad (fra 1910), Ø-Västergotland; 5800 indb. (1948). Industri: tændstikker, maskiner.

Tidblad [ti:dblæ:d], *Inga* (f. 1901), sv. skuespillerin. Dæk. 1921, 1922-25 v. Svenska Teatern, 1926-32 v. Oscars-teatern, siden 1932 tilhør. Dramatiska teatern som en af dets førende kræfter. Tidlig populær i talr. filmroller ved sin blide kvindelighed.

tidebønner, bønner i den kat. kirke på bestemte tider af dagen (horae canonicae).

tidehvervsbevægelsen, en efter tidskrift. Tidehverv opkaldt retn. i den da. folkekirkel, t begyndte omkr. 1920 som en protest mod Indre Mission og KFUM-bevægelsen, influeret af Karl Barth, som den dog i mange henseender tager afstand fra. Da de senere er en vis forb. med grundtvigske synspunkter, ikke mindst kirke-

politisk. N. J. Heje og Tage Schack har været ledende inden for t.

Tidemand [t'iidaman:], Adolph(1814-76), no. maler; elev af akad. i Kbh. og Dusseldorf, senere prof. smst.; navnlig skildringer af no. bønder.

Tidens **Kvinder**, Uge-Journalen, da. ill. ugeblad, grl. 1922. Oplag 1948: 66 000. **Tidens Tegn** [ti:(d)jsn 'tein], no. dagblad (Frissindede Venstre), 1910-41.

tidevand el. *ebbe* og *flood*, periodiske ændringer i havets niveau, som skyldes Månen og Solens tyngtedriftrækning. Månen indflydelse er den dominerende. Den bevirker, at vandet i havene strømmer hen mod de meridianer, for hvilke Månen kulminerer i S el. N. Som resultat af Jordens rotation og Månen'sbanebevægelse vandrer disse meridianer hen over jordoverfladen, t-fanomenet kompliceres i høj grad ved den uregelmæssige fordeling af land og hav, men i hovedsagen bliver perioden for t på et og samme sted lig den gmtl. tid ml. to, på hinanden følgende øvre og nedre kulminationer af Månen, ca. 12 tim. 25 min. Når Solen virker i samme retning som Månen, hvilket finder sted 1-2 dage efter ny- og fuldmåne, er t stærkest udpræget, springflood; 1-2 dage efter første og sidste kvarter, når Solen og Månen modvirker hinanden, er t mindst udpræget, niphlood. Vandets opstuvning i bugter medfører ofte en betydelig forøgelse af t. Forskellen mellem højvande (flood) og lavvande (ebbe) kan nå op til 10-15 m (Bretagne og Normandiet, Bristol-kanalen, Patagonien, Fundybugten). I de da farvande er t meget lidt udpræget inden for Skagen, men mærkbart på Jyllands vestkyst.

tidlös ('Colchicum), slægt af giftliliefamil., med stængelknold, fra hvilken bladene kommer om foråret, de visner i løbet af sommeren. Blomsterne viser sig om efteråret; høst-t el. nogen jomfru (C. autumnale) har lilla, kruskligslende blomster i sept. Dyrkes i haver.

Tidningarnas telegrambyrå ab., alm.-kendt under fork. TT (s. d.).

tidsalder, geol., større tidsafsnit i Jordens geol. udviklingshistorie. Den geol. tidsregning er i hovedsagen relativ og baseret på undersøgelser over lagenes lejringsforhold og forstørrelsesforhold. Dog er en absolut geol. aldersbestemmelser udfort v. hj. af radioaktive mineraler. I den geol. tidsregning regnes med den i nedenstående viste inddeling; urtid (arkaiske t.), ældste oldtid (algoniske t.), oldtid (palearzoiske t.), middelalder (mesozoiske t.) og nyere tid (kænozoiske t.).

Tidsalder	Periode	Mill. år
kvarlær		
3*	uronnit. Mexico	
70	beg/enae Col/orao	
—100		
123	isfikoivof Japan	
—200		
220	beg/Ueno Sbrmen	
269	beg/bienaeScfexen	
devon	....	300
gotlandium		
349	uronrtv. Mass	
371	— Cam	
—400	*!*	
V453	Sverige	
r beg. af 500 kambrium	MM Virginia	
1770	uranmit Manitobo	

tidsbefragtning, eng. *time-charters*, befragningsform, hvor skibet er fragtet med mandskab for en vis tidsperiode, ikke for en el. fl. rejser (i alm. månedsvis).

Tiberius.

Ludwig Tieck.

tidsbestemmelse. Bestemmer man ved en astron. måling et himmellegemes timevinkel, og kender man dets rektascension, findes stjernetiden som sum af de to nævnte størrelser. Stjernetiden kan omregnes til midteldt ved de i de store almanakker anførte data vedr. middelsolens stilling i forh. til forårspunktet (der definerer stjernetid). Særlig nøjagtig udføres astron. t v. hj. af et passageinstrument el. varianter af dette instrument, idet stjernetiden ved en stjernes passage over meridianen i øvre kulmination er lig dennes rektascension. Nøjagtig astron. t udføres på et antal observatorier, der er udrustet med et betydeligt antal nøjagtig gængende ure, som holdes under kontrol ved t. Herfra distribueres den nøjagtige tid ved de såk. vidensk. radio-tidsignaler. Ved at udføre en t på et steds meridian og sammenligne den fundne med Greenwich tid (bestemt ved radiotidsignalerne), finder man længden V el. 0° for Greenwich.

tidsbrandør, brandør, der virker efter en forud indstillet tid.

tidsel, alm. anv. betegn. for slægterne *Carduus* (t. i. snevære forstand) og *Cirsium* (bladhoved-t) af kurvblomstfam. De har reglm. rørformede blomster og tornede blade og stængler. *Carduus* har hårformet frøk, *Cirsium* har tjerformet frøk. Mest alm. er ager-t.

tidselkugle (*Echinopus*), slægt af kurvblomstfam., tidselgruppen; kugleformede hoveder. En art i Danm., sjælden, vist forvoldt fra haver.

tidselordenen, eng. *Order of the Thistle*, afdg. skotsk orden, sidst formet 1853. Gives kun skotske adelsmænd.

tidselsummerfugl (*Pyra'meis 'cardui*), uregelmæssigt plettet dagsommerfugl af takvingers fam.

tidsindstillede bomber el. *langtidsbomber*, bomber, der ikke springer ved nedslaget, men nogen tid efter bestemt ved den tid, det tager for acetone (udløst i nedslaget ved en glasampuls knusning) at oplöse (blodgøre) en celluloidskive så meget, at slagmekanismen udlosses. Alt efter skivens tykkelse kan det tage fra nogle min. til fl. døgn, inden t springer.

tidsinteresse, jur., det udbytte, en forsinket ydelse ville have afkastet i tiden efter forsinkelsens inddrætten.

tidsjævnning el. *tidsækvation*, forskellen mel. sand soltid og middelsoltid, t svinger ml. ca. -14 min.(febr.) og +16 min.(nov.). Da, normalt ved tiden for Solens kulmination i syd er lig 12 tim. -1 + længdeforskellen ml. stedets meridian og den mellemer. zonemeridian (15° 0' f. Grw.). For Kbh. er sidstn. størrelsen (lokalkonstanten) lig 9m 41s, således at da normalt i Sols kulmination i syd varierer ml. grænserne Hlt 53m og f2t 24m.

tidsmeldeskchine, apparat til autom. angivelse af tidspunkt. Benyttes ved telecenteraler.

tidsoplevelse, psyk., 1) oplevelse af fænomener varigmed, samtidighed, forandring el. suksession; 2) bedømmelse af varighed (tidsafstand) ml. forsk, oplevelser.

tidsregning, 1) astron., se kalender og kronologi; 2) geol., se tidsalder.

tidssignaler, akustiske el. optiske signaler til brug for bestemmelse af den nøjagtige tid. I Danm. udsendes t gnm. telefon ved A/S Dansk Normaltid, der modtager tiden fra Kbh.s Univ.s astronom. observatorium. Dette t udsendes fl. gange dgl. af Statsradiofonien. Tidl. gaves et v. hj. af

en kugle på silopakhuset i Frihavnen, der faldt hverdag præcis kl. 13. Radio-t udsendes dgl. til faste tider, således at astronomer el. andre, navnlig sofarende, kan bestemme deres urstund. Der udsendes to slags t: *onogosignaler* til praktisk brug og *koincidenssignaler* til vidensk. brug.

tidsskrift, periodisk udkommende publikation i hefteform. Kendes fra d. 17. árh., opr. overvejende videnskabelige t (f. eks. *Journal des Savants*), senere udkom de moraliserende og causerende (f. eks. *Spectator*) og de polit. (f. eks. *Quarterly Review*). I 19. árh. kom dertil med den fremskredne teknik de illustrerede t. I 20. árh. er de gamle blandede t ofte erstattet med lette underholdende t og deres væsentlige indhold overtages af dagbladenes kronikker og feuilletons; fakt spiller fortsat en bet. rolle.

Tidsskrift for rettsvidenskap (no.), grl. 1888. Redigeres af en no. hovedred. i forb. med en redaktionskomité, bestående af en repræs. for hvert af de 5 nordiske lande.

Tidsskrift-Index, Dansk, årlig publikation, grl. 1915 af Sv. Dahl og Th. Dösing. Udgives af Statens Bibliotekstilsyn og registrerer årl. ca. 300 da. og enkelte nord. tidsskrifters indhold, systematisk ordnet.

tidsækvning (lat. *aqvus* jævn), d. s. s. tidsjævnning.

Tidø [t'i:ðø], sv. slot v. Mälaren, 12 km S f. Västerås, opført 1625-45 for Axel Oxenstierna.

Tieck [ti:k], Friedrich (1776-1851), tysk billedhugger. Broder til Ludwig T. Kendt for sine portrættet bl. a. af billedhuggeren Rauch (glyptoteket).

Tieck [ti:k], Ludwig (1773-1853), tysk forfatter. Den meget produktive T stod for samtidens som den mest betydelige romantiske digter. T har bl. a. fornægt folkebøger og folkeeventyr, dels episk, *Der blonde Eckbert* (1796), dels dram. *Der gestiefte Kater* (1797), romant.-satirisk komedie) og *Leben und Tod der heiligen Genoveva* (1804, omfattende læsedrama). I de senere år hyldede T en mere borgerlig realisme. (Portræt).

Tiedje [t'ildjaj], Johannes (1879-1946), tysk-slesvig politiker. Præsteson fra Sønderjylland, kritiserede 1909 ty. tvangspolitik; 1918 ty. reg.s sagkyndig i sønderjyll. anlig.; foreslog deling af Sønderjylland, efter såkaldte Tiedje-linje, der ville gøre Højer, Mogeltonder, Tønder, Tinglev og Bov tysk. Embedsmand i ty. indenrigsmin., afdagedt 1936 som modständer af nationalsocialismen (knyttet til Niemolers bekendelseskirke); 1945-46 landråd i Flensborg amt.

Tiemroth [timro:t], Edwin (f. 1915), dansk skuespiller og instruktør. 1936-37 v. Det Kgl. Teater siden v. forsk. privatscener (Lennie i »Mus-og Mænd«, Shaw's »Helle« o. a.). Filmdebut 1941.

tiende (af *tiendedel*), tvungen årl. afgift (opr. en tiendedel af afgrøden og andre produkter) til kirk. formål. Fandtes ikke i oldkirken, men indført fra ca. 600 i Danm. fra ca. 1120. Pengeafgift fra 18. og 19. árh. i Danm. tilfaldt t biskop, præst og kirke. I andre lande findes (de fattige fik en særlig portion). Ved Reformationen i Danm. gik bispe-t til kongen, kirket-solges til private kirkejere i 17. árh. Præste-t aflostes ved lov af 1903 (afsluttet 1918). Også kirke-t er nu praktisk talt aflost. Ved aflossningen forringedes kirkens formue afgørende.

Tiendebank, Kongeriget Danmarks, oprettet ved lov 1903 til finansiering af tiendeaflossning ved obligationsudsættelse.

Tien [tien], fr. *Tirlemont* [tirl'a:mS], belg. by 0 f. Bruxelles; 22 000 indb. (1949); tekstil- og maskinindustri.

Tien-shan [thiænlan] (kin.: himmelbjerg), bjergkæde i Centralasien; fra Pamir mod NØ ind i Sin-kiang; højeste punkt: Khan Tengri (6996 m).

Tien-tsin [thien d3in], by i NØ-Kina, Peipings havneby ved floden Peiho, 1718 000 indb. (1946). Udhavn: Taku.

Tiepolo [t'ie-polo], Giovanni Battista (1696-1770), ital. maler, f. og virksom i Venezia.

Giovanni Battista Tiepolo: Madonna. Detalje af fresko i pinakoteket, Vicenza.

Påvirket af Piazzetta. T-s lofts-, væg- og stæfelibilder er af en festlig og dekorativ virkning. Har udsmykket slotter i Würzburg og slotter i Madrid. Fresker bl. a. i Palazzo Labia i Venezia. Kunstmus., i Kbh. ejer Antik Scene, muligvis et motiv fra græsk sagnhist. Sønnen Domenico T. (1727-1804) arbejdede s. m. faderen i Tysk. og Sp. Nadværens Indstiftelse (1753, kunstmus., Kbh.).

Tiergarten [t'ir-], bykvarter i Berlin med den under kampene 1945 ødelagte park T (2,6 km²); 115 000 indb.

Tierra del Fuego [t'jera: sel 'fwægo], sp. navn på Ildlandet.

Tietgen [tit'-], Carl Frederik (1829-1901), da. forretningsmand, F. i Odense, handelsuddannet bl. a. i Engl., 1855 grosserer i Kbh., fra 1857 direktør f. Privatbanken. Finansierede fra 1860erne en lang række da. virksomheder: DFDS (1866), Store Nordiske Telegraf-Selskab (fra 1869), sukkerfabrikkerne (1872), omdannelsen af »Burmeister & Wain« til A/S, Tuborg (1873) m. fl. Sin tids førende finansmand. Efter krise og en række angreb fra 1875 efter i fremgang i 1880erne; fra 1890 svagere, vigtige over for Landmandsbanken, modstander af frihavnsprojektet. Grundtvigsk præget; fuldførte Marmorkirken. (Portræt).

'tiffin (angloindisk), frokost.

Tiflis, russ. navneform for Tbilisi; Sovj.

Tifa (hebr.: vadested), omtalt 1. Kong. Bog IV, 24, d. s. s. Thapsakos v. Eufrat.

Tigelinus (d. 69), Neros prætorianerpræfekt fra 62.

tiger ('Felts 'tigris), stor, gul- og sortstribet vild katteart. S- og Ø-Asien.

Kongebergerhun med unger.

tigerfinke (*Aman'dava aman'dava*), ind. væverfugl, Rodl. m. hvide prikker.

tigerhaj ('Galeo'cerdo 'arcticus'), op til 10 m lang haj. Anses f. farlig f. mennesker. Skindet anv. til sko, tasker o. l. Varmere have.

tigerhest, d. s. s. zebra.

tigerkat ('Felis 'tigrina), lille, sydamer. vildkatt. Gullig m. mørke striber og pletter.

tigerlilje (*Ti'gridia*), løgvækst af irisfam. Dyrkes i haver.

tiger milk ('taiga 'milk) (eng: tigermaelk), cocktail best. af: Bacardi 50%, lilla bols 25%, fløde 25%.

tigersandsten, sandsten, der er sort- el. brunpletet af jern- og manganiter.

tigerslange ('Python molurus), sydost-

asiat, kvælerslange m. forkantede, rødbrunne plætter.

• **Tigerstedt** [-stæt], Robert (1853-1921), fi. fysiolog. Arb. spec. over kredsløbets fysiologi.

tigerøjé, gyldenbrun smykkestens, kvarts med indlejet asbest, varietet af katteøjesten. Sydafrika.

tiggeri, jur., d. s. s. betleri.

tiggermunke, 5 munkeordener, stiftet i 13. árh.: franciskanere, dominikanere, karmelitter, augustinere, servitter; t lever i ejendomsføshed og tiggeri; prædiken, sjælesorg og undertiden sygepleje er deres særlige opgaver.

tigerranunkel (*Batrachium scele'ratus*) hører til ranunkelfam. Landplante med hvide kronblade med gul negl. Dens skarpe saft menes tidl. at være anv. af tiggere til at danne blarer el. sår på huden.

tigertegn, indført i Danm. i midten af 16. árh.; gav indhæveren tilladelse til at bette i den by, hvori det var udstedt.

Tiglat-Pi'leser (assyrisk: min hjælp er (templet) Esharas són (d. e. guden Ninurta), navn på fl. assy. konger. Tiglat-Pilesen 1. (ca. 1100) udvidede Assyriens magtsfært til Middelhavet og beherskede en tid Babylon. Tiglat-Pilesen 3. (745-27), udstrakte Assyriens magt fra den pers. bugt til Ægyptens grænse. Regerede i Babylon under navnet Pulu. Trængte Urartu tilbage og besejrede arameerne i Damaskus 732 f. Kr. Var en af Assyriens betydeligste organisatorer.

ti'græl ei. *tigrin*, semitisk sprog, tales i landskabet Tigre i N-Abessinien, nedstammer fra åtiopisk.

ti'grænes, armenisk konge 97-56 f. Kr., styrte Seleukiderne i Syrien 88, hjalp svigerfaderen Mithridates mod Rom, men blev slæbt af Lucullus og Pompejus (66 f. Kr.).

Tigre [ti'gre:], landskab i N-Abessinien.

Tigris, arab. *Shatt Didjla*, 1840 km. lød i V-Asien; udspringer i Armeniens højland i Tyrkiet, gennembryder i dyb dal Kurdistans bjerge og når ved Mosul ned på Iraqs slette. T passerer Bagdad og danner derpå indlandsdeltet sammen med Eufrat. Vandmængden er størst ved sne-melningen; den benyttes både til vanding og flodtrafik. Danner sammen med Eufrat Shatt al 'Arab og munder i Den iranske Bugt.

Tihon [-ton] (1865-1925), russ. gejstlig. Fra 1917 patriark f. d. russ. kirke, især i 1920ernes første år skarpt mod reg.s kirkepolitik (udlevering af kirkernes skatte). 1922-23 faengslet, slap løs mod en loyalitetserklæring, der fremkalde splid i den russ. kirke.

Thionov [tifansf], Nikolaj (f. 1896), sovjetruss. forfatter, debuterede 1922 med to digtsamlinger, skrev under og efter borgerkrigen realistiske ballader om sovj. hæroiske, tog prosakunsten op og skildrede i noveller og fortæll. socialismens fremmarsch i de asiatiske republikker, deltog i forsvaret af Leningrad under 2. Verdenskrig og fik Stalin-prisen for sin digtsamling *Idens År*. T er det sovj. forf. forbunds præsident og siden 1947 medl. af Sovjs Øverste Sovjet. (Portræt).

Ti-hwa [ditwal], kin. navn på Urumchi i Ø-Sin-kiang, Kina.

Tihvin [tit'-], by i RFSR, Sovj., ØSØ f. Leningrad, på jernbanen Leningrad-Vologda. Aluminiumsmalm. Erobert af Tysk. 11. 1941, generobre 8. 12. s. å.

tikamp, samlet konkurrence i fl. 10 grene af fri idræt: 100 m løb, længdespring, kuglestrop, højdespring, 400 m løb, 110 m hækkeløb, diskoskast, stangspring, spydkast og 1500 m løb. Øvelserne skal udføres i nævnte orden, fordelt på 2 dage. Verdensrekord: 7900 points (Glenn Morris, USA, 1936).

Tikhon, anden stavemåde for Tihon.

Tikhonov, anden stavemåde for Tihonov.

Tikhvin, anden stavemåde for Tihvin.

Tiki'job [-ko'b], Anders, titel på en fortælling (1861) af Adolph Rosenkilde (siden dramatiseret). Hovedpersonen en jysk degn, til hvem en halvbroder til fort's fader, skuespiller C. N. Rosenkilde, har stået model.

Tilak, Narayan Vaman (1862-1919), ind.

C. F. Tietgen.

Nikolaj Tihonov.

diger og evangelist, forkynede en hinduistisk form for kristendom.

tilbagefald, i strafferet det forhold, at en straffet person påny begår en forbrydelse af samme art som tidligere.

tilbagefaldsfeber el. *febris recurrens*, infektionssygdom fremkaldt af en spirokæt. Symptomerne er svigende feber, mave-tarmfælde, gulst og bronkitis. Behandles med salvarsan.

tilbageholdelsesret, *tilbageholdsret* el. *retentionret*, retten til at nægte at udlevere en ting til den berettigede, indtil denne har fyldestgjort den pågældende for et krav, tilbageholderen har på ham. T giver ikke adgang til at opnå fyldestgørelse gnm. realisation af tingene, og det er en forudsætning for at kunne udøve t, at tilbageholderen er i lovlig besiddelse af tingene.

tilbagekastning el. *refleksion* af lys sker ved grænsefladen ml. to legemer med forsk., brydningsforhold, idet noget af lyset tilbagekastes, medens resten brydes. Ved en spejlende grænseflade gælder t-slo vene: 1) den indfaldende og den tilbagekastede stråle ligger i samme plan som indfaldsstedet, der er en linie vinkelret på fladen, 2) disse stråler danner samme vinkel med indfaldsstedet. Ved en plan spejlende grænseflade dannes derfor

>//////js's:/s///p///"/J///M/JWWMU

skarpe indbildte billeder, fordi alle stråler, der udgår fra et punkt, efter tilbagekastningen vil have retninger, som om de udgik fra et punkt, der ligger symmetrisk m. h. t. fladens. Hvilkens brodkold af lyset, der tilbageholderen har på ham. T giver ikke adgang til at opnå fyldestgørelse, idet der fra ethvert punkt i grænsefladen if. Huyghens princip udgår nye bølger, der i en bestemt retning vil forstærke hinanden ved interferens.

tilbagekobling, *radiotekn.*, tilbageføring af energi fra en forstærkers udgang til dens indgang. Ved positiv t kan der opstå selvsving, ved negativ t nedsettes forstærkning og forvrængning.

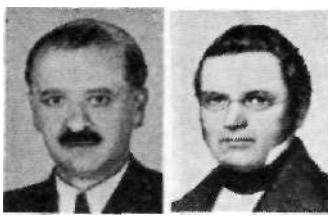
tilbagekrydsning, *biol.*, krydsning ml. bastarden og den ene, gerne den recessive, partner af forældrene. Er bastarden heterozygotisk m. h. t. et par af gener, får man en simpel 1:1-spaltning. Aa x aa = 1 Aa : 1 aa.

tilbagekøbsret, *jur.*, d. s. s. genkøbsret.

tilbageslagsloven, *biol.*, d. s. s. Galtons regressionsloven.

tilbagevirkende kraft. En lov har t, når den anv. på forhold, der ligger forud for dens ikrafttræden. I den no. grundlov indeholder et alm. forbud mod at give love t. I da, ret antoges tidi., at straffelove ikke kunne have t, men herfra er der gjort en undt. ved landsforæderiloven af 1. 6. 1945.

tilbehør el. *apperti'n'en'tier, jur.*, hvad der hører til en ejendom og omfattes af rettigheder i denne (døre, ovne, driftsinventar m. m.).

Zoltán Tildy.

F. F. Tillisch.

tilbud el. *offerte*, i handel sælgers henvendelse til køber m. angivelse af varens mængde, kvalitet, pris og leveringsbetingelser. Fast t er bindende for sælger inden for det angivne tidssrum, t der afgives fribillevende (uden forbindende, uden obligo) kan kun betragtes som opfordring til køber om at fremsætte bud på varen.

Tilburg [-bart], by i sydl. Holl., prov. N-Brabant; 116 000 indb. (1948); trafikknudepunkt. Stor tekstilstiindustri. Centrum for den holl. katolikker. Erobredes af armer. 28. 10. 1944.

Tilbury [tib(3)rɪ], by i SØ-Engl. ved Themsen 0 f. London. T dokkerne for passagertrafik blev delvis ødelagt under 2. Verdenskrig.

tilbury [tib(3)rɪ] (opkaldt efter en eng. vognmager Tilbury), let, tohjulet vogn.

Tilden [tildən], William Talem (f. 1893), armer, tennisspiller. Mester i single 7 gange i USA, 3 gange i Wimbledon, vandt 1920-26 Davis Cup for USA; professional 1930; har bl. a. udg. *The art of lawn-tennis* (1920).

Tildy [tildj], Zoltán (f. 1889), ung. politiker. Opr. reformert præst; leder for ung. bondeparti, ønskede forståelse m. De Allierede, fra marts 1944 i modstandsbevægelse med ty. besættelsesstrøpper. Nov. 1945 chef i samlingsreg. febr. 1946 valgt til Ung. præsident, afgik 1948. (Portræt).

tilegnelse el. *dedikation*, indskrift (foran) i et litt. el. mus. værk, hvormed værket ophavsmand vier dette til en (el. fl.), som regel for således at hædre vedkommende.

tilflugtsrum, d. s. s. beskyttelsesrum. **tilfælde**, begivenhed uden påviselig årsag el. formål.

tilgift, i varehandelen en ydelse, der er lægges ved siden af den være, som købet angår, uden at der af den grund betales højere pris for denne; undertiden dog således, at der betales en mindre pris for tilægsgylden end denne er værd. t i detailhandelen er forbudt, medmindre t er af ganske ubetydelig værdi.

Tilgner [tilgnar], Viktor (1844-96), østr. billedhugger. Hovedverk: *Tilgner-brønnen* (faun, der bærer en nymfe) (Wien). **tilgroningsmose**, mose dannet ved tilgroning med planter (græs, star, mos o. a.) af soer og ær.

tilholder, d. s. s. politithold.

tilholder, spærhage, der fastholder riglen i en løs i åben og lukket tilstand. Når nogen drejes, løftes tilholderen, og riglen frigøres.

Tilia (lat.), bol., d. s. s. lind.

tilje, i da. folkeviser d. s. s. gulvbræt, dækspanke; gik over i 19. årh.s dignitung i bet. bræt, gulv el. jordbund.

Til'landsia (efter sv. botaniker E. TH. landz (1640-93)), slægt af ananasfam., findes i de varmere egne i Arner. Arterne er epifytter. Fibrene af T usneoides gi ver vegetabilisk krølhård. Plantekalderes også spansk mos,

Tillige-Rasmussen [tilgå J. Sven(f. 1902), da. journalist; medarb. v. »Politiken» fra 1926, korresp.

bl. a. i London 1938-46, har skrevet *Abessinien i Krig* (1936) og *En Tredje del af Verden* (1937).

tillidsmand, arbejder, valgt af sine arbejdskammerater i samme fag til at repræs. dem over for arb.giveren ved hen-

stillinger el. klager over konkrete arbejdsforh. m. m. t-systemet er i Danm. udviklet siden 1900 (iser i jern- og metal-indstr.). gnm. de kollektive overenskomster, som indeholder best. for at betrygge t mod afskedigelse m. v. Ved visse større bedrifter findes desuden en fællest for alle dens arbejdere.

Tillisch [-W.], Christian Ludvig (1797-1843), da. embedsmand. Søstersøn af P. Chr. Stemann; amtmand 1825-41, kabinetsekretær hos Chr. 8. 1841-43; helstadsmand.

Tillisch, Frederik Ferdinand (1801-89), da. politiker. Broder til C. L. T., som han efterfulgte som kabinetsekretær. 1843, støttede da. bevægelse i Sønderjylland. 1848 i samarb. m. De Nat.lib.; modständer i Sønderjylland 1850, gennemførte udrensning. Regenburgs sprogreskriptor 1851, marts-juli min. f. Slesvig, måtte under russ. pres. bytte m. indenrigsm. gik af 1852. Vendte tilbage til sin opr. kons. indstilling. 1854 indenrigsm. under Ørsted, derefter i baggrunden, skarpt angrebet af De Nat.lib. Indenrigsm. under Bluhme 1864-65. (Portræt).

til'lit, hærdne t moræneler fra ældre geol. perioder, t forekommer fra prækambrium i Norge, Ø.-Grønland og Canada og fra permokarbon istid i S-Afrika, Australien, Indien og S-Amerika.

Tilly [tili], Johann Tserclaes, greve (1559-1632), katolsk general under 30-årskrigen. Leder af Den Kat. Ligas hær, slog 1620 bohmerne ved Det Hvide Bjerg. Erobrede Pfalz 1623, slog Christian 4. 1626 ved Lutter am Barenberg. Erobrede Magdeburg 1631, slægt af Gustav Adolf ved Breitenfeld, dodeligt såret apr. 1632 ved Lech.

tillæg betyder i landbruget 1) forøgelse af husdyrbestanden med hjemmedøfte dyr; 2) det hjemmedøfte afkom.

tillægsbevillingslov, lov, som indeholder de bevillinger, der ikke har kunnet optages på finansloven, fordi de ikke kunne forudsættes el. beregnes ved dennes udarbejdelse.

tillægsmandat. Den da. grundlov fordrer siden 1915 forholdstalsvalgmåde ved valg til folketingset. I valgloven af 9. 6. 1948 sikres dette bl. a. ved, at 441 fordeles mel. de partier, som er mandatberettigede, men ikke har opnået en i forh. til deres stemmetal tilstrækkelig repræsentation gnm. det antal kredsmandater, der er tilfaldet partiet.

tillægsmåde, d. s. s. *participium*.

tillægsord, d. s. s. adjektiv.

tillægsskat, i alm. ethvert tillæg til den ordinære skat, i da. skatellovgivn. spec. en del af de siden 1936-37 pålignede overord. skatter til staten på pers. og skelskaber.

tilpasning, biol., d. s. s. *adaptation*.

tilpasningsvanskelig ungdom, ungdom, der er slægt ud af de normale baner og som har særlig højlig nødig.

tilregnelighed, en vis psykisk normalitet, der er en betingelse for, at en person kan idømmes straf. Manglende t kan skyldes sindssygdom el. tilstande, der må sidestilles hermed. el. andsvæghed; men disse tilst. medfører efter da. ret ikke i sig selv utilregnelighed; afgørelsen heraf er henlagt til domstolen.

tilregnelse, det forhold, at en handling kan henføres til en person som forsætligt el. uagtadt begået af denne.

Tilsit [tilsít], til 1946 navn på Sovjetisk i det tidl. Østpreussen. I T sluttedes 1807 fred mel. Rusl., Preussen og Frankr. m. store preuss. aftaelse og aftale om fr. russ. samarb. med England.

Tilskueren, da. tidsskrift 1884-1939; behandlede litt., kunsthist., filos., polit. og økon. emner. - Navnet indgik også i titlen på ældre da. tidsskrifter, f. eks. K. L. Rahbeks Den Danske Tilskuer (1791-1808, 1815-22).

tislæg, stof, der tilslættes ved metal-smelting, kalk- og beton tilberedning for at gøre massen letflydende.

tilslæger, v. smedning medhjælper, der fører forhammen.

tilstandsforbrydelse, forbrydelse, der

består i opretholdelsen af en vis lovstridig tilstand, f. eks. forhægelse af stjålne koster.

tilstandsformer el. *aggregat former*, de tre former: fast, flydende og luftformig, hvori legemerne kan forekomme. I den faste t holdes atomerne i faste stillinger i forhold til hverandre af den indbyrdes virkende kræfter, men udfører svængninger omkr. ligevægtsstillingerne med en energi, der er proportional med temp. I vædske bevæger atomerne (el. molekylerne) sig frit ml. hverandre, men holdes sammen til et bestemt rumfang af de indbyrdes virkende kræfter. I luftarter er afstanden ml. molekylerne så stor, at de ikke påvirker hinanden indbyrdes. Forandring af t bestemmes af temp. Med stigende temp. vokser molekylernes kinetiske energi, indtil de rive sig los fra de faste stillinger i det faste stof, som derved smelter. Stiger temp. yderligere, rives molekylerne bort fra hinanden i den smeltede vædske, som derved fordamper.

tilstælse, straffesager, hvori sigtede har afgivet uforbeholden tilstælse, og som derfor, under visse betingelser, straks kan fremmes til dom.

tilsynsværgé, person, der besikkes til at føre tilsyn med børn i tifl., hvor det ikke skønnes fornødent at fjerne dem fra hjemmet, men børneværnet dog anser det fornødent at undergive dem tilsyn, t forekommer dog også i andre retsforhold som betegn. for en person, der udover et specielt værgemål.

tiltale, d. s. s. påtale.

tiltalefrafal, det forhold, at den offentl. anklagemyndighed undlader at rejse påtale mod en person i anl. af en af denne begået forbrydelse, evt. på betingelse af bøde el. erstatning, inddragelse under børneværnet el. andet. Anv. navnlig over for lovovertredere under 18 år.

tiltrækning el. *attraktion*, fys., kraft, der virker indbyrdes ml. to adskilte legemer, og som findes som Mg. naturkræfter: 1) alm. masse-t (gravitation), 2) magnetisk t og 3) elektrostatiske t, der alle er omv. proportionale med afstandens kvadrat.

tilvækst, 1) *jur.*, indføjelse af en ting i en anden, således at der ikke derved fremkommer en ny ting, f. eks. beplantning af en andens ejendom, bebyggelse af hans grund, anv. af en andens byggeomaterialer osv. 2) *skovbrug*, det enkelte træs el. en beovksnings vedmasseforsyning i en vis tid; ved den ægte t forstas forskellen ml. beovksningens vedmasse ved slutningen og begyndelsen af - et bestemt tidsrum under hensyntagen til den vedmasse, som i løbet af tidsrummet er porttaget ved udhugning. En beovksnings værdiforgørelse hidrører dels fra masset og dels fra værdit, idet de større dimensioner normalt er mere værd pr. m* end de mindre.

tilvækstbor, rørformet bor til udtagning af vedprøver til undersøgelse af årringe-nes bredder.

tilvækstret (lat. *jus accrescendi*), en testamenterisk arvings el. legatars ret til at få del i en lod af arven, som vedliges ved at vedtage en tilsynsbestemt tidsrum under hensyntagen til den vedmasse, som i løbet af tidsrummet er porttaget ved udhugning. En beovksnings værdiforgørelse hidrører dels fra masset og dels fra værdit, idet de større dimensioner normalt er mere værd pr. m* end de mindre.

Ti'maio, 1) gr. filos. af den pythagoreiske skole i 4. årh. f. Kr.; 2) person i Platons dialog T, som handler om Platons naturfilos. og verdensanskuelse.

ti'ma'lier, primitive, trop. sangere. Af rundede vinger, små kraftfugle. Hertil kinesisk nattergal.

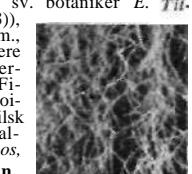
timbale [tbl] (fr., af arab. *al tabl* tromme), 1) det fr. navn på pauke; 2) postejform af bagt butterdej, som ved anretning fyldes med ragout el. lign.

timbre [tabr] (fr.), klangfarve; timbre-poste [tbl past], frimerke.

Tim'buktu, traditionel stavemåde for Tombuctou.

time, ... af et døgn.

Time [taim] (eng. tiden), arner, tidsskrift, udgivet fra 1923, der i populær journalistik opstætning behandler polit., især udenrigspolit. og andre aktuelle spørgsmål.

Tillandsia usneoides.

timeglas, primitiv tidsmåler, bestående af to over hinanden stående glasbeholderne forbundne ved et snævert rør. I løbet af en bestemt tid rinder sandet fra den øverste beholder ned i den nederste. Findes fra g. tid i kunstfærdig udførelse, anv. endnu f. eks. ved svovlbade, hvor ure hurtigt ville blive ødelagt af dampene.

Timeglas
fra 16. årh.

time is money ['taimiz • mani] (eng.), tid er penge. **time out** ['taim'ut] (eng., egl.: tid uden for). Anføreren på et basketballhold kan et vist antal gange under en match forlange t vea med sine hænder at danne t. Der tilstas derefter holdet en pause til taktisk rádsLAGNING.

Times, The [Qa 'taimz] (eng: tiderne), eng. dagblad (uafh. kons.), grl. 1785, nuv. navn 1788; opr. mere liberalt. Nyder stor anseelse og indflydelse, udg. ugetillæggene T. Literary Supplement, Education Supplement, T. Weekly og det månedlige Review of Industry (Træde og Engineering); opdag 1947: 270 000.

Times Literary Supplement ['taimz 'litrari 'sapliment], litt. tilleg, udgivet siden 1902, til dagbladet Times med anmeldelser, litt. artikler samt boglister.

timevinkel. Et himmellegeme t er vinklen ml. meridianen på en plan gnm. verdensaksen og retningen fra S mod V. P. gr. af himlens daglige rotation, der skyldes Jordens omdrejning om sin akse, vokser en fiksstjernes t jævn fra 0 tim. i øvre kulmination over 12 tim. i nedre kulmination til 24 tim. (d. v. s. 0 tim.) i næste øvre kulm. Stjernetid defineres som forårs punktets t. Kender man stjernetiden og en stjernes rektascension, kan man finde stjernenets t som forskellen ml. de nævnte størelser.

Tim'gad, ruinby i Algier, i oldtiden *Thamugadi*. Anlagt af kejsen Trajan 100 e. Kr. Gaderne danner kvadratnet som i rom. militærlejr, hovedgaderne har søjlebane.

'Tim'gård, tidi. hovedgård N f. Ringkøbing, 1396-1651 i slægten Gyldenstiernes eje. Her fandtes tidi. Sigbrits ligsten, hvorfra nu brudstykker i Nationalmuseet. Hovedbygn. fra ca. 1580 nedrevet ca. 1801.

'tim'ian (*Thymus*), slægt af lsebeklomst-fam. Halybuske med små, helrandede blade med krydder duft. 35 arter fra Middelhavsområdet. 2 arter vokser vildt i Danmark. I haver dyrkes *Thymus vulgaris* som krydderplante.

'tim'iensaft, kighostemiddel, sådet eks-trakt af timian, tilsat natrum bromid.

ti'mi'd (lat.), frygtosm.

Timisoara [tim'iwa:ra], ung. Temesvár, by i det vestligste Rumænien; 108 000 indb. (1945). Vigtigt jernbanecentrum med kanal til Donau. Handel og landbrugsindustri. - 1552-1716 tyrk. fastning, ung. til 1919.

'Timmermans, F. (f. 1886), flamsk forfatter, folkelige romaner og fortellinger. **timokra'ti'** (gr. *time* formue + *-krai*), forfætt., der lader borgernes rettigh. og pligter afhænge af størtelsen af deres formue.

Ti'moleon (gr. *Timoléon*), korinthisk statsmand, styrte sin broder tyrannen Timofanes 365, fik Dionysios 2. til at abdicere som tyran i Syrakus 345, slog Kartago ved floden Krimisos 340, ordnede forholdene på Sicilien og nedlagde derefter magten.

Timon fra Athen (ca. 400 f. Kr.), gr. original, hvis menneskehed blev litt. motiv hos Aristofanes, Plutark, Lukian og Shakespeare.

timonoxhydt, antimonioksyd, baryumsulfat og zinkhyd, et godt dækende pigment. Anv. især til udendørs maling.

'Timor, ø i Indonesien 0. f. Java; ca. 33 000 km²; ca. 1 mill. indb., Delt. ml. Holl. og Portugal. (19 000 km² med 0.7 mill. indb. er portug.). 1942-45 besat af japanerie.

Timorlaøet Øerne [-'laut], d. s. s. Tanimbar Øerne.

tim'o'roso (ital., af lat. *timor* frygt), *mus.*, ængsteligt, tøvende.

Timor Søen, havet mel. Austr. og Soenderøerne.

Timosjenko [tim'ja:nka], Semjon K. (f. 1895), sovi. marskal (1940); f. i Bessarabien. Veteran i den røde her, kæmpede mod Denkin. 1938 kommandør f. militærdistrik. Kijev, ledede 1939 indmarchen i Polen. Deltog i vinterkrigen mod Fini. Afsløste 1940, Vorosjilov som folkekommissær f. forsvar. Juli 1941 vice-forsvarsminister og overstkommanderende på midterfronten mod Tyskland, okt. s. å. på S-fronten, hvor han reorganerede Budjonnjys styrker og dec. indledede modoffensiv. Jan. 1943 øv. kommandør på N-fronten. Havde 1944 kommandoen på 2. og 3. ukrainske front, s. å. i Rumaenien. Marts 1946 min. i Abessinien. (Portræt).

tim'o'té (etter dansk-arter. *Timothy Hansen* (18. årh.)) el. *eng-rottehale* (*Phleum pratense*), flerårig græs, der trives godt selv på fugtige arealer.

tim'o'tflue (*Cleistogastra flavipes*), græsart flue. Larven skadelig på timote.

tim'o'tévikler (*Tortrix pale'ana*), lille sommerfugl. Larven gnaver på blade af timote og røvehale.

Tim'otheos (4. årh. f. Kr.), gr. billedhugger. Plinius medarbejder på mausoleet i Halikarnassos. En *Artemisfig.* af T på Palatin i Rom; tilskrevet gruppen *Leda med Swanen*.

Tim'otheus, en af Paulus' disciple, til sidst forstander for menigheden i Efesus, hvortil 1. og 2. T-brev er skrevet.

Tim'otheusbrevene, to skr. i N. T.; tilhører s. m. Titusbrevet Pastoralsbrevene. **'timpano** (ital., af gr. *tympanon*), ital. navn på pauke.

Tim'ur Lenk, forvansket *Tamerlan* (1336-1405), tatarisk condottiere, erobred Centralasien, Afghanistan, Iran og NV-Indien, fangede sultan Bajesid 1. i slaget ved Ankara 1402.

Tim'aos, anden stavemåde for Timaios.

tin (lat. *stannum*), grundstof, kem. tegn Sn, atomnr. 50, atomvægt 118,7, vf. 7,3, smp. 232°, kp. 2260°. Hvidt, blødt metal, beslægtet med bly, t optræder med valsenzen 2 i stanno- og 4 i stanniforb. Ved lang tids opbevaring ved temp. under 18° falder hvidt t efterhånden hen til et gråt pulver (tinepest), idet det omdannes til en anden modifikation, der har vf. 5,7, t forekommer i naturen som *t-sten*, hvorfra udvindes ved ristning, uludning og påfølg. reduktion med kul. I USA anv. en klorererende ristning, hvorfra stanniklorid forflyttes, opl. i vand og elektrolyseres. t angribes ikke af luften. Anv. til lodning, fortinning af jern (hvifdklip) og kobber, til finere høsgeråd, samt i en mængde legeringer, f. eks. bronze (t og kobber), fodde-t (t og bly) og lejemetal, hvidmetal (t, bly, antimon og kobber).

Verdensproduktionen af t udgjorde 1948 146 000 t. De største producenter var s. å:

Malacea	45,6	Perak
Bolivia	38	Oruro
Holl. Indien	31	Bangka, Billiton
Bulg. Congo	14,3	Katanga
Eur.s	eldste t-mine	ligger i Cornwall, hvorfra allerede fônerne hentede t. -
		Udsmeltnings af t foregår især på Malacea (Singapore og Penang); i USA udsmeltes t fra 1942 i Galveston, hovedsagelig af malm fra Bolivia.

tina'mu'er (indianerord) (*Cryp'turi*), orden af primitive, hønselign. fugle. Korte vinger, ganske sorte halefjer. S- og ML-amer. Lever på jorden som agherhøns. Hannen ruger. Hertil pampashøne.

Tinbergen [tin'bærjen]. Jan (f. 1904), holl. statistiker; har (bl. a. for Folkeforbundet og for den holl. reg.) foretaget talr. ekonometriske analyser.

tinder, 1) geogr., de øverste spidser af et

S. K. Timosjenko.

Herbert Tingsten.

bjergparti; 2) *arkit.*, murpiller ml. skydeskær på borgmur el. vægtergang; i overført bet. om den øverste top af en bygn. med tårne og spir.

tingdibeben (*os temporale*), en af kraniets knogler.

Ti'nel, Edgar (1854-1912), belg. komponist. Korværker, herimellem *Franciscus* (1888), to rel. dramer, *Gododeva* (1897) og *Katharine* (1909) m. v.

ting (oldnord. *ping*), forsamling af befolkning, inden for et vist område (jf. herreds- og landsting) til offentlig rådsslagning, afgørelse af retssager osv. Samme ord som ting → genstand. **Betydningsudv. viking:** sammenkomst på ting - sag, der behandles der - forhold, sag i alm. - genstand.

ting, psyk. emne, der opleves som tredimensionalt, rumligt afgrænset og formet samt relativt konstant.

Tingakrossor [-7g-] (færøsk: budstikke), færøsk avis, grl. 1901; udkommer i Torsvø尤 to gange om ugen. Organ for Selvstyretpartiet.

Tingbladet, afd. af Statstidende. Indholder meddelelser om de stedfundne tinglysningsringer i de da retskredse.

tingbog, opr. den protokol, hvori forhandlingerne på tinget refereres. Efter tinglysningsloven af 1926 er t en for hver retskreds ført bog, hvori hver ejendom har sit blad. På dette opføres et kort uddrag af de dokumenter, som tinglyses vedr. den pågå. ejendom.

tingborgsattest, attest om, hvilke rettigheder der er tinglyst på en fast ejendom.

tingfred, i gi. ret den forhøjede fred, som skulle herske på tinget, og som fandt udtryk i, at forbrydelser på ting strafedes meget strengt.

tingfæstning, i borgerlige sager: forkyndelse af stevning; i straffesager: indlevering af anklageskrift til retten.

tingglasur, glasur indeholdende tinoksyd. Da den er tilbørlig til at revne, førestrekkes tin-blyglasur.

Tinglev, da. stationsby (Fredericia-Padborg og Sønderborg-Tonder). 1364 indb. (1945). I T sogn fik v. afstemm. 1920 tyskerne 582, danskerne 448 st. (uden tilføjende: 458 og 387). Ved folketingsvalget 1947 afgaves i T sogn 323 t. stemmer af i alt 1092.

Tinglid, Knud d. Stores hird i England.

tinglige rettigheder, et navnlig i ældre retsvidenkab anv. udtryk for rettigheder over ting. Det ansås for ejendommelig for t, at de i modsætning til fordringsrettigheder nød en særlig retsbeskyttelse over for trediemand.

tinglysing, indforelse i særlige bøger, der findes på t-skontoret i hver retskreds, nemlig for fast ejendoms vedk.: tingbogen, - for løsres vedk.: personbogen. Alle rettigheder over fast ejendom skal tinglyses for at kunne gældende over for senere godtroende erhververe af rettigheder over ejendommen el. over for ejerens kreditorer. Den ret, som skal forlænge en utinglyst ret, skal selv være tinglyst. F. s. v. ang. løsøre er det dog kun visse rettigheder, som kan tinglyses, og visse rettigheder vedr. fast ejendom er også undtaget fra tinglysningskravet. t af skøder og pantebreve offentliggøres i Tingbladet.

tinglysningsloven af 31. 3. 1926 indeholder regler om tinglysing af rettigheder over fast ejendom og af visse andre retsforhold og om de til tinglysningen knyttede retsvirkninger.

tinglæsning, gi. betegn. for tinglysing.

Alfred von Tirpitz.

Josef Tiso.

tingmænd, i gi. da. ret de på tinge frem" mødte personer.

Ting- og Arresthus, Københavns Amts, Blegdamsvej, opført 1847-48 af Bindesbøll, nu sterkt ombygget.

tingsret, i retsvidenskaben den del af formueretten, som omhandler rettigheder over fast ejendom og løsøre.

tingsted. Indtil 16. og 17. årh. holdtes tingene i Danm. under åben himmel. På t l i reglen nogle store sten, over hvilke de såk. tingstokke var anbragt.

'**Tingsviten** [-sten], *Herbert* (f. 1896), sv. statsvidenskabsmand, prof. ved Stockholms højskola 1935-46, derefter chefred. for »Dagens Nyheter«; forf. af bl. a. *Den nationella diktaturen* (1936), *Den svenska socialdemokratiens idéutveckling 1-7* (1941), *Demokratiens problem* (1945; da. 1946). (Portræt sp. 4587).

tingstokke, bjælker el. planker, der anv. som bænke på tinget.

tingstud (glida, stud støtte), person, som bistår en anden på tinge. Ordets nedsettende bet. stammer fra, at sagførerne ofte var uehellige elementer.

'**Tingstade** 'trask (sv. trask sump), Gotland, s. ø, under hvis overflade der findes et udstrakt «bulverk» af stammer, dannende en kvadrat med sider på ca. 175 m længde, omgivet af en næsten cirkelformet palissade. Festningsanlæg fra jernalderen.

tingsvidne, 1) opr. vidnesbyrd om, hvad der er foregået på tinget; 2) vidnesbyrd på tinget om, hvad der er foregået andetsteds; 3) i moderne sprog: ét i retten afgivet vidnesbyrd, og navnlig det dokument, hvori indholdet optages.

tin'ka'l (pers. *tinkāl*), rá boraks fra Tibets saltsoer.

'**tinksmed** (af fuglens metalliske stemmeklang) (*Tringa gla'reola*), klire. Lyse pletter på oversiden. I Danm. ved hedemøser. Trækfugl.

tin'tu'r (lat. *tingere* dryppre, farve, 1) *farm*, dråber, essens, spirituøst udtræk af droger; 2) *herald*, farve.

tinlegeringer, legeringer med overvejende tinindhold bnyttedes som loddemetal (med bly), som lejemetal (med antimon og kobber evt. bly), som letsmeltelige støblegeringer m. m.

tin'malm, mineraler, der brydes til udvinding af tin. Langt det vigtigste er tinsten.

tinne, d. s. s. athabaska.

tin'nitus (lat: klingren, skingren), øresusen.

Tinnsjø 't'in:Jø], no., sø, Telemark, NV f. Kongsborg; 54 km²; modtager mange tilløb, bl. a. Måne, der danner Rjukanfossen.

tinpest, proces, hvorved metallisk tin ved opbevaring under 18° C langsomt omdannes til et gråt pulver.

tinsten, *SnO₂* (stannioksyd), tetragonal, sort mineral med diamantglans. Forekommer især i pneumatolytisk omdanned granit (Australiaen, Ostindien, Bolivia, Mexico). Udvindes på Malacca, Bangka og Billiton af t-førende flodsand.

tintama'resk (fr. *tintamarresque*, larmende), scene, hvor tilskuerne kun kan se de oprædendes hoveder gnm. en udskæring i dekorationen, mens kroppen er malet herpå.

'**tinte**, zool., blæreformet stadium i mange bændelormes udvikling. Eet el. fl. hoveder, sidder på den vækskfylde blæres væg. t-stadiet findes hyppigt i plantændende hvirveldyrs muskulatur, nogle dog i hvirvelløse dyr.

'**tinte** (ital. *tinta* farve), farvetone. **Tinto'retto**, egl. *Jacopo Robusti* i (1518-94), i tal. maler, f. i Venezia, hvor han var elev af Tizian og studerede Michelangelo's værker. Et Tiziens jævnbyrdige i hens. til billedskabende evne, men hans kunst er mere dramatisk bevæget. Har behandlet hist., mytol. og bibelske motiver og malet portretter. Hovedværker: *Brylluppet i Kana*, *udsmykningen af Scuola di San Rocco* og *Dogepaladset* i Venezia (bl. a. *Paradiset* og *Den Heil. Markus'* Under). Kunstmus. i Kbh. ejer *Kristus og Synderinden* og *Mandsportret*.

Tintoretto: detalje af Kristus og Synderinden. (Kunstmus.).

tio- el. *thio-* (gr. *thelon* svovl), *kern*, angiver, at et tilatom er ombyttet med et svovlatom.

tioalkohol'er (t/o- + alkohol), *kern*, d. s. s. merkaptaner.

tio'cya'n (tio- + cyan), *kern*, rodan.

tio'fe'n (fro- + feny), *C₆H₅S*, heterocyclisk, farveløs væddske, kp. 84°. Optræder som forurening af benzol.

'**tioforbindelse**, forb., hvor ilt er ombyttet med svovl.

Tiohårdbsygen [ti:3hå:rad:s], 't'i:o-[den sydøstl. del af Småland (Sv.), omfatter de gi. landskaber Finnveden, Värend og Njudung.

tio'ko'ler, polysulfidformstoffer af kautskugagtig karakter med stor modstandsdygtighed over for organiske oplosningsmidler: fremst. ud fra etylenklorid og alkaliopolysulfid (også i Danm. under 2. Verdenskrig).

ti'o'l (gr. *theion* svovl), svovltjære, anv. mod hudsygdomme.

ti'o'nsyrer (polylotionsyrer), en gruppe svovlholdige iltsyrer med den alm. formel $H_iS_xO_{x-}$ hvor $x = 2-6$, f. eks. ditionsyre $H_2S_2O_6$.

tiosulfa't (tio- + sulfat), salt af den ubestandige tiosulfsyre *WJSJO*-t anv. ofte som betegn. for natriumtiosulfat.

tiouracil [tio'-urasi'l] (fro- + urin), svovlinstof, standser dannelsen af thyreoidin, anv. derfor til behandling af Baseows sygdom.

'**tipi**, prærieindianernes typiske bolig: kegleformet tel til stel med træstænger dækket med bisonskind.

ti'pitaka (pali: de tre kurve), betegn. for den sydl. buddhismes kanon, overleveret på Ceylon i pali-sproget, bestående af Vinayapitaka, Suttapitaka og Abhidhammapitaka.

Tipperary [tips'ræsri], irsk *Tiobraid Árann*, 1) grevskab i prov. Munster, S-Eire; 4254 km²; 136 000 indb. (1946). Landbrug med mejeribrug; 2) by i T., kendt fra sangen *It's a long way to T.*, skrevet omkr. 1910, den mest populære soldatsang i 1. Verdenskrig. Ca. 5000 indb.

tipperne, halvø (16,4 km²) i sydl. Ringkøbing Fjord; rigt fuglefugt (fredet).

'**Tippo** (Tipii) 'Sähib (1753-99), ind. sultan i Mysore 1782-99. Kæmpede mod Engl. slægt 1792; sögte forb. m. fr. tropper, faldt v. eng. storm på T-s hovedstad Seringapatam.

Tippu Tip (1838-1905), arab. slavehandler og håndelsfyrste ved øvre Congo, bisted til ekspeditionslæderne, især Stanley. **tips** (eng.), oplysninger om vinderchancer ved væddeløb; nyttig vink.

tipstjeneste (fra eng.), privat el. offentl. organisering af væddeløb (stipping) om idrætskampes udfald. Tippingen foregår ved udfyldn. og indsendelse af kuponer, hvorefte gevinsten udbetales dem, som har gættet flest rigtige udfald. I Danm. er en offentl. t organisert 1948 v. lov om tipping, der oprettede Dansk Tipsjeneste A/S og fastsatte nærmere regler for dets organisation og virke m. m. Al anden foranstaltning af tipping er herefter forbudt. Da t har fra 1949 foranstaltet tipping for fodboldkampe, 50% af den samtl. indskudsum gar til vinderne (d. v. s. tiippe m. 12, 11 el. 10 rigtige get ud af 12); af overskuddet tilfølder stortesteden idrætsformål.

Tipton [tiptsn], by i Midt-Engl. NV. f. Birmingham; 39 000 indb. (1948). Kulminer, jernværker, Metalindustri.

tip-top (eng.), højdepunkt; meget moderne, smart.

tipvogn (eng. *tip/over*) velte), alm. på smalspor løbende vogne, hvor vognkassen kan tippes til siden (sidetipper) "el. over enderne (endetipper), t anv. især til transport af jord o. l. ved store jordarbejde, i sten- og grusgrave o. l. på Lolland og Vestsjælland, også til sukkerroer.

ti'rade (fr. *tirer* trække), periode, passus; højtravende, uagte vending.

tiraileur [tira'jo:r] (fr. *tirer* skyde), skytte, blænker.

Tiran'a (el. *Tirané*, Albaniens hovedstad; ca. 30 000 indb. Ca. 30 km fra havnen byen Durësi, hvortil bane.

Tir'aspol [-pol], by i Moldav-rep., Sovjet, ved Dnestr; ca. 40 000 indb. Jernbanebro over Dnestr; flbdhavn.

Ti'resias, anden stavemåde for Teiresias.

Tir'haka, hebr. (G.T.) navn for Taharka.

Tirlement [tirl'smål], fr. navn på Tienen.

Tir'novó, uriget stavemåde for Tarnovo.

Tiro, Ciceros frigivne, der udgav fl. af hans taler og skrev hans biografi; opfandt de efter ham opkaldte tironiske noter.

Tirol [ti'ro:l], østr. forbundsland omfattende landet på begge sider af Inn-dalen; 12 645 km²; 340 000 indb. (1946). Hovedstad: Innsbruck. Under Rom 1.-5. årh. e. Kr. derpå erobret af ty. stammer; overv. samlet i grevskabet T i 13. årh.; 1363 til Østr. (Habsburg). Under Bayern 1805-14 (Hofers rejning), derpå østr. 1919 afstod Østr. Sýd-T til Ital. - 1945 besat af fr. tropper.

ti'ro'niske noter, et af Tiro opfundet forkortelsessystem, der muliggjorde ordret gengivelse af senatstaler o. l. After anv. i Karolinger-tiden.

Tirpitz, ty. slagskib (1939-44), 35 000 t, efter adsk. luftangreb senket 12. 11. 44 4 sørøv M. Frømsø af en RAF-styrke på 30 Lancaster-bombefly, hver udbrust med 1 stk. ca. 6 t bombe.

Tirpitz, Alfred von (1849-1930), ty. admiral, marinemin. 1897-1916. Skabte den ty. højsøflåde i noje forståelse med Vilhelm II, bidrog til eng.-ty. modsætning for 1914. (Portræt).

Ti'rskæb, hovedgård 0 f. Vejle, nævnt fra 1401. Hovedbygn. fra ca. 1550, tårn fra 1577; fredet i kl. A.

tirsdag, krigsguden Tirs el. Tyr's dag (overs, af lat. dies Martis). Ugens tredje dag.

Tirso de Mo'lina, pseud. for Gabriel Téllez.

Ti'rsted-stenen, da. runesten (Maribo amt). En af de største da. runestene. Sad. beg. af 17. årh. i Tisted kirkegårdsside, er nu i Nationalmuseet.

Ti'rstrup, landsby på Djursland, 17 km SV f. Grenå; flyveplads (trafikken på Arhus), indrettet af tyskerne under besættelsen. Fra T kirke stammer Tirstrup-krucifikset af træ med for-

gylde kobberplader (1150-1200), nu i Nationalmuseet.

Tiru'valluvar (ml. 100 og 300 e. Kr.), ind. rel. digter, forf. til et rel. lærerdigt på 1330 aforismér i tamilsproget.

'**Tiryns**', oldgr. ruiny og -borg på den argiviske slette i NØ-Peloponnes, ca. 2 km fra kysten. Omtalt i de homeriske digte, men spiller både i hist. og sagn en underordnet rolle. I 3. årtus. f. Kr. bebyggelse samlet omkr. stor rundbygning (kongsgård?), der lå på den afslange borghøjs midte. I 1. halvdel af 2.

Detail af fresko fra Tiryns. (Glypt.).

årtus. byggedes en øvre ringmur; omrent samtidigt et megaron-kompleks, der afsløste den gi. kongsgård. Hovedparten af de bevarede, meget imponerende bygningsværker er opført i 14.-13. årh. f. Kr., deriblandt den svære »kyklopiske« øvre ringmur, der omstattede paladset og det mod N udstrakte nedre borgplateau, bybefolkningens tilflugtssted. 468 ødelagdes byen af argiverne. Udgravet af Schliemann o. a. ty. arkæologer.

ti'sane (fr., af gr. *ptisané* afskallet korn), tynd, vandig medicin, indtages i mængder som te.

Tischbein [tijbain], ty. kunstnerfamilie, hvoraf 12. medl. virkede som malere i 18. årh.; især kendt er *Johann Heinrich Wilhelm T* (1751-1829), der fra 1789 var akademidirektør i Napoli og i Rom knyttet til Goethes kreds. Kendt er hans portræt *Goethe på Roms Ruiner*.

Tiselle [tise:liis], Arneif. 1902, sv. biokemiker, har udarbejdet en række analytiske metoder anv. til biokem. undersøgelser (bl. a. elektroforese og adsorptionsanalyse). 1938 prof. i biokemi i Uppsala. Nobelpris i kemi 1948.

tishri [tijri], d. 7. måned hos jøderne, falder i sept.-okt.

Tislund-stenen, erratisk blok i Tislund plantage (Brørup sogn, Ribe amt), 3,5 m over jordoverfladen, 5,6 m i tvermål.

Tiso [tjiso], Kef (1887-1947), slovakisk politiker, katolsk præst, teol. Sluttede sig til Hlinkas slovak. folkeparti, blev dets leder efter Hlinkas død 1938; efter MUNchenoverensk. s. å. regeringschef i Slovakia. Rejste konflikt med den cehoslov. regering, gennemførte efter forhandl. m. Hitler 13. 3. 1939 den fulde løsprivileje af Slovakialet 16. 3. 1939, hvor T. okt. s. å. blev præsident og underordnede sig Hitlers politik. Styrret og fanget 1945; henrettet efter dødsdom v. czech. ret. (Portræt sp. 4588).

Tissø, sø SV for Jyderup (V-Sjæll.); 13,3 km²; gennemstrømmes af Halleby Å.

Tisted, da. købstad i Ty ved T Bredning; 9168 (1945 med forstæder; 10 168 indb.) (1948). Middelaldd. kirke, museum. Industri: maskiner, tekstil, øl m. m. Havn. Jernbane til Oddesund og Alborg. T nævnes 1367, ældste kendte privilegier 1524, I. P. Jacobsen er født i T. (111).

'**Tistedalen** [-da:lan], no. dalfør, sydligste Østfold, gennemstrømmet af Tista, der løber genn. Halden til Iddefjorden.

Tisted amt, da. amt, omfatter vestl. del af Hanherredene, Ty, Mors, Jegindø, Agerø og nærlig. småøer; 1776 km²; 87 554 indb. (1948), heraf i Nykøbing og Tisted 18 122. Nuv. omfang 1793.

Tisted Bredning, del af Limfjorden, ml. Mors og Ty.

Tistrup, da. stationsby (Varde-Skern) 698 indb. (1945).

Tis'vilde, da. stationsby (Hillerød-Tis'vildeleje); 468 indb. (1945).

Tisvildeleje, badested og stationsby (Hillerød-T) v. Kattegat; 358 indb. (1945).

Tisza [tisol], rum. og jugoslav. *Tisa*, ty. *Theiss*, 977 km 1. biflod til Donau, fra Karpaterne, gnm. d. ung. slette til Donau oven for Beograd i Jugoslav. Nu stærkt regulerer.

Tisza [tisol], *Lvdn (Stefan)* (1861-1918), ung. politiker. Søn af Kálmán T. Hædvede stærkt magyarernes magt over for Østr., førstemin. fra 1913; gik 1914 tovendt ind for Ung.s deltagelse i den aggressive politik mod Serbien. Myrdet under revolutionen 1918.

Tisza [tiso], *Kálmán (Koloman)* (1830-1902), ung. politiker. Samlede 1875 stærkt ung. liberalt parti, førstemin. 1875-90. Hædvede Ung.s uafh. stilling i Monarkiet, bidrog t. industrielt opsving.

titalsystemet el. *decimalsystemet*, vort talsystem, hvis grundtal er 10.

Ti'ta'n, en af Saturns måner. T. hvis diameter er ca. 1/8 af Jordens, udmærker sig ved at have en atmosfære.

ti'ta'n (etter *titanner*), grundstof, kern, tegn Ti, atomnr. 22, atomvægt 47,9. Beslagtet med zirkonium. Findes som titanjern, *FeTiO*, (ilmenit), og rutil, titandioksyd, *TiO₂*. t er et sprødt, hvidt metal, anv. til legeringer, t er et af de mest udbredte grundstoffer, 0,6% af jordskorporen består af t.

Titan, A/S, da. maskinfabrik, Kbh., grl. 1897. Vigtigste fabr.-grene: kranaer, elevatorer, elektr. mask., centrifuger, tekstilmask. 1948: aktiekapital 6 750 000 kr.; ca. 1300 arb. og funktionærer.

ti'ta'ner, i gr. mytol. en gruppe væsenet af dæmonagtig karakter, jordføde soner og døtre af Uranos og Gaia, gudernes modstandere i lighed med gigantene, med hvilke de flyder sammen. Kronos er deres overhoved.

ti'ta'nhvidt el. *titandioksyd*, T/Oj, anv. blandet med bariumsulfat og evt. zinkhvidt som hvid malerfarve (har af alle denne pigmenter størst dækkevne, farvekraft og hvidhed), samt som matterende tilstæntning til kunstsilke. Fremst. i No. ud fra ilmenit.

ti'ta'nia, 1) alfernes dronning; 2) *astron.*, en af Uranus' måner.

Titanic [ta:tānik] (eng. den titaniske, kæmpemæssige), eng. kæmpedamper, støttep. på sin jomfrurejse 14. 4. 1912 i tåge p. isbjerg i Atlanterhavet og sank, hvorved 1655 personer druknede og kun 705 blev reddet af et tililende skib.

tita'nit (af grundstoffet *titan*), *CaTiSiO₄*, monoklin mørkebrunt mineral med stærk glasglans. Forekommer accessorisk i eruptiver og krystallinske skifre.

ti'ta'njern (afgrundstoffet *titan*), *FeTiO₃*, sort, romboedrisk mineral, der ligner jernglans. Forek. accessoriisk i eruptiver, især basiske.

Titan'o'the'rium (*titan* kæmpe + gr. *the'ion* pattedyr), uddøde, plumper, elefantstore, uparrrettede hovdyr m. 2 horn p. næsebenet. Oligocæn i N-Amerika.

ti'ta'ntetraklori'd, *TiCl₄*, vædske, anv. til fremstilling af kunstig tåge.

ti'ta'ntriklori'd, *TiCl₃*, anv. som reduktionsmiddel.

Titehener [titlanar], Edward Bradford (1867-1927), eng.-amer. psykolog. Skrev bl. a. om følelsens og tænkningens psyk.

titel (lat. *titulus* indskrift), 1) det navn

hvorfunder et skrift er offentliggjort. De

ældste trykte bøger var uden t, begyndte

Tisted havn.

blot med et incipit (->her begynder). Omkr. 1500 blev brug af t alm. og udformedes efterhånden til lange ordige t. flankeret af kobberstik. Det 18. årh. skaber enklere t-blade, blot med en enkelt vignet. I d. 19. årh. mister t-bladet den særl. kunstneriske udformning; vort årh. lægger igen vægt på en t der fanger opmærksomheden; 2) angivelse af persons stilling el. rang.

Titicaca-søen [-'kaka] (*Lago T.*), 8000 km² stor, 200 km l., 100 km br., 272 m dyb sør, 3850 m o. h. i Andes; delt ml. Peru og Bolivia; besejles af dampere. Afloss genn. Rio Desaguadero til Lago Poopo. I t-s sydl. del, øerne Titicaca og Coati med tempelruiner fra forhistor. tid.

Titius [titius], A. (1846-1936), ty. evang. teolog, prof. (siddt i Berlin). Usedavlig omfatende viden på nyestet, naturfilos., rel.-filos. område. Liberal både teol. og kirkepolitik.

Titlis ['titli:s], bjerg i Vierwaldstätter Alperne (3238 m).

Tito, egl. <Josip Broz [broz] (f. 1893), jugoslav. marskal. Af kroatisk bonde-slægt, kommunist, metalarb., fagforeningsleder, tjente i den røde hær 1917-20. Fra 1943 ledende i kampen mod tyskerne, i skarp konflikt med general Mihailović. Dannede dec. 1943 nationalt befrielsesudvalg og provis. regering; efter konflikt med Peter 2.s Londonreg. anerkendt sommer 1944 i samarb. m. SubaŠic: marts 1945 chef f. national samlingsreg., fortsatte efter den off. indførelse af republik nov.-dec. 1945 som reg.chef og chef f. militaret. Indtil 1948 skarpt kritiseret af Kominform for forkert takтик og imødekommen af kapitalistiske magter, hvorpå T. uden at opgive sine principielle tilslutn. til kommunismen vendte sig mod ledelsen i Moskva og stillede sig mere imødekommenne over for vestmagterne og Italien. (Portræt sp. 4594).

Titograd [-grad], navn på jugoslav. byer; 1) tidl. Zadar, ital. Zara, ved Adriaterhavet; 12 800 indb. (1936). Indtil 1947 hovedstad og flådestation i den ital. prov. Zara, der omfattede et område omkr. byen samt øerne Lagosta og Pelagosa. 2) tidl. Podgorica, fra 1948 hovedstad i Montenegro; 12 000 indb. (1948).

ti'te'ranalyse (fr. *titrer* afmåle (vædske) 4- analyse), kem. analysemetode, til kvantitativ bestemmelse af f. eks. visse ioner i en oplosning. Fra en burette til sætter man en oplosning, der fjerne disse ioner fuldstændigt. For at konstatere, hvornår alle ioner er fjernet, tilsættes en indikator. Således kan f. eks. saltsyre titreres med natriumhydroksyd med nefnfølialemin som indikator.

titula'tu'r (nylat.), titelordning; titule're benævne med titel.

Titu'lescu, Nicolae (1883-1941), rum. diplomat. Finansmin. 1917, 1920-22; rum. ambassadør i London 1922-27, 1928-32, rum. indenrigsmin. 1927-28, 1932-36. Tilhænger af Lille Entente, fremtrædende i Folketinget; afskediget, da Carol 2. misbilligede forsøg på tilfærmelse til Sovjet.

titu'læ'r (af titel), som fører titel, men ikke har det tilsv. embede.

titularbiskop, kat. biskop med titel af et ikke mere eksisterende bispedøme;

især om missions- og hjælpebiskop.

Titus (39-81), rom. kejser 79-81, søn af Vespasian, erobrede Jerusalem 70.

Titus, en af apostlen Paulus' disciple, forstander for menigheden på Kreta, hvortil T-brevet er skrevet.

Titusbrevet, skrift i N. T., tilhører Pastoralbrevene.

Titus-buen, triumfbue i Rom, ml. Colosseum og Forum, rejst 81 e. Kr. til minde om Titus' erobring af Jerusalem (70).

Titusville, by i Pennsylvania, USA. 8126 indb. (1940). Her foretog E. L. Drake i 1859 den første olieborring. (Jfr. jordolie).

Tiveden [tive:dn], skift, 244 m h. sv. skovklaedt bjergparti i NØ-Västergötland og SV-Närke, tidl. grænseland ml. Götaland og Svealand.

Tito.

Pjotr Tjajkovskij.

Anton Tjehov.

Fritz Todt.

Tivoli (lat. *Tibur*), ital. by 25 km ØNØ f. Rom, hvor Teverones vandfald udnyttes; 21 000 indb. (1936). I oldtiden sommersresidens for rom. kejsere (bl. a. Hadrian) og rigmænd, hvorfra ruiner. Fra nyere tid bl. a. Villa d'Este (1549).

Tivoli. Villa d'Este.

Tivoli (egl. A/S Khb.s Sommertivoli), khb. forlystelsesetablissement, opkaldt efter den ital. by T.; anlagt af Georg Carstensen med kgl. privilegium på fastningsterrænet mel. Vesterbro og Kalvebod Strand, åbnet 15. 8. 1843 (sesonen løber fra maj til september). 1925 sluttedes en 30-årig kontrakt med Khb.s magistrat om lejemålet af terrænet, denne formyedes i 1947 til 1995. Juni 1944 blev T schalburteret af Petergruppen, hvorefter fl. bygninger ødelagdes, bl. a. Koncertsalen og Glassalen.

Tizian [tizian], *Tiziano Vecellio* el. *Vecellii* [vli], evt. 1487-1576), ital. maler. Elev af Giovanni Bellini, virksom i Venezia. Som den venetianske skoles største kolorist og en af verdens mest fremragende portrætmalere blev han af kejser Karl 5. og andre stormænd hædret som en fyrt. I beg. påvirket af den ham kongeniale Giorgione (f. eks. i den såk. Zigeunermadonna og i et mandsportret).

Tizian: Mandsportret. (Kunstmus.).

konstmus., Khb.); snart viste han sin egen stil på alle maleriets områder. Bl. hans hovedverker skal nævnes: *Den Himmelske og Jordiske Kærlighed* (Borghese, Rom), *Bacchanal* (Madrid), *Hvilende Venus* (Firenze), *Marias Gang til Templet* (Venezia), *Danae* (Napoli, Madrid og fl. variationer), *Skattens Mont*. Af T-s talrige portrætter nævnes: *datteren*

tjenestefrimærker anv. i nogle lande af visse statsinstitutioner til tjenestebrug. Anv. ophørte i Danm. 1924.

tjenestehus, hus på landet, som gives i brug til ejerens folk som en del af den dem tilkommende løn.

tjenestemand, fra 1919 fællesbetegn. for personer fast ansat i en statsstilling (tidl. embeds- og bestillingsmand), efterh. tilhørende i kommunal stilling samt still. i koncessioneret selskab og i visse pengeinst. Ingen kan på samme tid opnå ansættelse i mere end én offentl. stilling. De nærmere regler om stats-t findes i tjenestemandsloven, senest af 1946.

Tjenestemandsdomstolen. Til undersøgelse og påkendelse af sager mod tjenestemand, som under den ty. besættelse af Danm. havde været medl. af det nazistiske parti, udvist unationel oprædning, hjulpet besættelsesmagten ud over, hvad hans tjenesteligt pålagde ham el. haft unødv. samkvem med medl. af besættelsesmagten el. dertil knyttede organer, oprettedes ved lov af 7. 7. 1945 ensær. domstol (T) med tre medl. Afgørelserne kunne lyde på afskedigelse med hel. delvis fortalelse af pension, degradation, forflyttelse el. forsættelse til anden tjeneste; (i alt behandlet ca. 600 sager). Ved lov af 4. 6. 1947 oprettedes en særlig appelairstans for de trufne afgørelser.

tjenestemandsloven af 6. 6. 1946 indeholder de om statens tjenestemand gæld. regler, derunder om deres lønning og pension.

tjenestemandsorganisationer, fagl. sammenslutn. af tjenestemand. De vigtigste af disse er Statjernestemændenes Centralorganisation I og II, Da. Statsembedsmænds Samråd og Danm.s Lærerforening.

tjenestudigtighedspas, mil., attest givet værnehæftige, som af sessionen kendetegnes for stedse usikket til al krigstjeneste og derfor slettes af rullen.

tjære'mi'sisk, finsk-ugrisk sprog, tales i Mari-republikken.

Tjerkassy [tler'kas!], by i Ukraine, ved Dnepr neden for Kijev; 52 000 indb. (1939). Jernbanebro over floden. Flodhavn. Ved T blev ty. styrke omringet febr. 1944 og delvis tilinfetjgt.

tjer'kesser [tf-] el. *ady'ge*, folk på ca. 70 000 i NV-Kaukasus, sprog af kaukasisk sprogsstamme, lyshudede, mørkt hår, lidt kortskallede. Europid race. Tidl. kristne, efter tatarernes angreb 1570 overvejende muhammedanere. Agerbrug og kvægavl, håndværk. Efter lange krige undertvunget af russerne 1866. Derefter til dels udvandret til Lilleasien og Syrien. Det tilbageblevne bor nu i Sovj. i adyrgenes og tjerkessernes autonome områder.

Tjerkessernes Autonome Område i RSFSR, Sovj., på V-Kaukasus/N-skråning omkr. hovedstaden Tjer'kessk; 3316 km²; 93 000 indb. (1939).

T-jern, valset blødt stål med T-formet profil.

Tjernigov [tler'nigof], by i N-Ukraine, NNØ f. Kijev ved Desna; 67 000 indb. (1939). Jernbanecentrum, fødevarerindustri.

Tjernjakovsk [tler'nja'kofsk] (efter I. D. Tjernjakovskij), ty. *Insterburg*, by i RSFSR, Sovj. (til 1945 i Østpreussen) 0 f. Kaliningrad (ty. Königsberg). Jernbanecentrum.

Tjernjakovskij [tjernja'kofskij], *Ivan Daniilovitj* (1908-5), sovj. general. Deltog i offensiv ved Minsk 1944 og ved Tarnopol, senere i Litauen og Østpreussen. Død af sine sår.

Tjernovtsy [tler'naftsil], rum. *Cernăuti*, ty. *Czernowitz*, ved N-Ukraine; 110 000 indb. (1938). Jernbanecentrum. Hovedby i N-Bukovina.

tjerno'zjom [tler'naj'zjom] (russ.), sortjord.

Tjernysjevskij [tler'nja'fskij], *Nikolaj* (1828-89), russ. skribent, kritiker, essayist, som i talrige artikler og afd. bl. a. *Hyd Er Der At Gøre?* (1862) gennemførte en radikal kritik af de russ. litt. og social-økon. forhold. Blev dømt til strafarbejde i Sibirien og vendte først hjem få år før sin død.

tjer'vonet [ti'-] (russ.: гыден), sovj. мон indtil 1947 = 10 rubler.

Tjim'kent [ti'-], by i Kazahstan, Sovj.; ved Turksib-banen N f. Tasjkent; 74 000 indb. (1939). Oaseby.

tjinovnik [ti-nov-nik] (russ.), embedsmænd det gamle Rusland.

Tji'ti [ti'-], by i Sovj. 0 f. Bajkal-søen ved den transsib.bane; 103 000 indb. (1939). Handel. Industrien bearbejder tømmer og landbrugssprodukter.

Tjitjerin [ti-tle-], Georgij V. (1872-1936), sovj. politiker. Sekretær f. det russ. soc.-dem.s udenlandske organisation. Opr. mensjevik. 1918 hjem som bolsjevik. Udenrigsmin. efter Trotskij marts 1918 (Genova-konf.). 1922, Rapallo-trakt. m. Tysk. 1922, mod Engls. indfl. i Asien. Fortrængt af Litvinov. Afskediget 1930.

T'ikalov [tlkabf], til 1939 Orenburg, by i Sovj. ved Aral-foden; 173 000 indb. (1939). Flodhavn, jernbaner til Moskva, Ural og Kazahstan. Industri.

Tjudskoje Ozero [tlutskoj 'ozirá], russ. navn på Peipus-søen.

tjukter [ti-], paleasiatisk folk af mongolid race på T-halvøen, Sibirien, hvor **kyst-t** er jægere og fiskere, indlands-t rendsynromader.

'f julym [tlu'lflm], biflod til Jenisej i Sibirien N f. Krasnojarsk; ved T et stort kulfelt.

Tju'men, by i RSFSR, Sovj. i Sibirien ved den transsib.bane Øf. Sverdlovsk; 76000 indb. (1939).

'tju'r (lydefterligningsord) (*Te'trao urogallus*), stor hønsægl. Hannen sortagtig

m. metalglans, hunnen brun. Nåleskovsfugl. Lever af bør og fyrenæle. Polygam. I fyretiden i Danm. Ret alm. på Den Skandinaviske Halvø.

Tjurup-Bavelse, ældre skrivemåde for Tystrup-Bavelse.

TJutjev [tjut'fod], Fjodor (1803-73), russ. pantekstisk lyriker, panskivist, dyrker af den rene form.

Tjuvasjer [tlu'val-], tyrkisktalende folk i Sovj., V og S f. Volgas knæ; dygtige agerbrugere. I 1939 fandtes 1 368 000 t.

Tjuvasjernes ASSR, i RSFSR, Sovj., ved Volga ml. Gorkij og Kazan; 17 900 km², 1 078 000 indb. (1939), deraf ca. 2% tjuvasjer. Hovedstad: Tjeboksary.

tjære, de alm. mørktarvede, tyktflydende destillationssprodukter af kulstofholderne råmaterialer, f. eks. stenkulst, brunkulst, træt, tørvet.

tjærebeton, en vejbelægning sammensat af skærer og tjære i så stor mængde, at de enkelte skærer bliver omgivet med en tynd tjærehinde.

tjærefarvestoffer el. *aniliner*, farvestoffe, der fremstilles ud fra destillationssprodukter fra stenkulstjæren. Næsten alle organiske farvestoffer er nu t., idet disse praktisk talt har fortrængt de naturligt forekommende. De vigtigste grupper er af er trifenylnetan-, azo-, antranac-, indigo- og svovlfarvestofferne.

tjære-macadam, en vejbelægning som asfaltmacadam, men med tjære som bindemiddel.

tjærenellike (*Viscarid*), slægt af nellikefam. I Danm. almindelig t. (V. vulgaris), der er brunlig, klæbrig under bladfæsterne, røde blomster, vokser på tørre steder.

tjærealoler, destillationssfraktioner af tjære især stenkulstjære.

tjæresalve, sortbrun salve, hvis virksomme bestanddel er trætjære. Anv. ved forsk. hudsygdomme.

tjæresæbe, sæbe, som er tilsat en vis ringe mængde tjeredestillat, især mellemolen fra stenkulstjæren, hvilket virker desinficerende. Jfr. kreolin og lysol.

tjæretønde, gi. da. rummål = 120 potter (115,93 l).

tjorn (*Craiceus*), slægt af kernefrugtfam., buske el. mindre træer med gredtorn og fligede blade. Stenfrugt med fl. sten og

Hvidtjørn.

melet kød. Over 800 arter i N-Amer., 90 arter i den gi. verden. Fl. arter dyrkes i haver, f. eks. rødtjørn; almindelig hvidtjørn (*C. oxyacantha*) vokser vildt i Danm. Engriflét t. (*C. monogyna*) anv. meget som hækplante.

Tjdrn [xorn], sv. 0, 134 km², S-Bohuslän; Ca. 9000 indb.

TI, kern. tegn for thallium.

Tlemen [tlém'sæn], by i V-Algier, 110 km SV f. Oran; 71 000 indb. (1947).

tlingit [tltingit], indianerstamme med eget sprog af Amer.s nordl. Stillehavskyst, typisk repræsentant for NV-kystkulturen. TM (fork. f. fr. félégrammes multiples), anføres foran adressen, når et telegram ønskes uleveret til fl. forsk. adressater i samme by.

Tm, kern. tegn for thulium. tn., USA-fork. f. ton.

T.N.T., fork. for trinitrotoluol. to, jap. mål for tørre og flyd. varer = 18,5 L.

toast [toust] (eng.), ristet brød; skål, skåltafel.

tobakssystem, forsvarstaktik i fodbold. Kun de backs er trukket tilbage, hvilket giver modpartens angreb friere spillerum og således gør spillet livligere. Nu delvis fortrængt af trebackssystemet, men anv. endnu i de sydl. lande.

Tobago [to'baigou], brit. ø bl. Små Antiller, NØ f. Trinidad; 300 km²; ca. 28 000 indb. - Opdaget af Columbus 1498.

to'bak (sp. tabaco efter indiansk). Tobaksplanter (*Nicotiana*), slægt af natskygefam. Urter med store, kirtelhærde blade, kapsel. De fleste af slægtenes arter stammer fra Amer., hvor tobak er en gi. kulturnplante. Nu dyrkes der tobak i alle subtrop. og trop. egne og enkelte arter også længere mod nord, f. eks. i Danm. Bondetobak (*N. rustica*) og især virginsk t. (*N. tabacum*); *tekā*. Plantens blade plukkes, når de er gullige. Torres under tag, hvorved bl. a. stivelsen i bladene sonderdes til kuldiksdyd og vand. De tørrede blade bundtes og lægges i dynger,

Blomstrende tobaksplante.

hvor der foregår en gæring (fermentering). Herunder fordamper store mængder vand og de i bladene varende stoffer omdannes til aromatiske stoffer el. forb., der under rygningen omdannes til sådanne. Samtidig aftager nikotinindholdet. Bladene efterbehandles i visse tilfælde (bl. al. snus og skrä) med sirup, rosinudtræk o. a. el. udludes og tørres.

Verdensproduktionen aSt udgjorde 1947 3 230 000 t (Sovj. ikke medregnet). De største producenter var 1947:

1000 t
USA... 983 North-Carolina(halvdelen af produktionen), Kentucky, Virginia og Tennessee.

Kina.... 636
Indien , 454
Sovj—276 (1938-39) Ukraine, Georgia.

Brasilien 104 Baia, Rio Grande do Sul. Tyrkiet . 100 S f. Marmarahavet.

Hovedområderne i Eur. er den østl. del af Possetten, Den Napolitanske Slette og Apulien, endv. Makedonien og Maritsaldalen. - I Holl. inden dominerer Java og Sumatra, der leverer de fineste cigar-dækblade, mens de bedste kvaliteter af indlægstobak dyrkes på det vestl. Cuba, i Brasilien og på Filippinerne (Luzon). Dyrkningsåret da. t androg før 1939 0-20 ha, men steg under 2. Verdenskrig til 1672 ha i 1944. Avlen har fra gammel tid fortrinsvis været koncentreret om Midtjylland. Og Fredericia. Forbruget af t pr. indb. var for 2. Verdenskrig 37 kg i Holland, 34 kg i Belgien, 29 kg i USA, 2,1 kg i Danm. (1946: 191 kg), 18 kg i Tyskland og 1,7 kg i Engl. (2,2 kg i 1945).

tobaksbeskatning kan foretages gnm. toldafgif. el. gnm. indeni, forbrugsafg. påligget råtobakken el. det. færdige produkter samt gnm. udnyttelse af et statsmonopol på tobak. I Danm. sker t i form af told- og dyrkningsafg. samt (især) omsetningsafg. på færdighaverne. Denne er mangedesbølt under 2. Verdenskrig og indbragte 1946-47 354 mill. kr.

tobaksbille (*Lasio'derma serri'corne*), brun. borebille. Larven alvorlig skade- dyb i tobak.

tobaksforgiftning, forgiftning ved resorption af giftige stoffer i tobaksrøg (nikotin og kulfalte) el. ved indtagelse af tobakssovs, snus el. skrä. Symptomerne er svimmelhed, hjertebanken, svønlshed og andre nervøse symptomer.

tobakspibeplante, d. s. s. slangerod. **tobakspiplante** (*Nicotiana*), se tobak.

Toba'-soen, sg på N-Sumatra; 1300 km², 400 m dyb, 900 m o. h.

to be, or not to be, that is the question [ts 'bi: a: 'nat ts 'bi: 'zát iz 3-skwestlan], eng.; at være el. ikke være, det er spørgsmålet. Citat fra Shakespeares »Hamlet«.

To'bi'as' Bog, skrift (fra 1. el. 2. årh. f. Kr.) bl. G. T.'s apokryfer, som fortæller, hvorledes engelen Rafael helbreder den blinde Tobit og hjælper hans son Tobias til sin brud.

tobiasnat, navn på den el. de nætter umiddelbart efter brylluppet, da ægteparret for at undgå onde magters indflydelse må afholde sig fra konglis omgang. Navnet stammer fra den apokryfe Tobias Bog.

to'bis'e (etter *Tobias* i G. T.; han blev bredte sin faders blindhed med fiskgalde) (*Ammo'dytiformes*), orden af langstrakte, spidsboshede benfisk. Lang rygfinne, bugfinne mangler. Optræder stimevis langs kysterne; ofte nedgravet i sandet. Hertil tilbokonge og sandgræving.

to'bl'skonge (*Ammo'dytes lanceo'latus*).

den største af de da. tobisarter, op til 35 cm.

Tobis Tonbild-Syndikat A.G. [to:bis •ton•bild], tild. ty. tonefilm-firma i Berlin, gr. 1928. Af en vis bet. for lydfilmens udvikling.

toboggan

toboggan [ta'baggn], canadiske indianeres hundeslæde (med opadbøjet forkant).

To'bol [tå'bol], 1680 km l., flod i V-Sibirien, fra SØ-Ural til Irtysj ved Tobolsk. Sejlbær.

To'bolsk [ta'bolsk], by i RSFSR, Sovjet, i V-Sibirien, ved Tobolsk indmunding i Irtysj NØ f. Sverdlovsk; ca. 20 000 indb.

Ingen jernbane. Grl. 1567.

Tobruk, ital. *Tobruch*, havneby i Cirenaica, Libyen, N-Afr., 115 km fra d. ægypt. grænse. Opbygget som ital. grænsfestning i 1930'erne. Erobert af brit. styrker 22. jan. 1941; forgeves tysk-hal. belejring apr.-dec. 1941. V. Rommels offensiv 1942 kapitulerede T uventet 21. 6. (33 000 fanger). Generobret af 8. brit. armé under Montgomery 13. 11. s. å.

Tocantins, Rio [rijutok'Etij], 3200 km l. flod i Brasilien, gennemstrømmen staten Goiás og udmunder i sydl. del af Amazonasdeltaet ved byen Belém. Afvander 900 000 km².

toc'cata (ital. *toccare* berøre), musikstykke for et tæsteinstrument (klaver el. orgel), kendes i musikhist. fra ca. 1600 som en improviseret form uden bestemt struktur el. med indskudte fugerede partier. I løbet af 17. årh. udvikledes den sidstnævnte type til præludium og fuga.

Tocqué [to'ke], Louis (1696-1772), fr. maler. Elev af Nattier. Virksom i Paris og under en rejse 1756-59 i Rusl. og Danmark; blev medl. af kunstakad. i Kbhv. Portrætter, bl. a. af Nattier (kunstakad., Kbh.).

Tocqueville [tok'vevil], Alexis de (1805-59), fr. historiker. Hovedværker om a ner. demokrati (1835) og om Den Fr. Revolution forudsætninger (*Vanden régime et la Révolution 1856*), der i nogen grad rehabiliterer den gi. enevæld og understreger dens reformarbejde som sammenhængende m. Revolutionens. Moderat oppositionel for 1848; udenrigsmin. 1849, trak sig ud af politik 1851.

Todd [tåd], Ann (f. 1910), eng. filmskuespillerinde. Ved filmen siden 1931, især kendt fra »Det svylene Slør» (1945); folksomt og poet. talent. 1945 til Hollywood.

toddy [tod'i] (hindustani *tāri* palmesaft), blanding af varmt vand, sukker og rom, røddvin el. anden spiritus.

Tode, Johan Clemens (1736-1806), da. forfatter og læge. Af hans uhyre produktion har komedien *Søeofficerne* (1782) og den Smøllett-påvirkede københavnerrofman *Kierligheds Nyte* (1791-92) nogen verdi. Hans sondring 1774 ml. gonorrø og syfilis har bevarer hans navn som læge.

'to'dier (*Todi*), små, insektædende fugle, beslægtede m. isfugle. Lever som fluesnapere, reden i brinker. Vestindien.

Todt [tot], Fritz (1891-1942), ty. ingenior. Planlagde efter 1933 de ty. autostræder; 1934 generalinspektør f. ty. vejvæsen. Udbyggede 1938 de ty. militæranelag ved vestgrænsen; skabte her Organisation Todt. Omkom ved flyveulykke (efter senere meddelelse ved attentat) febr. 1942. (Portræt sp. 4595).

Todt, Organisation [tot] (fork. O. T.), ty. nationalsoc. uniformeret korps, skabt 1938 af Fritz Todt. Støttede den ty. har ved alle former for ingeniorarbejde; arbejdskraft dels befolkningen. I erobrede lande, dels tyskere uegnede til militærtjeneste.

todækker, 1) d. s. s. horsegøg; 2) d. s. s. biplan.

toer, outrigger roet af to roere, hver med én øre. Styres af styrmand (t med styrmand) el. af forreste roer (t uden styrmand).

Togris el. *Tueris*, ægypt. frugtbarheds-gudinæ, fremstillet som en flodest med hængende bryster.

tofaktorteorি, Spearmans teori om, at intelligensen indeholder dels en generel faktor (g-F), dels en række spec.-faktorer (s-F), som betinger begavelse i særlige retninger.

Toft, Alfred (1865-1930), da. organist og komponist. Har, foruden operaerne *Vi-*

Palmiro Togliatti. Hideki Tojo.

fandaka (1898) og *Anathema* (1928), skrevet sange, klaverstykker m. v.

toftegård, Jens (f. 1889), 1927 inspektør for tobaksbeskatningen; 1935 direktør i sparekassen Bikuben. Har bl. a. udg. *Vore Skatter* (1929).

toftlund, landsby NØ f. Løgumkloster; 1585 indb. (1945). Admin. centrum.

'toga' (lat.), overklædning i eet stik, af hvil uld (hos embedsmænd med purpurbremme) brugt af rom. borgere i oldtiden (se ill. Augustus).

Togliatti [to'ljatå], Palmirof. (1893), ital. kommunist. Jurist fra 1921 kommunist og knyttet til Komintern (dæknavn *Ercoli*). Deltog i sp. borgerkrig; 1944 til Ital. leder f. kommunistpartiet, juni 1945 justitsmin. under Parri, fortsatte under de Gasperi til 1947. Dannede s. m. Nennis socialister folkeretro for valg 18. 4. 1948, men skønt kommunisterne hævdede deres styrke, nædede de ikke at svække de Gasperi. Svært såret ved attentat jul. 1948. (Portræt).

Togo, 1884-1919 tysk koloni på Guineakysten; 1922 delt i to mandatområder, henh. tilsluttet Den Brit. Guldkystkoloni og Fransk V-Afrika.

T6g5 [to:g5], *Heihachird* (1847-1934), jap. admiral, markis. Øverstkommand. f. jap. flåde i russ.-jap. krig 1904-05, sejredde 27. 5. 1905 i Tsushima-strædet over russ. Østersøflåde.

Togo [to:go], *Shigenori* (f. 1882), jap. diplomat. Ambassadør i Tysk. 1937-38, i Sovj. 1938-40. Udenrigsmin. under Tojo 1941-42, efter under Suzuki apr.-aug. 1945. 1948 idømt 20 års fengsel for krigsforsbrydelser.

togstavsystem, gi., nu sjældent anv. sikkerhedssystem for enkeltsprede baner, hvorefter et tog for at kunne befare banen måtte være i besiddelsen af den til strækn. hørende togstav, som kun fandtes i eet eksemplar, og som bragtes tilbage til udgangsstationen af et modgående tog, evt. af et særlig bud.

'tohuva'bohu (hebr.ro/« wâbhdhu forvirring og tomhed), tomhed, øde (1. Mos. 1,2).

toi'let [to'a-] (af *toilette*), d. s. s. klosset, **toi'lette** [to:a-] (fr. *toile* læred), påklædning; dragt, selskabsdragt; tidl. også værelse, hvori man ordner sin påklædning.

toise [twaz], gi. fr. længdemål = 195 el. 2 m. i Schw. = 18 m.

Tojo [to:koj], Hideki (1884-1948), jap. politiker. Krigsmål. 1940-41; førstemin.

okt. 1941-jul 1944, angreb USA og Engl. dec. 1941, fra febr. 1944 tillige generalstabschef, afgik efter militæneredlag. Haengt som krigsforsbryder dec. 1948. (Portræt).

Tokaj [toukoj], by i NØ-Ung., ved Tisza; ca. 6000 indb. Berømt for sin vinavl.

tokamersystem, ordning, hvorefter folkerepræsentationen er delt i to kamre. Har sin hist. opr. i Engl. (Overhus og Underhus), men fik sin teoretiske begründelse af Montesquieu der i t s å en garanti imod, at flertallet i det ene kammer misbrugte sin magt. t blev herefter den alm.

ordning i de fleste demokratiske forstænger. I nutiden er t dog adsk. steder blevet afløst af etkammersystem. Hvor t findes, vil forskellen mel. de to kamre f. eks. kunne bestå i, at pladsene i det ene er arvelige, medens de i det andet besættes ved valg (Engl.), el. ved at valget til det ene kammer foregår for længere tid, ved indirekte valg og af ældre vælgere (Danmark).

tokayer [-'kaj'-], ungarsk vin fra Tokaj-districtet; fremstillet af overmodne druer.

Tokelau Øerne [tokæ'lau:u], tidl. *Union Øerne*, newzealandsk øgruppe i Stillahavet N f. Samoa. 10 km².

tokharisk [-'ka'-], et nu uddødt indoeur. sprog, der i 1. årtus. e. Kr. taltes i oaserne i det nord. Østturkestan.

toklildehypotesen, *teol.*, hypotese om synopsens tilblivelse.

tokimblaede (*Dicotyledones*), klasse af dækfrøde, hvis korn har to kimblade. Hos t bliver kimroden til en hovedrod, både rod og stængel har vækstlag og dermed tykkelsesvækst. Bladene oftest fjerhånd-, el. stjernestrenget og blomsten 4-el. (oftest) 5-tallig. Både vedplanter og urter.

Tokio, urigtig stavemåde for Tokyo.

tokkebød (gi. da. *thokki* (uværligt) sindelag), i gi. da. ret en bod, der erlagdes af den, som på visse mader havde vist ringeagt over for en anden person.

toklövet kaldes gavntræet el. brænde, der er kløvet en gang igennem.

tok'ø'er (*Lo'phoceros*), forholdsvis små næsehornsfugl m. ganske svagt udviklet horn. Afrika, Asien.

tokof'e'ro'l, E-vitamin, der er af bet. for svangerskab og for muskulernes stofskifte.

toksalbu'mi'ner (toksi- + lat. *albumen* æggehvide), forældet betegn. der omfatter mange forsk. stoffer; mange t kaldes netoksiner; deres proteinkarakter er meget tvivlsom.

'toksi', *toksiko* (gr. *toksikón* pilegift), gift.

toksikolo'gi (toksiko- + -logi), læjen om giftstoffers virkemåde, optagelses- og udskillesesforhold.

toksik'o'mi' (toksiko- + -æmi), tilstand, hvor der i blodet findes giftige substanser, ureami, cholæmi.

tok'si'ner (gr. *toksikán* som vedr. en bue, pilegift), meget giftige proteinstoffer, som dannes af visse bakterier, bl. a. difteri- og stivkrampbacillen, samt af giftslanger. Virker som antigen'; jfr. anatoksin og antitoksin.

toksisk (gr. *toksikán* som vedr. en bue, isæt pilegift), giftig; som vedrører toksin.

Tokugawa-tiden [tok(u)gawä], perioden 1603-1868 i Japans hist., da. Fejeras slægt Tokugawa var shoguner.

Tokushima [tok(u)j(i)mal], jap. by på ø. Shikoku. 120 000 indb. (1940).

Tokyo [to:kjо:], før 1869: *Edo* (*Yedo*), Japans hovedstad, på Midt-Honshus S-kyst ved T-bugten; 5 418 000 indb. (1948).

Tokyo. Det kejserlige museum.

Moderne industri- og handelsby. Mest entages træhuse. Univ. Store ødeleggelser ved jordskælvet 1923 og under 2. Verdenskrig, især fra maj 1945 (695 000 bygninger totalt ødelagd). Havneby: Yokohama. Grl. 1456; shogun-residens 1598-1868; kejser-residens fra 1868.

tola, ind. vægt = 180 eng. grains = 11,7 g.

Toland [toulsnd], John (1670-1722), eng. filosof og teolog. Leder af de eng. deister og «freethinkers» (fritenkere). Skrev *Christianity Not Mysterious* (1696).

Tolbuhin [tál'bu'in], Fjodor I. (i. 1895), sovj. marskal (1944). Ledede 1943 russ. offensiv over Taganrog, Melitopol, indtil Sevastopol maj 1944 og gik i sept. m. 3. ukrainske hærgruppe ind i Rumænien og Bulg., erobrede Budapest 13. febr. 1945 sammen m. Malinovskij og apr. s. å. Wien. Form. f. den allierede kontrollkommission i Rumænien 1945-47.

told, genstand, som danner lukke for et hul, f. eks. på tønde el. vandhane.

told, afgift til staten ved indførsel (sjældent udførsel) af varer over landegrænsen. Da t normalt overvæltes gnm. forhøjelse af vareprisen, har den karakter af

forbrugsafgift. - **t**-tariffen er en fortegnelse over de enkelte varers toldsatser, indrettet enten som alm. enkelttarif med en toldsats for hver position (vare-nr.) el. som dobbelttarif med (lavere) konventionstalsatser for særl. begunst. lande, **t** kan pålægges som en fast *vagttold* (specifik til) el. som *værditold* i % af varens importværdi. Damm, anv. overvej, vagttold, selv om værditold pålagdes i udvidet omfang 1908 og 1924. Formålet med **t** kan være fiskalt: at skaffe staten indtægt (eks. da. **t** på kaffe), el. protektionistisk: at beskytte en indeni. produktion mod udenl. konkurrence (eks. da. **t** på bomuldsvarer). - I merkantilismens tid var **t** stærkt anv., men fra omkr. 1800 (i Damm. 1797) fandt store nedsettelsessted, særl. i Engl., kulminerende med de liberalistiske handelstraktater efter 1860. Fra slutn. af 19. árh. har toldsatserne påny været stærkt stig.; den protektionistiske politik lægger dog nu mere vægt på kvantitative reguleringer af importens omfang. I Damm. bygger **t** på t-loven af 1908 med vigt. ændringer 1924, 1932 og 1940. For 2. Verdenskrig indbragte **t** i Damm. árl. godt 100 mill. kr., 1946-47 140 mill. kr.

toldbod, det sted, hvor fremmede varer toldberigtiges og toldafgifterne erlägges.

Toldforening, Den Tyske, toldmessig sammenslutn. 1834 ml. Bayern-Württemberg (i toldunion fra 1828) og Preussen (der fra 1818 stræbte mod toldenheden inden for sit eget område og toldunion m. nærmeste småstater). Omfattede esth. det meste af Tyske Forbund undt. Østrig; Hannover tiltrådt 1854. T. bidrog i høj grad til Tysklands økon. udvikl., oprettedes efter 1866 m. særl. toldparlament; tabte selvstændig betydning v. oprettelsen af Det Ty. Rige 1871.

toldgodtgørelse, hel el. delvis tilbagebetaling af erlagt indførselstold f. en genudført vare el. f. råmateriale der tilf. el. af indenlandsk produktionsafgift, **t** ydes for at støtte eksportens konkurrenceedygtighed i udlandet.

toldkla're'ring, går ud på at udfylde og aflevere de nødv. papirer samt betale afgifterne ved varers ind- og udførsel el. skibes ankomst el. afgang.

Toldmuseet, museum til belysn. af da. toldvesens historie, gr. 1912; findes i toldbygn. i Amaliegade i Kbh.

Toldrådet, oprettet 1908, rådgivende organ for toldlovsgivn. og -admin.

toldsvæsenet, mærke anbragt af toldvesenet, betegner en genstand som ufortoldt.

Toldstrup, opr. dæknavn for A. I. Jensen (f. 1915) (navnet beholdt efter 1945), da. frihedskæmper, sekondløjtn., toldassistent i Skive. Fra forår 1944 nedkastningschef i Jylland, ledede modtagelse og fordeling af illegale våben, sabotage, transport til Göteborg. Regionsleder i Jylland 1944. Efter befrielsen fabrikant i Århus. Udg. 1947 *Uden Kamp - Ingen Sejr* m. redegørelse for modstands. ml. de civile modstandsfolk og militæret.

toldsvig, 1) smugleri; 2) svigagtig overtrædelse af afgiftslove.

toldunion, sammenslutning af il. stater til et toldområde med fælles toldgrænse udad, f. eks. Den Tyske Toldforening (fra 1834) og t. ml. Belgien, Holl. og Luxembourg (Belux, fra 1948).

toldværdi, den vareværdi, som legges til grund ved fortolding.

toldvæsenet, myndighed, der administrerer opkrævning af told og indeni, forbrugsafgifter; sorterer i Damm. under Dept. for Told- og Forbrugsafg., der hører under Finansmin. t-s øverste chef er generaldir. f. skattevæsenet.

Toledo [tolæQo], by i Centralspanien, ved Tajo, 70 km SV f. Madrid; 35 000 indb. (1940). Mange hist. monumentbygninger, bl. a. domkirken med sp. kongegrave; desuden slotet Alcázar, opr. opført af maurerne. - *Historie*. T. havde bet. metaludvinding i karthagisk tid, blev efter rom. erobring 192 f. Kr. fremtrædende by; hovedstad i Vestgotiske Rige efter 567, var som ørkebispeæde centrum for sp. kirke. Blomstrede under maurerne, der skabte stort ry om T-s jernpro-

Toledo. Bro over Tajo.

duker (våben); efter erobring 1085 hovedstad for kongerne af Castilien. Støttede comuneros-opstanden 1520-21, midste stillingen som hovedstad. - T-s Alcázar beflejedes juli-sept. 1936 af republ. styrker, men den lille besætning blev til sidst undsat af Franco-s. tyrker.

Toledo [ta'lido], by i Ohio, USA, ved Erie Søens vestende; 278 000 indb. (1945). Jernindustri, glasværker.

Toledo [tolæD], Juan Bautista de (d. 1567), sp. arkitekt, udd. i Rom, anlagde en gade i Napoli, 1559 hjemme. Hovedværk: *Escorial*, fuldført af andre efter hans tegninger.

tolgeomiproblemet, problem vedr. to punktformede legemers bevægelse i rummet under indflydelse af den gensidige tyngdetiltrækning, **t** behandles i den celeste mekanik.

Tolen ['to:lsl], holl. ø bl. Zeelandske Øer; 119 km²; 13 000 indb.

tolerance [-rar,s3], 1) tålsomhed overfor anderledes tankende; 2) tekn., det spillerum, der tillades fra en givet normal i vægt el. dimension, uden at genstanden bliver uantagelig; 3) formonten den lovlige afgivelse fra den forekskrevne finhed og vægt, for mål og vægt den tilladte fejl ved male- og vejeredskaber.

toleranceakten, eng. lov af 1689 (Vilhelm af Oranien), hvorefter de fra statskirken afvigende protestantiske retninger (dissenters) fik religionsfrihed.

tolerancen (fr. *tolerant* tale), tålsom, fordragelig, overberende; tol'e're, finde sig i, bære over med.

Tol'ima (*Nevado del T.*), virksom vulkan (5584 m) i Centralcordilleren i Colombia.

tolknings, (sv.), skiløjt efter hest, anv. v. kavallerieregimenter i No., Sv. og Fini., idet hver rytter har 2 mand til at tolke efter sig. Der tolkes nu om dage også efter panserkørojor og motorcykler.

Toll, Johan Christoffer (1743-1817), sv. politiker. Deltog i Gustav 3.s statskup 1772 (rejste oprør i Kristianstad), ledende rådgiver m. h. t. aggressionsplaner mod Dansk.-Norge og mod Rusland i 1780erne; i unáde, da krigen 1788 (trods T-s råd) viste sig utilstrækkelig forberedt politisk og militært.

Toller, Ernst (1893-1939), ty. forfatter. Blev dømt til langvarigt fængsel for deltagelse i den bayriske rådsrepubliks styre 1919. Skrev sine første værker i fångslet, *Massa Mensch* (1921, ekspressionist, drama). I 20rne deltes desilusionerne. *Hoppia, wir leben!* (1926, opp. i Kbh. 1927). Emigrerede 1933. Udg. den betydelige selvbiogr. *Eine Jugend in Deutschland* (1933) og var i ord og handling utrættelig som idealistisk kommunist, indtil han i forvirrelse over udviklingen begik selvmord i New York. De sidste dram. værker foreligger kun på eng. *Pastor Hall* (1939).

Toln Bakker, 84 m h. bakkeplate VNF f. Frederikshavn.

Tolnæs, Gunnar (1879-1940), no. skuespiller. Deb. 1906. 1908-16 på Nationaltheatret i Oslo. Siden gæstespil og film (siden 1913).

Tolstoj [tal'stoj], Aleksej K. (1817-75), russ. lyriker, dramatiker og romanforfatter. Hans skuespil og romaner behandler især hist. motiver.

Tolstoj [tal'stoj], Aleksej N. (1882-1945), sovjetturs. forf.; emigrede efter revolutionen 1917, men vendte tilbage 1922, blev bl. a. kendt for sine fantastiske romancer, bl. a. *Aleita* (1923; da. 1946); fik tildelt Stalin-prisen for sine romantrilogier *Lidelsernes Vej* (1919-43) og

Peter den Store (1930-34, da. 1935-36), samt for det hist. skuespil *Ivan den Grusomme* (1943).

Tolstoi [tal'stoj], Lev Nikolajevitj (1828-1910), russ. forf. Ejer af godset Jasnaja Poljana. Debuterede i 1850erne med den stærkt selvbiogr. *Barndom, Drengår, Ungdom* (1852-54, da. 1885-86) og krigsskildringerne *Sevastopol* (da. 1890). Fortalte sin succes med den store novelle *Kosakkerne* (1861, da. 1890) og skrev i 1860erne og 1870erne - efter at være blevet gift - sine to store hovedværker, romanerne *Krig og Fred* (1864-69, da. 1895-96) og *Anna Karenina* (1873-76, da. 1889). Fra en senere tid stammer de berømte romaner *Kreutzer-Sonaten* (1887, da. 1891) og *O/wta/ictee* (1898, da. 1911). Skrev også nogle skuespil, bl. a. det posthumt udg. *Det Levende Lig*. T-s særøgne filosofi, bygget på en stærkt rationalistisk bibelfortolkning, bragte ham i konflikt med hans hustru og tvang den 82-årige olding til at flygte fra hjemmet (godset Jasnaja Poljana). Han pådrog sig derved en sygdom, der førte til døden. (Portræt sp. 4610).

tol'te'ker, forhist. kulturfolk i Mexicos højland, ca. år 500-1125; forløbere for aztekene, hvis kultur modtog impuls fra t. Mægtige ruiner: Teotihuacán, Cholula, Tula.

tol'ubalsam (etter havnebyen Santiago de Tolu i Colombia), aromatisk balsam, tidl. anv. i medicinen.

tolu'i'din, aminotoluol, der eksisterer 3 isomere. Ortho- og meta-t er vædske, para-t er fast. Anv. alle i den kern. industri, især farveindustrien.

tolu'o'l (etter *tolubalsam*, hvorfor det kan isoleres), *C₆H₅CH₂*, methylbenzol, farvelos vædske, kp. 110°. Fås ved destillation af stenkulstjæren. Anv. som oplosningsmiddel og har stor betydning som udgangsmateriale ved fremstilling af tjærefarvestoffer, sakkarin, trotyl og i den syntetiske organiske kemi i det hele taget.

tolvingertarm (*duodenum*), del af tyndtarmen.

tolvmundsforeninger (den ældste t, gr. 1890, havde opr. 12 medl.), sammenlæsninger af ejere og brugere af større landejendomme til varetagelse af faglige og økon. interesser. Der er (1949) 70 lokale t med i alt 1450 medlemmer, der er samlet i en landsforening: Centralforeningen af »T« og Større Landbrugere i Danmark.

tolvtalsystemet, mat., system af måleenheder, hvor hver enhed er indeholdt 12 gange i den nærmest større enhed. Eks. stk., dusin, gros.

Tolvayers Love, De, i Rom ca. 450 f. Kr. nedskrevne love, som danner grundlaget for hele den senere retsudvikling i Rom. Den fuldstændige tekst kendes ikke, men genn. citater i litt. har store dele kunnest rekonstrueres.

Tolværne, da. navn på De Dodekanesiske Øer.

To Löver, sønderjysk forening i Studenterforeningen, stiftet 1888; oplysningsarbejde om Sønderjylland, støtte til da. arbejde N og S f. grænsen.

Tom, dæknavn for Josef Søndergaard.

Tom, 850 km 1. flod i det sydl. Midtsibirien, gnm. Kuzbass via Tomsk, til Ob.

'to'm (gr. *tomos* skærnde), person el. instrument, som skærer.

tom, fork. f. lat. *tomus*, bind (af et værk).

tomahawk [tamaháik], jagt- og krigsvåben hos indianere i N-Amer. prærie og østl. skydeland; opr. kølle med sten- el. træhoved, efter at indianerne var kom-

Irokesisk tomahawk med stenblad.
(Nat.mus.).

met i berøring med europæerne forsynet med økseformet hoved af jern el. messing.

Tomasek [tomajæk], Jan Vaclav (1774-1850), czech. komponist, organist og pædagog i Praha. Skrev operaer, kammermusik, 7 klaversonater, symfonier i Es, klaverkoncert m. v.

Tomaszów Mazowiecki [to'majuf ma'zo:vjætski], po. by SV f. Warszawa; 30 000 indb. (1946). Tekstilindustri.

tom'at (fra mexikansk 'gnm. sp. *tomate*) (*Lycopersicum*), slægt af natskyggefamil. Urter med smidte blade, gullige blomster og røde (sjældent gule) bær, S-Amer. *L. esculenta* dyrkes i haver, men giver større udbytte og længere salgsseason ved drivning i hus. Vitaminrigt.

tomat-fløjlsplet (*Cladosporium fulvum*), svampesygdom, der viser sig ved pleťvis misfærvning, senere krølning og total visnen af de angrebne tomatblade.

tomatkraft, koldbran (*Didymella lycopersici*), plantesygdom som viser sig ved afslange, indskrumpne, brune el. sorte skjolder på tomatstænger.

'tombak (malajisk *témbaga* kobber), kobberlegering; messing med højt kobberindhold.

'tom'bola (ital. *tombolare* tumle rundt), lotteri osv., hvor gevinsten trækkes i et lykkehjul.

Tombouctou [tobuk'tu], by i Fr. V-Afr. nær Nigers nordl. bue; karavane- og vejeknudepunkt; 6900 indb. (1946).

'tome (eng. fr. af lat. *tonus*), bind (af større værk).

tomgang, en arbejdsmaskines udførelse af sin normale bevægelse uden egl. arbejdsydelse.

to mi (gr. *tome* skæren), snit, skæren.

Tommaseo [-'zæo], Niccolò (1802-74), ital. forfatter og filolog. Hovedverker: *Dizionario della lingua italiana* (1856) og *Dizionario dei sinonimi della lingua italiana* (1830). Skrev desuden en roman, der i dristighed og ærlighed var forud for sin tid *Bellezza e Civilta* (1857).

tomme (tegn: ":"), gi. da. og no. mål = 2,62 cm.

Tommerup, da. stationsby (Fynske Tørvbane og T-Assens); 1157 indb. (1946). Tekstilindustri. T Kirkeby (Gammel-T) med Knarreborg Stationsby, 3 km S f. T Stationsby, 835 indb.

tommeskruer, torturinstrument, i sin simpleste form to træstykker, der med en skrue klemmes sammen om tommelfingrene.

Tommy ['tāmi] (eng. egl: Tommy Atkins), den faste betegnelse for en eng. menig soldat.

tomogra'fi (gr. *tomes* snit + -gra/i), med. undersøgelsesmetode, der tillader optagelse af røntgenbilleder af forsk. lag i det menneskelige legeme (snitoptagelse). Ved at lade røntgenstrålen bevæge sig under eksponeringen i en bue over objektet, såfødes at buens akse svarer til det lag, man ønsker at fotografere, bliver billede heraf skarpt, medens alle lag over og under udvikes. Herved kan hulrumsdannelse i lungen ved tuberkulose el. i knogler ved betændelse erkendes.

Tom-Petersen, Peter (1861-1926), da. maler. Raderinger med maleriske gamle gadepartier og hist. bygninger fra Kbh. og købstæderne.

Tomsk, by i RSFSR, Sovj. i V-Sibirien NØ f. Novosibirsk; 141 000 indb. Ved sidebane fra den transsib. bane. Høj-Skoler, bl. a. univ. Industri. Gr. 1604.

Tomskij, Mihail P. (egl. Jefremov) (1880-1936), sovj. politiker. Fra 1904 bolsjevik, med i revolutionen 1905 (Riga), deporteret indtil 1917. Organiserede sovj. fagforeninger. Fra 1928 højreoppositionel, fjernet fra sin stilling som præsident f. Sovj.s fagforeninger. Anklaget for foræderi; selvmod.

'Tomtabacken, Smålands højeste punkt (377 m).

tomte el. *tomtegubbe*, sv. navne på nissen.

ton, 1) vægt. I metersystemet (fork: t) = 1000 kg. I Engl. oftest = 2240 pounds (long ton) = 1016 kg. I USA oftest = 2000 pounds (short ton; fork: sh. tn.) = 907,18 kg; 2) mål og vægt for skibe (tonnage).

ton'na'l, vedr. tonalitet; eks: t treklang, hovedtreklang.

tonali'te t, i musikken den indre overensstemmelse el. sammenhæng i et musikstykke, som er en følge af de i vort tonesystem herskende diatoniske skalaer, 'tono' [ton-] (ital. af lat. *rotundus* rund), rundt afskæret maleri el. relief.

Tone [to:n], *Franchot* (f. 1905), armer filmskuespiller. Filmdebut 1933, anv. i helte- og lysstipselsker-faget f. eks. i »En Farlig Kvind« (1935), »England's Sonner« (1935), undertiden i det patologisk betonede karakterfag »Vidner Søges« (1944).

tone (gr. *tonos* spænding), lyd med en konstant frekvens. Tonens højde er proportional med frekvensen.

ton(e)art. I ældre tid forstod man ved t ganske bestemte tonerækker, uanset hvor disse havde deres udgangspunkt. Man havde fra oldtiden og helt op i 16. årh. (og endnu i den kat. liturgiske musik) de såkaldte kirker. Hertil føjedes i middelalderen de to, der stammedes fra profanmusikken, nemlig den ioniske t, som udgår fra tonen c, og den aoliske t, som udgår fra tonen a. Disse to er identiske med der- og mol-skalaen, og i den alm. musikterminologi regner man nu kun med dem. I vort tid har et stykket i t derfor navn efter grundtonen i den tonerække (dur el. mol), som stykket er skrevet i: c-dur (C), c-mol (c), cis-dur (Cis), cis-mol (cis) osv.

tonebad, fot, en opløsning, hvori positivets svulst erstattes m. andre stoffer, hvorpå billedet tones (farves).

tonefilm, film forsynet med lydgengivelse af de til billede svarende lyde. Lyden optages af en mikrofon, og de tilsvarende vekselsstrømme forstærkes således, at de kan kontrollere det lys, der fra en lampe sendes ned på filmen gnm. en smal spalte. Herved opnås en sværtning af filmen, der varierer med lydstyrken. Ved genoptagelsen føres filmen forbi en belyst spalte, og lyset går gnm. filmen til en fotocelle, der omsætter lysvariationerne til strømvariationer. Disse forstærkes og føres til højtalere, der er anbragt bag lærredet. Ved stereofoni t bevnytes to mikrofoner ved optagelsen, og hver af disse giver et lydspor på filmen. Ved gengivelsen udsendes lyden fra hvert lydspor over en særlig højtalere. - De første tone-sfillemille film udsendt 1927 og 29 af Warner Bros. (Hll. se filmsoptagelse).

tonefjedre, spiralfjedre af stål, der erstatter klokken i slagure.

to negistsystemet, radio telegrafsystem med hurtig efter hinanden følgende gnisser, der ved modtagning giver en tone.

tonehjule, opfundet af P. La Cour, er et tandhjul, som holdes i rotation med konstant hastighed ved at dets tænder passerer forbi en elektromagnet, hvori strømmen sluttet af en svigende stummegaffel.

Tonekunstner Forening, Dansk, stiftet 1903 til at varetage da. musiklivs alm., ideelle og praktiske interesser.

tonelada [-'lada], 1) gi. sp. handelsvægt = 920,2 kg; 2) gi. portug. t = 793,2 kg, t métrica = 1000 kg.

tonemaleri, en mus. fremstilling af et ikke mus. stof, enten sterkt handlingsbevæget (tordenevjet i Beethoven's »Pastorale-Symfoni«) el. blot karakteriserende.

tonepsykologi, læren om toneoplevelser og deres fysiol. og psyk. betingelser.

tonesystem, det system af toner, der ligger til grund for musikken i en nærmere bestemt kulturfreds. Det eur. t bygger på de simple forhold mellem de enkelte toners svingsningstal, således oktav = 1:2, kvint = 2:3 osv. Igennem tiderne har det udskrystalliseret sig i den tonerække, vi nu har, og som nemmest kan angives at være oktavens 12 deltoner (jfr. temperatur).

Tonga ['tāja, 'tārgg] el. *Friendly Islands* (Venskabsøerne), Kongelige og brit. protektorat i Stillehavet ved randen af den austr. fastlandsskrænt, bestående af 32 større og 150 mindre øer. 997 km², 43 000 indb. (1946), deraf 300 eur. De

infodøde polynesiere dyrker kokos, bananer, sukker m. m. Regerende dronning: Salote Tupou (siden 1918).

Tonga-graven, ca. 8200 m dyb grav i Stillehavet ved Tonga Øerne.

Tongaland ['tā'/galānd], nordligste del af Natal (S-Afrika).

Tong-king, anden stavemåde for Tongking.

-to'n'i' (gr. *tonos* spænden), spænding, tone.

tonic water ['tānik 'wā:t3] (eng: styrkende vand), mineralvand med tilsætning af kinin.

to'n'i ka (gr. *tonikas*, strammende, styrkende), sing. *tonikum*, (oft opreklarede) jernmidststurer, tit med tilsætning af stimulerende stoffer, vitaminer o. l.

'to'nika (ital. af gr. *tonikas*, strammende (om instrumentfremgangen), grundtone, den første tone (primeñ) i en toneart; t-akkord,akkord på første tone.

'to'nika-do, et system, der navnlig i beg. af 1930erne efter den ty. musiker Fritz Jodes (f. 1887) anvindinger anvendtes i musikopdragelsen til træning af den bevidste høren. Det benyttedes stadig i forsk. modificerede former.

'to'nisk (gr./onoj spending), strammende; styrkende; *mus.*, som vedrører hovedtonearten el. grundtonen; *med.*, t krampe, d. s. s. spasme.

tonisk treklang, *mus.*, treklang på tonika.

tonkabønner (af *Tonking*-tobak, frøene af forsk. syd-amer. arter af ærteblomstred. Bønnerne bliver lagt i rom og derefter torret, der er martsore, rynkede, har en sterk duft og bitter smag. Indeholder 25 % olie og 1,3% kumarin. Anv. til parfumering af piberør, stokke, tobak og i selve parfumeindustrien.

tonkilometer, jernbanestatistik enhed; en ton befodret over 1 km.

'Tonking, fr. *Tonkin* [ta'kæ], 1884-1946 fr. protektorat, derefter del af Viet-Nam i Indokina, omkr. nedre Songkoi; 116 000 km²; 9 920 000 indb. (1942). Største byer: Hanoi (hovedstad i Viet-Nam) og Haiphong (havneby).

tonnage [-'na:lə] (fr. af ton), mål for skibs størrelse angivet i vægt el. rummål. Vægten gives i eng. tons (2240 lbs. = 1016 kg) el. i metertons. Deplacement-tonnagen er skibets samlede vægt (skib vand, skibet fortrænger, bruges især på krigsskibe). Dødvægttonnagen (DWT) er vægten (i eng. tons el. metertons) af den ladning, skibet kan bære, når det er lastet ned til dybste vandlinie. Registrertonnage, alm. for handelsskibe, er rummål. I reg. tons — 100 eng. tons (2240 lbs. = 1016 kg) el. i metertons. Deplacement-tonnagen er skibets samlede rumindhold, net toregister-tonnagen (NRT) angiver størrelsen af de rum, som kan bestaves med last el. optages af passagerer.

tonnage-aftalen, eng.-amer. koordinationsaf sørtransportmidler efter USAs indtræden i 2. Verdenskrig dec. 1941. Der oprettedes en »War Shipping Administration«, der skulle anv. og fordele de 2 staters skibstonnagen rationært, Aug. 1944 udvides til et række allierede stater under United Maritime Administration (UMA), som efter krigens afslutning tilslutn. bl. a. fra Danm. og Sv.; omfatte de 18 nationer (Brit. Imperium, USA, Frankr., Holl., Norge, Polen, Jugoslav., Grækenl., Belg., Brasil., Chile). Afvikledes 1946.

tonnage-pool [-pu:l], rederisammenslutning til fordeling af tonnage med henblik på den mest effektive udnyttelse heraf.

tonnageåbninger og tonnageluger (eng. *tonnage opening*), sør., åbninger af visse minimumsdimensioner i skibssiden, i for- og agterskod el. som en mindre luge i et let shelterdæk, som i h. t. løven om skibsmåling ikke skal medregnes i BRT og NRT; medmindre de er forsynet med permanente lukkemidler. Bestemmelsen har medført fremkomsten af desåd. shade- og shelterdækskibe.

tonneau [to'no], fr. ord for **ton**.

ton(o)- (gr. *tonos* spænding, tone), spændings-, tone-.

tono'me'ter (*tono-* + *-meter*), instrument til mæling af objets indre tryk.

ton'silla (lat.), *anal.*, mandel.

ton'sil'lektoni (*tonsilla* -i- *-ektomi*), fjernelse af mandelen.

tonsil'litis a'cuta (*tonsilla* — *-His* + lat. *acuta* akut), halsbetændelse.

tonsilloto'mi (*tonsilla* ~ *-tomi*), bortsæring af en del af mandelen.

ton'su'r (lat.), afragning af en del af hovedhåret, i den kat. og ortodokse kirke tegn på gejstlighed, t sker ved ordinatioen, i de ortodokse kirker på forhovedet, i den kat. på issen (kronragning).

tontryk, trykning af en svag farvetone under tekst el. ill., ofte kunstnerisk virkningsfuld.

tonus (gr. *tonos* spænding), *fysiol.*, betegn, for vedvarende irritationstilstand i en nerve el. for en uviklærlig, reflektorisk spændingstilstand i en muskel.

tonætsning, i kemigrafen de sidste ætseprocesser, der ved fl. af dækninger afstemmer autotypiens toner, så klicheetrykket kommer originalen så nær som muligt.

Toorop [to:rop], Jan (1858-1928), holl. maler, f. på Java. Arbejdede med stærkt stiliserede linie virkninger og betjente sig af et mystisk-symbolisk billedspråg. *Vægmalerier* i Nye Børs i Amsterdam.

Toowoomba [tu:wu:mb3], by i Queensland, Australien; 33 000 indb. (1947). Frugtbar egn.

top, bot., klaselignende, sammensat blomsterstand, f. eks. syren, hestekastanie.

top'a's (gr. *topazos*, *AI'OH.F₂SiO₄*, rombisk, farveløst el. gult, gennemsigtigt mineral med hårdhed 8. Ådelsten, der forekommer på pegmatitgange i flodsand. Vigtige findsteder Ural, Ceylon og Brasilien. (III. se farvetavlen Mineraler og Ådelsten).

toppe [to:p] (ny-ind.), d. s. s. (sanskrit) stupa.

Topeka [ts'phka], hovedstad i Kansas, USA, ved Kansas River; 68 000 indb. (1940). Universitet. Trafikcentrum, slakterier, møllerier.

Topelius [-pe:lius], Zacharias, d. æ. (1781-1831), fi. folkesindesamler og læge; samlede og udg. en række fi. trylle-sange (1822-31), som er forbillede for Lonnrot's *Kalevala* (1835).

Topelius, Zacharias (1818-98), sv.-fi. forfatter og historiker. Prof. v. Helsingfors univ. 1854-78. Deltog som digter og journalist i tidens debat, repr. en romantisk-patriotisk idealisme. Af T-s aldistige produktion blev den fortællende del yndet folkefænsning, især den hist. roman *Fæltskdrns berettelser* 1-5 (1853-67, da. 1882) og hans mange børnebøger. (Portræt).

topgræsser, gruppe af græsslägter, hvis småaars er stilkede med forgenreninger, så der fremkommer en topformet blomsterstand, f. eks. havre.

tophejre (*Ar'deola rallo'ides*), lavbenet hejre m., prydjer. GI. verdens troper, navnlig Østens rismarker.

'tophi [-fi] (lat.; tuftsen), *med.*, knuder, som optræder i huden el. under denne hos patienter, som lider af øgte gigt.

tophue, spids, især strikket hue, ofte med kvast i toppen. Tidl. brugt af bønder, nu mest af børn og unge.

tophugning, *skovbrug*, afhugning af kronen på et stående træ umiddelbart for feldningen for at undgå større beskadigelse i unge planter el. lign. ved træets feldning af, for at undgå, at træets værdifulde stamme slás i stykker ved faldet.

top'pik (gr. *tápo* punkter), lærer om disposition for fremstilling af en tankegang. Oprindelig titel på et af Aristoteles logiske skrifter.

Topinard [top'i:na:r], Paul (1830-1911), fr. antropolog. En af grundlæggerne af den moderne racelære. Hovedværk: *Elements d'Anthropologie générale* (1884).

toplagsfyldning, i vejbygning behand-

Lev Tolstoy.

Zacharias Topelius.

Vilh. Topsøe.

Peter Tordenskiold.

ling af overfladen af en macadambelægning med asfalt- el. tjæreemulsion.

toplansvinkel, mat., d. s. s. rumvinkel. **toplanterne**, løvpligtig, klar lanterne, føres af dampskibe i forb. med siderlanternerne.

toplærke (*Gale'rita cri'stata*), lærke, m. fjertop på hovedet. Egl. ørken- og steppe-

fugl, 1 de sidste menneskealdre indvandret til N-Eur. I Danm. ikke sjælden ved landeveje, ofte i byernes udkanter. Standfugl.

topmejse (*Parus cri'status*), gråbrun, hvide kinder, sort strubplet, sort fjertop. Nåleskovsfugl. I Danm. indvandret med næletræsplantningerne i Jylland. Standfugl.

'topo- (gr. *topos* sted), steds-
topo'gra'f (*topo-* + *-graf*), 1) tjenestemand v. Geod. Institut beskæftiget med topogr. opmåling og korttegning; 2) forf. af en litt. egn. stedsbeschreibung.

topo'gra'fi (*topo-* — *-graf*), stedsbeskrivelse, detailleret beskrivelse af et land el. en egn: jordoverfladens form og be-skaffenhed, soer, vandløb, veje, jernbaner, bebyggelse, opdyrkning osv. Danmarks klassiske topografiske værk er Trap »Kongeriget Danmark«.

topo'pol kaldes en elektr. maskine, når den har en nord- og en sydpol.

topolo'gi (*topo-* + *-logi*), et afsnit af geometrien, hvor man undersøger kurvers og fladers sammenhængsforhold, især de egenskaber, der bevares ved sammen-trækning, strækning el. lign. vidtgående forandringer af disse figurer.

topo'lo'gisk *psykolo'gi*!, gren af gestaltpsyk., karakteriseret ved forsøg på at beskrive adfærd v. hj. af begreber fra den psyk. feltteori.

toponoma'stik (*topo-* + gr. *onoma* navn), studiet af stednavnenes opr., stavemåde og udtale.

topperlehøns (*Guttera*), hønsefugle, har nogen hals og hoved, på hovedet fjertop. Trop. Afrika.

topssejring, d. s. s. tyngdesejring.

topsejl, 1) mindre, trekantet sejl, der føres over et gaffelsejl; 2) råsejl i mindre, skonnertriggede skibe. (IU.se tavlen Sejlskibstyper).

topskud, det hvært år nydannede skud, der fortsætter stammiens (grenens) langdevækst. Man taler især om t hos næletræer.

topsnegle (*Trochus*), tykskallede for-gellesnegle, kegleformet skal. Nogle en-kelte arter på lavt vand v. da. kyster.

topspiring, 1) en misdannelse hos græsser, som består i, at småaksenes stængel vokser ud til et lille bladskud, der kan løsrides og virke som yngleknop; 2) hos korin det fænomen, at kernen spirer i akslet; optræder i fugtige somre.

topstævning (gida, stafn stamme), *skov-brug*, afhugning af kronen på et træ, således at der skyder nye grene frem fra sårfladerne; tidl. meget brugt ved popler for at få materiale til risgærder.

Topsøe, Vilhelm (1840-81), da. forfatter. Embedsmannsson fra provinsen, cand.

jur. 1865, fra 1872 red. af »Dagbladet«; repr. reformvenlig konservativske (*Polit. Portrætsstudier*, 1878). T-s skønligt, for-skab forbereder Herman Bang; blivende værdi har romanerne *Jason med det Gyldne Skind* (1875) og *Nutidsbilleder* (1878) samt novellesaml. *Fra Studie-bogen* (1879). Sikre provinskildr. og fin fjerntok psyk.; stilten lidet original. (Pörtr.)

Topsøe, Vilhelm (f. 1883), da. embedsmand. Kontorchef i Indenrigsm. 1925-28, fra 1928 amtmand (Sørø amt).

Topsøe-Jensen, Helge (f. 1896), da. litteraturhistoriker og biblioteksmand. Ydet ypperlige bidrag til Ohlekschläger-forskningen, skrevet 2 grundlæggende bøger om ff. C. Andersen som *Selvbiograf* (den ene disp. 1940); hovedudg. af fl. Andersen-brevsamlinger.

Topsøe-Jensen, Theodor (1867-1941), da. soofficer. Kontreadmiral 1926, chef for flådestationen 1927-29, afsked 1929. Udg. række skr. om da. marines personalhistorie.

Topsøe-Jensen, Vilhelm (f. 1874), da. dommer. 1918-25 rigsadvokat. 1925-44 højesterettsdommer, 1925-37 formand for Den Faste Voldgiftsret.

T-optik, d. s. s. refleksionsfri optik.

topforhed, *skovbrug*, det forhold, at den øverste del af træets krone går ud, mens de lavere grene holder sig i live; t kan skyldes afdældighed, stærk tørke, svampe-el. insektsangreb, fritstilling o. a.

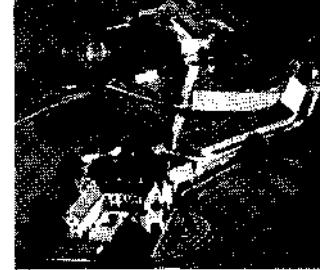
topventiler, ventilér, anbragt i top stykket på en motorcykler.

topvinkler, to vinkler, hvis begge falder i hinandens forlængelser.

toque [tak] (fr., germ. lâneord, jfr. ty. *tuch* tørklæde), stiv baret, ofte med fjer. Eur. mode ca. 1600. Hørte til den lutherske præstedragt ca. 1730-1800. t har senere været moderne blandt damer.

Tora (hebr. lov), jød. navn for Mose-bøgerne.

Torbenfeld', hovedgård SV f. Holbæk; først nævnt 1377, 1668 købt af Fr. 3 og

Torbenfeld. Luftfotografi af hovedgården med avlsbygninger.

omdøbt til Frydendal; fra 1671 etter i privat eje, fik 1907 sit opr. navn. Hovedbygningen fra 1577, ombygget 1750 og 1767, fredet i kl. A.

tor'bister (oldnord. *torb* skarn + *bisse*) (*Lamelli'cornia*), gruppe af biller, oftest ret store m. kam-el. vifteformet følehornsspids. Hertil eghjort, boghjort, blåhjort, valsehjort, endv. gødningsbillær, skarnbasser, pildebiller, oldenborrer, guldbasser, herkulesbiller og næsborrbillær.

tord'alk [tord'-] (oldnord. *tore*) skarn, d. s. s. alk.

torden (af Thor), lyd, der ledsager lynets dannelse, t-s rullen hidrører dels fra, at lynet er så langt, at lyden er længere

undervejs fra de fjernere dele end fra de nærmere, dels fra, at lyden undervejs kan blive tilbagekastet og afbøjet i den urolige luft.

tordenguder kendes fra talr. antikke kulturer, oftest identisk med krissguder, t. er dog aldrig hovedguddomme.

Tordenskiold, Peter (1690-1720), da-
no. sohn F. Peter Jansen Wessel, son af kaptmænd i Trondhjem; stak til sør 1704, i oversøisk fart 1706-10, derpå i orlogstjeneste. Opnæde ved glimrende indsats springavancement; 1712 chef for fregatten »Lövendals Galej«, 1716 adlet m. navnet T; ødelagde 1716 Karl 12.s transportflåde i Dynekilen. Angreb Göteborg 1717, slægt ved Stromstad s. å.; indtog 1719 Marstrand med fæstningen Karlsten, herefter viceadmiral. 12. 11. 1720 dræbt i duel ved Gleidingen nær Hildesheim af livlansk oberst A. J. Staël v. Holstein. (Portret sp. 4611.)

tordenskræppe, bot., d. s. s. hestehov.
tordensten, sten, der if. folketroen be-
skytter mod lynnedslag; kan være flint-
øks, vettelys, forstenede spidsvino. 1.
tordenvejre forekommer 1) i roligt, varmt
vejr med fugtig luft, der giver kraftig
cumulus-dannelse, 2) ved indbrud af
kolig luft over i forvejen varmt og fugtig
vejr. t. er betinget af hurtigt stigende,
fugtige luftmasser, der vil give kraftig
fortængning af vanddamppe til cumulus-
skyer med regn. Antagelig er det regn-
dråberne i forb. med den hastigt stigende
luftstrøm (indtil 8 m pr. sek.), der frem-
bringer elektr., bl. a. ved gnidning. Tordenskyrs højde er i Danm. i alm. 1-2
km. Et lynnedslag er altså af denne
længde, mens lyn ml. to skyer kan være
bet. længere. I troperne kan elektr. fe-
nomenet forekomme ved helt klar himmel.

tordenøgle, da. navn for Brontosaurus.
To'rdrup, S. A. (f. 1895), da. skolemand
og psykolog. Skolepsykolog i Gentofte
1942. *Børnepsykologi* (1937).

'tore el. *torus* (lat.), mat., d. s. s. kuglering.
torea'dor (sp. *toro* tyr), tyrefægter til hest.
Torelli, Otto (1828-1900), sv. geolog. Stor
betydning som forsker for istids-
teori (i modsætn. til da hyldede driv-
steori), som især ved T-s undersøgelser
vandt indpas i Tyskland.

to'rero (sp. *toro* tyr), tyrefægter (til fods).
Tor'fo'leum-plader, lette, varmeisolere-
nde byggeplader af presset torefiber.
Tor'fæus, *Thormodus*, latiniseret form af
isl. *þormóður*. *Torfason* (1636-1719), isl.
historiker, ansat af Fred. 3. som over-
sætter af isl. håndskrifter og udsendt
1662 til Isl. for at samle håndskrifter;
no. historiograf 1682. Udgav fl. store
verker, bl. a. *Series dynastarum et regum*
Danice (1702) og *Historia rerum Norvegi-
carum* 14-1711), hvor han på lat. gen-
gav et hidtil utilgengeligt stof fra isl.
sagaer, spec. kongesagaerne.

Torgau [torgau], ty. ved Elben, i
Sachsen-Anhalt; 18 000 indb. (1939).
Maskin- og keramisk industri. Her nædes
27. 4. 1945 den første forbindelse ml.
sov. og amer. tropper.

Torgau-artiklerne (efter byen T.), nogle
nu tabte religionsartikler fra 1530, som
dannede grundlaget for Den Augsburgske
Konfession og vistnok udgør dennes an-
den del.

Torgier [torgbri]. Ernst (f. 1893), ty. kom-
munist. Formand for den komm. rigs-
dagsgruppe 1924-33, fængslet 1933; sig-
tet for deltagelse i rigsbrandsbranden;
frikendt. I koncentrationslejr til 1936.
Efter 1945 i den eng. zone; kommunal-
embedsm.; nu soc.dem.

Torhamn, Gunnar (f. 1894), sv. maler;
kalkmalerier i Hogalidskyrkan, Sthlm.

Tories [tå:ri:z], ental: *Tory* [tå:rij], eng.
polit. parti. Betegn. t anvendtes opr. om
kat. røvere i Irland, men bruges 1679
som øgenavn f. tilhængerne af sterkt
kongemagt og den anglikanske kirkes
eneherrerdomme. Kun den yderste floj
(jakobinerne) ønskede dog efter 1688
Stuarternes tilbagekomst, t havde i ho-
vedsagen magten 1710-14, 1760-1830.
Gik ind f. godsejernes kornvalinteresser.
Fra 1834 kaldtes partiet i alm. De Kon-
servative, t bruges nu mest polemisk.

Torino, ty. *Turin*, ital. by i Piemonte,
ved Øvre Po; 713 000 indb. (1947). Moderne
industriby og knudepunkt for
handelsveje genn. N-Italien og over Al-
perne. Automobilindustrien dominerer

Torino. Castello Medioevale.

(Fiat); desuden teknisk- og kemikalie-
industri m. m. Univ. Forholdsvis få gi-
bygninger. T var under huset Savoyen
fra 1060, dog fr. 1506-62, 1640-1706 og
1798-1814. Hovedstad i Kongeriget Sar-
dinien, senere i Ital. til 1865. Sterkt
ødelagt v. allierede luftangreb okt.-dec.
1942, sommeren 1943 og flg. krigssår;
befriet af partisaner apr.-maj 1945.

***to'risk** (af *torus*) kaldes en flade, der i en
retning er krummet efter en cirkel med
en radius og i den derpå vinkelrette
retning efter en cirkel med en anden
radius.

torkrete'ring, besprøjning med cement-
mørtel udført med cementprøje. Den
påsprøjtede mørtel betegnes i Tysk. *Torkret* (fork. f. lat. *tectorium* viegbe-
klædning + *concretum* stivnet), i Engl.
gunite.

Tor'm, Frederik (f. 1870), da. teolog. 1903-
40 prof. i N. T. Forf. af en række
vidensk. afd. og lærebøger. Har arbejdet
for Ydre Mission (formand for Dansk
Missionsråd 1912-46) og især bl. jøderne
(formand for Den Da. Israelsmission);
har skrevet om den ty. kirkekamp.

tor'ment'il (lat. *tormentum* pinsel; an-
mod med maveonter) (*Potentilla e'recta*), art
af potetslekten, siddende blade og
gule 4-tallige blomster.

tor'n, bot., kegleformede tilspidsede plantete-
organ. Det kan være grænt (omdanet
skud), f. eks. tjorn, slæn; bladt (om-
dannet blad(afsnit)), f. eks. kaktus, tidsel;

barkt (omdanet hår), f. eks. rose.

tor'nado (sp. *tronada* tordenvej), uhøye
heftig hvirvelstorm. Forekommer i N-
Amer. Stormområdet er af meget ringe
udstrækning, 2-300 m i tværmål, uden-
for hersker kun svagere vinde. Inden
for stormområdet blæser stormen med
en ellers ukendt styrke, t vandrer hen
over jorden med en fart af 12-15 m i
sek. (40-50 km i timen). Da lufttrykket
inden for t-s område er meget lavt,
mærkes en stærk sugning under dens
passage.

tor'nen ('*Cydnidae*), fam. af tæger m.
tornebesatte skinneben. Sandede egne.

tor'nal (*Ulex*), slægt af ærteblomstfam.
Buske med gule blom-
ster og både gren-
stænger /, iÆC,
torne og blad torne; *IWTJ*
almindelig t. (U. &NrÆjirk
euro'pæus) plantet i ^, ^/iCC"
Dannm. og hist og her ojjp^jjjjjj^)
forvildet. Alm. i det I 3*HP)i^j5))
vestligste Eur. f. eks. -sféfizZ^~*~
Sydengland. <Efiv'

tor'nikade, d. s. s. f/SF'
hornikade. ~2P>5^~
s. s. molok. Alm. tornblad.

Torne'rose, eventyr-
heltinde; en kongedatter, der kun kan
vekkes af sin døvesøvn af den bejler,
der bryder gnm. det om hende voksende
tjørnehæng.

Torne' trask [tå:rna:l], sv. so. (322 km²),
N-Lappland. Aflob: Torne ålv.

Torne' ålv, fi. *Tornionjoki*, sv-fi. grense-
flood fra Tornes trask, optager Vittangi-
og Lainio ålv, gennemstr. flade mose-
strækninger, der bevirket, at en stor
del af elvens vand gnm. bifurkationen

Tårendo ålv føres til Kalix ålv, optager
Muonioålv, gennemstr. i sit nedre løb
en bred og ret tætbefolket dal, udmunder
i Bottniska viken; med Muonioålv 570
km. T. Tømmerflåding.

Torneå [tå:rna:å], sv. navn på Tornio.
tornhaler (*Uro'mastix*), øgle af agamerne
fam. Halens skæl ordnet i ringe. Afrikas
og Asiens tørre egne.

Tornio, sv. *Torneå*, købstad (fra 1621) i
NV-Finl. ved grænsen til Sv., nær Torne
ålvuds udløb; 3400 finsk talende indb. (1947).
Eksport af træ og travarer. Bro til
Haparanda. Hårde ty.-fi. kampe okt.
1944.

***Tornionjoki** [-joki], finsk navn på Torne
ålv.

tor'ni'risk (*Cardu'elis canna'bina*), brun
og hvid finke. Hannen m. rødt bryst.
Meget alm. i krat, haver, levende heg-
n. o. 1. Reden i buske. Oftest trækfugl.

tor'nsanger (*Sylvia com'minis*), lille, grå-
lige sanger m. rødblune kanter på sving-
fjerene. Alm. i krat, hække o. 1. Træk-
fugl.

tor'nskader (*La'niidae*), fam. af spurve-
fugle. Kraftigt, i spidsen bojet næb.
Lever af insekter, mus, fugleunger.

Almindelig tornskade.

Spidder ofte byttet på torne. I Danm.
den almindelige t (Lanius collurio),
gråligt hovede, rødbrun el. brun over-
side, trækfugl, samt sjældent stor t
(L. excubitor), hvid og grå m. sort
øjestrøje. Stand- el. strejfugl.

tor'natap (*processus spinosus*, anat.), frem-
spring på en hvirvel.

tor'nyster (lat. *canistrum* brød kurv), ransel
dannet af et firkantet, overtrukket træstel,
der bæres i 2 remme over skuldrene. Ind-
ført i fodfolk i 18. årh.

Tornøe, Wenzel (1844-1907), da. maler;
folkelivs- og genrebill.; Beethoven Spiller
i Måneskin for den Blinde Pige.

tor'o'i'dspole (*torus* + -oid), cirkelformet
sel vinduktionsspole.

Toronto [ta:ranto:], hovedstad i provinsen
Ontario, Canada; 697 000 (med forstæder
900 000) indb. (1946). På N-siden af
Ontariosøen. Jernbaneknudepunkt, stor
skibsstad, handel og mangeartet industri.

To'rotor, kbh. radiofabrik, der under
besættelsen leverede krigsforsyningsheder
til tyskerne. Efter fl. forsøg ødelagt v.
sabotage 2. 1. 1945.

torp, gi. ord for en samling gårde. Findes
i forsk. former (-trup, -drup, -rup) i
da. stednavne.

Torp, Alf (1853-1916), no. sprogforsker.
Har skrevet *Lyliske Beiträge* (1898-
1902) og s. m. Hj. Falk *Dansk-norskens*
syntax (1900) og *Etymologisk ordbog over*
det no. og det da. sprog (1901-06).

Torp, Carl (1855-1929), da. retslerd. 1886-
1925 prof. i Kbh. Har navnlig haft bet.
som lærer i strafferet (hovedværk: *Den*
Da. Straffretets Alm. Del (1905)) og ved
sin indflydelse på udformningen af
straffeloven af 1930.

Torp, Oscar (f. 1893), no. politiker. Fag-
foreningsleder, stortingsmand fra 1937
(Arbejderpartiet). Forsvarsmin. 1935-36,
socialmin. 1936-39; finansmin. fra 1939
forsvarsmin. (London) fra 1942, bidrog
til organisation af no. styrker i udi. og
hjemme. Fortsatte under Gerhardsen
juni-nov. 1945, derpå min. f. forsynings-
og genopbygning til jan. 1948, derpå
partiets gruppeform. i Stortingen.

Skematisk fremstilling af torpedo.

Torpe, Christian (f. 1893), da. redaktør, korrespondent v. Berlingske Tidende 1935-45, knyttet til Statsradiofonien fra 1948.

torpedo (lat: elektrisk rokke), sør., projekttil, hvis bane ligger under og parallel med vandoverfladen; adskiller sig fra andre projektiler (raketter dog undt.) ved i sig selv at indeholde drivkaffen. T-s formål er at sænke el. uskadeliggøre fjendl. skibe ved at traffé disse under vandlinjen, t er et fiskeformet, hult stålegerne ØH., forfra indeholdende tændmekanisme (1), sprængladning (2), luftkødel el. akkumulatorbatterier (3), dybdestyringsmek. (4) og agterparti (5) med elektr. fremdrivningsmaskineri (6) (tidl. varmluftmaskineri), agtermum m. bl. a. sidestyringsmek. (7) samt hale- og rorparti (8). Vægte og dimensioner for det normalt anv. torpedokaliber - 53,3 cm - er: længde ca. 7 m, vægt ca. 1550 kg, heraf sprængstof ca. 300 kg, hastighed på 5000 m/c. 44 knob, på 8000 m/c. 37 knob og på 14 000 m/c. 28 knob. Detonationen fremkaldtes tidl. v. direkte berøring ml. tendmekanisme og mål, medens man under 2. Verdenskrig har anv. princippet for den magn. mine; ændringen i det jordmagnet. følt som flg af et andet magn. felt (målets) bevægelse heri. T udskydes fra krydsner, jager, motor-torpedobåd, u-båd o. l., kastes fra et torpedoluftfartøj el. udskydes fra et t-batteri på land, hvorfra den ad elektr. vej gnm. et efter sig slæbende tyndt kabel vil kunne styres i højde og side, bringes til at variere fart og evt. bringes til detonation. Paa forsøgsstadiet er endv. t, der er støjsstyrede, idet t dirigeres pr. radio fra eget skib for derefter på et givet tidspunkt selv at »søge målet».

torpedobåd, sør., krigsskibstype på ca. 300-500 t. m. stor fart, m. torpedoer som hovedarmering samt luftværns skyts. Anv. til torpedodangreb, bevogetnings tjeneste, u-bådsjagt, udlægning af miner og kunstig tåge.

torpedoplan, een. el. tomotoret flyvemaskine (hangarskibsbaserten land- el. sofly), som anv. til torpedokast. t kan medføre een el. to torpedoer, som i de fleste tilf. er ophængt på undersiden af flyvemaskinens krop.

'torpor (lat.), træghed, upåvirkelighed, sløvhed, lamhed; tor pi'd, træg, sløv lam, bedøvet.

Torfluy [tå:k'i:], eng. badested ved kanalen o f. Plymouth; 51 000 indb. (1948). Naturskön egn, mildt klima.

Torquemada [torkæ:mafta], Tomás de (ca. 1420-98), sp. dominikaner og papalist, sp. storvisitor fra 1487, berygtet for sin grusomhed over for katte.

Torre Annunziata [tor'e:-tsi-], ital. havne- og industriby ved foden af Vesuv; 73 000 indb. (1936). Mange mineralkilder.

Torre del Greco [tor'e del 'grækol], ital. havne- og turistby ved foden af Vesuv 10 km SØ f. Napoli; 51 000 indb. (1936). Optoer af lavablokke. Fl. gange ødelagte af lavastromme og jordskælv.

Torrens Søen [tårsn], saltø i S-Austr., N.F. Spencer's Gulf.

Torreón [tonæ:on], mexicansk by i den nordligste del af den mexicanske højsette. Egenen om T har stor bomuldsavl. 88 000 indb. (1940).

Torres Strædet [tåris, 'tåriz], stræde ml. Austr. og Ny Guinea (185 km br.), vansklig at besejle p. gr. af øer, klipper og koralrev.

Torricelli [-t'jæ:l:i], Evangelista (1608-47), ital. fysiker. Elev af Galilei. Bestemte 1643 ved forsøg med et glasrør fyldt med kviksølv (T-s rør) atmosfærens tryk og opfandt dermed barometret. Fandt, at

udstrømningshastigheden for vædsker gnm. et hul i et kar er lig med faldhastigheden fra overfladen til hullet (T-s teorem).

Torrigiano [-d3tfno], Pietro (1472-1522), ital. billedhugger. Virkede i Ital., London og Spanien, udførte statuer i brændt og malet ler.

Torsbjaerg, landsby på Djursland NV f. Åbeløft. Jyllands øenste rundkirke, opf. ca. 1200, restaureret 1877-78.

Torsbjaerg-dupsko, diipsko fra Torsbjaerg-fundet; har på begge sider utydet runeindskrift fra 3. årh.

Torsbjaerg-fundet, jernalderofferfund fra Torsbjaergmose, Angel. Udgravet 1858-61. Hovedsagelig våben, værkøj, keramik o. l., herimellem en prægtig solvhjelm. Fra yngre rom. tid.

Torsborgen [-biirjsn], tilflugtsborg på Ø-Gotland, sandsynligvis fra y. jernalder. Anlagt på et klippeplateau, et par km i tverrmål. Befæstet med 5-7 m h. stenvold, hvor bjerget står mindre stejlt, og befæstede porte.

torsdag, tordenguden Thors dag (overs. af lat. dies Jovis: Jupiter's dag). Ugens 5. dag.

Torsdagsøen, eng. Thursday Island, ø i Torres Stredet N f. Austr.; 360 ha; 944 indb. (1947). Naturhavn, centrum for perle- og tregangsfiskeri.

Torshavn [tå:(r)shavn], da. Thorshavn, Færøernes hovedstad og eneste købstad, på SØ-kysten af Streymoy ved Nolsoyarfjørður; 4390 indb. (1945). Havnen, som er under udvidelse, delels i to dele, Eystara Vág og Vestara Vág, af halvøen Tinganes med monopolhandelens gamle bygninger. Bortset fra havnekvarteret er T en moderne by med bredt bebyggelse og asfalterede gader. T er Færøernes administrative, kulturelle og tra-

Ældste del af Torshavn på Tinganes.

fikale centrum med kirke (1788), lagtingshus, rigsombudsmandens bolig, bibliotek med museum, hospital, realskole med seminarium, gymnasium og præliminærskole, folkehøjskole, navigations-skole, teaterbygning, skibsværft m. m. T har ruteforb. med Kbh., Skottl. og Reykjavík. Opstået som handelsplads i 16. árh. Under 2. Verdenskrig var T sede for den brit. kommandant og havde stor garnison.

Torshalla [tå(r)s'hæla, 'tå(r)s-], sv. købstad (fra 1317), NV-Sddermanland, ved Eskilstunaan; 2600 indb. (1949). Stål-industri.

torsion (lat. *torquere* dreje), snoning, akse-drejning. - I mat. er en rumkurves t et mål for, hvor sterkt den afviger fra at være plan. - I med. er t den komplikation, der indtræder, når en svulst el. et organ med en stilk snoes, således at blodforsyningen opfæves. Kan ved ovariesvulster give anledning til voldsomme smertser og kræve øjeblikkelig operation.

torsionsspasme, arvelig sygdom, som begynder i barnalderen og væs. viser sig ved stivhed af musklene og sterke vridninger af kroppen. Vistnok en form

for såkaldt hepato-lentikulær degeneration.

torsk /*Gadus cal'laria*:/, nordeur. havfisk. Indtil 11/* m; 3 rygfinner, skægtråd, farven varierende. Findes fra Grønland til Biscayabugten, lever for en del af bunddyr (krabber, orme, småfisk o. l.). Æggene gydes i det tidl. forår, oftest i kystsens nærværdeligt over banker. Her foregår de store fiskerier (Lofoten, Newfoundland m. fl.). Æggene er fritsvømmende, t er ved siden af sildens vigtigste

nyttesfisk i de nordlige have (årsfangst ca. 2 mill. t), hvoraf ca. */s anv. som saltet; en stor del anv. som klipfisk.

torskfisk (*Anacan thini*), orden af benfisk. Bugfinerne helt fremme under hovedet. Hertil kulmule, torsk, kullen, hvilling, sej, lubbe, glyse, skægtorsk, spærling, sortmund m. fl. samt lange, havkvæbde, brosme og langhalter.

torskekonge, torsk m. forkortet, misdannede snude.

torskemund (*Liaria*), slægt af maskemblomstfam. 100 arter; alm. i Danm. er hørbladet t (*L. vulgaris*). Nogle arter er prydplanter. (III. se farvetavlen Grøfte kantens Planter).

Tor s'minde, Nissum Fjords afdel. til Vesterhavet.

'torso (ital: stump), billedhugger værk, hvor lemmerne, evt. også hovedet, mangler: *Den Belvedereske Torso* i Vatikanet er særlig berømt.

Torskskatah [torsu'kat:ak] (grønl: storlobet), navn på forsk. lokaliteter i Grønl.: 1) stor isfjord S f. Nugssuaqhalvøen, N f. Arveprinsens Eiland; 2) nordlige indløb fra Arnskfjord til Ivigtutfjord; 3) indenskær sejlbøl S f. Kobberminebugt; *) sund, der tilligemed Prins Christians Sund afskærer Grønl. sydligste øer.

Torsted'lun'd, hovedgård NNV f. Hobro. Siden 1939 under »Stiftelsen Nørlund«. 'Torstensson, Lennart (1603-51), sv. fæltherre. Udmærkede sig under Gustav Adolf, ledende f. sv. her i Tysk. fra 1641, afbrød i slutn. af 1643 vellykket offensiv sydpå og gik efter Oxenstiernas ordre mod Danm., besatte Jylland. Slog de kejserlige ved Breitenfeld 1642, ved Jankov (i Bohmen) 1645; nedlagde s. å. kommandoen af helbredsens. T var Karl 10. Gustavs lærer i krigskunsten. (Portræt sp. 4618).

Torstenssonkrigen, da-sv. krig 1643-45. Indledet ved, at Oxenstierna uden krigsberetning lod den sv. overgeneral Lennart T. angripe Danm. dec. 1643, da Chr. 4. i foregående år systematisk havde modarbejdet Sv. Jylland; Chr. 4. slog Louis de Geers hjelpeflåde i Listerdyb; hævdede sig mod svenskerne ved Kolberg Heide; da. flåde led derpå, afgørende nederlag ved Lolland. Holl. sympatiserede m. Sv. p. gr. af Chr. 4.s suntdoldforhøjelser. Ved fred i Bromsebro 1645 afstod Danm. Gotland, Øsel, Jæmtland, Härjedalen; Halland for 30 år; bekræftede af sv. sund toldfrihed. Samtidig gennemførte Holl. i Kristianopel nedstættelse af sundtolden. T fastslag definitivt Sv.s overmagt i Norden.

tort, jur., kranekelse af en persons berettigede selvfølelse.

tor'te're (lat.), underkaste tortur.

tor'collis (lat. *tortus* skæv, krum + *collum* hals), med. d. s. s. skævhals.

Tor'tosa, sp. by ved Ebro i en frugtbar, kunstvandet egn 30 km fra munningen; 38 000 indb. (1940).

tor'u'r (lat.), pinsler, især anv. for at oplyse straffesager. Fandtes til alle tider, men er særlig kendt fra hekseprocesserne efter udgangen af middelalderen. I da. ret har t ikke spillet nogen større rolle, men forekom dog og afskaffedes først 1837. Under 2. Verdenskrig anvendtes t atter i stor udstrækning af nazisterne over for polit. fanger.

Lennart Torstensson. Arturo Toscanini.

Torun [‘torunj], ty. *Thorn*, by i Polen ved Wisla NV f. Warszawa; 68 000 indb. (1946). Jernbanecentrum med stor handel. Kopernikus' fødeby. Gammeldags præg. - Ved fred i T 1466 afstod Den Ty. Orden Vestpreussen, Ermland m. m. til Po. T kom til Preussen 1793, po. fra 1919.

Torup [‘to:ri:p], sv. herregård SØ f. Malmd. Bygn. fra 16. årh.

torus (lat. *pølseformet forhøjning*, 1) *arkit.* ringformet profil i sojlebasisen; 2) mat., d. s. s. kuglering.

torvehandel, handel ml. mange sælgere og købere til bestemte tider på bestemte, offentl. tilgængelige pladser.

Tory [‘tä:ri], eng. ental for *Tories*.

torydemokrati [‘tä:ri-], reformpolitisk program fremsat af Randolph Churchill omkr. 1883. Ville vindre masserne for det kons. parti ved soc. reformer; jfr. Primrose-League.

Tore, da. ø, SV f. Assens; 0,65 km²; 17 indb. (1945).

Tosa, jap. malerskole, hvis mestre er Tosa Mitsuoki (d. 1691), Tosa Mitsu-goshi (d. 1772), Tosa Mitsuada (d. 1806) samt Ogata Korin.

•**Tosca**, opera af G. Puccini. (Rom 1900, Kbh. 1910).

To'scana, mellemal. landsdel, omfattende De Apuaniske Alper, Arnodalen, De Toscanske Apenniners S-skæring og det tilgrensende forland, et bakket højland med tidi. vulkanvirksomhed. 22 997 km²; 3 099 000 indb. (1947). - *Historie*. T. oldtidens *Etrurien*, i middelalderen *Tuscia*, var i 11. årh. kraftig stat under markgrevne Mathilde, splittedes efter 1100 i mindre områder, hvorf Pisa, Siena og Firenze var mægtigst. 1406 erobrede Firenze Pisa. 1555 Siena; 1569 blev Cosimo de' Medici storhertug af T. Da slægten Medici udøde 1737, tilfaldt T Habsburg, der overdrog det til yngre linier. Fr. vasal 1801-08, indlemmed i Frankr. til 1814; derpå under Habsburg-linen til 1859; tilsluttedes I tal. v. folkeafstemning 1860.

Tosca'nini, Arturo (f. 1867), ital. dirigent. 1886 cellist i Rio de Janeiro; 1889-1907 kapelmester ved La Scala i Milano. 1908-20 ved Metropolitan Opera, New York. 1920-29 ved La Scala, Milano. 1929-36 ved New Yorks Philharmoniske Orkester; endv. gæstdirigent i Bayreuth (1930-31), Salzburg (1934-35), Wien, Paris m. v. Har efter 2. Verdenskrig dirigert såvel i Ital. som i USA. Er en af samtidens største dirigenter. (Portræt).

tosca'nit (af *Toscana*), liparitlignende dagbergart, ofte porfyrisk med kvarts, alkalifeldspat og plagioklas i mest glasagtig grundmasse.

To'selli [to'zæhi], Enrico (1883-1926), ital. pianist og komponist, kendt for sin uhøje populære *serenade* for violin.

to sjæle og een tanke, udtryk fra østrigeren Friedrich Halm's (1806-71) drama »Der Sohn der Wildnis« (1843). to'ska'nsk sojle, opr. etruskisk sojletype med profileret basis og kapitel, glat skæft. Anv. ofte af romerne som ørstating for den beslagte doriske sojle. Brugt af Renæssance, barok og nyklassicisme.

tosfugl, d. s. s. sule.

tostrøgne oktav, mus., omfatter tonerne c"-h". (Se ill.)

tot [tot] (holl.; til); søv., stramt, f. eks. hale en ende t.

†¹5! t'kin o. * n²rd vest Telemark; 38 km²; af-vandes af Toke til Bandak.

totaktsmotorer kendtes ved, at stemplerne har eksplosion i hver topstilling, således at arbejdsgangen fuldendes ved 2 stempelslag.

'total, gramm., d. s. s. dualis.

to'ta'l (lat. *totus* hel), hel, samlet, komplet; totali'te', helhed.

totalafholdenhed, afholdelse fra enhver form f. alkohol.

totalforlis, skibs fuldstændige udslettelse ved stranding, sækning, brand el. ånden soulykke.

total'i'sator (eng., af fr. *totaliser* registrere en totalsum), institution for gønsidige væddemål på væddeløbsbaner o. 1.

demæl indgås ved indbetaling i af et nærmere fastsat indskud i hele kroner.

Som kvittering for indskudtet udløveres en billet el. bon. En vis procent af de indskudte summer tilfaldet væddeløbs-selskabet og staten.

total'i'tær stat, stat, som udgør en polit. totalitet, inden for hvilken forsk. polit. partier og modsætningsforhold ml. stat og individ er utænkelige. Anv. af nationalsocialisterne om deres stat.

total krig, krig fort af krigsmagten og hele folket mod fjendens værn og folk.

totalrefleksjon el. *fullständig tillbage-kastning* af lys, finder sted, når lysstråler går fra et stærkere til et svagere brydende stof, og når indfaldsvinklen overskrider en grænseværdi i, bestemt ved *sin i = n₁/n₂* hvor n₁ og n₂ er brydningsforhol-dene. udnyttes i prismær og refraktormetre. Den farve af sne, skum o. l. skyldes t fra små luftmellemrum,

totem (algonkinototem) hans slægtninge), betegn. for de dyr, sjældnere planter, naturfænomener el. best. lokaliteter, som visse naturfolk, væsentlig jægerfolk, har som navn for best. klæner, hvis virksom-hed er knyttet til vedk. ting. Fordætning er de antikke kulturer alms erfaring, at naturen er besjælet, og at man for at bruge dens ting må gå ind i et sjælefællesskab. Når dette forhold bliver strukturen for samfunds dannelsen, fore-ligger totemisme, idet samfundet be-står af t-klaner, der omfatter en gruppe i naturen og en gruppe i samf. Klanen leder jagten el. dyrkelsen af sit t og ud-fører den kultus, der er knyttet dertil.

totempæl, en med mytiske motiver, men-ske, el. dyrefig., bemalt og udskært pæl, rejst uden for en families bolig, angivende dens totem, hos visse nordvestamer. folk, tlingit, haida o. a. Ill. viser t fra SØ-Alaska.

Toten, no. landskab i Op-land, omfatter størstedelen af landet ml. Mjøsa og Randsfjorden; 1490 km²; 35 500 indb. (1946).

totenschläger [‘to:ton:sla:-yɔrl] (ty. tot død - schlagen slå), slagvagn af gummi el. læder m. en blyklump i enden.

Totes Ge'birge (ty.: det døde bjergmassiv), bjerg-gruppe i Salzburger Alper-ne, Østrig.

Totila, østgoterkonge 539-51, forsvarde længe med held sit rige mod Byzans, men faldt mod Narses.

Totleben [‘to:tə:bən], Tod-leben, Frants Edward (1818-84), greve, russ. ingenjør-general. Udbyggede Sevasto-pols forsvar 1854; fremtvang Pievens kapitulation 1877.

totó'naker, indianerfolk med eget sprog i Mexicos østl. kystland, udviklede i for-spansk tid en særpræget kul-tur, der kraftigt påvirkede toltekene i højlandet.

Tottenham [‘tātnom], nordl. forstad til London; 130 000 indb. (1948).

Touat [twat], udstrakt oase-gruppe i N-Sahara (Algier).

touché [tu:j], (fr. *toucher* berøre), opr. gribebret på stry-geinstrumenter, taste på

klaverinstrumenter og anslaget ved kla-verspil. Bruges nu udelukkende som be-tagn, for den festlige fanfare, hvormed et orkester ved særlig højtidelige lejligheder hylder f. eks. en dirigent.

touché [tu:Je] (fr. rørt), i fægning 1) gly-digt stød; 2) det rørt, hvormed fægteren tilkendegiver, at han er ramt.

touchere [tu'Je:ro] (fr.), berøre; ramme. Touggourt [tu'gurt], 1) territorium i S. Alger; 243 000 indb. (1936); 2) hoved-stad i 1), 450 km SØ f. Alger; 12 000 indb. (1936).

toujours perdr ix [tu'w:r pær'dri] (fr.), evig og altid aghørs, d. v. s. man kan også få for meget af det gode.

Toul [tull], nordfr. ved Mosel; ca. 13 000 indb. Vigtigt trafikknudepunkt; tekstil- og keramikindustri. Berømt got. dom-kirke. Fr. fra 1552. Ødelæggelser under 2. Verdenskrig.

Toulon [tu'U], sydfr. havneby; 126 000 indb. (1946). Stærkt befæstet flådehavn med skibsværfter, jern-, stål- og væben-industri. - Gr. af fondekerne; 1524 og 1536 erobret af Frankr., der lod T be-fæste. Under Revolutionen satte T sig med eng. hjælp mod konventet, men erobredes 1793 af Bonaparte, der lod 3000 borgere henrettet. 27. II. 1942 sænkedes den fr. flåde i T af sin egen besætning, for ikke at overgives til Tysk. Efter heftige kampe erobret af fr. tropper 26. 8. 1944.

Toulouse [tu'u:z], 1) sydfr. by ved

Toulouse. Østkoret af Saint-Sernin.

Garonne; 264 000 indb. (1946). Vigtigt trafikknudepunkt, bet. industri, fabrikation af væben, ammunition, maskiner, læder- og glasvarer m. v. Handel med landbrugsprodukter. Univ. (gr. 1230). T. det sydl. Galliens hovedby i romer-tiden (*Tolosa*), var i 5. årh. vestgoternes hovedstad; i middelalderen centrum i tært grevskab. Kom 1271 under fr. crone. 2) grevskab omkr. 1); ca. 780-1271 under slægten T, hvorf Raymond 1. (d. 1105) døføgt i 1. korstog, medens Raymond 6., hvis hof var centrum for troubadurdigtingen, støttede albigen-serne. Inddraget under konen 1271.

Toulouse-Lautrec [tulu'z-lo'träk], Henri de (1864-1910), fr. maler. Har i malerier og litografier på uforlignelig måde skildret det dekadente forlystelsesliv i Montmartres bohemekvarterer. Repr. på glyptoteket og på Ordrupgård. Hans plakater findes f. eks. i Kunstinstitu-muss samling. (III. sp. 4621).

Toulouse-Lautrec [tulu'z-lo'träk], Henri de (1864-1910), fr. maler. Har i malerier og litografier på uforlignelig måde skildret det dekadente forlystelsesliv i Montmartres bohemekvarterer. Repr. på glyptoteket og på Ordrupgård. Hans plakater findes f. eks. i Kunstinstitu-muss samling. (III. sp. 4621).

toupet [tu:pæ] (fr. lâm fra germ. *top* top), pandelok, hårmode for herrer i 17. årh.

(bl. a. brugt af Chr. 4. ca. 1630-48), ca.

1800-10 og i 1880erne.

Touques [tuk], 108 km 1. fr. flod i Nor-mandiet.

Touraine [tu'ræn], gi. nordfr. prov. omkr. Tours.

Touraine-vine, hvide bordvine fra Touraine.

Tourcoing [tur'kwæ], fr. by i dept. Nord nær den belg. grænse; 76 000 indb. (1946).

tour de force

Sammenbygget med Roubaix. Stor tekstilindustri.

tour de force [tur da 'fɔrs] (fr.), kraft-anstrengelse.

touring (car) [tu:rii] (eng.: udflugtsvogn), betegn. for en åben 4-5 personers bil, hvis karosseri kun når op til overkant af sædernes ryglæn, t er forsynet med kaleche, der kan slås op, og m. sidestykker, så at den kan lukkes helt.

Tourmalet, Col du [fol d y turma'læ], højeste fr. bjergpas i Pyrenæerne (2114 m)

Tournai [tur'na:i], flamsk *Doornik*, bi i SV-Belgien ved Schelde; 33 000 indb. (1949). Tekstilindustri (især »bysseler-tepper«). Romansk domkirke (Notre-Dame) fra 1171 med 5 tårne. T var i 5. árh. merovingernes kongesæde.

Tournai-tapetet, billedtapete, vævet i uld og silke, visende en retsscene. Vævet i Tournai 1460-70. (III. se gobelin).

tournedos [turna'do] (fr. *tourner vende 1-dos*, ryg), små bøfler, udskæret af filet-stykket.

tournure [tur'ny:ra] (fr.), falsk bagdel på damerdræter. Ánv. under kjolen i 17. og slutn. af 19. árh.

Tours [tu:r], fr. by ved Loire; 80 000 indb. (1946). Bel. handel med vin og landbrugsprodukter, metal- og tekstilindustri m. v. - Ødeleggelser under 2. Verdenskrig.

Toussaint-Langenscheidt [tusa'-lan-anjai], en for tyskere beregnet lydskrift til gengivelse af udtales i ordbøger, lærebøger osv., skabt af franskmanden Charles Toussaint (1813-77) og tyskeren Gustav Langenscheidt og anv. siden 1856. Ordbøger og undervisningsbreve efter T udg. af den Langenscheidtske Verlagsbuchhandlung.

Toussaint-l'Ouverture [tu'sa:t luvær-ty:ri], *Pierre Domingue* (1743-1803), haitisk revolutionær, opr. negerSlave; blev efter slaverne frigjorte (1793) de fr. republikaneres anerkendte leder på Haiti. 1801-02 herre over hele Haiti; modsatte sig Napoleons forsøg på at genindføre slaveriet; 1802 slæbt af fr. tropper; død i fængsel i Frankrig.

tout comprendre, c'est tout pardonner [tu ko'pridra, sa t pardo'ne] (fr.), at forstå alt er at tilgive alt.

tout le monde [tu:l'mo:d] (fr.), hele verden, d. v. s. alle mennesker.

tov el. tovværk, samimensundet og slæt garn (fremst. af hamp, kokos, manilla, nylon m. m.) i forsk. dimensioner og både røt- el. kabelslæt, tre- el. firsłæt.

tovaristj [ta'variitl] (russ.), kammerat.

to-wattmeter metoden, en kabling af to wattmetre, hvorev man er i stand til at måle den samlede effekt i et trifasetsystem uden nulleder, idet de 2 strøm-spoler anbringes i de 2 af faserne og spændingspolerne ml. disse to og den tredje fase.

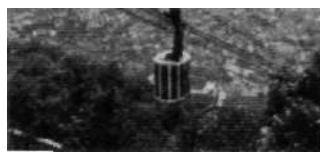
tovbaner, baner, hvor kørerøjet bevæges v. hj. af tove, som drives af et stationært maskinanlæg. Faste t, hvor vogne kører på skinner anbragt under kørerøjet, findes som bjergbaner (turistbaner), sten-bruds-, bjergværksbaner el. lign. Der

Toulouse-Lautrec: Goulue og hendes Søster i Moulin rouge.

fø?

XX "X

Tovhængebane. Grenoble.

findes alm. to vogne, hvoraf den ene kører opad, når den anden kører nedad; de er indbyrdes forbundet gnn. træktovet, der ved banens øverste endestation er ført om en stor tovskeive. Faste t bygges alm. ikke mere, da de kræver store overgangsudsigter og har en ring kapacitet. Tovhængebaner (svæbænér), hvor kørerøjet - alm. kaldet kabine - er op-hængt på et tov, som er anbragt over kørerøjet, anv. ligeledes både til person- og godstrafik. De har et bæretov, som er lejet på master el. støtter, og et træktov, hvormed kørerøjet beveges. Kabinen hænger i en løbebogn, som løber på bæretøvet. Største spændvidde for personbaner hidtil 1700 m. Ved træktovets evt. brud afbremses kabinen automatisk på bæretøvet. På personsvæbænér findes alm. kun to kabiner, på godsbaner er antallet ubegrænset. Tovhængebaner er også anlagt ud over havet til losning og lastning af skibe, som ikke kan gå helt ind til kysten.

Tovborg Jensen, Aksel (f. 1911), da. kemiker; broder til S. T. 1949 prof. i kemi ved Landbøhøjskolen. Har især arb. med fysisk-kemiske og røntgenkristallografiske emner.

Tovborg Jensen, Sigurd (f. 1895), da. jordbrugskemiker, broder til A. T. 1931 prof. i agerdyrkningeskemi og jordbunds-ved med Landbøhøjskolen. Hår særlig be-skæftiget sig med agerjordens reaktions-forhold og ammoniakfordampningen ved stalddogningens og ajlens opbevaring og udbringning.

Tove 1) Harald Blåtands drømming, datter af en vendisk fyrste Mistivoi; 2) Valdemar 1., frille, hvis sagomspundne død for drømmengens hånd senere sattes i forb. med Valdemar Atterdag.

Tower (tau) (eng: tårn), off. *The Tower of London*, Londons middelalderlige borg, har navn efter sin svære donjon (White) Tower, opført ca. 1080. Yngre udenværker fra 13.-14. árh., heri Wakefield Tower m. kronjuvelerne. T-fæstningen gjorde lange tjeneste som palads og statsfængsel, nu nationalmonument; i hovedtårnet en berømt våbensamling. (III. se London).

Tower Bridge ftau [brid3], bro over Themsen i den østl. del af City, London. Klapbro med to klapper. Gangbro i 48 m højde. Opført 1886-94.

Tovey f tavi], John Cronyn, (1946) 1. Baron af Langton Matrovers (f. 1885), brit. admiral. Øverstkommand. i hjemme-flåden 1940-43, deltog i senkningen af ty. slagskib »Bismarck« juni 1941.

Towianski [to'vju:njski], Andrzej (1799-1878), po. mystiker. Ophavsmand til den po. messianisme, if. hvilken samfunds-forholdene skal tilpasses Evangeliet.

tovinger (Diptera), insektorden. Bagvin-gerne reducerede til små svингkøller, mundelunde stikkende el. sugende. Lar-vene lemme-, undertiden hovedløse. Deles i 2 underordnere: myg og fluer.

toveledninger, elektr. ledninger af stål-tove, benyttedes tidl. til kraftoverføring over afstande indtil ca. 1000 m.

Townsend, Mount [maunt 'taunzænd], Austr.s højeste bjerg (2241 m), belig-gende i De Australiske Alper.

Townshend [taunzænd]. Sir Charles (1861-1924), brit. general, sogte 1915 at erobre Bagdad, men indlesstedes af tyrk. i Kut-el-Amara og måtte kapitulere apr. 1916.

Townsville [taunzvil], havneby, Queens-land, Austr.; 34 000 indb. (1947).

4622

Tracy

tovstav, arkit., snoet rundstav, lignende et tav.

Towton [tautn], landsby i Yorkshire. Ved T sejrede huset York (Edward 4.) 1461 endelig over huset Lancaster.

tvøtræk anv. til kraftoverføring ml. aksler v. hj. af fl. parallelle, oftest runde tove af hamp el. bomuld, der går omkr. tvø- skiver på de to aksler.

tvøtrækning, sport, styrkeprøve, hvor-ved to partie, fattende om et tav, søger at trække hinanden over en afmærket grænse.

Toynbee ftainbi:], Arnold (1852-83), eng. sociolog og forkæmper for folkeuniiversi-letsbe vægeisen i England.

Toynbee ftainbi:], Arnold (f. 1889), eng. historiker. Fra 1925 leder f. Royal Institute of International Affairs, udg. árl. oversigt over internat. politik (*Survey of International Affairs*, fra 1920). 1934-39 udg. den hist.-filosofiske *A Study of History*. Forkortet da. overs.: *Historien i Nyt Lys* (1948).

Toynbee-Hall ftainbi: hâl) (etter A. Toynbee, d. 1883), det ældste settlement i Engl. (Whitechapel 1884), grl. for at bringe Oxford-studerende og London-ar-bejdere kontakt med hinanden.

Toyohashi [to:ohaj(i)], jap. by på S. Honshu; 143 000 indb. (1940).

Toyokuni, Utagawa (1759-1825), jap. maler; tilhører Ukiyoe-skolen. Bl. hans farveretssnit er fremstillingerne af skue-spillerne, til dels i kvinderoller, de berøm-teste. Fl. af hans elever signerer med samme navn.

Tozzi f tot:si], Federigo (1883-1920), ital. forfatter. Skrev stilistisk udmarkede, men dystre og pessimistiske romaner. *Con gli occhi chiusi* (1919), // *podere* (1921), *Gli egoisti* (1923).

toårig, hot, urt, der først det andet år sætter blomst og frugt og derefter dør. T R (fork. f. fr. *telegramme resistant*) anføres i adressen på et telegram, når dette skal ligge til afhentning på adressestedet.

tra- (lat. *trans-*), i sammensætninger: hin-sides, over-

Trabzon [-bzon] el. *Trapezunt*, tyrk. Sør-tehavshavn ØNØ f. Ankara; 30 000 indb. (1945). Eksporthavn af hasselnødder. Havn for det tyrk. Armenien. Anlægt som gr. koloni (Trapezunt). 1204-1461 hovedstad i kejserriget Trapezunt, grl. af Alexios Komnenos (d. 1222), da kors-farerne erobrede Konstantinopel.

tracé [-'se] (fr., af *tracer* afstikke, trække en linje), 1) beliggenheden i terrænet af midtlinien for en færdselsåre; 2) d. s. s. grundrids.

trachea [-'ke:a] (gr. *trachys* ujævn), luft-roret.

tracheer [-'ke:-] (gr. *tracheia* lufrør), hos insekter, tuisindben og spindlere de ofte stærkt forgrenede rør, der fører luften rundt i legemet.

trachégæller [-'ke:-], hos enkelte insektlærer stærkt trachelyfyldte huds-linger, ighen. hvilke luft optages.

trache(o)- (gr. *trachys* ujævn), vedr. luft-roret (som er ujævt. p. gr. af brus-ringene).

tracheobron'kitis (*tracheo- + bronkitis*), brystkatarr, slimhindebetændelse i luft-rør og bronkier.

Trachodon [-k:] (gr. *trachys* ru + *odis* tand), til ortopoderne hørende dinosaur-slægt fra øvre kridt i N-Amer. Indtil 10 m 1. med åndeagtig fladtrykt bred snude, fortil tandlös.

tra'ch'om (gr. *trachys* ru + -om), d. s. s. ægyptisk øjensygdom.

Trachylobium [-ky'lo-], slægt af bægl-planter. Træer i tropisk S-Amer. og Ó-Afr. giver kopal.

Tracy [tra'si], Antoine Destutt de (1754-1836), fr. politiker og filosof. Indførte i *Elements d'idéologie* (1801-05) udtrykket »ideologi« for læren om, at forestilling og tanker kan føres tilbage til sansninger.

Tracy ftra:sil], Spencer (f. 1900), amer. filmskuespiller. Startede sin filmlobbe-bane som farcor omkr. 1930, men udvik-lede sig hurtigt til en storartet karakter-skuespiller, bl. a. i »Hævneren« (1936), »Vor Tids Helte« (1937), »Havets Helte« (1938), »Stanley og Livingstone« (1939).

4621

4622

4623

trade-mark [træid'muik] (eng. *trāde handel + mark mærke*), varemærke.

Tråder Horn ['træids hán:] (eng. *trāder* forhandler), tilnavn for Alfr. Al. Horn. **Trådes'cantia** (etter eng. *hofgartner* Tradescant (d. 1638)), enkimblandede urter fra Amer.; *T fluminensis* o. a. arter dyrkes i væksthus og stue; hængeplanter.

tråde union ['træid 'ju:njan] (eng.), fagforening.

tra'ditio (lat.), *jur.*, overlevering. Til overførelse af ejendomsretten til en ting udskrives efter rom. ret principielt, at tingen blev overleveret til erhververen. **tradition** (lat. *tradere* overgive), overlevering, d. v. s. ord. skrifter og skikke, oftest af rel. art. som nedarves fra slægt til slægt og er af samfundsdannende karakter. - I den kat. kirke er troskilde ved siden af skriften.

traditionalisme, 1) hævdelse af (især) rel. tradition overfor rationel kritik, der ikke respekterer traditions irrationelle virkelighed; 2) udvendig ærbødighed for traditionen.

traditio'nel (fr., af lat. *tradere* overgive), overleveret, vedtegtsmessig, sædvanlig.

'tråd'tor'batteri (lat. *traditor* forrader), udefra uset kanonopstilling, hvorfra egnen på begge sider kan langskydes.

Tra'falgar (sp. [-'gar]), kap på Spåns S-kyst V. f. Gibraltar. I slaget v. T 21. 10. 1805, slog eng. flåde under Nelson den fr.-sp. flåde afhørende.

Trafalgar Square [tra'fælga 'skwæə] (eng. square plads, torv), plads i London V. City. Udgangspunkt for fl. hovedgader. Nelson-monumentet.

tra'fik (ital.), ferdsel, samkvem; fremgangsmåde, adfærd.

trafikflyvning, offentl. luftbefordring af passagerer, post og gods med flyvemaskine el. andet luftfartøj, t deles i ruteflyvning og charterflyvning.

Trafikministeriet, 1942-45 da. min. udskilt fra Min. for Offentl. Arbejder; anv. ofte som betegn. for dette.

tra'gan't (gr. *trdgos* gedebuk + *ākantha* torn), egl. *gummi* *tragant*, vegetabilisk afsøndringsprodukt, der fås fra astragelarter og i sammensætning står kuhdrydrene nær, t oplosses ikke i vand, men danner en slim hermed, der anv. i farmaçien som emulgeringsmiddel, som bindemiddel i tabletter og i konditorvarer, til appretering af sylke, tøjtryk osv. Iran er hovedproducent.

tragedie (gr. *trdgos* buk + *ode* sang), sørspil. Den gr. t er opstået i 6. årh. f. Kr. og kulminerede i 5. årh. med Aischylos, Sofokles og Euripides. Genren er udgået fra den til Dionysos-dyrkelsen knyttede sang, der udførtes af bukkekostumerede kor af satyrer, og også efter af handling og dialog havde trængt koret tilbage, bevarede dette sin faste funktion i spillet. Den gr. t-s teori er formulert af Aristoteles (4. årh. f. Kr.). Nogle, men langtfra alle gr. t er skæbnet, men samtlige gr. t er patetiske dramer. Af ringere værd er den rom. retoriske t, navnlig repr. af Seneca (1. årh. f. Kr.), hvis t ikke var beregnet for scenen, men fik bet. for Renæssancens t, også pletvis for Shakespeares. Medens Shakespeares og de spanske t mods. antikkens blander tragiske og komiske elementer, holder den fr.-klassiske t (17. årh., kulmination: Corneille og Racine) dem endnu skarpeste sondret end antikkens t; det er i sine seneste former et psyk. drama, hvis enkle handling består i en sjæleført konflikt, og hvis patos kommer til udtryk gnm. en idealt behersket diktions, der nu kan virke noget, kold. Den sædv. overholdelse af handlingens, tiden og stedets enhed oftest utvungen.

tragedi'enne (fr.), skuespillerinde i det tragiske rollefag.

'tragi (lat., af gr. *trdgos* del af inderøret), hærente i den ydre øregang.

tra'gik (gr. *tragikás* hvad der hører til tragedien), hvad der er sørgeligt; 'tra'giker tragediedigter, tragediekuespiller.

tragi'ko'mie (gr.), dram. blandingsgenre, hvortil tilløb allerede hos Euripides (5. årh. f. Kr.) - *tragi'ko'misk*, med vekslende sørgelige og lystige optrin; til at le og græde over.

tra'gisk (gr.), som angår tragedie; sørge-lig, græbende.

Tragten, nordl. del af Lille-Bælt.

tragthat (*Clito'cybe*), slægt af paddehatte, jordvoksende, ofte store former, fl. spiselige. I Danm. tåge t (C. nebularis), anis t (C. odorata) (begge spiselige) og fl. andre. trailer ['træilər] (eng. *trail* slæbe), på hængsvogn m. lad. I forb. m. personbile bruges ofte t med et enkelt hjul f. eks. til transport af bagage.

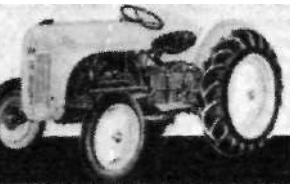
Traill 0 [træil], stor bjergtræ Ø på nord-siden af Kong Oscars Fjord, Grønln. Opbygget af palæozoiske og mesoizoiske sedimenter. Højeste punkt: 1884 m.

train (fr. [træ], da. [træ'n]) el. **træn** (fr. tog), mil. vognpark.

trainkonsta'bel ['træn-]: menig, ridende artillerist ved hestetrækket artilleri.

Tra'ja'n (lat. *Trajanus*) (53-117), rom. kejser 98-117, adopteret af Nerva, erobrede Dacien 101-07 og Mesopotamien 117-21, store bygningsarbejder, bl. a. T-s Forum i Rom; arbejdede på at forøge Ital.s befolkning.

Trajans Forum, det sidste, største og prægtigste kejserforum i Rom, indviet

Moderne landbrugstraktor.

markmaskiner og som drivkraft for stationære maskiner; i mil. anv. t til bugsering af svært krigsmateriel. (III)

trakyande'sit, dagbjergart, der i kern. henseende er en mellemting ml. trakty og andesit.

'trakybasal't, basalter, der af feldspat foruden plagioklas indeh. alkali-feldspat.

tr'aky't (gr. *trachys* ru), dagbjergart svarende til syenit, ofte porfyrisk med størkorn af sandin i lys grå el. rødlig grundmasse.

Træle [træ'i:fi:, tra'fi:]: ijsk. *Tridighli*, hovedstad i grevskabet Kerry, SV-Eire; 10 000 indb. (1943). Handel med landbrugsprodukter.

tralje, **tralle** el. **traller** (mlat. *tralia* gitter-værk), gitterstokke, tremmer.

'træme (fr. islat.), græselsike af noget ringere kvalitet, anv. som islet.

tramp [tramp] (eng.), landstryger, vagabond.

Trampe, Christopher (f. 1879), da. greve, kammerherre, officer; 1948 direktør for De Danske Kongers Kronologiske Samling på Rosenborg.

'tram'peldyr (etter ty., vist opr. forvansket af *dromedar*), førelæt betegn. for den topuklede kamel.

trampo'li'n (ital. springbrædt), stærkt fjedrende springbrædt til afsæt, anv. i gymnastik (dog ikke i Danm.).

trapsksib (eng. *tramp* omstrejfer), fragtskib, der ikke går i fast rutefart.

tramway (eng. *ftråmwæj*), fr. [tram'wæ] (eng.), sporvej, fr. også sporvogn.

tran, fællesbetegn. for fedstoffer, alm. flydende, udvundet af havdryd, specielt hvæler, saeler og fisk. t består af glycerider af især umættede fedtsyrter (75-80%) med 14-24 kulfatomer og indtil 5 dobbeltbindinger i molekylet. Vigist er hvalolie. t anv. efter katalytisk hærdning såvel til margarinefabrikation som til sæbefabrikation. Ved udfrysting forøges indholdet af torrende olie, så t kan anv. i farve- og lakindustrien. Ved sær. processer kan den gøres anvendelig som hermetikolie. (Se endv. levertran).

Tranbjærg, stationsby og sydl. forstad til Århus, 360 indb. (1945).

trance [trm'sa] (fr. af lat. *transire* gåover), kortvarig, sjæleligt betinget bevidsthedsændring med drømmeagtig ekstatisk præg. Udtrykket bruges mest i forb. med spiritistiske foretelser.

tranen éé [trar'Je] (fr., af *atrancher* gennemske), tildl. fællesnavn for skytte- og løbegrave.

tranchere [travJe'srs] (fr., af lat. *truncare* afkappe), skære for, skære ud.

Trandberg, Peter Christian (1832-96), da. præst, påvirket af S. Kierkegaard opgående han 1860 sin præstebede og blev fri rejsepræst; stiftede 1863 sammen med Grunnet en evang.-luth. frimenighed (bornholmerne); virkede fra 1882 i USA.

Trandum [-dom], ekserserplads på Gardermoen N f. Oslo, hvor tyskerne under besættelsen foretog henrettelser og begravelser af no-, eng. og sovj. fanger. Efter befrielsen fremdroges 183 lig, hvorfra 162 nordmænd.

Tranebjærg, landsby på Samsø; 771 indb. (1945). Øens admin. centrum.

tranebær (*Oxy'coccus*), slægt af bøllefam., dværgbuske. I Danm. vokser alm. i hedermoser t (O. quadrifolatus) med krybende, træformede stængler og spræglede, senere røde bær, der bruges til syrling.

tranehals, **bot.**, d. s. s. hejrenæb.

Tranekjær Rasmussen [-'ke'e'], Edgar (f. 1900), da. psykolog, 1946 prof. ved Kbh. Univ. Har især beskæftiget sig med fænomenologiske unders., over gen-

standsbevidsthed samt personlighedspsykologi.

Tranekær 1) hovedgård på N-Langeland, nævnt i Kong Valdemars Jordebog, 1659 af Chr. Rantzau skænket til datteren Margr. Dorothea, g. m. Fr. Ahlefeldt til Søgård, hvis slægt siden har været besidere. 1672-1928 hovedsæde i grevskabet Langeland. Hovedbygn. m. rester fra middelalderen, ombygget 1722, restaureret 1862-63 af Nebelong; fredet ikl.A. 2) landsby ved >; 337 indb. (1945).

Tranen (lat. *Grus*), stjernebilledede på den sydl. stjernehimmel.

traner (*Grues*), orden af store, højbenede, langhalsede fugle.

Alm. trane.

Bagtæn lidt højere end de andre tær; luftretter ofte i sløjfer ned i brystbenet. Hertil den alm. t (Grus grus), grå m. sort hovede, ca. 1 m høj; planterende, ruger i N-Eur.s skovmoser, i Danm. på træk. Endv. jomfru-t, kront-t.

trangfolge, *mil.*, rækkefølgen, i hvilken ting, der ikke kan ordnes el. skaffes straks, skal fremmes.

'Trangisvåg, da. navn på Trangisvågur.

•Trani, sydital. havneby 45 km VNVE. Bari; 31 000 indb. (1936). Herfra vinen Moscato di T.

'Trankeba'r, eng. *Tanquebar* [træjkwi'-ba:], ind. *Tarengampādi*, havneby i provinsen Madras, Hindustān, ca. 250 km. S. f. Madras; ca. 13 000 indb. Da. 1620-1845. Fortet Danborg byggedes 1620.

Trankebar-Missionen, den ældste luth. mission i Indien, gr. af Fred. 4. af Danm. 1705, støttet af pietisterne i Halle og af missionsinteresserede skelskaber i London. Dens hovedmand var den ty. pietist Ziegenbalg; fra den da. koloni Trankebar bredte den sig mod N. Omkr. 1800 svækkesedes arbejdet og bortfaldt med koloniens salg 1845; T betød i sin tid en mægtig inspiration.

•Tranmæl, *Martin* (f. 1879), no. arbejderpolitiker. Fra 1907 journalist, 1918-21 Arbejderpartiets sekretær, bekæmpede de moderate i partiet. Fra 1921 redaktør af »Social-Demokraten« (senere »Arbejderbladet«); stortingsmedl. 1925-27.

Tranquebar [træjkwi'-ba:], eng. stavemåde for Trankebar i Indien.

tranquill [tra'kwil:ə] (hal.), *mus.*, rolig.

tran's (lat.), hinsides, over-, igennem. - I *kern.* betegn., der angiver et stofs stereokem. opbygning (cis-trans-isomeri).

transaktion [*trans* + lat. agere føre], overdragelse; handling, foretagende (især af tvivsløs art).

transal'pi'n(sk), hinsides (N el. V for Alperne).

transat'lant'isk, hinsides Atlanten.

Transatlantik Kompagni, da. holdingselskab 1916-21, gr. af Harald Plum, især finansieret af Landmandsbanken. Likvidert 1923 med et samlet tab på 207 mill. kr.

transceiver [trán'shvs] (eng. *transmitter*) + (*re*)*ceiver* modtager), radioapparat, der skiftes kan anv. til sending og modtagning under benyttelse af samme dele.

transcen'den's [-san-] (lat. *transcedere* overskrive), 1) overskriden af erfaringens el. erkendelsens grænser, 2) tankers visen hen til noget fra dem selv forskelligt (deres genstande).

transcen'den't [-san-] (lat.), overskrinden, visende hen til noget andet.

transcen'den'ta'l [-san-] (lat. overskrindende), 1) i skolastikkonen: visse begreber, der omfatter kategorierne bl. al. væsen, godhed, sandhed, 2) hos Kant: hvad der angår de a prioriske betingelser for erfaring.

transcendent ligning, *mat.*, en ligning, der ikke er en algebraisk ligning.

transcendent tal, *mat.*, tal, der ikke kan være rod i en algebraisk ligning, hvis koeficienter er hele tal. (Modst: algebraisk tal).

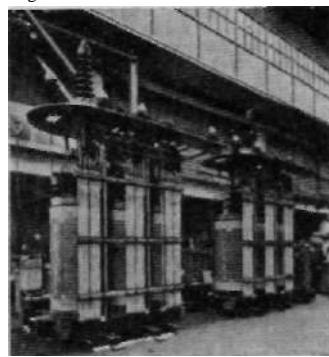
tran'sept (lat. *transsepta* hinsides (kor-)skrannerne), middelalderlig kirkes tværsib (korsarm).

transfe're're (lat. *transferre* bringe over), overføre, overdrage, transportere; specielt: overføre et formuebeløb fra en anden til en anden.

transfiguration (*trans* + lat. *figura* skikkelse), forvandling; forklarelse.

transformation (lat. omformning), *mat.*, indførelse af nye ukendte, variable el. koordinater i et mat. problem. - I geometrien d. s. s. afbildung af en figur på en anden.

transformator (lat. omformer), *elektr.*, apparat, ved hvilket man kan omsætte en vekselsstrøm fra en spænding til en anden med samme periodetal. - I består af jernkerne omsluttet af en el. fl. viklinger.

To 6000 k VA transformatorer.

transfor'me're (la.t.), omdanne, omforme.

transfusion (lat. *transfundere* overføre noget fra en til en anden), *med.*, overførelse af blod fra et menneske til et andet. Betegn. anv. også i stedet for infusion (f. eks. af saltvand).

transgression (lat. *transgredi* skride over), *geol.*, den relative bevægelse mel. hav og land, der viser sig ved at vandstanden bliver højere (landsenkning, vandstandshævning el. begge dele i forening).

transgressionshav, d. s. s. overskyningshav.

Transhimālaya (egl: hinsides H., nemlig set fra Indien), bjergkæde i S-Tibet, N f. Himalaya.

transiranske jernbane, ca. 1381 km lang normalsporet jernbane, som fra Bandar Shah ved Kaspihavet fører tværs genn. Tran fra N til S til Bandar Shāhpīr ved Den Iraniske Bugt. T blev bygget 1927-38; ca. 1000 km blev anlagt under ledelse af de da. ingeniorfirmaer Kampmann, Kierulf & Saxild og Saabye & Lerche samt det sv. lokomotivfirma Nydquist & Holm A.B. T er på store delstræk, en udpræget bjerglandsbane med stign. indtil 28%, og mindste kurveradier på 220 m. På banen findes ca. 250 tunneller på i alt ca. 80 km. Under 2. Verdenskrig blev T en vigtig forsyningslinje for hjælpen til Sovjet, og i denne anledn. væsentlig udbygget.

trans'istor, forstørker dannet af en elektrisk halvleder. Særlige fordele ved T er den ringe størrelse og at glødestrom ikke anv. Opfundet ved Bell-laboratorierne i New York.

tran'sit (lat: gennemgang), gennemførsel af varer etc. fra et land genn. et andet (transitlandet) til et tredje land. - Under krig må et neutral stat ikke tillade T af krigsførende magters troppesyrke eller krigsmateriel; under 2. Verdenskrig måtte Sv. gøre visse afgivelser herfra (permittentræfik). Underfredsforhold kan i indrømmes ubegrænset.

transithandel foreligger, når en varer af handlende i et land (transitlandet) købes

i et andet land og sælges i et tredie. Ved handels transit berører varen alene handelsmæssigt transitlandet, medens forsendelsen, sker direkte fra salgs- til købsland. Det genudførsel el. reeksport berører varen både handels- og transportmæssigt transitlandet; det er denne form for T, den da. handelsstatistik opgør. Berører varen kun transportmæss. transitlandet, foreligger ikke T men transit el. speditions transit.

'transiti'vt (lat: indvirkende) kaldes et verbum, der har objekt.

transitoplæg, oplag af importerede varer under toldvæsenets rådighed, idet toldaftigt da ikke erlægges ved genudførsel. Indført i Danm. 1797.

transitporto betales i h. t. internat, overenskomst af afsendelseslandet for transport af dets post gnm. andre stater, t. afregnes normalt på grundlag af periodisk statistik over den befriede post.

transitveksel, en veksels som ved et et. fl. endossementer passerer et land, men er udsteds og betalbar i udlandet.

transitvogn, godsvogne, som er bygget således, at de uden videri kan køre på udenlandske jernbaner med normalsporvidet, t. er forsynet m. høststående mærke.

Transjor'da'nien, fra 1949 off. *Jordan* arab. *Al Urduniya*, stat (kongerige) i Arabien 0 f. Palæstina; ca. 90 000 km²; ca. 400 000 arab. indb. Hovedstad: Amman. I det tørre højland drives agerbrug i oaserne og fåreavl på stepperne. T genemløbes N-S af Hedjaz-banen. *Històrie*. T skiftes fra Tyrk. efter 1. Verdenskrig, 1920 stillet under brit. mandat. Fra 1921 ledes af Emir Abdullah, son af Husain af Hedjaz, under kontrol af brit. højkommissær i Palæstina. 22. 3. 1946 anerkendt af Engl. som uafh. rige, idet dog brit. tropper bevaredes ret til at forblive i T. 25. 5. 1946 tog Abdullah kongetitel. Som medl. af Arab. Liga sluttede T sig 1948 til krig mod Israel, og i dec. 1948 lod Abdullah sig udbrænde til konge af den ikke-jødiske del af Palæstina.

Transkau'ka'sien, den del af Sovjet, der ligger s. f. Kaukasus.

Transkau'ka'siske Föderation, den af de 3 sovjetryp. Azerbajdzjan, Armenien og Georgien 1922 gr. föderation, der s. å. tilsluttedes Sovjet, som en unionsrep. Oplost 1936.

trans krystallisation, metalkrystallisation, der f. eks. i en støbt blok er orienteret således, at krystallerne er vokset fra randen vinkelet ind i blokken. Transkrystaller består som regel af rent materiale, der har skubbet urenhederne ind mod midten af støbablokken. Hvor krystaller i forsk. retninger støder sammen er materialet svagt.

transla'to'r (lat. *translatio* overførelse, oversættelse), hunkon: *transla'trice*, person, der oversætter til og fra fremmede sprog. For at opnå beskikkelse som statsautoriseret i et land, kræves if. næringsloven bl. a. afleggelse af en prøve; beskikkelsen giver visse forrettheder ved oversættelser t. retslige formål m. v.

Translei'tha'nien (efter grænsefloden *Leitha*), 1867-1918 alm. betegn. for den ung. del af det østr.-ung. kejserrige.

translitteration (*trans* + lat. *littera* bogstav), mekanisk, bogstav for bogstav, gennemført transskription.

translokation (nylat. *translocare* overflytte), afslutningsfest på skoleåret (på gymnasium).

transmission (lat. *transmissio* overførelse), 1) **maskintekn.**, maskindel, der overfører energi fra kraftmaskine til arbejdsmaskiner. En T består af akseleddinger, remskiver, tandhjul m. m. 2) radioudsendelse fra et sted udenfor den pågældende radiofonist studier, f. eks. af en teaterforestilling el. møde.

transmissionslinje, dobbeltledning til overføring af højfrekvente strømme ml. antenne og sender.

trans'mitter, automatisk telegrafsendeapparat.

transmit'te're (lat.), oversende, overføre; videresende.

transmutation (*trans-* + lat. *mutare* forandre), omdannelse, forvandling; *biol.*, d. s. s. mutation.

Trans'nistrien (*trans* + rum. *Nistru* Dnestr), betegn. for det ukrainske område 0° b. Dnestr, med Odessa som hovedstad, som Rumænien okkuperede under 2. Verdenskrig (1941⁴).

transoce'a'nisk (*trans* + *ocean*), oversoisk.

transpa'ren't (*trans* + lat. *parere* vise sig), 1) (som adjektiv) gennemsigtig, 2) (som substantiv) bagfra belyst, gennemsigtigt billede, skilt o. 1.

transpiration (*trans* + lat. *spirare* ånde), 1) svedafsondring, 2) *bot.*, afgivelse af vanddampe fra planter, t foregår især om dagen fra bladene, kun 5% om natten. For hver ton tørstof planterne producerer, har de en t på 250-500 tons vand. t er et nødvendigt onde, idet t kun kan nedsættes ved, at spalteåbninger lukkes. Det sker i tørkeperioder, men derved bliver optagelse af kuldoksyd fra luften, fotosyntese og stofproduktion minimal.

transplantation (lat: *omplantning*), operation, hvorfed et vævstykke fjernes fra sit normale leje og overflyttes til et nyt sted for at udnyttes en defekt her. t foretages oftest med hud og knoglevæv, idet disse væv lettest heller ind, men også nervevev kan transplanteres.

transpo'ne're (*trans* + *ponere* sætte), mus., omsætte et musikstykke fra en toneart til en anden.

trans'port (lat. *transportare* føre over), 1) flytning, forsendelse, sending, f. eks. af varer, 2) i *bogholderi*: overførsel af en sides slutsum til næste side, 3) *jur.*, overdragelse af en fording (d. s. s. cession).

transportbeholder, da. betegn. for container.

transportbånd, vandret liggende el. svagt stigende gummi- el. stålband el. kæde, der transporterer gods el. arbejds-

Transportbånd på systue.

stykker (jfr. samlebånd), t føres over 2 yderskiver, hvoraf den ene er en drivskive, og er derimellem understøttet af beruler.

transport-cykel, cykel udstyret med et varelad, der ved 2-hjulede t er anbragt over et lavere forhjul og ved 3-hjulede t over en fast foraksel med 2 hjul. For t er der givet særlige bestemmelser m. h. t. bremser, største højde og bredde samt maksimalbelastning.

transpor'te're (lat.), flytte; overføre, overdrage; *transpor'ta'bel*, flyttelig.

transportflyvemaskine, flyvemaskine beregnet på civil el. mil. transport af gods (post) el. passagerer. Karakteristisk for t er en rummelig krop og høj lastevne.

transportforsikring, forsikr. for landtransport af varer. Herfor gælder i hovedsagen tilsv. regler som for søforsikring.

transportsgnegl, skrue af pladejern, som

roterer i en vandret el. svagt hældende rende og derved transporterer findelte stoffer.

transpor'to'r, spec. jernbanekøretøj til befodring af jernbanevogne på baner med større el. mindre sporvidde end disse vogne. Ved brug af t undgås omkørsning.

transsibiriske jernbane, dobbeltsporet jernbane i Sovjet, fra Sverdlovsk og Tjeljabinsk i Ural via Omsk, Novosibirsk, Krasnojarsk, Irkutsk, Habarovsk til Vladivostok ved Stillehavet. En særlig, ældre gren går den kortere vej gennem Manchuriet. Af strategiske grunde anlagdes før og under 2. Verdenskrig en nybane parallel med t N om Bajkal-søen til Komsomolsk ved Amur. t blev åbnet for trafik via Manchuriet 1902, strækningen uden om Manchuriet 1916, t fra Tjeljabinsk via Manchuriet er 7509 km. Rejsen Moskva-Vladivostok varer 8 døgn.

Transsil'va'nien (mlat: hinsides skoven (set fra Ungarn)), rum.: *Transil'vania* (uoff. *Ardeal*), ty. *Siebenbürgen*, rum.-landskab mel. Karpaterne, De Transsilvenske Alper og Bihar-bjergene. T er en ca. 500 m. h. tæbefolket og veldyrket slette med ret dybe foddalde. Klimaet er temp. fastlandsklima. Landbrug er hovederhverv, og der dyrkes hvede, majis, byg, vin m. m. Skovbrug er vigtigt. - *Historie*. I oldtiden del af Daciens; efter 6. årh. under avarerne, i 9. årh. lost knyttet t. Ungarn. I 12.-13. årh. talr. ty. kolonister, i middelalder. sterk rum. tilvandring. Vojvodine i T efterh. uafh. af Ung., efter 1520erne mod Habsburg. i 17. årh. knyttet til Tyrk., fra 1686 under Habsburg (Ungarn), 1918-19 til Rum., der sögte at rumænisere de store ung. og ty. mindretal. 1940 fik Ung. v. ty. hjælp nordl. og østl. T, som efter kom til Rum. efter krigen (Pariserfreden 10. 2. 1947). De ty. og ung. nationale mindretal i T fik vidtgående nationale rettigheder.

transsil'va'nske alper, tertær foldekæde, der danner sydenden af det transsilvenske plateau; hovedsageligt opbygget af gnejs- og glimmerskifer. I den vestl. del rigt på jernmalme og guld. Højeste punkter er Negoi (2544 m) og Mandrit (2520 m).

transskription (lat: *omskrivning*), 1) sprog. gengivelse af et fremmed sprog v. hj. af et andet alfabet end det for pågældende sprog alm. anv. Man kan enten rent mek. erstatte hvert af de fremmede tegn med et af sine egne (translitteration), som når det russ. bryllup Opejl skrives »Orel«, el. man kan i sin t tydeliggøre den faktiske udtale (og i nævnte tilfælde skrive Ar jol); i sin yderste konsekvens bliver t altså en lydskrift. 2) mus., overskrivning af et musikstykke for en anden besætning end den oprindelige.

transsubstantiationslære (*trans* + *substans*), læren om brødets og vinens forvandling i nadveren til Kristi legeme og blod; blev fastslægt på Lateranmødet i Rom 1215.

transsudation (*trans* igennem + lat. *sudare* svede), udtræden af blodvæske uden blodlegemer af kapillærerne ind i vævspalter el. legemshuler. Den udtræde væske, transsu'da'tet, er en klar, lidt gulgig og æggehvideholdig vædske. **Transsylvanien**, anden stavemåde for Transsilvanien i Rumænien.

transur'a'ner (*trans-* + *uran*), grundstoffer med større atomomnumre end 92, som ikke findes i naturen, men kan fremstilles af uran ved beskydning med neutroner, nemlig stofferne neptunium, plutonium, americium og curium. (t-s kern, egenkraften forudsagt af Niels Bohr i 1922).

transvaal (eng. [træn'va:!!]), afrikaans [træn'fa:!!], nordøstligste prov. i Den Sydaf. Union: 286 060 km², 4 184 000 indbyggere (1946) hvoraf 1042 000 hvide. Ca. 620 000 taler afrikaans, ca. 397 000 eng. (1946). Hovedstad i T og i Sydaf. Union: Pretoria; største by: Johannesburg. - *Historie*. Koloniseredes af boeremigranter fra Kaplandet fra 1830erne, 1852 anerkendt af Engl. som selvstændig. Tog fra 1884 navnet Sydafrikanske Republik. En del indre kampe; storbondestat m. håndfast undertrykkelse af indføde. 1877 besat af Engl., rejns. 1880; 1881 anerk. Engl. (Gladstone) T-s uafhængighed, dog med kontrol over udenrigspolit. Store guldfund i 1880erne tiltrok eng. indvandrere, hvis forhold gav Engl. årsag til indblanding i T-s

styre. Efter boerkrigens udbrud 1899 annekterede Engl. T 1900 formelt (krig til 1902). Fra 1906 selvstyre, 1910 i Sydaf. Union.

transversa'l (lat. *transversus*, som går på tværs), tvær-. I mat. bruges t lejlighedsvis om en linie, der skærer en figur. En parallel-t er parallel med en side i en trekant. En midtpunkts-t forbinder midtpunkterne af to sider i en trekant. **transversalkraften**, tekn., tværkraften i et snit af en bjælke el. lign., der er påvirket til bøjning vinkelret på længdeaksen, t er resultanten af alle ydre krafter på den ene side af snittet.

transversalsvingninger, fys., svingninger i en bølge vinkelret på udbredelsesretningen. Vandbølger og elektromagnetiske bølger er t.

Trans-world Airlines ['træns-*world* •*a:rtain:t*] (eng. (fork. TWA), tidl. *Trans-Continental & Western Air Inc.*, et af USAs største [^] luftfartsselskaber (grl. 1926), som også beflyver interkontinentale ruter.

Tranum, John (1902-35), da. faldskærmsudpringer. Sprang i England 1933 fra 7 km højde. Under nyt forsøg på at sætte verdensrekord døde han i maskinen af hjertelammelse i 8500 m højde.

Trahås ['tra:nå:s], sv. købstad (fra 1919), N-Småland, ved Svartån; 9900 indb. (1949).

trap (sv. *trappa*, af de trappelignende former), gl. navn for basalt.

Trap, Cordt (1859-1937), da. statistiker og nationaløkonom. 1896-1922 chef for Kbh.s stat. kontor. T har oprettet store legater især for Aarhus Univ.

Trap, /ens Peter (1810-85), da. embedsmænd. Kgl. kabinettssekretær 1856-84. Udg. 1858-60 *Statistik-Topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark* i 5 bd., hvortil 1861-64 sluttede sig 2 bd. om Sønderjylland. Af verket, der var forbildet i sin art, udkom 2. udg. 1872-79, 3. udg. 1898-1906 og 4. udg. 1920-32.

'**Trapa** (lat.), d. s. s. hornnød.

Trapani, ital. by på V-Sicilien; 64 000 indb. (1936). Udviding af havsalt.

trapez [-pæts] (gr. *trápeza* bord), 1) mat. en firkant, i hvilken et par modstående sider er parallelle. 2) *sport*, træstang, op hængt i to parallele tove; nu forældet gymnastiktredskab.

tra'pezius [-ts-] (nylat., af gr. *trápeza* bord), kappemuskelen.

tra'pezkapite'l (af *trapez*, mat.), kapitel af form som en omvendt pyramidesstub i romansk stil med indskudte spidse trekanter, ofte anv. i da. middelald. arkit.

Trape'zunt, tidl. alm. europ. navneform for tyrk. Trabzon (NØ-Tyrkiet).

trappe, arkit., skråstillet forbindelsesled, bestående af en rekke trin, t udføres af natursten, teglsten, beton, jern el. træ som ligeløbs-t med 1, 2 el. 3 løb, kvartsvings-t, spindel-t, vindel-m. m. (11). Se vindeltrappe).

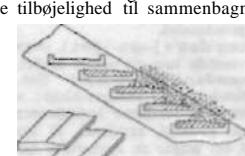
Trappe, La [la'trap], dal i Normandie; berømt kloster (grl. 1140), hvor trappistorden opstod 1663.

trappégalv, gotisk gavltype, hvis kam har trælinjende indskæringer, der kaldes kamtakarter. Karakteristisk for da. landsbykirker.

'**trappepolygo'n**, d. s. s. histogram (ill. se aldersfordeling).

trapper ('*Otidæ*), orden af store, kraftige fugle. Hønselign. kort næb, bagå mangler, oftest brunsprættet. Hannerne opfører dans i parringstiden. Overvejende stæppedyr. Hertil stort, dværgt og kravet.

trapperist, særlig form på risten i et fyrest, bestående af vandkølede »trin«, hvor brændstofslægger sig på en sådan måde, at der bliver god lufttilførsel og mindre tilbøjelighed til sammenbagning.

roterer i en vandret el. svagt hældende rende og derved transporterer findelte stoffer.

transport, spec. jernbanekøretøj til befodring af jernbanevogne på baner med større el. mindre sporvidde end disse vogne. Ved brug af t undgås omkørsning.

trappers

trappers [tråparz] (eng: fældeopstillere), nordamer., jægere, der fanger pelsvildt i fælder og saks.

trappeskiver, fl. sammenhængende remskiver af forsk. diameter; de anv. parvis således, at remmen løber på en lille skive på den ene og en stor på den anden t.

trap' pistordenen (af klostret *Soligny-La-Trappe* i Normandiet), kat. munkeorden udgået fra cistercienserne 1663, siden 1892 selvstændig; strengt asketisk, ren vegetarisk, praktiserer tavshed, andagsøvelser 11 timer i døgnet, stærkest i Frankrig.

Trasen'ti'n, smertestillende præparat fra den schw. kern. fabrik Ciba.

Trasi'me'ner-soen, ital. *Lago Trasimeno* [trazi'meno], 129 km² stor ital. sør, 140 km N f. Rom, 259 m. o. h. Kendt fra romernes nederlag over for Hannibal 217 f. Kr.

Trás-os-Montes [traz il3 'montal], Portugals nordøstligste prov.; 10 784 km²; 502 000 indb. (1940).

trass (holl.), vulkanisk tuf fra Eifel; anv. pulveriseret til mortel.

tras'se're (ital: trække), trække en veksel (tratte) på en anden person, d. v. s. udstede en veksel, i hvis tekstdistenderen (tras'sen'en) opfordrer en anden til at betale veksen. Den person, til hvem opfordringen rettes (tras' sa'ten), bliver først forpligtet i henhold til vekslen, når han har accepteret denne (i reglen ved at skrive sit navn over forsiden af tratten).

Tras'tevere (ital: hinsides Tiber), kvarter i Rom V f. Tiberen.

tratte (ital., egl.: trukket (beløb)), trassret veksel.

trattoria (ital. trattare beværtet), restaurat.

'trauma (gr.), læsion af enhver art, lejemlig el. sjælelig; trau'ma'tisk, vedrørende t.

traumatisk neu'rose, hysterisk lidelse som følge af en legemlig læsion.

traumat(o) (gr. *trauma*), sår-, volds-

Traun, 150 km 1. biflod til Donau, fra Salzkammergut, gnm. Traunsee til Donau neden for Linz, Østrig.

Trau'ta ['trudsye], Jon, pseud. f. *Gubmundur Magnussund* (1873-1918), isl. forfatter, udd. som typograf. T er en livlig og fantasifuld fortæller, produktiv inden for alle genrer; hans noveller og romaner hører den bedste isl. realisme.

trav, gangart hos heste. Rent t har et svævningssmoment, i hvilket intet ben rører jorden. Rent regelmæssigt t har 2 høvslag, idet hesten sætter henh. venstre forben og højre bagben (>venstre diagonal<) el. højre forben og venstre bagben (>højre diagonal<) til jorden samtidig.

travaille [-valjs] (fr. *travail* arbejde), en til et skib hørende, sterkt bygget båd til arbejdsskib.

Travancore (eng. [tråva'Vkå:]), ind. *Tiruvankur*, indisk fyrstestat, tilsluttet Hindustan, på den sydl. del af Forindiens V-kyst; 19 800 km², 6 070 000 indb. (1941). Hovedstad: Trivandrum.

trave, sammenstilling af og måleenhed for neg af korn (også brugt om langhalm, tagrør m.m.). I Jylland og på Fyn er 1 korn i alm. 60 neg. på Sjælland. 20 neg.

Trave ['tra:va], 112 km 1. ty. flod; udspringer S f. Eutin, løber gnm. Lübeck og udmunder ved Travemunde i Lübecker Bucht. Forbundet med Elben ved Elbe-T-kanalen.

travé'e [-ve'] (fr., af lat. *trabes* bjælke), om enhed i bygningsværk, f. eks. tagfag, hælvingsfag, bospand o. l.

Travemunde [tra:vam'ndə], havnebydel i Lübeck (indlemmet 1913).

Traven ['tra:van], Bruno, pseud. f. ukendt ty. forfatter. Har udg. en række romaner med front mod kapitalismen og forkaerlighed for primitivisme og eksotisk miljø. *Das Totenschiff* (1926, da. 1931), *Die Brücke im Dschungel* (1929, da. 1936), *Ein General kommt aus dem Dschungel* (1939, mod diktatur).

Travental ['tra:vanta:l], ty. landsby nær Segeberg i Holsten; 18. 8. 1700 sluttedes her fred mel. Frederik 4. og Karl 12.; Danm. måtte give hertugen

føl

af Gottorps lande tilbage til ham og trak sig ud af Store Nord. Krig.

traverse (heste), små, lette hurtige heste-

racer, udviklet med særlig henblik på travløb. Avlen har sit hjemsted i Amerika, men drives også i adsk. andre lande.

tra'vers (fr. af lat. *transversus* tværgående), tværvold, der skal mindskе granaters sprengvirksomhed og hindre, at volde, grave o. 1. langslydes.

traver'ti'n (ital. af lat. *(lapis) Tiburtinus* sten fra Tivoli), hård, men hullet, stribet kildekalk; anv. til vægbeklædning.

traver'sti (ital. *travestire* egl. at forklaøre), latterliggørelse af højtideligt poet. værk: det ædle indhold inklædes én »lav« form; trave'ste're, latterliggøre.

Travi'ata, La (ital: den vildfarne), opera af G. Verdi. Tekst efter Alexandre Dumas d. Y.s roman »Kameliadamen«. (Venezia 1853, Kbh. 1887).

trawl (da. [trau'l], eng. [trå:l]) (eng. *trawl* slæbe), slæbefod, der er hovedredskab for søgående fiskeri. På hver side af vodets munding er fastgjort en svær jern-

beslæt træplade, skovlen (eng. *otter*, der kaldet otter). Svar wire som slæbefods trosse fører fra fartojet til skovlene, som under farten gnm. vander står lodret, skærer skræt udefter og derved holder t-mündingen åben. - Dahl-Vignerons **ter** er i lettere bygget variant; skovlene er **her** forbundet med t-posen. 30-70 m 1. tove, hvorfod redskabets spredevine og fiskeevine forges. - Silde-t kan arbejde oppe vandmassen v. hj. af en 3. skovl, anbragt vandret i t-mündingen.

trawler [traular], damp- el. motordrevet fiskefartøj af anselig størrelse, der fisker med trawl.

travløb, hestevæddeløb, hvor hesten beveger sig i trav og trækker kusken i en sulky.

Trätz-02-Montes, ældre stavemåde for d. portug. prov. Trás-os-Montes.

Treasury ['træzari] (eng: skatkammer), 1) tidl. det eng. skatkammer, som forestodes af Lord High Treasurer; nu det eng. finansmin. Finansministeren har titlen Chancellor of the Exchequer. T kontrolleres formelt af en kommission (lords commissioners), hvori premiermin. sædvanlig (men ikke nødvendigvis) er First Lord of the T. 2) USAs finansministerium; mñns **titel**: Secretary of the T.

trebackssystem, forsvarstaktik i fodbold, Består i, at både backs og centre-

half er trukket tilbage i forsvaret, hvilket giver bedre forsvarsmuligheder, men ger spillet mindre livligt. Har i nyere tid fortrængt backssystemet.

Trebibia (oldtidsens *Trebia*), 93 km 1. ital. flod fra De Liguriske Appenniner til Po; kendt fra Hannibals sejr over Romerne 218 f. Kr.

Trediveårskrigen

'trebe'n, d. s. s. buk.

Treibitsch-Lincoln ['træbit'-liTjan], *Inaz Timoteus* (1879-1943), international eventyrer af ungarsk fødsel. 1910 medl. af det eng. underhus (liberal). 1915 fengslet i New York for afslojning af eng. statshemmeligheder. Senere i politisk aktivitet bl. a. i Tyskl., Kina og Afghanistan. Trak sig endelig tilbage som buddhistmunk i Kina. Udsendte 1931 *Der grdsste Abenteurer des 20. Jahrhunderts*.

Tfebizsky ['træb̄iski], *Vaclav Benes* (1849-84), cech. forfatter; skrev meget populære romaner og noveller med hist. motiver.

Tfebofi ftrjabonjl, ty. *Wittingau*, by i S-Cechy, berømt for sit karpedambrug; ca. 5000 indb.

Trebon'i'anus 'Gallus, rom. kejser 251-53.

Trecento [-tiæn-] (ital., egl. 300), alm. betegn. for det 14. årh. i Ital., navnlig om kunsten.

tredeling, vinklens, opgaven ved konstruktion at dele en vilkærlig vinkel i 3 lige store dele. Man har bevist, at konstruktionen ikke kan udføres alene ved anv. af passer og lineal.

trediedagsfeber, form for malaria.

tredie grads forhør, forhør med anv. af ulovlige midler (tortur o. l.) for at fremkalde en forklaring.

trediemandsløft el. *tredehandsretshandel*, aftale, hvorfod der tillægges en anden person end parterne i aftalen en ret, f. eks. en livsforsikring, som en person tegner i et forsikringsselskab til fordel for sin hustru.

Tredie Republik, i fr. hist. perioden fra Napoleon 3.s fald 1870 og vedtagelsen af den republ. forfatn. 1875 til sammenbrudet 1940. (1. Republik: 1792-1804, 2.: 1848-52).

Tredie Rige, Det, ty. *das dritte Reich*, betegn. for Hitlers Tyskl. modsat 1) ty. rom. rige 962-1806, og 2) kejserriget 1871-1918. Titel på skrift af Moeller v. Dr. Bruck.

tres i et stand, i Frankr. før 1789 den del af befolkñ., der ikke var adelige el. gejstlige. I stænderforsaml. 1789 repræsenterede t især af velstående borgere. 1789 var det t-s repræsentanter, der beg. revolutionen ved at kræve fri forfatning.

treding, nydannet da ord for drittel.

tredive tyranner, den 30 mands regering under Kritis, som styrede demokratiet i Athen 404 f. Kr., forfulgte demokraterne, men blev selv styret 403.

Trediveårskrigen, eur. storkrig 1618-48. Forbered ved spænding mel. Habsburg og Bourbon og dyb mistillid mel. religionspartiene i Tyskl., organiseret i Evangelisk Union og Katolsk Liga. 1618 rejste bohmerne sig i kamp mod kejserens katolske undertrykkelse, fik tilslutning af Fred. af Pfälz, unionens leder, valgt til bohm. konge, slæbt af ligahæren (Tilly) 1620 (Hvide Bjerg). Krigen fortsatte mod Pfälz; holl.-sp. krig udbrød 1621. 1625 sogte Christian 4. af Danm. at standse katolikkernes fremgang, men blev slæbt (Lutter am Barenberg 1626, Tilly) og fik Jylland plyndret af d. kejserlige general Wallensteines tropper. Da Gustav Adolf af Sv. truede kejseren, opnåede Danm. 1629 fred uden aftæsler. Fyrsterne, der frygtede kejseren og Wallenstein, magtpolitik, fik Wallenstein styrtet 1630. S. å. landede Gustav Adolf i Pommern, slog 1631 Tilly ved Breitenfeld, trængte ned i Sydtyskl., standsesedes af den genindsatte Wallenstein, faldt 1632 i sejrrigt slag ved Lützen. Wallenstein forsøgte fredspolitik, men blev afsat og myrdet 1634. Slægt 1634 ved Nordlingen måtte svenskerne vige op til Østersøysten, men 1635 erklærede Richelieu Spåns. krig, trængte mens svenskerne, kun afbrudt af Torstensonsejden mod Danm. 1643-45, pressede på fra N. Bayern og kejseren måtte da slutte krigen ved den westfalske fred 1648, der også endte den holl.-sp. krig. T-s resultat var øgning af Frankr.s magt og en stormagtstilting for Sv., fuldendelse af ty. splittelse og ødelagende hærgninger. Krigen mel. Frankr.

Tredje Standpunkt, Det

éio

trensebid

og Spåns. fortsatte til pyrenærfreden 1659.

Tredje Standpunkt, Det, da. tidsskrift om kultursørgsmål, litt. og politik. Grf. af Arne Sørensen. Udkom 1936-47.

treddobbel binding, kern, binding ml. to kulstofatomer under forbryg af tre valenser fra hvert af dem. t findes f. eks. i acetylen $HC\text{-}CH$.

tredeækker (*Ca'pella media*), den største af da. bekkasinarter; nu sjælden i Danm., på træk.

Trene [t'rema] el. *Trene*, biflod til Ejderen; udspringer S f. Flensborg, udmunder ved Frederiksstad.

tre'e nigh'e'd (lat. *trinitas*), et af kirkefaderen Tertiullian omkr. år 200 formuleret ord, der på paradox måde skal udtrykke det indbyrdes forhold ml. Faderen, Sønnen og Helliganden. Det gr. sprogs havde kun ordet *triās* treded, triade.

trefarvefotografi. Da det menneskelige øje opfatter alle farver som sammenstøt af tre grundfarver, kan enhver farvefoto proces baseres på at registrere tre grundfarver. (III. se tavle Farver og Spektre).

trefasestrøm el. *trefaset vekselstrøm*, strømmen i et trefaset vekselstrømssystem; strømmene i de tre fasedeninger er i fase forskudt $\frac{1}{3}$ periode for hinanden.

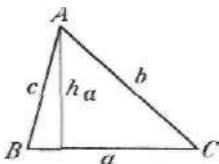
trefod (gr. *tripus*), trebenet understel f. rundbundet kar el. keddej på tre fastsiddende ben (trefodsbeddel); fra den tidl. oldtid alm. som kogekar. Kunstfarlige metal-t. any. som offerkar, votivgaver og som premier i konkurrencer. Den delfiske præstinde gav sine orakel-svar siddende på den hellige t.

trefoldighed, d. s. s. treenighed.

trehage (*Triglochin*), slægt af blomster-si viam. I Danm. kært (1. på lustris) med 3 delfrugter og strand t (T. maritima) med 6 delfrugter.

Treitschke ['trajtik], Heinrich von (1834-96), ty. historiker. Knyttet t. Bismarck, rigsdaysm. 1871-84. Hoved værk om Tyskls mod. historie: *Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert* (1879-94) 5 bd., nationalistisk, preuss.-begejstret. lidet objektivt; grundlæggende for nyere ty. syn på Tyskl.s historie. Antisemit.

trekanter, en plan figur begrænset af 3 rette liniestykker, t-s sider, der sædvanligvis betegnes *a*, *b* og *c*. De støder sammen i vinkelspidserne *A*, *B* og *C*, hvor *A* ligger

over for *a* osv. t-s areal måles ved $\frac{1}{2}ab$ hvor højden *ha* er den vinkelrette fra vinkelspidserne *A* på siden *a*. I en trekant er vinkelsummen altid 180° . *t* kaldes spids-vinklet, retvinklet el. stumpvinklet, efftersom alle vinkler er spidse, en af dem er ret el. een af dem er stump, t kaldes ligebenet, når to sider og dermed to vinkler er lige store, og ligesidet, når alle tre sider og dermed alle vinkler er lige store. For en retvinklet trekant gælder den pythagoreiske læresætning.

Trekanten, 1) idrætsanlæg i Kbh., belig. i trekanten, der dannes af Jagtvej og Nørre Alle. 2) *astron.*, stjernebilledet Trianglet.

trekanter, sandslæbne sten af trekantet form.

trekantkobling el. *A-Kobling, elektrotekn.*, forbindelsesmåde for faserne i et trefaset system, hvor de 3 belastninger er forbundet i ring (trekant), mens de 3 fasedeninger føres til samlingsstederne for de 3 belastninger.

trekanttal, mat., specielt tilfældet af figur tal.

Trekejserforbundet, den forståelse ml. kejsere af Tysk., Rusl. og Østr., som det lykkedes Bismarck at tilvejbringe på en række møder af de tre kejserer 1872-84.

Trekejerslaget, slaget ved Austerlitz 2.12. 1805, hvori Napoleon, Alexander af Rusl. og Frans 1. af Østrig deltog.

treklang, *mus.*, akkord, der består af prim, terts og kvint. En dur-t har stor terts, en mol-t lille terts.

Trekkoner, et i 1922 nedlagt sofort ved Kbh., liggende ml. Refshaleøen og Krone-

løbet (nordl. indsejling til Kbhs. havn). Første batterianlæg ved T blev anlagt 1713, det sidste fort Topførtes i 1850-60erne.

Tre kroner, 1) tårnet på Sthlm.s. gi. slot; 2) valsemolle ved indløbet til Sthlm.

Trelawney [tri'læni], Edward John (1792-1881), eng. officer og forfatter. Ven m. Byron og Shelley, om hvem han har skrevet i *Recollections of the Last Days of Shelley and Byron* (1858).

Trede Næs [træla], halvø ml. Vejle Fjord og Lille-Bælt.

trelegemeproblem, et af den celeste mekaniks endnu ikke eksakt løste mange-lemproblemer, t stiller den mat. opgave at beregne banerne for 3 legemer, der tiltrakker hinanden efter Newtons lov.

Trelleborg [-'børj], sv. købstad, S-Skåne; 17 000 indb. (1949). Kirke (13. árh.). Industri: sukker, maskiner, gummi. Færgerute til Sassnitz på Rugen.

Trelleborg, befæstet anlæg fra vikingetidens slutn. beliggende i gaflen ml. Värby- og Tudeås sammenløb SV f. Slagelse. Et cirkelformet voldanlæg med portåbninger i N, S, O og V omslutter en plads på ca. 1,5 ha, hvor tomterne af 16 stavbyg-

gede vikingehaller, 29,5 m l. og 8 m br. har ligget fire og fire sammen, dannende en stor kvadrat. Udenfor ringvolden er der påvist yderligere 15 haller af samme type, men lidt kortere, samt en gravplads, hvor 132 grave er undersøgt, alt omsluttet af en ydre befæstning med vold og grav.

'trema (gr. hul), diakritisk tegn (•), der anbringes over den sidste af to sammenhængende vokaler for at betegne, at den udtales selvstændigt, f. eks. aloe, hvor t over e viser, at øe ikke må udtales ø.

tremagtspagten, ty.-ital.-jap. defensiv alliance, sluttet i Berlin 27. 9. 1940. Japan anerkendte ty.-ital. førerstilling ved nyordn. i Eur., Tysk.-Ital. Japans stormagtstilling i »det storasiatiske område«. Hvis en af parterne angrebes af en stat, der ikke var indviklet i den da bestående eur. og kin.-jap. krig, ville de 2 andre hjælpe med alle midler. I tilf. af USA-indgriben mod Tysk., måtte USA således regne med jap. angreb, hvormod t efter off. erklaeringer ikke skulle være rettet mod Sovj., der samtidig sluttede traktat m. Japan og off. havde venskabeligt forh. t. Tiltrædtes 1940^1 af Ungarn, Slovakiet, Rumænien, Bulg.; legedes af Jugoslavien, hvilket medførte kup i Beograd og krig mod Tysk. apr. 1941. Udvidedes efter USA's indtræden i krigen til aftale om ikke at slutte separatfred, medførte derimod ikke jap.-sovj. krig.

tremarksmand, i ældre da. ret opr. en person, der mindst ejede 3 mark, hvilket

var forudsætning for at kunne være nævning; senere d. s. s. mindre mand.

tremaster, søv., tremastet fuldrigger, bark el. skonnert.

Trembecki [træm'bætski], Stanislaw (ca. 1730-1812), po. forfatter. Repr. f. oplysningsstidens klassicist. smag, fremragende stilist: voder, epistler, fabler og satirer.

tremilegrensen, den sæd. grænse for en stats størtorium.

Tremola, Val, alpedal S f. Sankt Gott-hard-passet.

tremolit (efter *Tremola*). hvid amfibol, *CasMgSiO₄XOH*! forek. i kornet kalk.

tremolo [træ'-lo] el. *tremolo* (ital. tremolare bæve), mus., bæven, der består i, at samme node el. akkord gentages hurtigt og uafbrudt; tremule re, udføre en tremolo.

tremor (lat. skælvnen), med., rysten.

tremulan't (ital. *tremolare* bæve), en i et orgels luftkant anbragt klap, der sættes i bevegelse ved et registertræk, og som fremkalder en sitren el. bæven af tonen.

trench [træntj] (eng.), skytegrav; trench-coat [træntjkout], (militær) regnfrakke.

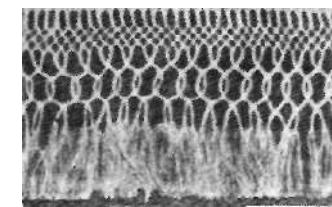
Tren'ckner, Carl Vilhelm (1824-91), da. orientalist, fra 1860 sproglæret ved valsenhuset i Kbh. Speciale: Pali. Fra T stammer forsk. tekstdgaver, desuden grl. han det omfattende *Pali-Leksikon*, hvis udgivelse påbegyndtes i 1924.

Trend [tran'], kgl. jagtejendom S f. Løgstør. S. m. Trænd Storskov (800 tdr.)

1937 skænket dav. kronprins Frederik og kronprinsesse Ingrid som gave fra det danske folk. Bygn. taget i brug 1939.

trendefletning, no. *tirfletning* el. *tirfletning*, sv. *trænfletning*, en kniplingsagtig fletteteknik udført i det ved værvning

tiloversblevne stykke rending. En hypotetisk forekommende afslutn. på almuen hvile syninger, især i forb. med dragværk.

Trendelenburg [-børk], Adolf (1802-72), ty. filosof. Modstander af Hegel. Skr. bl. a. *Logische Untersuchungen* (1840).

trendgarn (vistnok fra mnty.), ældre udtryk for kædegarn.

Trengganu (eng. [tra'ng-jnū]), stat i Malaja, 13 080 km²; 211 000 indb. (1941).

Trenker [tra'kær], Luis(f. 1893), ty. filminstruktør og -skuespiller, opr. ingenjør og bjergbestiger. Deb. som instruktør (1931) af og skuespiller (1926) i en række sensationsprægede friluftsfilm, efterhånden af nazistisk præg; »Germania» (1943).

trense (sp. *trenza* fletning, reb), let ring, som v. hj. af tynde remme fastnes til skistavenne lige over spidsen. Hindrer staven at gå for dybt i sneen.

trensebid (sp. *trenza* fletning, reb), den for hesten behageligt form for bid, t er behageligt på midten og har i reglen gen-nemlobende ringe i bidets ender. Anv. v. alm. ridning og altid til unge, utildrine heste, ved væddeløb og ved springning. Anv. t s. m. stangbid i et kandar, kaldes det bridon.

Trent [trænt], 240 km I. eng. flod, udmunder sammen med Ouse i Humber. Grand Trunk Canal forb. T med Mersey.

trente et quarante, [tr<5:t e ka'rat] (fr: tredive og fyre), gi. hasardspil, en udvindet form for rouge et noir.

trente-un [trau'6] (fr: 31), hasardkortspil.

Trentino, egnen omkring Trento i Sydtirol, Norditalien.

Trento, ty. *Tr'ent* (iat. *Tr'dentum*), ital. by i Venezia Tridentina i Adiges Dal genn. Alperne 56 000 indb. (1936). Station på Brennerbanen. 1545-47, 1551-52, 1562-63 holdtes Tridentinerkoncilet i domkirken i T. Til 1803 bispedømme (ty. rigse), derpå til 1918 østrigsk.

Trenton [træntən], hovedstad i New Jersey, USA, ved Delaware River; 125 000 indb. (1940). Alsidig industri.

Tre og fyre Københavnske Artikler, de da, luth. prædikanter bekendelse, vassenl. forfattet af Hans Tausen, fremlagt på herredagen i Kbh. 1530.

tre'pak (russ.), russ. folkelig dans af springende karakter.

trepanation (gr. *trypanon* bor) el. *kraniotomi*, operation, hvorved kraniet åbnes (for at behandle sygdomme i hjernen el. dens hinder såsom svulster og blödningser). Allerede udført med godt resultat i stenalderen.

tre'pang' (malayisk), betegn. f. trop., spiselige sørpølsr.

'trepas (lat. *passus* skridt), *arkit.*, dekorativ figur, sammensat af 3 cirkelafsnit. treperiodesystemet, inddelingen af oldtiden i tre store aldre: sten-, bronze- og jernalder, opstillet af Chr. J. Thomsen.

Trepo'pa'l, betegn. for et arsenapræparat fra Lövens Kern. Fabr.; anv. antisifitisk.

Tres Arroyos [a'rɔjɔ:s] (sp: tre bække), korn- og kvægavlcentrum i sydl. del af Argentinas pampas; ca. 80 000 indb.

Treschow [tråskau], *Niels* (1751-1833), no. filosof og statsmand. Skr. om Kants filos. og udviklede i *Om Gud, Idee- og Sandseverdenen* 1-3. (1831-33) en slags monadærel. if. hvilken ånd og materie er 2 sider af samme sag (»identitetsfilos.«).

Treschow [tråjou], ffillum Frederik (1786-1869), dø. højesteradsadvokat. Generalfiskal 1828-46, fik pålagt at fore sag mod David 1835, mod Lehmann 1842 og 1845. Liberal kons. afsluttede statslæn i London 1849, bidrog til væbenstilstand m. Preussen s. å.: landstingsmand 1849-53, rigsrådsmedl. 1854-63, øvede bet. polit. indflydelse. Godsejer i Damm. (Brahestorp) og No. (Laurvig), legatsfifter.

Treschows Fideikommis [træjou-ska:l], stiftet 1859, en række velgorende formål, ejer 3 stiftelser i Kbh.; kapital 15 mill. kr.

tressand af heste ordnes således, at alle 3 går ved siden af hverandre, el. 2 heste ved stangen og en foran som forløber. **trespass** [træspas] (eng: overskridelse). I eng. ret indførtes i 13. årh. en 'action of t.', der i tilf. af voldelig skade på person el. gods skulle skaffe den forurettede økon. opregnsning, hvilket var umuligt v. hj. af de allerede eksisterende aktioner. Begrebet t spiller stadig stor rolle i eng. erstatningsret, og dets område er nu meget omfattende.

trespring, atletikøvelse, består af tilløb, afsæt med en fod, nedspring på anden fod med øjeblikkelig afsæt og nedspring m. samlede ben i sandkasse. Springet måles fra afsæt til bageste satte mærke i sandkassen. Verdensrekord: 16,00 m (Naoto Tajima, Jap., 1936).

tresser (fr: flettning), bånd med kæde af silke, hør el. bomuldsgarn og skud af guld- el. sølvtråd; anv. til besættning på uniformer.

tre'strogne okta've, mus., omfatter tonerne c'''-h''' i...

tretalsplanter, d. s. s. ... fl - *-

enkimbladede planter. fl Navnet hidrører fra, at fl c''' h''' blomster oftest er tre- *Trestrogne okta've*. tallige i blosterkransene.

Tretjakov-galleriet [-'kof], kunstmuseum i Moskva, repræsentativ saml. af russ. malerkunst. Gr. 1856 af kobmanden P. M. Tretjakov (1832-98) og hans bro-

der Sergej Tretjakov (d. 1892), skænket til byen 1892.

tretnet, of. folketrotet et ulykkestal, vistnok fordi der i den hellige nadver deltog 13 personer, hvoraf den ene var forrader.

Tretten, De, udstillingssammenslutn. af da. bildende kunstnere, bl. a. Axel P. Jensen, Aksel Jørgensen, Olaf Rude og Edv. Weie. Udstillede 1909-10 og 1912.

Tret' [troy], *Georg* (1843-1921), ty. kunsthistoriker. Dir. for skulptursaml. Albertinum i Dresden. Har i *Die Bildwerke von Olympia* (1894-97) beskrevet udgravningerne i Olympia, hvori han deltog.

treuga dei [trouga 'de:i] (senlat.), guds-

fred.

trevangsbruget, det ældste ordnede

landbrugssystem i Danm. Den dyrkede

del af den til en byhørende fællesjord

blev drevet skiftevis med rug, byg og

svæltet græs.

Trevelyan [tri'væljən]. Sir Charles Philips (f. 1870), eng. politiker, søn af G. O. T. Underhuset 1899-1918 (liberal) og 1922-31 (Labour). Palamentssekret. i undervisningsmin. fra 1908-1914, da T. afgik i protest mod krigen. Undervisningsmin. 1924 og 1929-31.

Trevelyan [tri'væljən]. George Macaulay (f. 1876), brit. historiker, søn af G.O.T. Prof. i Cambridge 1927-40. Forf. til en lang rekke fremragende, stilistisk fuldende værker, bl. a. *England under Queen Anne* 1-3 (1930-34), *English social History* (1944). Kendtest er *History of England* (1926).

Trevelyan [tri'væljən]. Sir George Otto (1838-1928), eng. politiker og historiker, sostørsøn af Macaulay; 1865-97 i Underhuset (liberal), min. under Gladstone og Rosebery.

tre've'rer (lat. *treveri*), gallisk stamme, boende om Trier.

Treviso [-vizo] ital. by i Veneto, 25 km N. af Venezia; 54 000 indb. (1936). Monumentalbygninger, især fra 12. og 13. årh.

Trevithick [trævi'ik], Richard (1771-1833), eng. ingeniør; byggede 1801 den første dampvogn, som kunne bruges til at beføre personer.

Tre'røks-ekspeditionen til Østgrønland (1931-34). Den største af de af Lauge Koch ledede eksp. til Kong Christian X's Land, omfattende geol., bot. og zool. undersøgelser.

Treårskrigen, d. s. s. den dansk-tyske krig 1848-50.

Tri, fork for triklorøtlen.

tri (lat. forstavelse), tre gange.

tri al and error [*trial* and *æra*] (eng: forsøg og fejtagelse), betegn. for planløse forsøg på at løse en opgave el. nå et mål.

'triang'el (lat.), trekant; *mus.*, et i orkester anvendt slaginstrument, der består af en stålstang, som er bojet i form af en ligesidet trekant og ansæts med en kort metalstang, t har en høj klingende, skrærende kløng uden bestemt tonehøjde.

Triangel, Det Sydlige (lat. *Tri'angulum au'strale*), stjernebilledet på den sydl. stjernehimmel.

Triangler (*Tri'angulum*), stjernebilledet på den nordl. stjernehimmel.

triangulation (lat. *triangulum* trekant), geodesiens og landmålingens fundamentele opmålingsmetode; går ud på fastlæggelse af hovedpunkter, der etableres som vinkelpidser i et system af sammenhængende trekanter. Systemet bestemmes ved måling af vinklerne og en enkelt side. Dennes længde bestemmes ved *basismåling* med stor nøjagtighed.

Hovedpunkterne belyses med udtrykkes ved deres koordinater, som beregnes ud fra målingsresultaterne. Hovedpunkterne afmerkes i marken på varig måde (fiks punkter).

triang'u'la'r (lat. *triangulus*). trekantet.

Trianon [tria'nɔ:N], lysløtte i Versailles: 1) Grand T. opf. 1688 (Mansart), 2) det berømte Petit T. opf. 1762-66 af Gaubiel: Marie Antoinettes yndlingsslott.

Trianon-traktaten, den på slottet Grand Trianon i Versailles den 4. 6. 1920 afsluttede fredstraktat mel. De Allierede og associerede magter og Ungarn. Ung. begrensesedes fra 325 000 til 93 000 km²

v. afståelses til Cechoslov. (Slovakiet, Karpatho Ukraine, Rumænien (Transsilvanien m.m.), Jugoslavien (Kroatien m.m.), alt uden folkeafstlemn.), samt til Østr. (Burgenland; Sopron distr. tilbage 1921 efter afstlemn.). Nedrustn. til 35 000 mand; erstatninger, t. der i det store og hele trak grænserne efter nationalitetshensyn, men som derved også skilte 2,6 mill. ungarer fra Ung. (serlig Transsilvanien) bekæmpedes fra ung. side i mellemkrigstiden v. en voldsom propaganda, der bl. a. slogan i eng. blade. Omstyrtes v. Aksemagternes hjælp 1938-41; fred 10. 2. 1947 genoprettede i hovedsagen grænserne fra t.

triar'ki' (fri- + gr. *archia* herredømme), tremadsstyre, frede styre; triumvirat.

trias (gr. *trias* trehed), geol. ældste mesozoiske formation. Floraen især cykadeer og náletræer, faunaen meget forsk, fra tidlige formationers (musl., snegle, ammonitter); af hvirvler (hajer, gaanoer, få benfisk, stegocephaler, talar, krybdyr (theromerfer, krøkodiller, fiskesvane, kampe- og flyvegler). Abenhavsfauina i S-Eur., S-Asien og egnene omkr. Stillehavet, i Melleml-Eur. såvel marin som limnisk og terrestrisk. Her 3 afdelinger (deraf navnet t): broget sandsten næderst (ørkenaflejr.), derover muslingkalk (kalksten og saltlejer), øverst keuper, limnisk med brogede lerarter o. a. i S-Afr. Karroo-formation med hvirveldyr.

triba'di (tribo-), homoseksuel omgang ml. kvinder.

tribo (gr. *tribein* gnide), gnidnings-

tribo'me'ter (tribo- + -meter), apparat til bestemmelse af gnidningskoefficienten ml. to faste legemer ved måling af den kraft, der er nødvendig for at vedligeholde en jævn indbrydes bevægelse af legemerne langs med hinanden i vandret retning, samt af den kraft, der trykker legemerne sammen.

tri'bun (lat. *trib'bus*), rom. plebejisk embede m. opgave at beskytte plebejerne mod patricierne. Oprettet 471 f. Kr. (årligt valgtes 10). t. fik efterh. lovigningsinitiativ og vedtore mod senatets og magistrats beslutninger.

tribu'na'l (lat.), opr. prætors ophøjede embedssæde ved retsforhandlinger i det gi. Rom. Nu: domstol; i Frankrig domstol i 1. instans.

tribune [-'by:nə] (fr.), ophøjet plads, f. eks. talerstol, tilskuerplads o. 1.

tribus (lat. stamme), forsk, inddelinger af det gi. Roms borgerskab og område; vigtigst er de 35 t, der lå til grund for comitia tributa.

tri'but (lat. *tributum*, af *tri'buere* tildele), opr. formueskat i det gi. Rom; senere en lydstats afgift til protektormagneten.

triceps (lat: trehovedet), muskel med tre udspinseshoveder. Eks.: *musculus t* på overarmens bagside.

Tri'ce'ratops (tri- + gr. *kéras* horn + *ops* ansigt), til orthopoderne hørende dinosaurslægt fra øverste kridt i N-Amer. 8 m lang med 3 store horn og bagudrettet benkrave på kraniet.

trichiasis [-ki-] (gr. *thrix* hår + -lasts), abnorm stilling af øjenlågshære; irriterer øjets slimhinde.

Trichinopoly (eng. [trit'ji'nəpəli]), ind. *Tiruchinapalli*, by i prov. Madras, Hindustan. SSV f. Madras; 160 000 indb. (1941). Jernbanecentrum med tekstil- o. a. industri.

tricho- (gr. *thrix* hår), hår.

trichofy'ti [-ko-] (gr. *trichofiti*, indsprøjting af svampeekstrakt til konstatering af svampesygdomme i huden).

trichorrhexis [-ko'ræksis] (tricho- + gr. *rhexis* brud), abnormal skørhed af hår, ses efter varmebehandling, brug af alkaliske sæbe osv.

trick (eng.), kneb, kunstgreb; i whist og bridge hvorf stik man gør over 6.

tri'clinium (lat. af gr. *triklinon* tresofa), hos romerne spisebordet m. de 3 tilhørende sofaer, hvert med plads til 3 personer. Også betegn. for spisesalen.

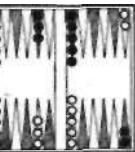
Trico'line, eng. varebetegn., d. s. s. bomuldspoplin.

trico'lore (fr. [triko'brr] trefarvet), alm. betegn. for det fr. flag, som er blåt, hvidt og rødt i striben, parallelle med stangen. Alm. antages det, at t-s farver er sammensat af byen Paris' farver (rød og blå) og Kongehusets hvide løjebanner; men sammensætningen er vistnok adskilligt ældre. Under Den Fr. Revolution blev t alm. som et af færdagens vigtigste symboler og blev derved Frankrigs nationalfarver. (III). se farvetab fra Fлагet.

tricot charmeuse [triko'jar'mø:s] (fr.), trikotagestof, nu oftest af kunstsilke; anv. især til dameunderdøjt, også til skjorter, bluser m. m. t fremstilles af to trådsystemer (hver maske dannes af 2 tråde); er ret maskefast. Stoffet ligner vævede stoffer. Må ikke forveksles med charmeuse.

trico'tine (fr.), 1) en kunstsilketrikotvare til dameunderdøjt; næsten fortrængt af tricot charmeuse; 2) en kipervævet kamgarnsvare, der anv. til kjolestof.

tric trac (fr.), tavl [tafelbord], eng. back-gammon, brætspil for 2 deltagere. Ved terningkast afgøres brikkerne flytning. Spillet nu særlig i engelsktalende lande.

tricuspida'klap (tri- + lat. *cuspis* spids), anal., klap med tre flige ml. højre for-kammer og hjer-tekammer i hjertet. *Tric trac bræt.*

tricykel (tri- + cykel), cykel m. 3 hjul. En spec. form for t, meget benyttet af invalider, drives frem med armen enten ved stangforbindelse til baghjulene el. ved kædetræk t. forhjulet.

Trident'i'nerkonci'liet (efter byen Tridentum, lat. for *Trento*), rom.-kat. reformkoncilium, fremkaldt af Reformationen, fungerede med afbyrdelsen 1545-47, 1551-52, 1562-63 i Trento i Tirol. Fastslag skriftenes og traditionens ligestilling, gav Vulgata kanonisk gyldighed og anerkendte pavens absolute overhøjhed, oprettede det første index; skabte derved den teoretiske grundlag for modreformationsen. Beslutningerne stadsfæstedes af paveen 1564. For hele den nyere katolicisme var T ligeså afgørende som Reformationen for de evang. kirker.

*tri'el (*Bu'rhinus oedicnemus*), vadefugl. Kortnæbbet; høje, tykke ben. Steppe-fugl. Nu og da i Danm.

tri'ennium (lat.), treår.

Tri'e'nt, ty. navn på Trento.

Trier [trir], fr. *Trevet* [tre:v], ty. by i Rheinland-Pfalz, 88 000 indb. (1939). Rom. ruiner (Porta nigra). Bet. handel med vin, alsidig industri. - Rom. koloni under Augustus (Augusta Treverorum); i 3.-4. árh. rom. kejserresidens; i middelaldr. bl. forende ty. ærkebispedømmer (kurfyrstestill.). 1814-1946 præuss. Ca. 25 % ødelagt i 2. Verdenskrig.

Tri'er, Ernst (1837-1893), da. højskolefører. Af jødisk slægt (døbt 3 år gi.). Cand. theol.; påvirkes stærkt af Grundtvig og Kold; grl. 1865 Vallekilde Højskole. Hans stærke personlighed og ildnende fortærelæsning blev af dyb bet. for mange af hans elever. (Portræt).

Tri'er, Herman (1845-1925), da. pedagog, politiker. Skole- og kursuslærer, leder af Studentersamfundets arbejderundervisning, udg. 1879-1903 »Vor Ungdom«. Folketingssm. 1884-87, 1890-1909 (Kbh.), landstingsm. 1909-25; Folketingets formand 1901-05; politisk knyttet til Rad. Venstre. Medl. af Kbh.s borgerrepræsentation 1893-1917, formand s. st. 1898-1907. Bidrog 1899 til forlæg i storlockouten.

•Tri'er, Troels (f. 1879), da. maler; søn af Ernst T; landskaber m. kvæg; *udsmykn.* bl. a. i *Vallekilde Højskole* (1929).

trier'arch (fri're + gr. *ärchein* styre), chef for en triere; udrustede i d. gi. Athen på egen bekostning skibet.

tri'ere (gr. *tríēs*), det vigtigste gr. krigsskib i 5.-4. árh. f. Kr., roet frem af tre rækker årepræ over hinanden.

Ernst Trier.

Herman Trier.

Tri'est, jugoslav. *Trst* [tarst], ital. *Trieste*, 1) frit område, omfattende en kyststrækning omkr. T-bugten ved grunden til halvøen Istrien; 356 000 indb. (1940), heraf 294 000 ital., 1382-1919 østrigsk, 1919-47 ital. 2) hovedstad i 1; 263 000 indb. (1946). Var Italiens havn nr. 3 med stor industri: Jern, stål, skibsverft, tekstiler, olie, saebe, levnedsmidler m. m.

Historie. T blev rom. koloni under Vespasian; blandedes i middelalderen m. slav. elementer; fra 1382 under Østr. Frihavn 1719, eft. hovedforbind. ml. Donauområdet og Middelhavet under Venezias tilbagegang, stærk fremgang efter jernbaneanlæg. Okt. 1918 rejste T-s ital. flertal sig mod østr. styre; 1919 til Ital. Besattes 30. 4. 1945 af jugoslav, styrker, 3. 5. tillige af eng.; rømmet af Jugosl. efter skarp modslæn. 9. 6. under fredsforshandl. rejste Jugosl. krav om T, hvilket mødte modstand hos USA og Engl., ikke ubetinget tilslutn. hos Sovj. 1946 enedes stormagternes udenrigsministre om at gøre T til fristad, hvilket indgik i Pariserfreden 10. 2. 1947 trods skarp jugosl. protest. Det lykkedes ikke at enes om udpegeelse af guvernør. Før valg i Ital. føreslog USA, Eng. og Før. marts 1948, at T blev tilbagegivet til Italien.

Forfatning. Efter statut i tillæg til den ital. fredstraktat 10. 2. 1947 er T et neutralt, demilitarisert område, fristad, garanteret af Sikkerhedsrådet, der indsatte T-s guvernør (efter forhandl. m. Ital. og Jugosl.; sidder 5 år, kan ikke være ital. el. jugosl.). Lovgiv. magt hos folkevalgt forsaml., der vælger regeringsrådet. Demokratisk fastlagt i statut. Stridsprøsmål kan af guvernøren indankes for Sikkerhedsrådet.

'trifeni'lmeta'n (*CH₂CH*, kulbrinte, t-skæletet), genfindes i mange farvestoffer (t-farvestoffer).

trifeny lmeta'farvestoffer er de ældste t-jærefarvestoffer. De kan afledes af trifenykarbinol ved indførelse af såf. auxokrome grupper. Foruden fuksin skal nævnes methylviolet, krystalviolet og malaktigrønt; t er basiske farvestoffer, der bl. a. farver tanninbejdset bomuld; ved indførelse af sulfonsyregrupper fás uldfarvestoffer. T er lidet lysægte.

trifli (eng. trifle bagatell), en dessert af makron, frugt og flødeskum i lag.

Tri'fo'lium (lat. freblad), d. s. s. kløver.

Tri'fo'lium,Dam'st største andelsmejerivirksomhed, oprettet 1898. Hovednejriet findes i Haslev, filialer i Dalmose (SV-Sjæll.) og Maribo samt mælkforsyning i Kbh. T, der særlig er kendt for sin osteproduktion, behandlede 1948 ca. 60 mill. kg mælk.

Tri'fo'lium, gengs navn på det da. frøavlsvirksomhed *Dansk Frøavl Kompani og Markfrokontoret* (*Trifolium*). Al. S. oprettet 1872 som Foreningen til Fællesindkøb af Undersøgte Markfro, som var den første da. forretning, der solgte frø efter analyse og ydede erstattning for mangler i froets brugsværdi. Siden 1911 frøsogsarb. på Amagergård v. Tåstrup.

tri'fo'rium (tri- + lat. *for is dōr*), (række af) bue(r), gerne 3 dobbelt underdelt, åbnedne sig fra en basilikal kirkes midtskib til galleri (t-galleri) over sideskibet.

triga (lat. *trijuga*), trespand.

tri'ge'minus, **nervus** (lat. tredobbeltnerve), 6. hjernenerve, ansigtets føle-

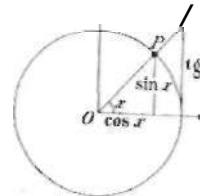
nerve.

'triglyceri'd (*tri-* - glycerid), normal ester af glycerin. Fedtstoffer er t.

tri'glyf (*tri-* - glyf), arkit., 3-delt prydplade i dorisk bjælkeverk. (II). se dorisk stil).

trigonome'tri' (*tri-* + -gon + -metri), trekantsmåling; går ud på at finde ubekendte stykker i en trekant, når andre er givne. I disse beregninger indgår de trigonometriske funktioner af trekantens vinkler.

trigono'me'triske funktioner, sinus, cosinus, tangens og co tangens af en vinkel * defineres således: med vinklens toppunkt O som begyndelsespunkt og dens højre ben som absissesekse lægges et koordinatsystem, i hvilket man tegner en cirkel med centrum O og radius 1. Cirklen skærer vinklens venstre ben i punktet P. Ved cosinus og sinus af vinklen x (skrives $\cos^*$ og $\sin^*$) forstås henholdsvis absisse og ordinat for punktet

P. Endvidere er tangens af x (skrives $\tan^*$) lig med $\frac{\sin^*}{\cos^*}$ og cotangens af *

(skrives $\cot^*$) lig med $\frac{\cos^*}{\sin^*}$. Det grafiske billede af funktionen i y — sin* kaldes sinus-kurve el. sinusoid.

trigonometriske ligninger, ligninger, i hvilke indgår trigonometriske funktioner af de ubekendte.

trigonometrisk række el. fourier-række, en uendelig række af formen $a_0 + a_1 \cos x + A \sin x + a_2 \cos 2x + B \sin 2x + \dots$ hvor $a_0, a_1, b_1, a_2, B, \dots$ er konstanter og x en variabel. Enhver periodisk funktion kan fremstilles som t (harmonisk analyse).

trigonometrisk station, betegn. for geodætiske fikspunkter i terrænet, Pøstamentet og et mindre areal om t er fredet. Beliggenheden af t bestemmes ved triangulation og angives ved geogr. el. retvinklede koordinater.

tri'ki'li (gr. *trichinos* hår), *Trichi illa* spira'lis, ganske lille rundorm. Forekommer som kønsmoden i tarmen hos pattejed. Den befugtede hun bører sig ind i tarmvæggen, foder her nogle hundrede levende unger, der m. blo-1 det føres ud i muskulaturen, hvor de indkapsler sig i en l. ca. *U* stor citronformet kalkkapsel. Herved ødelæges en del muskeltræde. Den indkapslede t kan leve i årevise. Når ukogt kød, der indeholder t, spises, oplöses kapslen, hvorpå de frigjorte t udvikles til kønsmodenhed, t kan frembringe meget alvorlige, underdannelsedødelige sygdomstilstande. I Dam. er t udryddet gnm. omhyggelig kontrol, men i adsk. lande forekommer t ret hyppigt. Mennesker får den oftest ved at spise utilstrækkelig kogt svinekød. T findes iovrigt ofte hos rødryd og rotter.

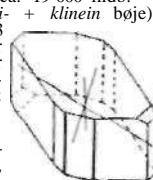

tri'kitter (tricho-), miner., hårformede krystallitter.

Tri'kkala, gr. provinshovedstad og handelsby i Thessalien; ca. 19 000 indb.

tri'kli'ne system (*tri-* + *klinein* bøje), krystallsystem med 3 ulige lange akser, der danner skæve vinkler med hinanden. Krystallerne har et skævt udseende.

triklo'reddikesyre, *Cl₃COOH*, stærk syre, hvide krystaller, anv. i med. som øtsemiddel.

•triklorætylen, C_2HCl_3 , farveløs væske, udmærket oplosningsmiddel for harpiks, fedtstoffer osv. t er ikke brændbar.

trikot [-'ko] (fr. *tricoter* strikke), stramt-sidende bekledning.

trikotage f-[tais] (fr. *tricoter* strikke), strikkede teknstilvarer. På grund af t-s lose maskenet er stoffet meget elastisk og derved velegnet til undertøj, strømper o. t. kan fremstilles ved hånd- el. maskinstriking, nu mest ved sidste. Ved maskinstrikket t skelnes ml. *kule'rvarer* og *kædevarer*. Kulervarer dannes i tværløbende maskerækker af en enkelt tråd. Ved kædevarer arbejdes med talr. sideløbende kædertråde i varens længderetning følgende en zig-zag-linie. Kædevarer er ret maskefaste. (111).

tri'lemma (*tri-* + *-lemma*), valg ml. 3 muligheder.

trille, en mus. forsiring, der består i en hurtig vekslen ml. en hovednode og den en halv el. hel tone højere beliggende node. (111). se *efterslag*.

trilling, i poker 3 kort af samme værdi.

triller, 3 frostre i et svangerskab. Af 5000 fødsler er gnmstl. 1 trillingefødsel.

trill'i'on (*tri* tre, nemlig 3. potens af en million), en million billoner, 10^{18} (d. v. s. ettal med 18 nulrer). I Frankrig og USA d. s. s. billion, 10^9 .

trilo'bitter (*tri-* + gr. *lobos* lap), uddød lededyrgruppe hvis rygpanser ved længdefører er tredelt. Efter et hovedskjold oftest med 2 sammensatte øjne findes 6-42 kropssled, hver med et par lemmer og geller på undersiden, endelig et større el. mindre hale-skjold. Kambrium til perm, hyppigs i ordovicium og gotlandium. Vigtige ledeforsteninger.

trilo'gi (gr.), trelhed, litt. værk i 3 relativt selvständige dele, som dog udgør en helhed.

tri'mester (fr., fra lat.), et tidsrum af tre mændeder.

tri'me'ter (gr.), i antik metrik et vers, bestående af 3 dipodier (dobbelfødder). Jambisk t vigtigste versemål i den gr. tragedie. Overført til vesteur. Sproglige ofte tungt og stift.

'trinet'y'lam'i'n (CH_3).N, ildelugende luftart, kp. 3.5°. Sildelages særegne lugt skyldes t.

'trinklap (eng. *trim* bringe på ret køl), en langs bækant af flyvmaskinens rorflader (højderør, siderør og balanceklapper) anbragt bevægelig klap, der er indstillet fra førersædet. Med t kan man justere rorfladernes neutralstilling, således at styregejet er ubelastet under ligedfløying.

trimme (eng. *trim* bringe i orden), 1) foretage justeringer på maskiner o. l.; 2) for andre et skibs balance (stylastighed) ved fyldning og tömming af ballast- el. trimtanke; 3) i fældetiden at fjerne døde hår fra højredre hunde.

'trimmer (eng. *trim* bringe i orden), lille variabel kondensator i radiomodtager.

trimer'fi (*trine* + *-morfi*), evnen hos et stof til at kunne krystallisere i 3 forsk. former.

tri'murti (sanskrit: Treenighed), hinduismens treenighed, guderne Brahma, Vishnu og Civa, idet Brahma opfattes som verdens skaber, Vishnu som dens opretholder og Civa som dens ødelægger.

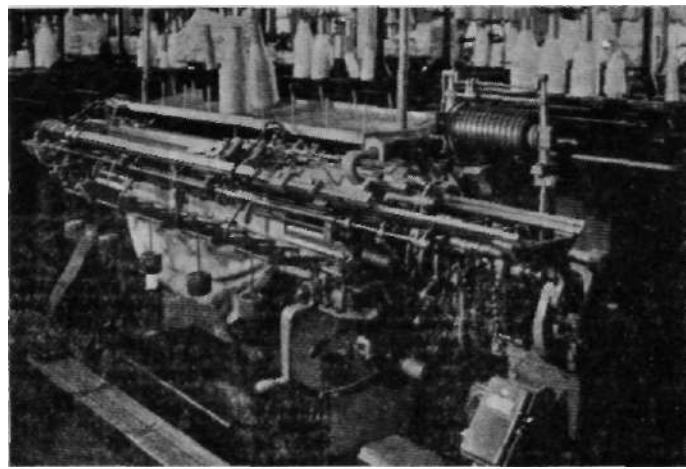
Trincomalee (eng. [tri'kamə'lē]) el. singhal. *Tirukannamala*, by på NØ-Ceylon; ca. 40 000 indb. Siden 1938 stor flædestation.

Trindel [trin'del], navn på fl. grunde i da. farvande, bl. a. Læsø T.

Trindhøj, ældre bronzealderhøj i Ribe amt, udgravet 1862. Herfra fire egekistegrave med en fuldstændig bevaret mandsdragt.

Trine (ty.), kvindenavn, af Katarina. **Trine** [*train*], *Ralph Waldo* (f. 1866), armer, filosof. Forkæmper for en af Fichtes værirket idealistiske livsforsvare.

Trinidad (bras. *Trindade* [tri'dadi]), ubebuet brasiliansk vulkanø i sydl. Atlanterhav 20° s. br. 30° v. 1

Helautomatisk fladstrikkemaskine med dobbelt system til fremstilling af trikotage. Da alle omskiftninger sker automatisk, kan en arbejder betjene fl. maskiner ad gangen.

Trinidad and Tobago [trinidād] og [tobægou], brit. kronkoloni ved Venezuela's kyst, adskilt fra denne ved den lavvandede Paria-bugt. De øer er tiis. 5100 km² med 558 000 indb. (1945). Hovedstad: Port-of-Spain ved Paria-bugten. T er opfyldt af flere V-0 forløbende bjergkæder. På V-siden af T findes den 36 høje store asfalsø, Pitch Lake, omgivet af dyvdunkaner. Klimaet er tropisk; NØ-passat hele året. Over halvdelen af befolkningen er negre og mulatter og henvendt 7, indiske kulier. De vigtigste eksportvarer er: sukker (prod. 1945: 109 000 t), kakao, olie (1947: 3 mill. t) samt asfalt (1946: 94 000 t). Eng. fra 1802, 1941 forpagtede USA mil. støttepunkter på T.

Trinidad asfalt, naturlig asfalt fra asfaltsoen på Trinidad.

trini'ta'ri'e (lat. *trinitas* treenighed), kannikeorden, stiftet 1198 for at løsøre kristne i muhamedansk fangenskab.

trini'ta'risk, vedrørende triniteten.

trini'tatis (lat.), genitiv af *trinitas*, treenighed.

trini'tatisfest, kirkefest for Treenigheden, fejtes fra 8. årh. 1260 henlagt til Søndag efter pinse. Den evang. kirke har ingen t, men benævner søndagene til advent trinitatissøndage (højst 27).

Trinitatis Kirke, kirke i Khb., sammenbygget med Rundetårn, opført 1637-57

som studentkirke, fra 1683 alm. sognekirke; brandt s. m. det på kirkeloftet

opbevarede kostbare univ.s bibliotek ved

S. b.'s brand 1728; påny indviet 1731.

Kirkeloftet husede et nyt univ.bibl. 1730

-1861, Oldnordisk Museum 1807-32, fra

1930 astron.-hist. saml.

trini'te'te (lat.), treenighed.

'trinitrofe'no'l (*tri-* + gr. *nitron* soda + *fenol*), pikrinsyre.

'trinitrotolu'o'l, d. s. s. trotyl.

Trinity Bay [*triniti* 'beil], 100 km. fjord på Newfoundlands N-kyst med fiskerihavnen Trinity.

Trinity College [*triniti* 'kālid̄s] (eng.

trinity treenighed), kollegium i 1) Cam-

bridge (grl. 1546; berømte elever: Bacon,

Newton, Byron, Tennyson); 2) Oxford (grl. 1554-55); 3) Dublin (grl. 1591).

Tri'nucleus [-kle-us] (*tri-* + lat. *'nucleus*

karne), slægt af små trilobitter med stort hoved med bred punkteret kant og lange kindtørne. Ordovicium.

trinucleusskifer, ordovicisk lerskifer fra

Bornholm og Sverige med trilobiten Tri-

nucleus o. a.

'trio (ital., af lat. *tres* tre), 1) musikstykke for tre instrumenter, 2) midderdelen i en

scherzo, menuet el. lign.

tri'ode (*tri-* + gr. *odos* vej), elektronrør med glødelæder, gitter og anode.

tri'o'l (*tri*), en nodegruppe på tre lige

lange noder i en tidsenhed, der normalt skulle have været todelt.

triole'i'n (*tri-* + lat. *oleum* olie), C_6 (*Cl, H, COO*)₆, oliesyrens glycerinester, hovedbestanddelen af mange flydende fedtstoffer.

Triplet [trio'læ], Elsa, fr. forfatterinde, g. m. Louis Aragon; deltog i modstandsbevægelsen; fil. 1945 Goncourt-prisen for novellesamlingen *Le premier acroc coUe deux cents francs* (1945; da. *Den Förste Rift Koster 200 Francs* 1947).

trio'nal, methyl-sulfonal. Anv. som sove-middel; overdriven anv. kan fremkalde porfyri.

tri'o'se, kulhydrat indeholdende 3 iltatomer.

'triosonate, sonate, der er skrevet for to ligestillede sopraninstrumenter (violiner, fløjter, oboer) og en continuostemme, der udføres af et basinstrument (cello, fagot) og et udfyldende tasteinstrument (cembalo, orgel).

trip (eng.), lille rejse, udflugt.

'tripelmit'i'n, $C_6H(C_6H_5COO)_6$, palmintinsyrens glycerinester. Bestanddel af mange fedtstoffer.

'tripelcharter [*Sar-J*] (eng. *trip* rejse + *charter* kontrakt; befragtning), sɒv., certeparti for en bestemt rejse i modsætning til time-charter (tidsbefragtning).

tripel-, (lat. *triplex* tredobbelts, tredobelt, tredelt).

'tripelfuga, fuga med tre temaer.

'tripelpunkt angiver de værdier af tryk og temp., ved hvilke et stof kan eksisterre samtidig i fast, flydende og luftformig tilstande. For vand svarer t til et tryk på 4,6 mm kviksølv og en temp. på 0,007,5°C.

tripeltakt (*tripel-* + *takt*), tredelt takt.

Tri'pitaka (sanskrit), d. s. s. Tipitaka (pali).

tripel- (lat. *triplex* tredobbelts), tredobelt, tredelt.

triplealliance, forbund ml. 3 stater. Især om defensivt forbund ml. Tysk. og Østrig-Ungarn 1879, tiltrådt af Ital. 1882. Svækker efter 1900, da Ital. ikke kunne gå imod det ethf. tyskfjendl. Engl. sprængt 1915 ved Ital.s krigserklæring til Østr.

Triple-Entente [-av'la'-v], forståelse ml. Engl.-Frankr.-Rusl. i fælles modsætning til Tysk. for 1914, bestod til Rusl.s sammenbrud 1917-18.

triplesec [*triplsæk*] (fr. tredobbelts tør), betegn. for, at likører (spec. f. eks. Curacao) er ret tørre.

trip'let kaldes en gruppe af tre sammenhørende spektrallinjer.

triplo'i'd, trefold; *biol.* individ med tre kromosomær i stedet for to.

'Tripoli (gr. *Tripolis* tre byer), arab. *Arabublus el Gharb*, hovedstad og havneby i Libyen; 108 000 indb. (1938), deraf 39 000 italiener. Tidl. hovedstad i det tyrk. barbareskfyrstendømme T. Vigtsomme basis for Aksemagternes operationer i N-Afr. 1940-43, rømmet af Rommel 23. 1. 1943.

T. F. Troels-Lund. Herluf Trolle.

Tripolis, hovedstad i den gr. prov. Arakadia midt på Peloponnes; 14 000 indb. (1938). Handelsby.

Tripolis, arab. *Tarābulus esh Shām*, havneby i Libanon; 72 000 indb. (1943). Olieeksport (ledning fra Kirkuk i Iraq). Jernbaner til Haifa, Beirut og Homs.

Tripolitania, den vestl. del af Libyen. **Tripolje-kulturen**, sydøsteur. stenalderkultur, navngivet efter de første fund ved Tripolje (nu: Komsomol) S. F. Kijev. Har keramik med malede spiraler og guirlander.

Trippel, Alexander (1744-93), schw. billedhugger. Udd. i London og Kbh., virkede senere i Rom og Schweiz. Har bl. a. udført en *Buste af Goethe* (Weimar).

trippele (efter *Tripolis*, hvor jordarten findes), knust polerskifte (pusdemiddel). *Ægte t* er en diatomøjerd. Som surrogat anv. fint mærgel, pimpenst, kulusas osv.

-**trip'si** (gr. *tribein* gnide), gnidning.

Triptolemos, i gr. rel. en heros hørende til Demeters kult i Eleusis, repr. folket i kulten.

trip, trap, træsko, brætspil hvor det gælder om at få sine 3 brikker til at stå på rad.

'trityphon [-kon] (gr. trefoldet), tredelt maleri, altertavle m. midterparti og to fløje (et alterskab).

trityque [-tlik] (fr.), toldpasserseddel, der i 1 år frifanger et motorkøretøjs fører for at betale tol af veassage over grænsen ml. hjemlandet og et naboland, t udstedes i Damm. af FDM, KDAK.

triquetrum [-'kve:-] (lat. trekant), 1) *arkit.* d. s. s. triskele; 2) *astron.* i oldtiden benyttet astron. instrument (også kaldet *parallaktisk* *lineal*), anv. til måling af himmellegemers højde.

tri'skele (gr. treben), ornament el. figur, bestående af 3 vinkelbøjede el. runde linier udgående fra et centrum el., i naturalistisk form, af 3 bøjede ben heftet på samme højde. Af orient, opr. alm. i ældre gr. kunst (f. eks. som skjold- og mønttemblem), derfra optaget i rom., germ. og keltisk ornamentik.

trisme'gistos (gr.), den trefold store, tilnavn til Hermes, hovedguddommen i de såk. hermetiske skrifter.

trisseværk, talje bestående af et hejsetov, der er lagt over 2 el. fl. tov-skiver i en fast ophængt blok $\begin{smallmatrix} \wedge \\ j \end{smallmatrix}$ $\begin{smallmatrix} \wedge \\ i \end{smallmatrix}$ og en i tovet hængende underblok, der bærer byrden. L *J/

Trissino, Giovanni Giorgio (1475-1550), ital. digter. Skrev bl. a. *! T I helitedigtet L'Italia liberata clai ! Gotti* (1547-48) og tragedien *Sofonisba* (1515), hvor han ønskede at genopvække den gr. kunsttragedie på ital. Fik stor bet. **IATK** for renæssancens digtekunst, f I* J

Tristan, keltisk saganhelt og hans N^{**} % elskede, Isolde, opraderer i to fr. Tt digte fra 12. årh., der senere f. vid udbredelse gnm. overs. og bearbejdelsel. - *Tristan* og *fisse*-Isolde, musikdrama af Rich. Wagner (1865).

Tristana de Cunha [tristånda: 'ku:nja], brit. øgruppe i den sydl. del af Atlanterhavet, omfattende 4 vulkaner (i alt 117 km²), hvorfra selve T er 2300 m høj, 55 km i omkreds og har 224 indb. (1945), som er efterkomme af brit. sofolk og hottentoter. Opdaget 1506 af portugiseren Tristão da C. Brit. 1816. I april 1942 ful. T stilling som et krigsskib i den brit. flåde under navnet H. M. S. Atlantic Isle og fik militær besætning. Vigtig meteoral. station og radiostation.

tristeari'n, C_nY_m(C₁₇//MCOO)_n, stearinsyre-glycerinester. Bestanddel af mange fedtstoffer.

tristesse [-stæs] (fr., af lat. *tristis* sorgelig), tristhed, bedøvelse, sorgmodighed.

trite'isme (fr. + *teisme*), antagelsen af, at Faderen, Sønnen og Helligånden er tre guddomsvæsener.

'Triticum (lat.), *bot.* hvede.

Triton, i gr. rel. en havguddom, søn af Poseidon, fremstillet som et menneske med underkrop som en fisk; i ældre tid med en delfin og et drifikhorn, senere blæsende i et horn dannet af et langt snoet sneglehus.

frasorteres, bliver liggende længere end de øvrige og derfor kan opsamles for sig i en rende inden i tromlen. V. hj. af t kan man sortere klinke fra hvede, kække fra byg og havre, knækkede korn fra hele, ærter og vikker fra blandkorn osv.

Trnava ['tr:nav:a], ung. *Nagyzombat*, slovak. by NØ f. Bratislava; 24000 indb. (1930). Bryggerier, sukkerfabrikker. Han-del med landbruksprodukter.

Trnovo, anden stavemåde for Tärnovo. **tro, 1) rel. hist.**, i de individualistiske kulturer rel. i alm. en personlig tilgengelse, gmm. følelse, af forud givne, oftest forstands-mæssigt prægede rel. læresætninger; 2) i den kristne dogmatik det rel. udtryk for menneskets forhold til Gud i tillid og hen-givenhed, menneskets reaktion over Guds nåde og kærlighed. Man har skelnet ml. t som trostindhold el. antagelsen af be-stemte meninger og t som trostforhold el. tillid. Iflg. prot. opfattelse frelses men-sket ved t alene, fl. kat. opfattelse tillige ved gerninger.

Troas (gr. *Troas*), oldgr. navn for den nuv. NØ-Lilleasien, hvor Troja lå.

Trobriand [troubri:a:nd], øgruppe N. f.

Ny Guineas østl. ende (til Papua). **Trocadé'ro**, højdedrag på høje Seine-bred i Paris, opkaldt efter den sydspan-ske festning T' erobret 1823. 1878-1935 lå på T Palais de T.

trocart [-kar:t] fr. [-kar:t] (fr. trekantet instrument), tyk kanyle med mandrin til tömning af væske fra hulrum i legemet.

trochanter [-'k:] (gr.), fremspring på lår-benet.

trochilus ['tro:kli:z], arkit., hule ring-led i sjølebusis.

trochiscus [-ki:] (lat. af gr. *trochiskos* lille hjul), d. s. s. pastil.

trochophora [-ko:] (gr. *trochos* hjul- + *foros* bærende), Havbørsterormenes larver. Ofte kugleformede m. finremhår.

trochæ, tidl. stavemide for trokæ.

troct'o'lii [-kt:] (gr. *troktos* gnaver + -lit) el. *el. foresten*, en slags gabbrø bestående af olivin og plagioklas.

trods, udslag af selvhævdelse, som ytrer sig i stærk modstand mod andre men-skers viljestikendegevelser, befalingen el. andre tvangsmidler.

trodsalder, den periode omkr. 3 års alderen, hvor barnets selvhævdende mærkbart tiltager og giver sig udslag i trods.

Tro'els-Lun'd, *Troels Frederik* (1840-1921), da. historiker. Udg. 1879-1901 14 binds-verket *Dagligt Liv Norden i Det 16. Århundrede*, epokegørende ved bred skildring af kulturhistorien m. dybt-gående indleven i tidl. tiders tankesæt, parret m. T-s egne synspunkter f. religi-ionshistorie. Skildring af da, andsliv i 1. halvdel af 19. årh. i *Bakkehus og Solbjerg* 1-3 (1920-22); erindringer udg. 1924. (Portræt).

Troelstra ['tru:l-], *Pieter* (1860-1930), holl. soc.dem. Danmede 1894 Holl. Soc.dem. Parti, som T ledede til 1925 i meget moderat ånd; arb. f. bevarelse af neutriliteten, deltog i socialistisk kongres i Stlm. 1917. Dr. jur.; friskt lyriker.

Troense, skipperby og ladeplass på NØ-Tåsinge; 644 indb. (1945).

tro'er (gr. *Troes*), indb. på Troas i førg. tid.

tro'f (gr. *trofes* en, der ernærer), der ernærer sig.

tro'fi' (gr. *trofē* ernæring), ernæring.

tro'fisk centrum (gr. *trofē* ernæring); en nerveyrads t er den celle, hvorfra nerve-træden er en udlober.

trofeneu'rosen (gr. *trofē* ernæring + *neurose*), lidelser i nervesystemet, hvorev der kommer forstyrrelser i værets ernæringsstilstand og vækst, navnlig svind af vævene.

tro'fa'e (gr. *trope* (fjendens) flugt), sejrs-minde; bytte (især våben og faner).

troglo'dyt (gr.), huleboer.

tro'go'ner (gr. *trogein* gnave), orden af trop., ofte brogede fugle. 1. og 2. tå bag-udrettede. Hertil quasal.

tro, håb og kærlighed, citat fra 1. Kor. 13,13. Verset lyder: Så bliver da tro, håb og kærlighed, disse tre; men størst iblandt disse er kærlighed.

tro'lit (etter italieneren Domenico Troili,

at vinde 66 points, før modstanderne får stik.

Trommesalen, kbh. gade, Vesterbro, Kvægtorv, hvor marked åbnedes med trommeslag, fra 1670erne til 1879.

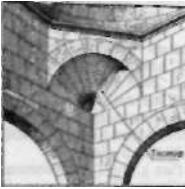
trommesesprog, udsendelse af meddelelser ved trommeslag, kendes fra naturfolk i Oceanien, Arner, og Afrika.

trommesyge (*jympanitis* el. *meteorismus*), en hos drøvtyggere (og navnl. kvæget) forekommende akut el. kronisk luftudspling af vennen enten p> gr. af abnorm gæring af vomindholdet, lammelse af vom muskulaturen el. p. gr. af mæk. hindringei for luftens opråben.

Tromp, *Cornelis* (1629-91), holl. admiral, søn af M. T. Kæmpede mod Engl. 1652-54, 1665-67, hædte holl. sonagt under krigen 1672, 1676-78 øverstkommand. f. da, flåde under Skånske Krig, kæmpede dygtigt, men forstod ikke at samarbejde med Niels Juel.

Tromp, *Maarten* (1597-1653), holl. admiral. Slog Spán. 1639; kæmpede fra 1652 mod Engl., slog Blake 1652, faldt i nederlag ved Scheveningen.

trompe [trɔ:p] (fr., engl.: horn), *arkit.*, bærende murled af halvcirkulær form med krum underside; anv. indv. som over-

Nidaros Domkirke.

gangsled fra polygonal underbygn. til kuppel, udv. på murhjørner som støtte for udskragede småtårne m. m. Samme funktion som pendantiv.

trom'pe't (fr.), messingblæseinstrument af

gi. opr. Klangen er lys og festlig, og omfangset er to oktaakter i soprans el. alt-lejet. Ventil er indførtes ca. 1830**.

trompetdyr (*Stentor*), ret store infusionsdyr med tragtformet legeme. Sidder ofte fast m. den stærkt tilspidsede ene ende. Ferskvand.

trom'pe'ter fugle <*Pso'phiae*>, sydamer. fugle, beslaglet med traner. Kortnæbbet, mørkfærvede.

trompetsnegl, d. s. s. konk.

trompettræ (*Cecropia*), slægt af morbærfam. Træer fra trop. Amer. med kamret marv, der ofte beboes af myrer. Indianerne benytter den udhulede stamme til musikinstrument.

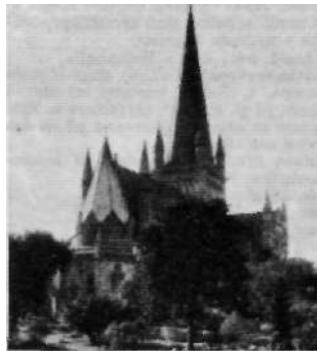
Tromsø [tromsø], fylke i N-Norge: 26 017 km²; 113 000 indb. (1946). T består dels af et af fjorde (Lyngsfjorden, Balsfjorden m. fl.) indskåret fastland, dels af talfrie øer, hvoraf mange (bl. a. Senjaog Kvaløy) er meget store. Både øerne og fastlandet har høje, enkelte steder sneklædede fjelde (højest er Jekkevare, 1915 m). Fiskeri er det vigtigste erhverv. Een købstad: Tromsø.

Tromsø [tromsø], no. købstad (fra 1794), Troms, på øen Tromsøy; 11000 indb. (1946). Nordlysbioskopen, meteor. og jordmagnetisk observatorium. Industri (skibe, hermetik). Midtpunkt for ishavstrafikken og skibsfarten på Svalbard, hjemsted for en anselig fisker- og handelsflåde.

Tromsø **stift** [tromsø], tidl. navn på Hålogaland bispedømme.

Tromøy [tromoi], frugtbar no. ø, 0 f. Arendal; 28 km²; 2650 indb. (1946).

Tronheim [tronheim, -tran-], norsk by, hovedstad i Sør-Trøndelag, på S-siden af Tondheimsfjorden v. munden af Nidelva; 56 500 indb. (1946), bygninger: Nidaros Domkirke, Erkebispegården (12. årh.). Vår Frue Kirke, Stiftsgården (1774-76). Videnskapskabeps bygn., Kunstmuseum, Kristiansten festning (ca.

1681), Norges Tekniske Højskole (grl. 1910). Industrien er ret betydelig. Eksporren omfatter træ, fisk og industrivarer. T er endepunkt for Hovedbanen-Dovrebanen og udgangspunkt for Meråkerbanen med Nordlandsbanen. - *Historie*. T er en af Norges ældste byer. Her afholdtes Trøndelagens ting. Ørering. T menes grl. først af Olav Trygvason 997 og for anden gang af Olav den Hellige 1016. Efter at sidstn. var ophøjet til helgen, blev T hurtigt et kulturelt og statsligt midtpunkt: 1152-1537 ærkebispesæde og en tid kongernes residens. T-s opr. navn (til ca. 1400) var Nidaros, derefter Trondhjem; 1299 omdøbes T til Nidaros, og 1931 til T. I den senere middelalder erobredte Bergen det meste af handelen fra T. Fra midten af 19. årh. sterk vækst. Efter sabotage erklaerede Terboven 6. 10. 1942 T-egnen i undtagelsestilstand; 10 kendte mænd udtores som gidsler og henrettedes.

Tronheimsfj orden [tronhæimsfjo:ran], 130 km l. no. fjord, skærer sig fra Nordsjøen ind i Trøndelagen; sidejorden: bl. a. Orkdalsfjorden og Stjørnfjorden; den indre del hedder Beitstadfjorden. Landet på SØ-siden af T hører til No.s frugtbareste og mest veldyrkede egne; NSV-siden, den store Fosnålhøvya, er overvejende skov- og feldland.

trone (gr. *thrōnos*), 1) fornemt sæde for højere fyrste (konge, kejser) ved embedsudførelse i forsamlinger og ved fester; 2) kongemagneten som institution.

tronfolge, de om arvefølgen til tronen gældende regler. Indeholdes i Damm. i tronfølge-loven af 31. 7. 1853 art. I og II, der er optaget i grundloven. Herefter kan man mand af mand, der nedstammer fra kong Christian 9. og dronning Louise, bestige tronen.

tronfolger, den til tronen nærmest arveberettigede person. Har i Damm. sede i statsrådet, når han er myndig. Forbrydelser mod hans liv, legeme el. frihed straffes strengere end alm., og han opbærer ærpenge af statskassen. Siden 1947 er prins Knud t.

Trongisvågur [trånd.3isvåvur], da. *Trangisvág*, bygd på SuQuroy, Færøerne, ved fjord af samme navn; 335 indb. (1945) S for T brydes kul i 300 m højde ved Rangabotn.

tronhimmel, »Himlinger« anbragtes endnu i 16. årh. over de forenmedes borde og tronstole, de bares over det hellige sakrament og over fyrster, endogså når de rejste til fest. Et berømt pragtistikke er Frederik 2.s t. nu i Stlm.

tronprætendent, person, der gør krav på at blive konge; kongsemme.

tronrale, 1) tale, hvormed kongen ved højtidelige lejligheder henvender sig til folkerepræsentationen; 2) tale, hvori den da. statsminister ved rigsdaysens åbning fremlægger regeringens program.

tro or **love**. Afgivelse af en urettig erklæring på t er strafbar efter straffelovens § 161 (bøde, hæfte el. under skærpende omstændigheder fengsel indtil 2 år), såfremt anv. af erklæringer på t er påbudt el. tilstede i det foreliggende tilf

Troost [tro:st], *Cornelis* (1697-1750), holl. maler. Har skildret scener fra holl. dagligliv i de velhavende kredse og fra teatret. Stik efter egne kompositioner.

troo'stit [tro-] (etter den fr. kemiker L. J. Troost (1835-1911)) er en sfærolitisk strukturform i stål, som består i, at näleformige el. finbladede krystaller af ferrit og cementit udstråler radiært fra centrum i kugler, sfærolitter; troostite'ring, som udføres ved passende ophedning og afkøling, gør stålet hårdt og slidfast; anv. især ved klavertræd, elevatorkabler, fjedre o. lign.

trop (ty. *trupp*), flok; især: mindre afd. soldater.

'tro'p (gr. *trepein* vende), drejende. **'tropasyre**, organisk syre, dannes ved hydrolyse af alkaloidene atropin og hyoscyamin.

trope (gr. *tropos* vending, tonart), 1) overført (figurligt) udtryk; 2) mus., liturgisk vers, som i middelalder indføres i messen på store højtidssage, før introtius og efter kyrie.

'tropor (gr. *tro'pé* vending), vendekredse; anv. også som betegn. for den del af Jordkloden, der ligger omkr. ækvator ml. vendekredse.

tropeskov. I tropozonen forekommer forsk. skovformer: 1) regnskov (helårssregn), 2) monsunskov, løvfældende (sommerregn), 3) mangrove (ved kysterne) og 4) savanne (sommerregn med ført klima).

tropesygdomme, sygdomme, der hovedsagelig forekommer i tropozonen.

Eks: kolera, malaria, gul feber, amoeb-dysenteri, beri-beri.

-tro'pi' (gr. *tro'pé* venden), venden, drejning; retning; spec. bevægelse hos planter.

tro'pifugle (*Phae'tondidae*) tropiske, afredede. Ternelign., styrtekkere, havfugle.

tro'pi'n, alkaloid, indgår i atropin, t-skillet genfindes i mange alkaloider, f. eks. kokain og hyoscyamin.

'tro'pisk kaldes den klimazone, hvor planterne aldrig p. gr. af manglende varme behøver at indstille deres vækst (fra ækvator til egne, hvis normaltemp. for koldeste måned er 14-16°). Vegetationsregioner: regnskov, monsunskov og savanne, t år se år.

tro'pism'er (gr. *trepein* vende), vækstbevægelse hos planter i bestemt retning i forhold til ydre påvirkning, mod denne (positiv), bort fra (negativ) el. i en vinkel til påvirkningen. Der skelnes mi. geo-, foto-, hapto-, hydro-, kemo- og termot.

troposfære [-svæ:ra], (gr. *tropē* vinding) det nederste lag af lufthavet. Højden er omkr. 10 km, et par km mindre ved polerne og 6-8 km højere ved ækvator. Temp. ved t-s top omkr. 50-60° lavere end ved Jordens overflade, i t foregår alle vejrphenomenerne. Ved t-s top findes et gennemgangsslag (tropopausen), der skiller t fra stratosfæren.

'Troppau, ty. navn på Opava, Cech.

tro'pister, øgenavn f. H. Wergelands litt. og polit. modstandere, »den fornemme trop«, hvis organ var »Den Constitutionelle«: J. S. Welhaven, A. M. Schweigaard o. fl.

'troppo (ital.), for meget; (mus.) f. eks. allegro ma non t, hurtigt, men dog ikke for meget.

tro'pæliner, gule og gulrøde azofarvestoffer, der anv. til farvning af uld og som indikatorer. Herunder metylorange, resorcinulg, naftolorange m. fl.

Tro'pæolum (gr. *tropaión* trofe) (landløber), saftige urter med skjoldformede blade i slægt med storkenebsfam. Anseelige, stærkt farvede, uregelm. blomster med spore, spaltefrugt. 80 arter fra S-Amer.; landløber (T majus) er meget anv. som altan- og haveplante. Umodne frugter kan anv. som kapers. (I11. sp. 4657).

tro's [tros] (fr. *trousse* knippe), train, der følger større troppelæg uden at være fast knyttet til afdelingerne (ammunitions-, forplejnings-, sanitetskolonner).

'Trosa, sv. købstad (fra 1454), SØ Södermanland; 1200 indb. (1949).

trosartikler, dels religions ufravigelige dogmer (*articuli fidei*), dels betegn. for de tre led i den apostolske trosbekendelse.

trosbekendelse, en persons el. et kirkesamfunds konfessionelt formulerede kristendomsopfattelse. Alm. brugt om de tre oldkirk. t., som er antaget af de fleste kirker: den apostolske t., nikæon-constantinopolitanske t. og athanasianske t. *Jur.* siden grundloven af 1849 kan i Danm. ingen p. gr. af sin t berøves adgang til den fulde nydelse af borgersel. polit. rettigheder. Om kongen gælder dog, at han skal tilhøre den evangelisk-lutherske kirke; det samme gælder rigsforstanderen, trosse (holl.), sør., svær tov slæbt med 3. 4. parter af toværk el. stæltråd.

Trots Alt, sv. tidsskrift, udkr. 1939^6; skarp antitysk kurs. Red. Ture Nerman. 'Trotskij, Lev (egl. Bronstein) (1879-1940), russ. politiker, revolut. socialist, nærmest tilknyttet Mensjekirkerne. Udfordrede en teori om den permanente revolution. Efter 1905 landflygtig. Bl. de ledende under Oktober-Revolutionen, chef for freudsdelegationen i Brest-Litovsk 1917. Krigskommissær 1918-1925. Stor organisator, temperamentsfuld taler. Mødesætningsforb. til Stalin, der mod T mente, at socialismen kunne gennemføres i Rusl. alene, medførte T-s eksklusion af partiet; 1927 landsforvist. Under sit eksil i Tyrk., Frankr. og No. angreb T Stalin på det voldsomste. Var hovedanklaget ved Moskva-processerne 1936-37. Fra 1936 i Mexico. Myrdet. Hovedværk *The Betrayed Revolution* (den forrådte rev.) (1938), med stærk fremhævelse af T-s egen rolle. (Portræt).

trottoir f'rsto:a:] (fr. *trotter* gå), fortov, trov. trinitrotoluol, CH₃HNO₂ fremsættes ved nitration af toluol* t er et yderstbrisant sprængstoff, men eksploderer først ved initialsprængning og er i modsætning til pikrinsyre meget holdbart og relativt ufarligt at håndtere. Er et af de alm. anv. sprængstoffe.

troubadour [truba'du:r] (fr., af provençalsk *trobador* egl.: opfindere), lyrisk digter i middelalderens Provence (svarende til nordfr. trouvere); de berømteste t er Marcabrun, Jaufré Rudel (12. årh.), Bertran de Born og Bernart de Ventaour (12. årh.).

Troubadouren, opera af G. Verdi. (Rom 1853, Kbh. 1865).

trouvere [tru've:r], middelalderlig lyrisk digter i Nordfrankrig, svarende til provençalsk troubadour.

Trouville [tru'vil], fr. badested ved kanalysten.

Troy [trái], industriby i staten New York, ved Mohawk Rivers udmunding i Hudson River; 70 000 indb. (1940).

Troy [trwal], Jean-François de (også kaldet Détroy) (1679-1752), fr. maler. Virksom i Röm. og Paris. Har malet galante scener, billede med bibelske motiver og portretter. *Pesten i Marselle, Ung Kvinder med to Duer* (1741, kunstmus., Kbh.).

Troyes [trwø], nordfr. by i dept. Aube; 59 000 indb. (1946). Bet. industri, særlig af tekstilarer. Hovedstad i Champagne.

Troyes, se Chrestien de Troyes. Troyon [trwa'sjl], Constant (1810-65), fr. maler. Tilh. Barbizon-skolen. Landskaber med kvæg i tilknytn. til gi. holl. tradition i lyse og stærke farver.

troy-vaegt [trái-] (efter Troyes i Fr.). 1) tidi. vægtsystem i dele af Frankr., i Skotl., Holl. og Belg.; 2) det i Engl. og USA anv. system til vejning af ædle metaller o. l., mods. avoirdupois-vægt til alle andre varer. Enhederne er følg.:

Tropoalum.

1 pound (lb. t.) - 373,242 g = 12 ounces
1 ounce (oz. t.) = 31,1035 g = 20 pennyweights
1 pennyweight (dwt.) = 1,5552 g = 24 grains
1 grain (gr.) = 0,0648 g.

Trubets'koj, Nikolaj (1890-1938), russ. lingvist. Banebryder for den strukturelle sprogvidensk., fremragende slavist, grundlægger af Pragerskolen.

Trubets'koj, Pavel (1866-1938), russ. første, billedhugger. Har udført statuer, buster og dyreskulptur. Mest kendt er *ryttersstatuen af Alexander 3.* i Leningrad. truck [trSk] (arner.), betegn. for de ved jernbaner anv. bogier.

trucksystem [træk] (eng. *truck* bytte (af vare med vare), lønningsmåde, hvorefter arbejderen får sin løn hell. el. delvis i varer.

trudgen [tradz'an], svømmemåde opfundet af amatøren John Trudgen; armene foretager crawltagt, benene en slags sakse-spark. Etterh. afløst af det langt hurtigere crawl.

Trudsholm, [trus-], 1) hovedgård 0 f. Märiager, nævnt fra 1381, har bl. a. tilhørt marsken Otte Krumpen (d. 1569). Hovedbygningen fra 1654; fredet i kl. A; 2) hovedgård V f. Roskilde, oprettet i 16. årh., har bl. a. tilhørt slægterne Bille og Juell; fra 1804 under stamhuset Rosenkrantz (Rygaard) der 1824 tilfaldt slægten Scheel, i hvis besiddelse T stadig er.

Trueba y la Quintana [trwæft i la kin'tanal], Antonio de (1819-89), sp. digter, yndet for sine folkelige fortællinger. trug, geol., da. for synklinial.

trulisme (eng. true sand), banalitet, selv-følelighed.

Trujillo [-hip], havneby i N-Peru ved Rio Moche; univ.; sukkerplantager. 42 000 indb. (1945). Grtl. af Pizarro 1535.

Truk [tru:k], folkeregiste 0 bl. Carolinerne. Admin. centrum. Efter 1920 udbygget som jap. flåde- og luftbasis, næsten ødelagt af allieret bombing 1944-45; omgået i arner. Stillehavsoffensiv. Kapitulerede sept. 1945.

Tru-Lay-stålstrådstøve [tru: 'la:i] består af tråde og dugter, der forud for slæningen formes efter en skruelinie, og kun har ringe tilbøjelighed til at sno sig op.

trul'la'nske konciler, navn på to kirkeforsamlinger opkaldt efter mødesalen, en kuppelsal i Konstantinopels kejserlige palads bygget af Trullos; 1) den økumeniske synode (680-681) i Konstantinopel; afgjorde den monoteistiske strid; 2) kirkemødet 692, hvor man beskæftigede sig med liturgiske og kirkcretslige spørgsmål, hvorenden tydelig modsætning mel. 0 og V kom for dagen.

Truman [tru:man], Henry (Harry) S. (initialen S er et alfabetisk ornament) (f. 1884), USA-polit. Officer i 1. Verdenskrig, jurist, fra 1934 senator (Missouri, demokrat). Modständer af Roosevelts kontrol m. erhvervslivet; 1941 form. f. senatskommission til kontrol af krigsproduktion; 1944 vicepræsident, da Demokraternes kons. fløj gik mod Wallace. Efterfulgte 12. 4. 1945 Roosevelt som præsident, deltog i Potsdam-Mødet 1945; fjernede Roosevelt nærmeste medarbejdere fra ledelsen, svækkedes 1946 ved Republikanernes valgejr og arbejdskampene i USA. Vandt med forventning stor sejr ved præsidentvalget 1948, hvorpå væsentl. styrket stilling. (Portræt).

Truman-doktrinen, princip for USAs udenrigspolitik, udtalt af præs. Truman 12. 3. 1947: USA vil understøtte de frie folk, der modsætter sig forsøg på undertrykkelse fra bevæbnede mindretals side. Údtalelsen opfattedes som understøttelse til reg. i Grækenland og Tyrk., afstandsn. fra de kommuniststyrede stater, der herefter ikke kunne vente hjælp i dollars.

Trumbic [-bitj], Ante (1864-1938), kroatisk politiker. Arbejdede for 1914 på Kroatiens frigørelse fra Østrig-Ungarn; endes 1917 med serb. førstemin. Pasic om oprettelsen af Jugoslavien (Korfu-pagten), jugosl. udenrigsmin. 1918-20.

Trumbull [tramb], John (1756-1843), arner, maler og diplomat. Deltog i den

Lev Trotzki.

Harry Truman.

erner, uafhængighedskrig. Elev af B. West. Historiebilleder og portrætter. trumeau [try'mo] (fr.), vinduespille; overført: pillespejler.

trumf (fr. *triomphe* triumf), den farve i kortspil, der gælder mere end de andre, t fremkommer ved meldingen el. ved, at et kort vendes for at vise t-farven.

'Trumpeldor, Josef (1880-1920), russ.-jød. officer, under 1. Verdenskrig medstifter af den jød.-eng. legion, rejste senere med jød. udvandrere fra Rusland til Palæstina, hvor han faldt i kamp mod beduiner.

'truncus (lat.), (træ)stamme, *anat.*, f. eks. om nærvestamme.

Trundholm Mose, Odsherred, offermose i bronzealderen; fund af solvogn 1902.

trun'k (mlat. *truncus* fangeblok, -bul), sør., skaki i et skib, f. eks. under en luge.

trunk-jernbane [trá'k:] (eng. *trunk* stamme, hovedlinje), i eng. talende lande betegn. for en jernbane, som behersker den landsdel, i hvilken den er beliggende, og fra hvilkenbane der udgår andre, senere anlagte jernbaner.

'trunk'kmaskine (eng. *trunk* stamme), stempelmaskine, hvor krydshovedet er erstattet af et langt, i den ene ende åben trunkstempel, hvori plejlstangen er lejet, jfr. stempel.

trup (fr. *troupe*), skare, flok; især skuespilerselskab.

trup'i'a'ler (*Ict'eridae*), arner., mest trop. stærleg fugle. Et par arter er fundet i Grønland. Hertil bobolink og kostære trusler, især om overfalde, i strafferetten d. s. s. undsigelse.

trus'sit, bolgeplade af sildebensjem. Bruges som pudsbærer, hvorev forskallingen spares.

trust [trast] (eng., egl.: tillid), 1) eng.-erner, retsbegrej. anv. f. eks. v. båndlæggelse af en arvings arv; fælles for alle t-former er, at dispositionsretten over formuemassen alene tilkommer den af t-s opretter udpegede trustee og ikke de pers., som nyder formuemens afkastning. 2) økon. enhver større konkurrence-begrænsende sammenslutn. af virksomheder. Siden slutn. af 19. årh. har monopolistiske sammenslutn. præget den økon. udvikling. Den løreste form herfor er aftaler (karteller) evt. forb. med pool til fyrdeling af overskudet. Uden for de egl. t falder også fuldst. sammensmeltinger af virksomheder (fusioner). Den egl. t er udviklet på grl. af 1) og opnår den tilsluttede foretagenders økon., men ikke deres formelle, jur. selvstændighed. Derved opnås en rationalisering med nedsatte produktions- og afsætningsomkostn. og samtidig oftest monopolistiske fordele ved herredømme over priser m. m. De vigtigste former for egl. t er investment trusts, voting trusts og holdingselsk. t tilstræber økon. fordel ved beherskelse af selskaber (f. eks. gnm. erhv. af aktiemajoritet); til kapitalindskudne udstedes i alm. t certifikater med ret til forholdsressig udbytteandel af den af t anbragte kapital, t betegn., også en gruppe selskaber, der beherskes af samme kapitalinteresser, selv om disse ikke har organiseret en sær. finansieringselsk. Sær. i USA, ca. 1890-1920 har statsmagten, uden større held, sogt at hindre el. hæmme t-dannelser, derimod har f. eks. lovgivn., især under nazismen, fremskyndet udvikl. af t. I Danm. registrerer staten siden 1937 t gnm. Priskontrolrådet. (Som eksempel på jfr. art. Unilever).

trust company ['trast 'kampsni], en art finans-akfieselskaber i USA: opr. forvalningsinstituter i tilknytning til forsikringsvirksomheder, efterh. udviklet til pengeinstitutter, der driver al slags sæd. bankvirksomhed (undt. seddeludstedselse).

trustee ['trás'ti:] (eng. *trust tillid*), i Engl. og USA person, der forvalter en andens kapital.

Trustrup, da. stationsby (Århus-Grenå og T-Æbeltoft); 645 indb. (1945).

Trübner ['try:b-n], *Wilhelm* (1851-1917), ty. maler, elev af Leibl. Portrætter, landskaber og nature-morter under påvirkning af Courbet. Var med til at grundlægge »Sezessionen« i München.

Tryde, *Vilh.*, da. bog- og kunsthandel, Kbh., grl. 1863, ophørt henh. 1938 og 1940. Var før 1914 en af de forenede kunsthændlere. Grundlæggeren V. T. (1837-1918) og sonnen Øve T. f. (1870) gjorde en stor indsats inden for den da. boghandels organisation.

Trygger, *Ernst* (1857-1943), sv. politiker og forretningsm. jur. prof. 1898-1937 medl. af 1. Kammer, skarpt højresynspunkt, ivrig f. sterkt forsvar og industribeskyttelse. Partileder i 1. Kammer 1913-33; statsmin. 1923-24, udenrigsmin. 1928-30.

Trygge vælde, hovedgård V f. St.-Heddinge, krongods til 1670, fra 1751 under Bregentved. Bygn. fra 1848.

Trygge vælde-stenen, da. runesten fra ca. 900 (Prestø amt). Nu på Nat.mus.

Tryggevælde A, vandløb på Østsjælland, til Køge Bugt; skiller Stevns fra øvr. Sjælland, sprøgv., akcent, ofte om trykakcent i modsætning til mus, akcent (toné). 2) fys., kraft på fladeheden.

trykcentrum, *fys.*, angrebspunktet for resultanten af alle de tryk, der virker på en flade. Da trykket i en vædske vokser med dybden, vil t på en flade nedsenket i en vædske ligge lavere end fladens tyngdepunkt, undtagen når fladen er vandret.

trykfærver, farver anv. til bog-, sten- og offsettryk. t består af farvestof, udrevet i fernis, især i linolje-trykfernis (d.v.s. linolie indkogt ved 250-300°C), i billige t delvis erstattet af harpiksler og mineralolier el. sebe. Som farvestof anv. til sorte t forsk, kontrast, til kulørte t forsk, mineral- og tjærefarvepigmenter.

trykforsøg underkastes et materiale, når dets styrke og elasticitet overfor tryk-påvirkning ønskes bestemt (jfr. material-prøvning).

trykkabine, tryktet opholdsrum i flyve-maskine konstrueret til højdeflyvning. I t vedligeholdes - uafhængigt af de ydre forhold - tryk, iltmængde, temp. og fugtighedsgrad svarende til de normale, atm. forhold på lav højde.

trykkefrihed. Medens staten i ældre tid i alm. udøvede censur m. h. t. trykte skrifter, er det i de fleste moderne forfatn. bestemt, at der skal herske t. I Danm. findes bestemmelsen herom i grundlovens § 84. I t ligger ikke, at der intet ansvar kan gøres, gældende over for den, som har fremsat sine tanker på tryk, men kun, at han ikke på forhånd må forhindres deri.

Trykkefrihedselskabet, egl. *Selskabet til Trykkefrihedens Rette Brug*, da. forening stiftet omkr. nytår 1855 af fremtrædende liberale under Schouws ledelse. T fik hurtigt ca. 5000 medl., afholdt diskussionsmøder, udg. folkelige skrifter og »Dansk Folkeblad«. Ønskede opr. også at retlede da. presse for at overflodiggøre regeringens indgreb, men uden held; tabte eth. bet. efter at have været vigtigt midtpunkt for den fremvoksne liberalisme. Ophævet 1848.

trykke sig, i jagtsproget forstås herved, at vildtet søger at skjule sig i lejet el. sædet ved at krybe sammen og holde sig ubevægeligt, fremfor at frelse sig ved flugt.

trykknaptodager, radiomodtager, hvor stationer el. bolgeområder vælges ved indtrykning af en knap.

trykkoger, gryde med tætluttende låg, der spændes el. skrues fast, således at man koger ved et højere tryk (2-4 atm.).

og temp., (ca. 124-144°C), end sædvanligt, hvorefter kogetiden nedsesættes bet. Moderne t er forsynet med ventil, hvori gennem damp stråler ud, når det rette tryk er næst, samt en sikring, der åbner for dampen, hvis trykket bliver for højt.

tryklejesten, *arkit.*, de nederste til hver side af en bues kilesten.

trykluft, komprimeret luft. **trykluftbaner**, baner med trykluft som drivkraft; anv. alm. kun i bjergværker og ved bygn. af tunneler.

trykluftbremser, den mest moderne og effektive form for luftbremse ved jernbaner. Under kørel er bremseledn. og bremsecylinder fyldt med komprimeret luft (4-6 atm. tryk) og bremssingen foregår ved, at lufttrykket i ledningen formindskes. Kendte t er: Westinghouse-Carpenter, Kunze-Knorr, og Hildebrand-Knorr-bremser (Hik-bremser). DS B havde tidl. kun t på motorvogne og disses bivogne, lyntog og elektr. materiel, men omkr. 1935 påbegyndtes overgangen til t for alt materiel. Der var. Hik-bremser, som er tilladt i internat, trafik siden 1932.

trykluftværktøj, små transportable maskiner til nitning, boring, opbrydning o. l. der holdes i hånden og drives m. trykluft. trykminer, miner, der bringes til detonation ved trykændring.

trykmåler, t til måling af tryk i luftarter, se manometer samt barometer.

trykning, *tekн.*, blikforarbejdning, hvorved pladen trykkes mod en model, patronen, og antager dens form.

tryksager, åbne postforsendelser til nedsat takst. Indholdet skal være fremstillet v. bogtryk el. lign. teknik og let tilgængeligt for en undersøgelse. Dimensioner og vægt som væroprøver.

tryksensible zoner [-saVsibla], *fysiol.*, d. s. s. baroreceptorerne.

tryksmøring af lejer i maskinerne foregår v. hj. af en oliestrykpumpe, der drives af hovedmaskineriet og bringer olien til cirkulære ml. en oliebeholder og smøredesterne.

trykstang, i en gitterkonstruktion el. lign. et slankt konstruktionselement, der i længderetningen er påvirket til sammentrykning. Ved t er der ofte fare for udbojning, og i sådanne tilfælde må der ved dimensioneringen tages hensyn hertil.

trykstyrke, den spænding, der findes ved, at man dividerer et trykpåvirket legemes brudlast med dens opr. tværsnitstærrel. Et afhanger ikke alene af det materiale, hvoraf legemet består, men også af dettes form og belastningsmåden.

trykstøbning, d. s. s. sprojtstøbning, trykt som manuskript, patryk, der taget er vist forbehold m. h. t. den endelige gennemarbejdning af publikationen.

Tryllefløjten, syngestykke af W. A. Mozart. (Wien 1791, Kbh. 1826).

tryllespejl, en ved spåning anv. spejlende lade af glas, krystal, metal, vand el. lign.

tryllestar el. *trylekivist*, magisk redskab, spiller stor rolle i eventyrne.

trylleviser, i den gengæng inddeling af folkeviserne brugt om alle de kategorier af viser, der handler om overnaturlige fænomener.

Tryllo'nen, 210 m. høj, tresidet obelisk på verdensudstillingen i New-York 1939.

trymskilden, anden stavemåde for thrymskilden.

trypafly'i'vin, stærkt antiseptisk, gult farvestof.

trypano'so'mer (gr. *trypanon* bor + -som), flagellater. Langstrakte m. en svigende membran. Hertil en række meget fælge blodslyntre i trop. *Trypanosoma brucei* frembringer i en frigtet kvæsgydom (nagasyge) i trop. Afrika, medens *T. gambiense* og *T. rhodesiense* frembringer trop. sovesyge. Begge overføres gnm. stik af tssetsfluor. *Schizotrypanum cruzi* forårssager Chagas sygdom.

trypanoso'miasis, en gruppe infektions-sygdomme, fremkaldt af trypanosomer.

trypsi'n, (gr. *trypsi* slide, nedbryde), enzym i bugspytten, spalter agghævde-stoffer helt el. delvis til aminosyrer.

trypsino'ge'n (*trypsin* - + -gen), forstær-dium til trypsin. Omændnelse af virknes af enterokinase, et stof fra tarmsaften.

tryp'tase (gr. *tryein* slide), protein-spaltende enzym.

trypto'fa'n (gr. *tryein* slide + *fainein* vise), J3-indolyalanin, hvilet, krystallinsk stof, opstår ved hydrolyse af proteinstoffer. 'Trysa', oldtidsby i Lykien v. nuv. tyrk. landsby Golbasi. Ruiner af stort Herion m. gr.-lykisk fyrstes sarkofag. Fundet 1841, nu i Wien.

Trysileby ['trysil->], navn på Klarälvens øvre løb i Norge.

trä, 1) vedplante med tydelig adskillelse mel. stamme og krone (modsat busk); 2) betegnelse for ved.

t består af ca. 50% kulstof, 44% ilt, 6% brint, samt 0,1-1,5% askesubstans. Ca. 50% af t er cellulose, resten især hemicellulose, lignin, samt harpiks m. m. i mængdeforhold, der afhænger af træsorten. - I den kern. industri anv. t især til fremstilling af cellulose, trækul samt forsk. produkter ved trædestillation.

träægtig kaldes en plante med flerårig forveddet stængel.

träbeskyttelse mod angreb af svampe, insekter, paleorm og -krebs m. m. foretages ved imprægnering med tjæroleje, kobbersalte, fluorider, silicium, arsenforb., nitrofenoler el. -kresoled. eks. efter *Ruppings metode*, ved *boucherisering* el. *kyanisering*. Til grubetommer anv. kogning med saltløje. Meget udbredt er behandl. med kobbersæber oplost i mineralolier (Cuprinol o. a.). Mod træbukke anv. i lukkede rum indledning af varm luft el. giftstoffer, såsom cyanbrinte.

träbetonplader, betegn. for høvlspånsplader.

träborer (*Cossidae*), fam. af plumper sommerfugle. Larverne borer i løvtræer. Skadelige. Hertil bl. a. pileborer og den plettede t (*Cossus aesculi*), hvis larve borer i æbletræer.

träbrolegning, *brolægning* udført med tra. og blokke.

träbukke (*Cerambycidae*), fam. af ofte store, langstrakte biller m. meget lange følehorn. De blege larver borer i træ. Hertil bl. a. husbuk, skovbuk, kortbuk, kravebuk, fulvbuk, langbuk, vædderbuk og smalbuk.

trädemølle, forældet kraftmaskine bestående af et hjul m. tremmer el. trin, der bragtes til at rotere ved at mennesker el. dyr trådte på trinene.

trädeplanter, alm. navn for lave, krybende planter, der anbringes m. fliser og er hårdføre nok til at tåle betredning. f. eks. *Cotula squalida*.

trädesten, flade sten i græsplænere, bede o. 1.

trädestillation, tørdestillation af træ. Herved vindes foruden trækul forsk. destillationsprodukter, hvorfra de vigtigste er eddikesyre, metylalkohol og acetone samt tjære, t foregik tidl. i mil, idet man kun interesserede sig for trækulene; efter at destillationsprodukterne har fået betydning, anv. alm. retorter, der opføres udvendig, til større mængder tunnelovne. Ved ca. 270° begynder en destruktion af træts bestanddele, og der sker en kraftig gasudvikling og tjæredannelse. De affivne destillationsprodukter skilles i træ-tjære, træsyre (og træsprit) og trægas; vildbage i retorten bliver trækul.

trädruer, grupper af dueflue, der lever af ærter, korn o. l. Hertil bl. a. trelde, vandruer, klippeflue, huldule og ringdrue.

trädug el. *baculavæv*, pindelev, der bruges som pudsbærer og fremstilles som rør-væv, men af spinkle stof i st. for **rør**.

träeddike, den rå eddikesyre vundet af træsyren fra tørdestillationen.

träefarvning i egl. forstand, d.v.s. gennemfarvning, er vanskelig, da farver kun trænger ind i splinten. Sædvanlig anv. bejtsjer, der er oplosninger (i vand el. sprit) af farvestoffer el. metalsalte, der med træets garvesyre giver en farvning. Mørkfärvning (kunst, ældning) kan ske ved rygning med ammoniak - evt. efter forudgående beh. med tanninoplösnings, humussyre el. ozon. Til overfladebehandling anv. fernis indeh. lasurfarver, lak, politur, voksopløsninger o.l., der lader træets årer træde frem.

træfiberplader

træstuk

træfiberplader, byggeplader fremstillet ved presning af en grød af plantefibre. Bløde t bruges til varme- og lydisolerings, hårde t som krydsfiner, hærdede t olieres og bruges f. eks. til gulvbelægning.

træfning, mil., lille fægtning, mindre sammenstød; 2) nedslag af projekttil i målet.

træfningscentrum el. *mittelträffepunkt*, mil., det punkt på en skydeskive, hvormed træfnerne af alle skud falder symmetrisk.

træforsukring, omdannelse af træcellulose til druesukker ved hydrolyse. Udf. ved anv. af tynde svovlsyre- el. svovlsyrlingsopl., hvorved far et tynd druesukkeropl., der forges til alkohol. Uddybet, der kun er ca. 1/5 af det teoretiske, er 20-100% alkohol pr. 100 kg træforsukring. En nyere metode giver med 40% saltsyre en kone. opn., der også kan anv. som fodersukker. Resten (lignin) anv. som brændsel.

trægas, 1) gas udvundet ved trædestillationen, anv. til fyning under retornerne; 2) gas vundet ved ufuldstændig forbrenning af træ el. trækul, d. s. s. generatorgas.

træghed, fys., da. betegn. for inert.

trægrænse el. *skovgrænse*, den linie, hvor den naturlige trævækst hører op. I koldt klima og op ad bjergsider er t i reglen afh. af sommertemp., på stepper af nedbørstofholdene.

træhest, middelalderligt strafferedeskab, bestående af en på kant stillet planke, anbragt på 4 bukke (benene). Delinkventen anbragtes overskræv på planken, ofte med blyvægts el. lign. under fodderne. På landet anv. t som straf over for bønder, der ikke udforde deres høveri på tilfredsstillende måde; den gik først af brug i slutn. af 18. árh.

træhæphe (*Siricidae*), fam. af årevingede insekter. Bred, ustilket bagkrop, kraftig læggebrod. Larverne, der har korte lemmer, bore i træ. Kan være skadelige.

Træhæphe.

træimpregnering el. *tritkonservering*, se træbeskyttelse.

træk 1) *tekni.*, i skorsteine o.lign. den fremkomme signung. 2) *zool.*, de reglm. vandringer, mange fugle foretager 2 g. årlig til og fra ynglefælderne, t-s formål må antages at være, at fuglene kan undgå at opholde sig på ynglefældene på en ugunstig og næringsfattig årtid. Selve om t følger visse linier i landskabet, såsom kyster, floder o. l., foregår det i hovedsagen over en meget bred front. Retningen og vejen er forsk, fra art til art; en stor del af vore t-fugle flyver mod V og SV til Eur. V kyst, medens andre følger vejen genn. Ø-Eur., O om Middelhavet til Nildalen og Ø-Afrika. De fugle, der trekker kortest, bliver i alm. længst, medens de, der trekker længst, drager tidligst bort. Hos fugle, der trekker kort, er tidspunktet for t-s beg. afh. af vejret, medens det hos fugle, der flyver langt, må skyldes et medfødt instinkt. Nogle fugle trekker om dagen, andre om natten. Der flyves gennem 200-300 km i døgnet. Ofte trekker hammer og hunner hver for sig; undertiden trekker de gamle før de unge, undertiden omv. Hvorledes fuglene finder vej under t, er ikke ganske klart; der synes bl. a. at være tale om en spec. sted- og retningssans.

trækbasun, d. s. s. basun.

trækfugle, fugle, der i mods. til stand- og strejfugle foretager et egentligt regelmæssigt træk.

trækheste, fellesbetegn. for hesteracer, der i forh. til deres størrelse er ret svære, så de fortrinsvis egnar sig til hårdt træk i langtids tempo.

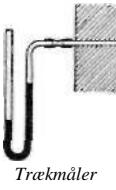
træk jægt, jagtmåde på ånde- og vadefugle. Jægeren skjuler sig på det sted, som vildest passerer el. søger til på aften- el. morgentrekket.

træk jern, plade af hærdet stål m. koniske huller, hvorigennem trædene trækkes ved trædrækning.

trækkepenge, del af sømans hyre, som

etter aftale udbetales hans pårørende : hjemledant.

trækmåler, apparat til måling af tryk forskellen mel. den ydre luft og røgkanaler el. skorsteine. Simplest et U-formet glasrør med farvet vand, hvor højdeforskellen mel. de to vandoverflader giver et mål for trækmåler.

Trækmåler

trækning, metode til fremstilling af metaltræd ved at udvaldes emner trækkes genn. et trækjern.

trækpapir, blødt, fyldigt, ulimet papir (bedst af bomuldstaver), uden fyldstoffer og med stor sugeevne.

trækrybere (*Dendrocladus*), fam. af syd- og mellemamer., oftest brunlige spurve fugle, hvoraf nogle i levevis minder om træløbere og spaeter, en del dog snare om drosler og tærker. Hertil ovnfugle.

trækskojte, fartøj (skoje), der trækkes af heste gænde langs flodbredten.

trækstyrke er den højeste trækkraft pr. oprindelig materialeværsnit, som forsøgslegemet skal belastes med, ligefor det brydes, t afhænger ikke alene af det materiale, hvoraf legemet består, men også af dets form og belastningsmåden. Bestemmelsen af t ledsages, når materialet er sejt, ofte af en bestemmelse af brudforlængelse og indsnøring. Trækforsøg foretages i reglen i der til særlig konstruerede materialprøvningsmaskiner.

trækul, koks fremstillet ved trædestillation, især af affaldstræ, t anv. især i metallurgien, i den kern. industri som aktive kul samt til fremstilling af generatorgas. **trækulgas**, en art generatorgas, anv. især til bילדrit.

træ-kultus. Inden for de antikke kulturer opfattes træer som besjælede, levende væsener, og spec. i bondekulturer som hellige, d. v. s. rummede den spirende livskraft i særlig grad, stigende til åbenbaring for stedets og folkets gudom og genstand for kultus. Den antikke arbedighed for træer bevaredes i almen til vore dage.

træl, i den ældre nord. middelalder det ufri tyende, som var genstand for sin herres ejendomsret og i det hele manglede retsvenne, t benytedes fortrinsvis til landbrugsarbejde. I løbet af 13. árh. forsvandt de vistnok helt.

trælastskib, skib med kun eet dæk og lange, smalle luger, spec. bereget til transport af træ.

Trelleborg, anden stavemåde f. Trelleborg.

trælærke, d. s. s. hedelærke.

træløbere (*Certhiidae*), fam. af små, klædende spurve fugle. Ofte sabelformet, bojet næb. Insektdædere. En art, den alm. t (*Certhia familiaris*), hyppig i Danm. Standfugl.

træmel, finmatte træ, anv. som fyldstof i visse kunststoffer, f. eks. linoleum og bakelite; endv. som bestanddel af visse sprængstoffer og som substans til krydderisurrogater.

træmosaik, d. s. s. intarsia, indlagsarbejde i træ.

træmåling, 1) fældede, afkortede stammer rumfang bestemmes ved måling dels af diametern på midten ved hj. af en klip, dels af længden; indholdet beregnes derefter som en cylinder; 2) på et stående træ måles diametern 1,3 m. o. jorden, hvoraf grundfladen smst. beregnes; produktet af grundflade, højde og formalt giver træets masse. Ved takktion af en ensartet og ensaldrende befolkning bestemmes en middelhøjde, et middelefformat og den saml. grundflade.

træ'n (fr. *train* tog), vognpark til hærens forsyning, deles i troppet (fægtnings- og bagaget), knyttet til afdelingerne, og tros, under højere led, samt særlig t-formation (motorvognparker, rammer, hestedeoptøer).

træning (eng. *training* opøvelse), metodisk og hensigtsmessig opøvelse af visse færdigheder.

træningsskolen, St.-Magleby på Amerger, afd. af Kofoeds Skole, grl. 1943; kostskole for tilpasningsvanskelig ungdom.

træolie (kinesisk t. *tungolie*), tørrende olie vundet ved presning af frugterne fra det østasiatiske t-træ (*Aleuritis cordata*), anv. som linolie til lakker og fernis, men tørrer hurtigere og giver opstrøg med stor modstandsdygtighed over for fugtighed.

træpiber, zool., d. s. s. skovpiber.

træpindsvin (*'Coendu'*), centralamer. gnærvindsvin. Lang gribehale.

træprøvning omfatter som regel kun en syning, hvor træsort, bearbejdning, knastmængde, fugtighedsstilstand, kernéindhold, sundhed og mål konstateres. Tra til vigtigt brug f. eks. i flyvemaskiner kræves styrkeprøvet.

træror anv. i udstrakt grad som vandledninger, indtil jernrørene blev indført omkr. 1800. De ældste var udbored træstammer, der med samlingen for øje var spidset til i den ene ende og forsynet med en tilsvarende kegleformet udbringning i den anden. Senere samlede man rørene stump og skafede tæthed ved at forbinde dem med en jernring, inlagt i forud tilpassede fordybninger i hver rørende. Nu fremstilles t af staver ligesom tønder, men selv om de p. gr. af deres glattere underside kan føre 15-25% mere vand end jernrør med samme lysvidde, anv. t kun lidt.

træsco, footøj udhulet i træ. Kendt siden forhist. tid. Den spidse t anv. i Danm. fra middelalderen til 20. árh. Kapsko m. træbund og helt overlæder kaldes ofte t.

træskonæb (*Balaeniceps rex*), grålig storkefugl. Meget kraftigt, træskoligan. næb. Lever af fisk. Papryssumpene omkr. den øvre Nil.

træskruer el. *holtskruer*, skruer, ofte af jern el. messing, m. skarpkantede genger til indskruning i træ.

træskærerkunst, 1) ornamentalskæring i træ; 2) træsnit el. xylografi.

træslib, råmateriale til papirfabrikation, fremstilles ved slibning af træstykker mod stibesten under tilførsel af vand. Den derved fremkomme, tynde vælling kan enten direkte føres ind i hollænderen el. afvandes, og tørstoffet (ca. 50%) udvinde til senere oparbeitning.

træsnit, grafisk højtryk teknik (mods. dyb- og fladtryk); beslægtet ni. bogtrykkerkunsten. I en jævn træplade (stokken), ofte af pæretre el. buksbom, udskæres bildefdet, idet der m. huljern el. mejsel fjernes dele af fladen så kun de tiloversblevne partier, der udgør motivet, berører papiret under trykningen. t er en gi. teknik, anv. v. trykning af spillekort, andagsbill., blokbøger m. m., og havde sin blomstring omkr. 1500 i Itali. både som enkelbladde og som bogill. (Holbein d. Y., Durer rn. flj.). Genfødes kunstnerisk sidst i 19. árh. under påvirkn. af jap. t. Med udgangspunkt i Engl. Th. Bewicks tone-t. udført i endetrap m. en rigdom af fine detaljer, skabtes i 19. árh. xylografiens illustr.teknik, der aflostes af den fotokom. reproduktion; den berømteste da. xylograf er F. Hendriksen. Mange da. kunstnere i nutiden har arb. m. t. f. eks. Povl Christensen, Aksel Jørgensen, Johs. Larsen, Axel Salto og F. Syberg. Til farve-t anv. en stok for hver farve. I linoleumsnit erstatter en linoleumsplade træstokken.

træsnoge, fællesbetegn. f. forsk. ind. snoge (*Dendrophis, Dryophis*). Gennemgående meget lange og tynde. Lever i træer.

træsprit, i daglig tale betegn. for metylalkohol. Egl. den mere el. mindre rene metylalkohol el. den rå blanding af metylalkohol, acetone og vand fra trædestillationen. Må ikke forveksles med sulfitsprit og træforskringssprit, der begge er metylalkohol.

træsten, forklets træ, oftest m. bevaret struktur.

træstof, d. s. s. lignin.

træstof, plastisk træ, savsmuld el. træslib og et bindemiddel (lim, kaseinkalk, magnesiacement o. a.), ofte tilsat farve. Anv. bl. a. til ornamenter.

træsyre, destillationsprodukt fra trædestillationen, bestående af især vand, eddikesyre, metylalkohol og acetone, t oparbejdes enten ved behandling med læsket kalk, der binder eddikesyren, medens træsprit (metylalkohol og acetone) afdestilles, el. den skilles direkte ved destillation i eddikesyre og træsprit.

træthed, forbogående nedsættelse af arbejdsvennen, t kan have fl. årsager, f. eks. opbrugte energireserver, ophobning af affaldsstoffer el. sygdom, og kan ramme enkelte organer, muskler, nerver osv. el. organismen som helhed.

træthsedsbrud, brud på maskindel, fremkaldt ved gentagne påvirkninger, der er lavere end styrken bestemt ved statisk forsøg, t forekommer i aksler og svингende maskindele, i reglen p. gr. af materialefejl såsom slaggepartikler, mikrorevner, blærer m. m.

trætjære, tyktflydende brun olie vundet ved trædestillation; indeholder kreosotolie. Anv. især som konserveringsmiddel for træ og tovvarer. Ofte destilleres t og kreosotolen skilles fra beg.

trætløs, smalle høvlspåner, der anv. til indpakningsmateriale o. l. og fremstilles på særl. maskiner.

træuldstræ, oftest grantræ, afbarket, fri for svampeangreb og grove knaster, til fremstilling af træuld.

trævlehat (*Inocybe*), slægt af bladhatte, mest små tyndkødede svampe med et trædt svøb, der er vokset sammen med hattens hud og giver denne et fibret-trævlet udseende. 40-50 arter i Danmark, hvoraf en enkelt er dødelig giftig.

trævlekrona (*Lychinus*), slægt af nellikefam. På enge i Danmark findes t (*L. fuscoculus*) med røde, stærkt fligede kronblade. Brændende kærlighed (*L. chalcedonica*) og fl. arter er prydplanter i haver.

trævlemunde (*A'crania*), meget primitiv, lemme- og skeletløs hvirveldyrgruppe, hvortil lancetskinen hører.

trævelrod, system af tætstillede børddør, jordstængel, f. eks. hos græsser og løgvækster.

træender (*Dendro'cygna*), trop. ænder. Holder ofte til i træer. Lever delvis som gæs, æder græs osv. Kan også dykke. Holder til i ferskvand.

trøffel, 1) trøffelsvamp; 2) masse fremstillet af chokolade, fondant o. l.

trøffelsvampe (*Tube'raceæ*) el. **trøfler**, hører til seksporesvampene, har underjordiske, knoldformede frugtlegemer, i hvis indre sporelejet findes på bugtede gange, t fås fra Ml.- og S-Eur., opsiges ofte v. hj. af svin el. hunde, som roder dem op. Højt anskrevet delikatessen. (III. se farvetavle Svampe II).

Trojborg, tidl. hovedgård NV f. Tønder, nævnt fra 1347, 1407 købt af dronning Margrethe, pantsat til Ribe bispestol og henlagt under Viborg landsting; senere bl. a. i slægten Raftzaus eje. 1927 erhvervet af staten og udnyttet. Hovedbygn. fra 1580, blev nedrevet 1854 af ejeren Knud Knudsens (1806-66), fader til Jakob K., »for at hans børn ikke skulle få herremandsnykker«; henligger nu som en anselig ruin.

Trölladyngja [troldladi'gja], 2 vulkaner i Island, I) i Ödáðahraun, 1460 m; 2) på Reykjanes. 393 m.

Troeltsch [trolti], Ernst (1865-1923), ty. teolog og filosof; ville begrunde kristendommens eksistensberettigelse under den moderne naturvidensk. betragtning, ikke i dens principielle absoluthed, men i at den var hidtil højeste trin i udvikl. Fremragende hist. forf.

Trøndelag [trondlaflrg, 'tronja'], landet omkr. Trondheimsfjorden; delt i fylkerne Nord-T og Sør-T; hed tidl. Trondheimen. Befolknigen kaldes trønder.

Trør'ød, villa by i Søllerød Kommune (Nordsjælland), ml. Vedbæk og GI. Holte; 971 indb. (1945).

trøske, slimhinde lidelse hos spædbørn; viser sig som små hvide plefter på tungen, ildersiden af lebernen og kinderne og på ganen, t skyldes en svamp, Oidium albicans, t undgås ved grundig renholdelse af flasker, pattetolde osv.

A. F. Tscherning. Ivan Turgenev.

trøskesvamp, ældre betegn. for svamper, som danner et hvidligt overtræk på tykmæk (mælkeskimmel, *Oospora lactis*) og i spædbørns mund (trøske).^t

trøsket ved, d. s. s. frønnet ved.

Trøstens Bolig, Kbh., stiftelse oprettet 1812 af admiral J. B. Winterfeldt (1732-1821), indeh. billige boliger tilknyttet legater.

tråd, 1) garn; 2) metaltråd.

trådfletværk, net fremstillet af ståltråd, t med 6-kantede masker af tynd tråd forsinket efter fremstillingen, såkaldt hønsenet, anvendes som pudsbærer.

trådglas, glas med indstøbt jerntrådnet, d. s. s. monierglas.

trådkors, kors af to udspændte, fine tråde af edderkopspind, som anbringes i brandplanet for objektivet af en kikkert, der skal anv. til sightning.

trådløs telegrafi, ældre betegn. for radiotelegrafi.

trådorm, d. s. s. strengorm.

trådradio, udsendelse af radiofoniprogrammer som højfrekvente strømme på telefonnettet. Modtagningen sker ved alm. modtagere tilkoblet telefonlednin- gen gnm. filter.

trådspore (*Gymna'denia*), slægt af gøge-arter. Afslange blade, blomsterne, med kortere el. længere spore, i aks. I Danmark 2 arter på enge, men sjældne.

T/S, sør., fork. for eng. turbine ship.

Tsad, d. s. s. Tchad, so og fr. koloni i Afrika.

Tsaldáris [dzal'aúris], Konstantinos (f. 1884), gr. politiker og jurist, kons. monarchist, bekæmpede republikken i 1920erne, leder for Populistpartiet; første- og udenrigsmin. apr. 1946-jan. 1947, derpå udenrigsmin. Gik ind for skarp undertrykkelse af rejnsingen i N-Grekén.

Tsaldáris [dzul'eWis], Panages [-jis] (1868-1936), gr. politiker, kons. monarchist, modstander af E. Venizelos. Første-min. 1922, 1933-35.

Tsango, Brahmaputras øvre løb, i Tibet. 'tsantsa, hovedførfæ hos jivaro-indianerne.

tsar, czar, zar (lat. *caesar*), opr. slav. betegn. f. de byzantinske kejsere, fra 1547 (Ivan 4.) titel f. den russ. regerende storfyrste (kejsen), som dermed betegnede sig som Byzans' arvtager. - ts'a revitj [-tj], tsarson, prins; ts'a revna, tsar-datter, prinsesse; ts'a'ritsa, tsarhustru, kejserinde.

Tsa'rityns [-tsln], til 1925 navn på Stalingrad, Sovj.

Tsar'Kolokol [-kolákDl] (russ.: Tsar-Klokken), i 1654 støbt kæmpeklokke, bestemt til opføringen i Ivan Velikis kyr i Kreml (Moskva). Omstøbt 1737 efter nedstyrtning, faldt igen ned, hvorefter et stykke sløges af. Vejer ca. 196 t.

Tsar'-pusjka (russ.: tsarkanonen), kæmpekanon, støbt i Moskva 1586. Vægt ca. 38 000 kg, dens stenkugle ca. 2000 kg; gemmes i Kreml som seværdighed.

Tsarskoje Se'lo (russ.: tsarlandsbyen), fra 1919 navn på byen Pusjkin, Sovj. tschajas [-tla- (jap. *chajid*, af tupi-oprindelse) ('Chauña cri'statå), stor grå, sydamer. hyrdefugl.

Tschajkovskij, anden stavemåde for Tjajkovskij.

Tschammer und Osten ['tjumar unt DStani Hans von (1887-1943), ty. officer; 1933 Tyskls rigssportfører, havde bl. a. ledelsen af de olympiske lege i Berlin 1936.

Tschärvaka, anden stavemåde for Carvaka.

Tscheljabinsk, ty. stavemåde for Tjeljabinsk, Sovj.

Tschenstochau [tjenstofau, -Jto-J, ty. navn for Czestochowa i Polen.

Tschermak [tf-], Gustav (1836-1927), østr. mineralog. Undersøgelse over mineraler og mineralgrupper. Påviste, at mange af disse var isomorfe blændinger.

Tscherning ['t(t)får-], /nton Frederik (1795-1874), da. politiker. Artilleriofficer, modstander af enevælden efter 1815, lærer v. Officerskolen 1830-33; for liberale synspunkter sendt på studierejse efter 1833 (en art landsforvisning), uddybede her polit. og teknisk viden, ingenjør i Frankrig 1838-40. Hjemvendt 1841, kæmpede for fr. forfatn. og alm. værneplicht, 1846-56 formand for Bondevenneselskabet. Fremtrædende liberal leder i Martsdagene, krigsmin. marts-nov. 1848, gjorde Læsøe til ledende som stabsschef og greb en del ind i krigsførelsen; indførte sept. 1848 alm. værneplicht. Medl. af Grundlovgiv. Rigsforsamling, af Folketinget 1849-53, 1853-66 (Svinninge), ledende bl. bønderne; fremragende taler og debattør. Bidrog især i finansudby, til kontrol m. admin. og til besparelser; heilstatsmand, svækkes 1853-54 ved forsøg på samarbejde m. Ørsted. For næringsfrihed og toldbeskyttelse; bekæmpede Novemberopprøretningen; sogte forstås at hindre forfatn. af 1866. (Portr.).

Tscherning, Henny, f. Schultz (1853-1932), da. sygeplejerske, organiserede sin stand i Dansk Sygeplejeråd.

Tschudi ['tjudi], Clara (1856-1945), no. forfatterinde. Údg. talr. meget yndede, hist. levnedsskildringer, bl. a. *Kejserinde Eugenie* (1889), *Marie Antoinette* 1-3 (1894-96).

Ts'e-hsi ['tsa'xi] (1834-1908), kilt. kejserinde. G. m. kejser Hsien-Féng (d. 1861), efter hvis død T blev ledende som formynder for sin umyndige søn og efter dennes død for sin søstersøn indtil 1889, efter ledende fra 1898. Fastholdt med stor intrigekunst sin magt i Kina, men led nederlag over for de europ. magter, især ved Bokseropstanden, som T støttede.

'tsætseflue (bantu-navn) (*Glos'sina*), stikende flue beslaglet m. stuefluen. Larverne udvikles inde i moderydret. Findes i troperne, navnlig i skovkanter og langs flodbredder. Sugel blod på pattedyr. Overfører fl. frygtede trypanosom-sygdomme, bl. a. sovesyge og naganasye hos kvæget.

'tsætseysdom (*ngandag*), infektionsygdom fremkaldt af Trypanosoma Brucei hos heste, drøvtygger og andre pattedyr i trop. Afrika. Symptomerne er feber, analfald, anæmi, afmagring, lammelser og ødemmer. Sygdommen overføres af tsætsefluen.

TSF (fork. for fr. *télé'graphie sans'il* trådløs telegraf), radio.

Ts'in [txin], kin. dynasti 249-206 f. Kr.

Tsi-nan [dsinon], hovedstad i d. kin. prov. Shan-tung; ca. 'vi mill. indb.

Tsing'ing (egl. *Ta Ts'ing* /da 'tsh'wV kin: stor renhed), det manchuriske kejserdynasti i Kina, regerede 1644-1912.

Tsing'-hai [tjhij] laj el. Ching-hai, prov. i V-Kina omfattende NØ-delen af Det Tibetanske Højland. 602 000 km²; 15 mill. indb. Hovedstad: Si-ning [xini]; T hørte for 1928 til Tibet.

Tsing'-tao [tihri daw], kin. havneby på Shantungs S-kyst; 756 000 indb. (1946). Hovedstad i d. tidl. tyske koloni Kiaochow.

Tsin'-ling-san [jifhinlitifon], Ø-V-gående bjergkæde i Midtkina; østligste udgløber af Kun-lun; i V 5 km h., i 0 få hundrede m. Kinias vigtigste klima- og erhvervsgrænse.

Tsi-tsi'-har, by i Midtmachuriet; ca. 100 000 indb.

'tsuba (jap.), parerplade på sværd.

Tsuga (jap. navn), slægt af granfam. med flade nåle, der nar to hvide striber på undersiden. 14 arter fra Ø-Asien og N. Amer. *T. canadensis* plantes i haver og parker.

Tsugaru Strædet [tsugoru], jap. *Tsugaru Käkkyo*, farvandet mel. de jap. øer Hokkaido og Honchu.

Tushima [tsufirm, ts(3)limo], jap. øgruppe i Koreastrædet, ml. Korea og Kyushu;

703km²; 57000 indb. (1940). - 1 slaget ved T 27. og 28. 5. 1905 blev den russ. øster-ssøflade under Rozjdestvenskij ødelagt af den jap. flåde under Togo.

T T fork. for *Tidningarnas Telegrambyrå ab*, sv. presses centralorganisation f. nyhedsformidling, oprettet 1921, forestår siden 1924 sv. radios nyhedstjeneste.

Tuaillon [ty'jɔ̃], *Louis* (1862-1919), ty. billeddugger. Hovedværk: *Amazone til hest* (Nationalgalleriet i Berlin).

Tuamotu [tu:a'mo:tu], fr. [twamo'tu], *Pomotou*, *Paumotu* el. *Lave Øer*, fr. lave koralarø i SØ-Stillehav; 915 km²; ca. 5000 polynesiske indb.

Tuap'se, by i RFSR, ved Sortehavet v. V-Kaukasus; ca. 40 000 indb. Jernbane mod N over Kaukasus; olieeksporthavn med ledninger fra Groznyj. Truedes af ty. Kaukasus-offensiv efterår 1942. Udgangspunkt f. sovj. offensiv jan. 1943.

tua're'ger (arab. *nawāriq*), nomadefolk i centr. Sahara, af europid race med hæmisk sprog. Klassedelt samfund med krigeraadel, der ikke føler sig bundet til almuenes oseliv; trods muhamedansk tro er kvinderne utilsløede og indtager en fri stilling; mændene derimod bærer slør.

'tuba (lat.), 1) romersk krigstrompet; 2) blik-el. messingblæseinstrument i basstruppen. Opfundet 1835. Omfang e'-f. **'tuba audi'tiva** (lat.), det eustachiske rør el. øretrompeten, forbinder trommehulen med næsesvægrummet.

'Tubalkain, efterkommer af Kain; smedenes stamfader.

tu'ba'r-svangerskab (lat. *tuba* (uterina) æggeleder), ekstrauterint svangerskab i æggelederen.

'tuba ute'rina (lat.), æggelederen. **tube** (lat. *tubus* rør), rørformet beholdere af metalblik, gummi el. lign. til med., kosmetik, farver osv.

Tubek [t'obakaj], flamsk navn på Tubize. **'tuber** (lat: knude), *anat.*, knoglefrempring.

'tuberulum (lat: lille knude), 1) knoglefrempring; 2) tuberkel.

'tuberkel (lat. *tuberculum* lille knude), knudeformet betændelse fremkaldt af t-bacillen, t er af varierende størrelse, ofte så stort som et hirsøro. Mikroskop, er t opbygget af 3 slags celler, nemlig hvide blodlegemer, epitheloide celler og kæmpeceller i karakteristisk ordning om et henfaldende (>ostet-) midterparti. Spredt i t findes t-baciller.

'tuberkelbacillen, syrefast strålesvamp, som fremkalder tuberkulose. Man skelner ml. en human, en bovin og en avinor form samt kolblods-t, som angriber henh. mennesker, kvæg, fugle og koldblode hvirveldyr. Andre syrefaste strålesvampe træffes som saprophyter, f. eks. på gres, i vandslanger og på dyr og menneskers slimhinder.

tuberk'u'lin'n, preparat, fremstillet af Robert Koch i 1890, af dræbte tuberkelbaciller. Anv. diagnostik ved t-prøver.

tuberkulinprøve, diagnostisk prøve, hvorved man afgør, om et individ har (el. har haft) en tuberkulose infektion, idet der i så fald kommer en karakteristisk hudreaktion, hvor tuberkulinet indføres i huden. Individet kaldes da tuberkulinpositivt (tb I) i modsætning til tuberkulinnegative individer (tb j), som ikke reagerer med en sådan hudreaktion.

tuberk'u'lose (lat. *tuberculosis* + -ose), infektionssygdom fremkaldt af tuberkelbacillen, t kan forløbe både akut og kronisk og i mange forsk. former, idet de fleste organer kan angribes. Den vigtigste form er lunget. Af andre former kan nævnes tuberkulos meningitis, miliert, t i knogler, led, nyre, konsorganner og hud (lupus). Behandlingen afhænger af lokalisationen. Man har især lagt vægt på at styrke almentilstanden og nedsætte smittemulighederne, idet man hidtil har savnet specifik behandling, i streptomycin o. l. præparerat vil man i fremtiden muligvis få effektive midler. Calmettevaccinationen anv. som forebyggende middel. Ved kirurgisk el. ekstrapulmonal t, d. v. s. t i andre organer end i lungerne, føres tuberkelbaciller ad blodvejen til et sted med mindre modstands-

dygtighed, hvor de sætter sig fast og fremkalder betændelse. Hyppigst angribes rygsøjlen (spondylitis) og knæ- og hofteled. Behandlingen tilsiiger opheling med stift led.

Ved t hos dyr drejer det sig hyppigst om infektion med bovin (kvæg) el. avisær (fugle-). Kvæg, svin og hjørkæ (bl. a. ved kunstig fasanopdræt) er hyppigst angrebne, men også hest, hund og kat kan inficeres. Spontant optræder t hos papegojer og aber i zool. haver, forekommer endv. hos råvildt, er sjeldent hos då- og kornvildt (hyppigst i dyrehaver), men findes ikke hos harer. De tuberkuløse processers udbredelsesmåde og udsænde er forsk., hos de forsk. dyr. Ved t i hjertesæk, bryst- og bughinde antager vævsnydannelserne knudeform (perlyse), t bekæmpes ved isolering af angrebne samt nedslagting af smittefarlige dyr. Kvægt er udryddet i storstedelen af Danmark.

tuberkulose, vaccination mod, d. s. s. calmettevaccination.

tuberkuloselovgivning. Til bekæmpelse af tuberkulosen er bl. a. foreskrevet ved lov af 12. 3. 1918, at enhver lege skal indberette de tilf. af tuberkulose, han får under behandling. Endv. skal læerer og lærerinder indberette, hvis de kommer til kundskab om, at et skolesgende barn lider af tuberkulose. Personer, der lider af smittefarlig tuberkulose, er udelukket fra visse stillinger. Staten yder tilskud til behandl. af tuberkulose på statsanerk. sygehuse (sanatorier), hjem og tuberkulosestationer.

Tuberkulosens Bekæmpelse, Nationalforeningen til, stiftet 1901, har til formål at bekæmpe tb., oprette og drive sanatorier og støtte tb-patienter. T ledes af en centralbestyrelse, har ca. 30 000 medl. og får støtte fra stat og kommuner og gnm. Høstblomstdagen. T råder (1948) over 9 sanatorier m. 1125 sengepladser, 1 kysthospital m. 148 s., 7 kystsanthaniorier m. 253 s., 2 plejehjem m. 26 s. og 1 kollegium m. 16 s. Endv. til ambulante røntgenanlæg. T's samlede formue er ca. 5,9 mill. kr. (1948).

tuberkulosesanatorium, helbredelsesanstalt for patienter med lungetuberkulose. Det ældste da t er Vejlefjord Sanatorium (1900). 1901 stiftedes Nationalforen. til Tuberkulosens Bekæmpelse, der har oprettet fl. t. Største da t er Aarsrup Sanat. (310 senge). Staten yder tilskud til oprettelse og drift af t i h. t. tuberkulosestationer.

tuberkulosestation, centrum for tuberkulosebekæmpelsen i Danmark. På t foretages lageundersøgelser, dels efter henv. fra læger, dels som milieuerundersøgelser af større befolkningssgrupper. t fører tilsyn m. konstaterede tb-tilf. og henviser til indlægg. på hospital el. sanatorium. Hvert amt og Kbh.s komm. har en centralstation, d. v. s. ialt 23, med underafdel. findes ialt 99 t i Danmark (1949).

tube'rose (lat. *tuber* knold) (*Poli'umthes tube'rosa*), plante af narcisfam. Mexico. Knoldformet jordstængel og hvide, sterkt duftende blomster. Kulturformer med fyldte blomster dyrkes i koldhus.

Tubize [ty'bz], flamsk *Tubize*, belg. by, 18 km SV f. Bruxelles; 9000 indb. (1949). Stor produktion af kunstsilke.

Tuborgfondet, stiftet 1931 for at yde støtte til samfundsgavnlige formål, særlig da erhvervsbygning. Kapital 1949: 4,7 mill. kr. Siden T-s oprettet en helt befælget legat for et beløb af 2 883 000 kr. Uddelingen finder sted hvert år **13. 5.**

Tuborgs Fabrikker, bryggeri i Kbh., gr. 1873, fra 1891 af de Forenede Bryggerier.

Tub'u'ai-Øerne [tubu'a:i] (fr. [tubua'i]) el. Australøerne, fr. øer i SØ-Stillehav, 164 km²; 3000 polynesiske indb. (1941); landbrug.

'tubus (lat.) rør el. rørstykke, f. eks. ved retorer; *anat.*, kirtelrør.

Tucholsky [tu'talski:], *Kurt* (1890-1936), ty. forfatter. Som medredaktør af tidskriftet »Die Weltbuntes« meget virksom talmand for pacifist. og marxist. ideer. Begik selvmyrd som emigrant i Sv.

Tucumán [-ku'man], by i NØ-Argentina på grænsen mel. Andes og Gran Chaco; 165 000 indb. (1945). I omegnen avles v. kunstvanding % af Argentinas sukker. Sukkerindustri. Univ. (grl. 1914).

tucumolie, vegetabilisk olie, der anv. til sæbe; d. s. s. aouraoolie.

'tudbrusk, een af strubens bruske.

Tudeh [to'dæ], venstreorienteret parti i Iran, stiftet 1941. Rejste nov. 1945 m. sovj. sympati vidtgående selvstyrekrav i iranske del af Azerbaidjan, afviste m. sovj. hjælp iranske troppers indgrebsforsøg. Efter iransk-sovj. forlig apr. 1946 inderstede T aug. s. á. i Irans reg., men udtrædte efter 1 okt.; lederne flydede v. Irans besættelse af Azerbaidjan dec. 1946. Partiet forbudt febr. 1949.

Tudeå, vandløb på Sjælland, udspringer NØ f. Sorø, optager Bjørnevad å. Gudum og Vårby å og udmunder i Store-Bælt.

Tudor [tju'da], Engls. kongehus 1485-1603 (Henrik 7. og 8., Edward 6., Marie 1., Elisabeth). Nedsfammer fra Owen T (ca. 1400-61). Henrik (7.) T, som på mordrene side var beslaget m. huset Lancaster, og som ægtede Elisabeth af huset York, besteg tronen 1485 og endte Rosekrigene. Tudor style [-stail], den under Tudorerne herskende eng. arkit. stil, alm. kaldet perpendicular style; karakteristisk for T er Tudor-bladet (HL) og den kolfommede Tudor-bue.

tudsefisk (*Pedicul'lati*), orden af nogen benfisk. Plumpt byggede, stort hoved, brystfinne armfink, fri stråle foran rygfinnen. Visse dybhavsformer har rygfinnen fastvokset til hunnen. Her til havtaske, sargassofisk.

tudsefrø (*Disco'glossidae*), springpadre. Skiveformet tunge fastvokset til mundhulens gulv. Sterkt udvidede tværtapper på bækkenhvirvlen. Hertil klokkefrø og fødselshjælperfrø.

Tudsænæs, tidl. skrivemåde for Tuse Næs. **Tuds'er** (*Bu'fonidae*), fam. af tandløse, kortbenede springpadder m. vortet hud. Hertil skrubudse, grønbroget tudse og strandtudse.

tudsegle (*Phryno'soma orbicul'are*), korthalæ, tornbeklædt leguan. Mexico.

tudsten, tegltagsten forsynet med en tud.

tueformet, bot., kaldes en plante, hvis jordstængelsforgreninger er talr. og tætstillede, hvorefter de overjordiske skud står tæt sammen.

tuegraye, lave og små gravhøje, tuer, der i Vestjylland dækker urnegrave fra tidlig ældre jernalder.

Tu'els', so på Sjælland, NNØ f. Sorø; 2,1 km².

tuf (lat. *tufus*), oftest porøs stenart, opstået ved hardning af løse vulkanske udbrudsprodukter (lapilli, aske). Anv. som bygningssten og til puzzolaner (trass, puzzolanjord).

Tu'gan-Baranovskij [-naf-J., *Mikhail Ivanovitj* (1865-1919), russ. nationaløkonom og politiker. Opr. marxist, senere bl. revisionismens betydeligste teoretikere foregangsmand for kooperationsbevægelsen i Rusland.

Tugela River [tu'gela 'riva], 425 km 1. flod i Natal. S-Afr.; udmunder i Ind. Ocean. Danner et ca. 850 m h. fald, som udnyttes ved et kraftværk.

tugthus, betegn. for de statsanstalter, hvori siden 18. årh. udstodes den strenge form for strafarbejde, t-arb., siden henh. 1734 og 1790 også rasphusstraf og forbedningshusarb.; t-arb., der idømtes i alm. fra 2 til 16 år el. på livstid, afskaffedes v. straffeloven af 1930.

tugthusloven, modstandernes betegn. for den da lov om Værn af Erhvervs- og Arbejdsmeldingen 1929-37 (vedtaget under reg. Madsen-Mygdal), som indeholdt adsk. begrænsninger af arbejdernes fagl. kampmidler.

tugtning el. *afbaning*, tilhugning af granit (bygningssten o. l.), hvorfod fladerne afglattes til huggningsgrad OA el. OB med tilfældige fordybninger på henh. 22 mm og 15 mm.

tugt-, rasp- og forbedringshuset, fra 18. árh. navn på børnehuset; se også **rasphuset**, t blev nedlagt omkr. 1860. **Tuhatjevskij** [tu'fa'tfæl-], *Mihail N.* (1893-1937), sovj. officer. Officer under, tsarismen i Røde Hær 1918, slog Denitsjin 1920, 1920 kommandoen i Polen. 1925 stabsschef, 1928 øverstkommand. i Leningrad-distriket, 1931 1. vicekommisær i forsvarset. 1935 marskal, 1937 anklaget f. forræderi (trotskist); skudt (juni).

Tuilerierne [tu'veri-J., fr. *Palais des Tuileries* [pa'læ de tuil'ri] (fr. egl: teglverkerne), tidl. slot i Paris lige NV f. Louvre; grl. af Catarina af Medici 1564. 10. 8. 1792 stormedes T af Paris' befolkning efter modstand af Ludvig 16.s schweizergarde. T abbrændtes af Pariserkommunen 1871; tomtten lagdes til den endnu eksisterende Tuileri-have.

Tu'ka'n'en (*Tucana*), stjernebilledede på den sydl. stjernehimmel.

tu'ka'ner (*Rhamphastidae*), spættefugle.

Stort, opsvulmet næb m. savtakket rand, lang tungue, brogede farver. Frugtædere. Yngler i træhuller. S- og MI.-Arner.

'Tukaram (1608-49), ind. digter og rel. forkrynder, har digtet talr. berømte hymner særligt til Vishnu.

'Tula, by i RSFSR, Sovjet, S f. Moskva; 272 000 indb. (1939). Vigtigt banecentrums med aldistig industri; frugtbar omegn med brunkulsfelt og kraftstationer. Jernudsmedning og maskin- og stålindustri. Jernlejer. Okt. 1941 stodte tyskerne under slaget om Moskva frem til T-s udkant, men trængtes tilbage nov. s. å. trods gentagne offensivforsøg.

Tulare [tu'la'rei] el. [tu'la'rei], 1) saltso i S-California, USA; 2) univ. i New Orleans, USA, kendt for sine undersøgelser af mexicanske og mellemamer. kulturer. **tulare'mi'** (*Tulare*), distrikt i California, hvor sygdommen først konstateredes + -ami, bakteriesygdom hos hær o. a. gnævere, forårsager dannelse af småknuder i forsk. organer, især lever og milt, el. alene afmagring med efterflg. død. t kan blot ved berøring af en angrebet hare smitte mennesker og da forårsage langvarig feber, undertiden med blyder el. øjenbetændelse, t forekommer bl. a. i Japan og Rusl. og er konstateret i Sv., No.

tuli'pa'n (tyrk. *tulben* turban; p. gr. af blomstens lighed med en turban) (*Tulipa*), slægt af liljefam. 50 arter fra step-

Tulipanmark på Amager.

per og andre tørre egne i Centralasien, S-og MI.-Eur. Løgvækster med buestrenge blade, enlige blomster med sidende støvfang. Talar. sorten, f. eks. Darwin t, dyrkes i haver. Indført til Eur. omkr. 1550.

tulipantræ (*Lirio'dendron*), slægt af magnoliafam., N-Amer. t (L. *tulipifera*), et stort træ med store, gulgrønne blomster, findes som prydtræ i Eur. Veddet whitewood, er lyst og ret blødt, anv. f. eks. til tegnebrædt.

Tullgarn [tu'l-J. sv. kgl. slot i Södermanland; opført 1727, fra 1772 statsegdom, fra 1881 Gustav 5.s sommerresidens.

Tullia (78-45 f. Kr.), Ciceros elskede datter.

Tulli'anum (tilskrevet Servius *Tullius*, død 534 f. Kr.), andet navn på Det Martinske Faengsel i det g. Rom.

Tul'lin, *Christian Braunau* (1728-65), no. forfatter. Rådmænd (Oslo). Skrev to prisbelønnede læredigte *Sofartens Oprindelse* (1761), *Om Skabningens Ypperlighed* (1764), hvis filos. linje er det andet problem. Genindfører den lyriske naturbeskrivelse i En *Maj-Dag* (1758), højdepunktet i no-da. rokokoltitt.

Tullus Ho'stilius, efter saget Rom's 3. konge, erobrede Alba Longa.

Tulsa [tu'sla], by ved Arkansas River i Oklahoma, USA; 180 000 indb. (1944). Store olieraaffinaderier.

Tulsi Dás (1532-1624), N-Indiens største digter, oversatte det gamle epos Rāmayana fra sanskrit til hindi.

Tura, ældre betegn. på den ægypt. gud Atum.

tum [tiim], gi. sv. tomme, efter 1863 = ..., fot = 2,97 cm.

tumba (senlat., af gr. *tymbos* grav), rektangulær stenkiste med ornamenterede sider, på låget liggende statue af den adfædte. Især kendt i gotikken.

tumble-home [ta'mbl 'houm] (eng., egl: vælte hjem), rov., eng. betegn. for, at en skibsside over vandlinien falder indad. **tumblerafbryder** (eng. *tumble falde*), alm. benyttet type af elektr. afbryder til husinstallasioner; mods. drejeafbryderen føres afbryderen kun op og ned.

tume'no'l, vandoploseligt tjærepræparat mod hudsygdomme.

tumler, d. s. s. marsvin (delfin).

tumbling, bæger med afrundet bund, hvori en tung metalklump er indlagt, så t altid rejser sig op igen, når den legges ned.

tumlinger, betegn. for forsk. dueracer, der under flugten slår kolbøtter.

tumor (lat.), svulst el. hævelse.

tu'mul't (lat.), larm; optojer.

tu'n, no. og isl. betegn. for den åbne plads omkr. en bondgård (samme ord er ty. Zaun og eng. town).

tsunami [tsu'-] (jap. *tsunami* stormbolge), alm. betegn. for seismiske havbølger.

Tunbridge Wells ['tanbrid3 'wælz], kursted i det indre af Kent, SØ-Eng.; 39 000 indb. (1948). Mineraliske kilder.

tundra (russ. af fi. *tunturi* i klippe el. fjeld), vegetationsregion i polare zone; af plantesamfund findes her lavt krat, hede, mose og fjeldmark. Jfr. nordpolarlande og Antarktis.

tundratiden el. *senglacialtiden*, tidsrummet mel. det sidste isdækkede forsvinden og skovenes endelige indvandring.

Tundzia ['tundz3a], 420 km 1. biflod til Maritsa, Ø-Bulg.

Tune Landboskole ved Tåstrup, grl. 1871 (oprettet som højskole 1867). T var s. m. Lyngby Landbrugsskole med til at skabe den form for fri undervisning, der blev retningsgivende for de senere oprettede landbrugsskoler. 1948-49 havde T 106 elever.

Tuneskibet [tu'ne-j, højsat vikingeskib fundet 1867 ved Tune, Østfold, No.

Tune-stenen, No.s kendteste urnord.

runesten (fra Tune, Østfold), 400 e. Kr.

tunfisk (*Thymus thymus*), 1-3 ml. makrelfisk. Halvmåneformet halefinne; kødet rødt, blodrigt. Middelhavet, Ind. Ocean, Atlanterhavet. 1 da. farvande ret

alm. om efteråret. Fangsten af t i Midtatlanten er kendt fra oldtiden. En række

tuharter fiskes i Atlanterhavet, men navnlig i nord. Stillehav (henved 300 mil, kg 400). Hermetikproduktionen er bet.

tungt brint, d. s. s. deuterium.

tunge (*lingua*), 1) hos dyrene et oftest muskuløst organ, der rager op fra mundhulen gulv, men iovr. kan være udviklet på mange forsk. mader; udskydelig som hos frører o. a. springpadder; lang og kløftet som hos slanger og firben; gribeorgan som hos kamaleoneerne. Hos de fleste dyr danner t et besat m. spidse tænder; 2) hos mennesket et muskuløst organ, der udfylder størstedelen af den egl. mundhule inden for tandrækkerne t-roden er fastgjort til t-benet. Slimhinden, der dækker t, er beklædt med flerlaget pladeepithel; på oversiden findes talr. små fremspring (papillæ linguae). En del af disse papiller er udstyret med smagsløg, medens andre i særlig grad er forsynet med nervefølelementer. På t-s underside danner slimhinden i midtlinien t-båndet. På t-roden findes små af rundede fremspring; t-balge med de såk. sækklertler. På t findes desuden egl. spyt-kirtler.

tunge ('*Solea solea*), lang fladfisk. Værdifuld spisefisk (søtunge). Ret alm. i da. farvande.

tungebenet, anal., en hesteskoformet knogle ved tungens basis. Opadtil giver det udspring for tungemuskler, mens det nedadtil er forbundet med struben og brystbenet v. hj. af muskler.

tungefløjter, fløjteinstrumenter med en dobbeltel. en enkelt tungue, f. eks. skalmej, obo, saxofon, klarinet.

tungeformet, bot., betegn. for én sambladet krone med kort kronrør og en lang, smal, ensidig vendt krave, f. eks. mælkebøtte.

tungehvarre (*Arno'glossus la'terna*), lille fladfisk beslagtet m. pighvar. Ikke sjælden i Danm.

tungekraft, som regel epitheliom, udvikles fortvisnis hos ældre, hyppigst som et lille sår el. en knude på randen af tungen. Underkastes sygdommen rationel behandling i sine tidlige stadier, er den helbredelig.

tungepiber el. *rørstemmer*, de orgelpiber, hvor tonen dannes ved hjælp af en lille elastisk metaltungue, der sættes i svingning af luftstrømmen.

tungerasp, zool., d. s. s. radula.

tungespidslyd, /buet., dentaler og supradentaler.

tungetalte, uforståelig tale fremført i rel. ekstase, t var hyppig i den korinthiske menighed (I. Kor. 14) og op til vore dage i rel. samfund med sværmeriske tilbøjeligheder.

Tung-hai [du'tai] (kin. 鄭侯), kin. navn på Det Østkin. Hav.

Tunghøreforening, Dansk, landsforening, grl. 1912, driver med statsstøttede erhvervskontor og afleseskole.

tunghøreundervisning, særundervisning for børn, der har så nedsat høreevne, at de ikke er i stand til at følge normalskolens undervisning. Underv. omfatter alm. skoleaf supplareret med mundaflæsning og taleunderv. Tunghøreklasser kan i folkeskolen indrettes for børn, hvis høreevne ligger ml. 1/8 m. hviskestemme og 1/8 m. talesemmme, og hvis tale ikke er væsentlig præget af høresvagheden. I Kbh. findes 10 tunghøreklasser med godt 100 elever.

tunghøred, nedsat hørelse.

Tungnafellsjokull [-'jo:godl], isl. firnplateau, ml. Vatnajokull og Hofsjokull; ca. 100 km², 1520 m h.

tungspat, *BaSo*, rombisk, hidtil mineral, glasglans. Ret udbredt mineral, vigtigste bariumforbindelse.

tungsten (eng. [tå'^stæn], fr. [tɔg'stæn]) (sv. tung sten), eng. og fr. betegn. for wolfram.

Tung-ting Søen [du't? thi:rJ], Kinias næststørste so (4800 km²), i prov. Hu-nan. tungt vand, D, o. en kern. forbindelse, af tung brint og ilt, har frysepunkt + 3,8° (alm. vand 0°), vægtfaktor 1,1 (1,0), mindste rumfang ved 11,6° (4°), kogepunkt 101,4° (106°), fordamplingsvarme 798 cal (539 cal). t, der især fremstilles af

Norsk Hydro (Vemork), kan anv. til at bremse neutroner uden at absorbere disse samt ved biol. undersøgelser.

tun'gu'ser, folk af rensdyrnoder i N-Asien ml. Jenisej og Lena; tilhører den mongoliske racegruppe og den vidstrakte tungusiske sproget.

tun'gu'sisk sprog udgør en egen sproget, der falder i to grupper: N-tungusisk i Sibirien og delvis i Manchuriet, lamutisk på Kamtjatka; syd-tungusisk og manchurisk i Manchuriet og ved Stillehavskysten N f. Vladivostok. Det eneste litt. sprog er manchurisk, der fra 1599 skrives med en fra mongolerne overtaget skrift. Litt. er i alt væsentligt overs. fra kin.

Tunguzka [-'guskala], Jenisejs tre bifloder i Midsibirien.

'tunica (lat.), under- og dagligpåklædning i oldtidens Rom; *anat*: vævslag, der omslutter organer.

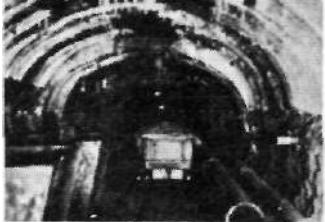
'Tunica, slægt af nellikefamilien, sylformede blade, hindesribet bæger; flere arter er stenhusplanter.

'Tunis, 1) (fr. *Tunisie* [ty'ni:z], arab: *Afrikaya*), fr. besiddelse i N-Afr. Atlasbergenes østl. del, kystlandet 0 herfor og en lille del af Sahara; 125 100 km², 3 231 000 indb. (1946); flertallet araberar og maurer, 144 000 franskmand og 85 000 italiener. Klimaet er subtropisk med vinterregn. Landbruget anv. stor-drift og producerer hvede, byg, oliven (Ø-kysten), vin (omkr. byen T), appelsiner og citroner (Cap Bon halvøen mod NØ) samt dadler (oaserne mod S). Kvægavl og fiskeri er af stor bet. Minedriften omfatter fosfat (1 608 000 t i 1939) og malme af jern, bly og zink. De indført driver mængdesidet håndværk: tepper, lædervarer, møller, keramik osv. 2) (fr. *Tunis* [ty'ni:s] (arab: Tunes), hovedstad i 1). 10 km l. kanal til udhavnen La Goulette; 365 000 indb. (1946), deraf 117 000 euro. Gr. i 8. árh. f. Kr. (Kort se Afrika).

Historie. T var indtil 146 f. Kr. Karthagos hovedland; derpå rom. provins, vigtig som kornleverandør. Fra 429 e. Kr. under vandalerne, fra 534 under Østrom. I 7. árh. til araberne, fra 16. árh. tyrk. vasalstat. Fyrsterne i T drev sørøveri i stor stil, hypp. i kamp m. eur. lande; i 19. árh. økon. aft. af eur. kapital og svækket. Ital. sogte fra 1860erne indflydelse i T, men 1881 besatte Frankr. Tog gjorde det til fr. protektorat. Ital. indvandring fortsatte, og Ital.s ønsker om T var årsag til fr.-ital. spænding før og efter 1900. Efter allieret landgang i Nordafr. nov. 1942 besatte ty.-ital. styrker T efter 8. armés gennembrud i marts måtte Aksestyrkerne kapitulere maj 1943. I tilslutn. t. de øvr. arab. folk har den indført befolkning i T især fra 1930rne lejlighedsvis vendt sig mod det fr. styre.

tunna [tim'a], ældre sv. mål. omkr. 1501.

'tun'nel (oldfr. *tonnel* tønde), 1) *lekn.*, byg-

Kloaktunnel, Øresund. Øverst: del af betonert vesttunnel. Nederst: rørlægning.

verk til fremføring af færdselsårer el. led-riger på steder, hvor disse af bygnings-tekniske el. estetiske grunde ikke kan lægges på jordoverfladen, t-s tværprofil er som oftest en oval på højkant el. en oval, hvælvning på to lodrette vægge, t for ledninger samt t i løse el. vandførende jordarter har oftest cirkulære tværsnit. I faste bjergarter føres t igennem uden udsmuring, mens t i løse jordarter beklædes med mer el. mindre svære mure, der er i stand til at bære trykket af de omgivende jordlag. Byggehastigheden for t er ret ringe, 2-30 m òn dagen. Omkostningerne er store, Simplons undergrundsbane 3500 kr. pr. m. Londons undergrundsbane 3500 kr. pr. m. rør. t er bjerje udført op til 20 km lange (Simplon-t). Bybane-t er ofte meget længere. I Danm. findes ingen underjordiske færdselsårer udført ved tunnelering. Derimod er der udført t for ledninger under Kbhs. havn og for Kbhs. hovedkloak i Øresund; 2) sør., den hvælvede gang, ignm. hvilken skrueakslen føres gnm. hele agterskibet.

tunneldale, langstrakte dale, der er udgraved af smeltevand i tunneller under fjordlandssiden. De dybeste dele af t-s ujævne bund udfyldes af langsøer. Eks. er østjyske fjorde og deres vestl. fortsætninger.

tunnelovn, ovn med lige ovnrum til brænding af tegl samt også fine keram. prod. Arbejder efter samme princip som ringovnen, men medens idzonene i denne vandrer, er den fast i t, og stenenne bevæges på skinnevogn. Luft til fyret tages ned ved t-s udgang og forvarmes ved at kole stenen (jf. kanalovn). (III. se tavle Porcelæn og Fajance.).

tunnelsygdom, d. s. s. ankylostomiasis. *Tunney* [t'ni], *Gene* (f. 1889), armer, bokser. Verdensmester i sværvægt 1926-28.

tunnland [t'in:länd], ældre sv. og finsk flademålt = 0,4936 ha.

Tunnsjøen [t'in:lo:n], no. so. Nord-Trøndelag, NØ fr. Grotug; 99 km²; afvandes af Tunnsjøelva til Namsen.

Tu'no'l, blanding af sterkt vitaminholdige fiskeolier.

Tunugdiarfik [tunuy:i:arfik] (grøn: stedet, man rejser bagom t), dyb sydvestgrøn. fjord N f. Julianehåb. I dets indre talr. nordanboringer (BrattahlíQ, hvor Erik d. Røde slog sig ned 985).

Tun, da, 0, 4 km V f. Samso; 3/2 km²; 243 indb. (1945).

Tunø Knob, sandbanke ca. 2 km V f. Tunø.

Tuolluvaara [tuoluva:ra], sv. jernmalmfelt 4 km 0 f. Kiruna. Indeholder såvel apatitholdig som apatitfri malm, den først eksporteres, den sidste sendes til udsmelting i Bergslagen. Forråd 5 mill. t malm.

tuf, vigtig udbredt sydamer. sproget, hvis folk endnu i hist. tid har foretaget vidstrakte vandringer.

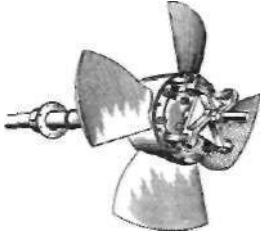
tu'rako'er, zool., d. s. s. bananædere.

Tu'ran, busksteppe el. ørkendækket sletteland omkr. Aral-soen i Sovjet, del. Sovjs. ørstørste område, store sand- og stenørkener (Ust-Urt, Kara-Kum, Kyzyl-Kum), Aral-soens tilløb, Syr-Darja og Amu-Darja, anv. til oasevanding.

'Turandot, prinsesse i eventyrsamlingen 1001 Dag; hun lader sine bejler dræbe, hvis de ikke kan løse 3 gåder. Emmet benyttet af Carlo Gozzi, Busoni, Puccini o.a.

'turban (tyrk. *tulbent*), et langt klæde, som virkes fl. gange omkr. hovedet. Anv. i den muhammed. Orient uden for Tyrkiet.

tur'bine (lat. *turbo* hvirvel), maskine m.

Turbine med indstillelig skovlhjul.

et el. fl. skovlhjul, som af en dampvand- el. luftstrøm bringes til at rotere.

turbo compound maskine [kom'paund-] (eng.), flercylindret dampmaskine, der arbejder sammen med en dampturbine. **'turbogenerator** el. *turbodynamo*, generator, der er direkte koblet til en vand-, damp- el. gasturbine.

'turbokompressor, kompressor, der sammentrykker luftarter v. høj. af roterende skovlhjul (turbinhjul), i *flyvemask.* overlader, der drives af en udstødgastturbin.

turbo'len't (lat. *turbo* hvirvel) kaldes en vedske bevægelse, når der opstår hvirveler (mods. laminar); bruges også i overført bet: larmende, hidzig, urolig.

'turco (ital.), tyrkisk: *muss. alla turca*, i tyrkisk stil (med et stærkt akcentueret, ensformigt akkompagnement).

Tureby'hol'm, hovedgård S f. Køge; opr. Turebygård; tilhørte indtil Reformationen Roskilde bispestol, derefter kronen til 1604; fra 1747 under Bregentved. Hovedbygn. fra ca. 1750 (arkit. Eigted). Fredet i kl. B.

Ture'holm [ti:re:l], sv. herregård i Södermanland, opført ca. 1730.

Turenne [ty'ren], *Henri de Latour d'Auvergne* (1611-75), fr. general. Ledede fr. hære i slutn. af 30-årskrigen, bidrog til Mazarins sejr under Fronten; førte Ludvig 14.s armeer, især v. Rhinen 1674-75. Dødeligt såret ved Sässbach (Baden).

Turesson [tu:-J], *Bede Wilhelm* (f. 1892), sv. botaniker og genetiker. Prof. v. Ultuna lanbrukshøjskola siden 1935. Har særlig arbejdet med økologiske raceproblemer hos planterne.

turf [ts:f] (eng., egl. grønsvær), væddeløbsbane, væddeløbsvæn.

Tur'fan, oase og by i Tien-shan-bjergene, Ø-Sin-kiang, Kina. Oasen ligger under oceanets overflade.

Turgenev [-'gjenef], *Ivan* (1818-83), russ. prosaist, som udformede den russ. realisme. Debuterede med *En Jagers Dagbog* (1852, da. 1875), en saml. noveller med skildringen af russ. bondeliv under livegenskabet, og gav i sine store romaner *Rudin* (1856, da. 1872), *En Adelig Rede* (1859, da. 1875), *Dagen før* (1860, da. 1911), *Fædre og Sonner* (1862, da. 1876), *Rog* (1867, da. 1910) og *Ny Jord* (1876) en fortolbende skildring af tidens nye idestromninger. T skabte en ny harmonisk afklaret virkelighedsstil og befoltede sine romaner med intellektuelle, revolutionære, men viljesvage mænd og skønne, stærke kvinder. Hans tendens var kritik af det russ. samfund og vesteur. orientering, men den hemmede aldrig hans stræben efter poesi. (Portræt sp. 4667).

'turgor (lat. *tur'gere* svulme) el. *turgortryk* bot., d. s. s. saltspænding.

turgor'be ægelser, planterbevægelse hos fastvoksende planter, skyldes ændring i saltspændingen. De fleste t er nastier, således mimosesens bevægelse efter berøring (seismosist).

Turgot [tyrgol], *Anne Robert Jacques*, baron de l'Aulne [de'l:o:n] (1727-81), fr. fysiokrat; finansmin. 1774-76. Frigav kornhandel, opnævde lavsrettigheder og vejhojer, søgte at forenkle skattesystemet. Styret af hof og førende gengemænd.

'Turi, *Johan* (1854-1936), sv. lap af no. afstamning. Forf. til etnologisk meget værdifulde værker f. eks. *Muittulus samid birra* (1910, indeholder da. overs. v. Bog om Lappernes Liv) skrevet på lappisk.

Tu'r'in, ty. navn på Torino.

Tu'r'ina, *Joaquin* f. 1882), sp. komponist og pianist. En af de førende sp.-nat; kømp. Har skrevet operaer, orkesterværker, korværker m. v.

tu'r'ist (fr. *tour* tur), person der rejser for sin fornøjelse.

Turistforeningen for Danmark, stiftet 1923 ved sammenslutning af Den Da. Turistforening (fra 1888) og Foreningen til Turistsagens Fremme i Danm. (fra 1922), omorganiseret 1935 og 1939 (landsforening med 4 landsdelsforeninger). Ledes af Turistrådet (74 medl., repr. off. myndigheder, erhverv med interesser i turismen o. a.) og en turistchef (siden 1939 M. Lichtenberg).

• Turkestan, sammenfattende betegn. for de af tyrkisktalede folk beboede egne (Turan i Sovj. og Østturkestan i Kina). tur'ki's, d. s. s. tyrkis. tur'ki's/fugl (*Cyanoheres cyaneus*), lang-næbbet, turkisblå sukkerfugl. Lever af blomsterhonning. S-Amer.

tur'kem'e'ner (af pers. *turkmān*), tyrk.-talende folk af europid race i SV-Turan og dele af Iran; nomader og agerbrugere. Turk'me'nien, andet navn for Turkmenistan.

Turkmeni'stan, unionsrep. i Sovj., i S-Turan; 484 700 km²; 1254 000 indb. (1939), deraf ca. 75% turkmener. T er et lavt, bølgende sletterland (Kara-Kum), hvor agerbrug kun er muligt med vanding. De største oaser er Asjhabad (hovedstad) og Mary; der dykes bomuld, ris, majs, hvede, frugt, sukkerroer, druer, meloner m. m. Udenfor oaserne holdes får, hvis uld, ligesom afgrøderne, anv. i industrien. Turkmenene kom under Rusl. 1881. Unionsrepublik 1925.

turkolo'gi', studiet af den tyrkiske sproget.

'turkøs [tyr'ko] (fr. *turcos*), tidl. navn på indfødte, fransk-afrikanske skytter.

Turk'sib (fork. f. Tur/cestan's-s/tørskje Jernbane), 2500 km l. jernbane i Sovj., forb. den transsib.bane (ved Novosibirsk) med Tasjkent og Samarkand. Bygget 1927-30; et af den første femårspans mest omtalte projekter.

'Turku, sv. Åbo, fi. by, hovedstad i Turku-Pori, ved Aurajokis munding; 94 000 overv. finstakelnde indb. (1947). Domkirke (13. árh.), slot (13.-16. árh.) med

Turku. Slottet.

hist. museer. Årkebispesæde, sv. og fi. univ. Vigtig havn; forbind. til Sverige. Industri: tekstil, sukker, tobak, maskiner. Flyveplads. Afdgl. markedsplads, efter kristendommens indførelse stor handelsby; Finis hovedstad til 1819. Nedbrændt 1827. Bombardet under 2. Verdenskrig.

'Turku-Pori, sv. Åbo-Björneborg, fi. len, omfatter det sydvest. hjørne af Fini.; 23 014 km²; 607 000 indb. (1947), hvoraf 92,7% finstakelende. 5 kobstæder: Turku, Pori, Rauma, Uusikaupunki og Naantali.

tur'ma'lin (singhalesisk *toramala* zirkon), borhold. (silikat af Al, Fe, Mg, Li, Na o. a., oftest sort mineral med glasglans, krystalliserer romboedrisk hemimorf i 3-9 kantede krystaller. Accessorisk i sure eruptiver og kyst, skifre, hyppig i pegmatit. Smukt farvede, lyse varieteter anv som smykkesten (Ceylon).

turn'né (fr. *tourner* drage rundt), rundrejse (især kunstneres).

Turner [to:nə], William (1775-1851), eng. landskabsmaler. 1807 prof. ved Royal Academy. Videreførte C. Lorrains lys-maleri og skabte en fantastisk even-tyrverden, hvor alle konturer op løses i en flimrende lysstøge. 1 sit motivvalg er han ofte forud for sin tid; T-s Liber Studiorum (1807-19) er et sidestykke til Lorrains »Liber Veritatis».

turn'e're (fr.), dreje, vende; formulere, affatte; rejse på turné; deltagte i turnering.

turn'e'ring (af *turnere*), 1) middelalderlig kampleg, udøvet af riddere til hest og med stumpe våben; dyrkedes fra 11. til 16.

årh.; 2) regelmæssigt tilbagevendende sportskonkurrence. turneringsdans, dansekonkurrence. Der turneres som regel i de 4 obligatoriske: Quick-step, slow-fox, tango og vals.

turne'rkrave (egl. panskerrkrave anv. v.

turnering), heraldisk figur, som i eng. og fr. heraldik benyttes til at betegne en slægts yngre grene.

Turnhout ['torsnhout] (fr. [tyr'nut]). belg. by, NØ f. Antwerpen; 32 000 indb. (1949).

Fabrikation af drejl, læred og kniplinger.

turnips (flertal af eng. *turnip roe*) ('Brassica campestris var. *rapifera*) nedstammer fra akerkål, og er en af de ældst dyrkede rodfrugarter. Den anv. først i havebruget, og herfra er de mere yderige markformer udviklet. Indtil 1900 var det en af de mest dyrkede rodfrugarter, men er nu afløst af kålroer og de mere tørstofrigede bedeformer og dyrkes kun på travlige jorder og navnlige til tidlig staldodfrugt. Den findes både hvidkødede og guldkødede stammer. 1947 dyrkedes t i Danm. på 10 233 ha (under 2% af rodfrugtarealet), mod 69 000 ha i 1907.

tur'no's, da. navn på den fr. sølvmonet (gros) *Tournois* [tur'nwɑ] (gros fra Tours); efterlignedes i Danm. fra omkr. 1300.

turnus (lat.), tilbagevendende rækkefølge; regelmæssigt skiftende afløsning.

Turnu-Se've'rini, by i SV-Rumænien, ved Donau neden for Jernporten; ca. 20 000 indb. I næreheden rester af Trajanbroen, der var romerrigets største bro.

tu'ro'n, (efter Touraine), næstnederste etage i øvre kridt, væs. kalksten. I Danm. Arnager-kalk (Bornholm).

Turpin ['tyr'pæ] (d. o. 800), årkebiskop i Reims, er blevet inddraget i den oldfr.

sagncyklus; spiller således en stor rolle i »Chanson de Roland».

turteldue (*Streptopelia tutur*), lille, brunlig due. Langhaet, varet plet på hver side af halsen. S- og Ml.-Eur., sjælden gæst i Danm.

Turø, anden stavemåde for (off.) Thurø-

tusch (ty. fra fr. *toucher* bestryge m. farve),

sort farve, bestående af findelt kulstof

(sod, kønrog) udrevet i vand tilsat lidt lim, gummi el. andet bindemeddelede.

Anv. i Kina i 4-5000 år, i Eur. siden 17. árh.

især til tegning.

Tuscher [tujar], Marcus (1705-51), ty.

da maler; fremragende rokokotegner og kolorist; bl. a. *udsmykn.* til *Ledreborg*.

Tuscia [-kia] (ital. *Toscana*), lat. navn på

Etrurien.

Tuscu'lanum, i det gi. Rom betegn. for

landsgods ved Tusculum. Underiden fikt.

agtigt = Tusculum.

Tusculum, oldtidsby i Latium 2 km SØ f. nuv. Frascati. I 6. árh. f. Kr. sandsynligvis under etruskisk styre. Fra 4. árh. f. Kr. rom. borgerret. Fra republikkens se-

nere tid yndt landliggerby. Ciceros be-

romte villa i T er ikke påvist. Ruiner af

Jupitertempel, teater og amfiteater.

Tuse Næs, halvø på Sjælland, ml. Lamme-

fjord og Holbæk Fjord; 35 km²; 1697

indb. (1945).

tushita-himlen [*Si*], buddhismens 4.

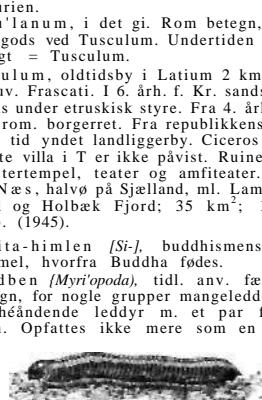
himmel, hvorfra Buddha fødes.

tusindbun [Myriopoda], tidl. anv. fælles-

betegn. for nogle grupper mangledekkede,

træhændende leddyr m. et par følehorn.

Omfattes ikke mere som en en-

hed, idet skolopendrene, hvis kønsorga-

ner munder i bagenden, nu stiller i næ-

heden af insekterne, medens resten hen-

føres til en gruppe (*Progoneata*), hvis

kønsorganer munder fortil ml. 2. og 3.

benpar. Hertil nogle smågrupper samtidig med de øvrige.

benpar, ofte cylindriske, m. 2

benpar. Hertil nogle smågrupper samtidig med de øvrige.

Tutankhamons guldkasse indlagt med lapis lazuli, kalcedon o. a. stene.

skab og hæren afvirkede forgængerens krigskamp og genindsatte de gis. guder, navnlig Amon i Theben, i deres fordums verdighed; kongesædet førtes tilbage til Theben og Tutankhaton ændrede sit navn til T. T. døde som ganske ung, sandsynligvis myrdet under den herskende oplosningstilstand i riget. T-s righoldige grav i Kongernes Dal opdagdes i 1922 af engl. H. Carter.

Tutein [ty'terj], Peter (f. 1902), da. forfatter. Talrige rejser. Bl. fl. Gronlandsromancer mærkes Larsen (1930) af senere arb. pariserromancerne Madeleine (1944).

Tutein [ty'tajr]. Peter Adolph (1797-1885), da. politiker, godsejer (Marienborg). Stænderrepræsentant i Roskilde 1835-48, krævede fuld frihed for godsejerne m. h. t. fæstejorden, krævede enevælden afsløst af forfatn. med de store jordbesiddere som ledende.

***tutor** (lat.), formynder, værge.

***tutti** (ital.), alle; *mus.*, det samlede orkester i mods. til de svagere besatte sologrupper.

***tutti frutti** (ital.: alle frugter), dessert af sammenblandede råsyntede el. henkogte frugter.

Tutuila [tu:tui'a:13], vigtigste af USAs Samoa Øer; 140 km²; 14 000 indb. (1940). Naturhavnen Pago Pago.

Tuwim [ty'uvim]. Julian (f. 1894), po. digter, eksperimentator, sterkt afhængig af moderne russ. poesi.

Tu vi'snke om'ræde, da. overs. af Tann-Tuvas off. navn.

***Tuxen, August** (1853-1929), da. officer, krigshistoriker. Generalløjtnant, fungerende overgeneral 1917-18. Udg. *Bidrag til Den Store Nordiske Krigs Historie* (til 1716), fremdeles personalist. og redegørelse f. da. militærfedelse i 1848.

***Tuxen, Erik** (f. 1902), da. kapelmester. 1927-29 i Lubec. 1933-36 egen jazzband. 1936 kapelmester ved Statsradiofonien.

***Tuxen, Lauritz** (1853-1927), da. maler; elev af Bonnat; prof. v. akad. 1909-16; hist. malerier, figur- og repræsentationsbilled; *Chr. 9.s familiebillede* (1886), *Chr. 10. til Hest* (1919), bill. fra det eng. og russ. hof, loftsmalerier m. m.; desuden enkelte skulpturer.

***Tuxen, Lorenz** (1618-82), da. patriot. Sofie Amalias ridefoged på Hørsholm, rejste under Karl Gustav-krigene bønderne til guerrilla, deltog i det mislykkede forsøg på at genvinde Kronborg, spionerede, deltog i forsvarset af Kbh. under belejringen efter 1659.

***Tuxen, Poul** (f. 1880), da. orientalist. 1928 prof. i østerlandsk filologi ved Kbh.s Univ. T er en meget aldisig indolog, i sine verker mest opfaget af at udbyde den kulturst. side, rel. og filosofi.

TWA, fork. f. Trans-World Airlines.

Twain, Mark, se Mark Twain.

tvang. Løftet afgivet under retsstridig t er ikke forpligtende over for en person, der ikke vidste el. burde vide, at tilføjet var

fremkaldt på denne måde. Har t karakter af personlig vold el. trusel om øjeblikkelig anv., sådan, er det derved fremkaldt løfte heller ikke forpligtende over for en godtroende løftemodtager, men den tvungne skal dog i dette tilfælde reklamere, så snart t er ophørt.

tvangsakkord, forligsmæssig ordning mel. en person og hans kreditorer. Forekommer såvel i som uden for konkurs. Adskiller sig fra andre former for accord ved, at et flertal af kreditorerne kan tvinge mindretallet til at tiltræde accorden.

tvangsarbejde kan i h. t. lov om offentl. forsorg af 20. 5. 1933 (bkg. nr. 475 af 31. 8. 1946) anv. over for forsørger, der undlader at betale de fastsatte bidrag til personer, overfor hvem de har forsørgepligt, samt over for omstrefrejere, erhvervspligt og subsistenspligt, t udføres i en tvangssarbejdanstalt.

tvangssarv, den arv, som ikke ved arvelederenes testamente kan fratas den pågældende arving, t er for børns og andre descendants vedk. ½ af de lod, de ville arve, hvis der ikke foreløb testamente; for ægtefællers vedk. /.

tvangsauktion, auktion, der finder sted til fyldesgørelse af kreditorerne, f. eks. på grundlag af eksekution, udpartning el. i et konkursbo.

tvangsbægelsel, ensformige, gentagne bevegelsler, som vedkommende p. gr. af spec. psykiske mekanismer føler sig tvunget, til at udføre, selv om de forekommer ham urimelige og meningsløse.

tvangsbøder, bøder, som idømmes for at gennemtvinge en forpligtelse, der påhviler den påg. i forh. til det offentlige, f. eks. afslæggelse af regnskab, fremmede for oftentlig myndighed. Kan kun anv., hvor lovgivningen indeholder hjemmel herfor.

tvangsdåb, dåb, der påføres mennesker mod, vidende el. vilje. Anv. f. eks. af missionen over for sachserne (omkr. 800), også kendt i den kat. mission, og hvor man har villet fremme et kirkesamfunds uniformitet, f. eks. i Danm. i 19. árh. over for baptistbørn (for grundloven af 1849).

tvangsforestilling el. *tvangstanke*, form for sindslidelse, se *tvangstankesygdom*.

tvangsfuldbyrdelse, de foranstaltninger, hvoreud en retsafgørelse gennmføres med de offentl. myndigheders bistand.

tvangsinslæggelse af sindssyge. If. lov nr. 118 af 13. 4. 1938 kan t finde sted, når vedk. er farlig for sig selv el. andre, el. når udsigterne for den syges helbredelse væsentlig ville forringes, hvis indlæggelse ikke fandt sted. I disse tilf. kan politiets bistand kræves; men der må foreligge attest fra en læge, der ikke er ansat ved det hospital (el. autoriserede klinik), hvor indlæggelsen skal ske. Hvor det drejer sig om selvmodforsøg el. lign. tilf., hvor der må handles meget hurtigt, kan indlæggelse dog ske saaledes, at attesten først tilvejberges i løbet af tre dage.

tvangskurs. Papirpenge udstedt uden indlossningspligt siges at have t (nemlig pari), når de skal gælde som lovligt betalingsmiddel.

tvangsprødgælse, det offentliges overtagelse af ansv. for opdragelsen af vandrøgte børn og unge, t blev taget op i større omfang i 19. árh., hvor man forstod, at unge lovbydrene havde mere brug for skoler end for fængsler. Admin. fastlagdes i Danm. 1905 i værgerrådsinstitutionen, 1933 afsløst af børneværnen.

tvangspørsning, opsparing pålagt skatyderner af staten for at beskære forbruget, i Danm. under 2. Verdenskrig i form af bunden opsparing.

tvangsruter, særlige, afmærkede sejlurer, uden for hvilke sejladsen er forbudt el. farlig. 2. Verdenskrig utallige fra luftfartøjer nedkastede miner over farvande, der medførte et årelangt og omfattende, internat, minerydningsarbejde, i første række koncentreret om rydning af særlige afmærkede sejlurer, t. til brug for skibsfarten.

tvangstankesygdom, form for sindslidelse, hvorvid den angrebne person føler

trang til at foretage visse handlinger, hvis urimelighed står han selv klart, men som han ikke uden angstelse og sjæleligt besvær kan undlade at udføre. Dertil hører også visse angstbetonede tilstande som frygt for snays, indlukkede rum (claustrofobi), smitte m. m. Sygdommen er oftest langvarig, men kan være knyttet til sjælelige depressioner og har da gode udsigter.

Tvashtar [tvSH (sanskr. *Tvastṛ*), i ind.-vedisk mytol. gudernes kunstner el. håndverker, fremsættes med økse i hånden.

tve, d. s. s. to.

t'vebakker (holl. *tweebak*, egl. bagt 2 gange), ovntørrede halvdeler af bagte boller.

'**tvebo'**, bot, ældre betegn. for særbo.

Tvede, Charles (1862-1931), da. politiker. 1889-1920 direktør f. Helsingør Spritfabrik, bestyrelsesmedl. i Arbejdsgiverforeningen. 1908-31 landstingsm. (kons.), efter Pipers død 1928 partiembeder i Landstinget og formand f. rigsdaysgruppen.

Tvede, Gottred (1863-1947), da. arkitekt. Har bl. a. opto芬sens *Lysinstitut* (1908), *Diakonissestiftselsens Moderhus* (1898), *Godthåbskirken* (1910-11) og (s. m. F. Koch) *Det Kgl. Oct. Brandassurance-komp.s bygn.* (1906) og ombygget el. restaureret fl. herregårde.

Tvedegaard, Jacob (f. 1872), da. landmand, ejer af Langemosegård v. Ringsted fra 1922. Formand for De Samv. Landboforen. i Sjællands stift 1927-48. Formand for de Samv. Da. Landboforeninger 1927. Medl. af Landbrugsrådets præsidium fra 1933, af Landbrugsm. bacon- og svine-reguleringsudvalg samt kvægkørsel- og kødreguleringsudvalg 1933, formand for disse to udvælg fra 1936.

Tvedestrønd [tveidastran]: no. ladested, Aust-Agder, NØ f. Arendal; 1050 indb. (1946).

Tvedt [tvet], Jens (1857-1935), no. forf. og bibliotekar. Gav i talr. romaner og fortællinger intimt og realistiske skildr., af bondens og landalmuens hverdag; bedst er *Nybrott* (1888), *Vanheppa* (1891), *Djur Jord* (1904).

Tweed [twi:dl], 156 km 1. flod i SØ-Skotl.; grænselod til Eng.; udmunder i Nordsøen.

tweed [twi:d] (efter floden Tweed, der løber genn. den del af SØ-Skotl., hvor t opr. vœdes), grove, ret åbenbævde, ulde stoffer af kulførte støggarn, undertiden håndbævde af håndspundte garn (Harris t. Homespun t.). Anv. bl. a. til sportstøj og overtrøjt.

Tweedie [twi:d], William Marcy (1823-78), armer, svindler. Fra 1850erne ledende i Tammany Hall, beherskede v. bestikkelser kommunalstyret i New York og anv. sin og sine medarbejdernes magt til stor berigelse. Efter skarpe angreb styrket 1871, fik fl. domme omstødt, 1875 domfældt og holdt i fængsel til sin død.

***tvegitif**, d. s. s. bigami.

tvælte /tve + lit/; gi. betegn. for dioksyd.

Tveiten [tveitsn], Ivar (1850-1934), no. politiker. Gårdejer, lærer. 1903-24 stortingsmand (Rad. Venstre). Kirkemin. under Mowinckel 1924-26, forkæmper for landsmålet.

Tveje-Merløse kirke ved Holbæk er med sine tvinglænge år en af Sjællands mærkligste og ældste. Opf. af kamp- og frædsted og 1199 skænket af Absalon til Sorø Kloster.

tvekamp anv. i ældre ret som afgørelsemiddel ved retstreater. Om dens forekomst i Danm. haves ingen sikre efterretninger. I middelalderen opfattedes t i reglen som en gudsdom.

tvekulsurt natron, gi. navn for det sure natriumsalt af kulsyren, smager ludagtigt, anv. til at neutralisere mavesyren, tilskrives derfor (smertestillende) virkning over for mavesmerter.

tvekøn, d. s. s. hermafroditisme.

tvekønnet kaldes en blomst, der har både støvblad og frugtblad.

tvelyd, d. s. s. diftong.

tve modenhet, betegn. for uensartet modning af korn- og frøafrøgrøder.

Twentieth Century [tventii/ 'sæntlari] (eng: 20. árh.), amer. filmselskab. Startet

1933 af Joseph Schenck (f. 1882). 1936
slæt s. m. Fox Film til Twentieth
Century-Fox Film.

Tver, til 1932 navn på byen Kalinin, Sovj.
Tver', da, navn på Tvoroyri.
'tvesang el. *tvisang*, isl. *t visting ur*, middelalderlig, isl. tostemmig syngetmaade, der endnu bevares. Stemmerne følges ad i parallelle kvinter.

tvestjært, d. s. s. ørentvist.

tvetand (*Lamium*), slægt af læbeblomst-fam. Urter med groft takkede blade og blomsterne i tætte kranse i bladhørnerne, flad underlæbe med 2 tandformede sideflige. 40 arter. Alm. i Danmark. Hvid t. el. døvnaæde (L. album), flerårig urt på grøftekanter og lign. steder, desuden findes fl. mindre, eenårlige arter med rød krone.

'tvæltelle (*tve-* to + oldn. *tal* konsel), d. s. s. hermafrodit.

Twickenham ['twiknsm], eng. ved Themsen SV f. London; 107 000 indb. (1948). Fornem Villaby; opholdssted for mange eng. digtere (Bacon, Fielding, Pope, Horace Walpole m. fl.).

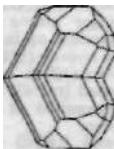
twill [twil] (eng.), forsk. stoffer, i alm. af bomuld, vævet af sværere garnér i lige-sidet kiper (ens på begge sider); fås ubleget, bleget el. ensfarvet. Anv. til lagener, viskestykker, maskintøj (blåt), osv.

twillingemetoden, metode til bedommeelse af givne egenskabers arvbarhed og variationer genn. sammenligning mel. over-ensstemselsgraderne hos een- og hoso-to-æggede twillingepar.

twillinger, to fostre i samme svangerskab, forekommer ca. 1 gang pr. 70 fødsler. Til-bøjeligheden hertil er arvelig på begge sider. Opstår enten ved at 2 æg befrugtes omrent samtidig, el. ved at ét æg danner 2 kim; resp. to-æggede og een-æggede t.

Twillingerne ('Gemini'), stjernebilledet på den nordl. stjernehimmel.

twillingkrystal, til de flere krystaller af samme stof, der er sammenvoksede på krystallografisk lovmæssig måde.

TXM, Um klost er, NØ fol *Tvillingkrystal*. Silkeborg, grl. som augustinerkloster, nævnt fra 1257; derunder Tvilumsgård, der 1537 lagdes under Silkeborg slot.

tvinding, sammensnoning af to el. fl. garnér til en enkelt tråd. Tvindt garn er som regel hårdere, jævnere og stærkere end utvindet.

tvindere, tømmerstykker, oftest vandrette, der anbringes på siden af en palærække el. plankevekter for holde den i flugt.

Tvi's Kloster, tidl. hovedgård SØ f. Holstebro, grl. af prins Buris 1163 som cistercienserkloster. Af bygningerne er intet bevaret.

tvist (eng. *to twist vrude*), enkelspundet (utvundet) bomuldsgarn. Water-t er sterkt snoet, mule-t svagt snoet. Også betegn. for det spindæffald, der bruges som pudse-t. T-læred er d. s. s. stout.

'Tworek, Wandy (Wladyslaw) (f. 1913), da. violinist, søn af po. foreldre. Fra 1928 knyttet til kbh. varietete og restauranter. Deb. 1944 som koncertviolinist.

two-step ['tu: -ste:p] (eng. *to-trin*), arner, selskabsdans i $\frac{1}{4}$ takt, kom frem sammen med one-step.

tværbakker, en slags små, afrundede randmorenabakker, hvis længderetning har været parallel m. isranden. Består af diluvialsand og -grus. Forekommer f. eks. på Langeland.

tværflojte, flojte med blæselul på siden.

tværmunde ('*Se'achii*), hvirvedlykke. Fiskelign., bruskskælet, munden en tvær-spalte på hovedets underside, 5 gællespalter, huden tandbeklædt, finnerne stive. Svømmeblære mangler, tarmen m. spiralford. hannerne bugfingerner omdanned til parringsorgan. Mange levendefodende, en del lægger æg, omgivet af et hornagtigt hylster. Hertil hajer, rokker, havmus.

tværprofil, lodret tværsnit af en vej el. jernbane.

tværstabilitet, en flyvemaskines evne til at sogne tilbage til sin tværsiks ligevægts-stilling, hvis den under flyvning kommer i tværsiks bevægelse om længdeaksen, t opnås bl. a. ved at give bæreplanet V-form.

tværsummen af et flercifret tal er summen af tallets cifre.

tværtap (*processus transversus*), knogle-fremstilling, hvilken den under flyvning kommer i tværsiks bevægelse om længdeaksen, t opnås bl. a. ved at give bæreplanet V-form.

Tvoroyri ['tvørraire], da. *Tver'*, bygd på Suduroy, Færøerne; 1257 indb. (1945). Fiskeri- og handelscentrum.

Ty', da landskab fra Tyborøn Kanal til Hanherredene; 1036 Km²; 48 850 indb. (1945). Overfladen er dels bølgeformet med enkelte bækpartier, dels lavtliggende, fladt sletterland. Ejendommelige er de mange t. dels vandfyldte jordfaldshuller; højeste punkt Ashøj (93 m).

Tiibingen ['tyrbinsn], ty. by ved Neckar, hovedstad i Württemberg-Hohenzollern; 32 000 indb. (1939). Universitet (grl. 1477; protestantisk). Handel med vin.

Tiibingerskolen, af F. C. Baur grundlagt teol. retning.

Tybjerg'går'd, hovedgård S f. Ringsted; fra 1800 i sleget Steinmanns eje. Hovedbyg. fra 1763, fredet i kl. B.

Tybo'ron', da. stationsby (Lemvig-T banen) ved vestl. indløb til Limfjorden; 1400 indb. (1945). Havn.

Tyborøn Kanal, Limfjordens vestl. indløb ml. Harboøre og Ager Tange, opstod 1863 ved en stormflod. Lukning og anlæg af kunstig kanal projekteret.

Tybrind Vig ['ty: -], dæskeering på V-Fyn, ml. Alehoved og Wedelsborg Hoved.

Tyburn ['taiba:m], tidl. bislod til Themens og landsby N f. det nuv. Hyde Park, London. Ved den nuv. Marble Arch lå til 1783 Londons rettersted.

Tyche [-kel] (gr.), i gr. rel. skæbnen, lykken el. ulykken, personificeret som gudinde, datter af Okeanos.

Tydeus [-lus] (gr. *Ty'deis*), gr.-sagnhelt fra Kalydon, en af de syv mod Theben, fader til Diomedes.

tyfl- (gr. *tylos* blind), blind-, blindtarms-. **tyflitis** (*tyfl + itis*), betændelse af selve blindtarmen, ikke dens orm-formede vedhæng; sjeldent sygdom.

tyfo'i'd feber, ældre navn for tyfus.

Ty'fon (gr., af *ty/o* rog), i gr. mytol. et ildsprudende uhyre med hundrede drage-hoveder. Zeus knuste T med lynstrålen.

ty'fo'n, meteor., da. form for taifun.

ty'fo'n, (af *tyfon* = *taifun*), en særlig type sirène, hvor en membran sættes i svингninger v. hj. af trykluft.

tyfus (gr. *typos* rog, febersygdom) (*febris typhoidea*), akut infektionssygdom, som skyldes t-bacillen. Inkubationstiden er 10-20 dage. Sygdommen begynder med tiltagende træthed, hovedpine og feber. Senere kommer der omfægtethed (status tyfosis) og starke diarrhoeer. Der kan endvidere fremkomme et hududslet (roseola). Sygdommen angriber først og fremmest det lymphoide væv i tarmen, hvorefter det kan komme perforation af tarmen og blodning, t varer ca. 3-4 uger og har ret høj dødelighed. Enkelte kan, efter at sygdommen er overstået, fortsætte udskille bakterier med afspringen (sunde smittebare).

Der findes en vaccine mod t.

tyfus exanthematicus, pletfyfus.

tyfus re'currents, tilbagefaldfyfus.

Tyge Brahes dag, alm. betegn. for en dag, hvor man er særlig uheldig. Udrykket stammer fra, at Tyge Brahe astrologisk beregnede 32 særlige ulykkes-dage i året for Rudolf 2.

tyggegummi, nydelsesmiddel, bestående af en sukkerskal over en kerne af chicle, et guttaperkalin. stof fra Mexico.

tyggemave, hos mange dyr betegn. for den forreste del af tarmkanalen, der er muskuløs, forsynet m. hornplader etc., og velegnet til at knuse føden. Findes hos visse fugle, insekter, krebs.

tygemuskler, 4 muskler, der virker som mundlukkere og fremkalder den karakteristiske malebevægelse under tynningen. De udspringer fra kraniet. 1)

tindingemusken (musculus temporalis) fra den flade del af tindingebenet, 2) m. masseter fra kindbensbuen, 3) m. pterygoideus externus og 4) m. pterygoideus internus fra de nedadrettede fremspring på kilebenet. De hæfter sig til underkæbens opadstigende del.

Ty'hol'm, den sydligste del af Ty; 69 km²; 4078 indb. (1945).

Tyin ['ty:in], no. sø, vestl. Jotunheimen; 35 km²; afvandes af Tya (Ardøla), der danner en rk. vandfall, T-fallen, hvis kraft (ca. 80 000 HK) udnyttes.

tykblad (*Crassula*), slægt af stenurtfam.. urter el. buske med modsatte, tykke blade og femtallige hvide el. rødlige blomster. 300 arter, de fleste fra Kap-landet. Flere arter er koldhus- og stue-planter.

tykhude, forældet betegn. f. flodhest, næsehorn, tapirer og elefanter.

Tyke-Bertha (efter Fr. Krupp's datter Bertha) kaldtes populært de Krupp'ske morterer af kaliber 42 cm, hvormed tyknerne ventede oprådt straks efter 1. Verdenskrigs udbrud og brød de belgiske forters modstand.

tykmæk, mælk, der er sammenløbet p. gr. af mælkesyrebakteriers virksomhed. Produktet, en yndet spise, fremstilles bedst af pasteureriseret mælk, som efter afkøling tilsettes lidt kernemælk, i hvilken den rette syredannende bakterier er til stede.

tyktarmen, del af tarmkanalen, ca. 1,5 m lang; består af flg. afsnit: blindtarmen med sit vedhæng (appendix), den opadstigende t. i højre side, den tværgående t., den nedadstigende t. i venstre side, den s-formede t og endelig det endetarmen.

ty'l el. *tyll*, lost, kniplingeagtaigt væv, oftes t af silke el. bomuld; d. s. s. bobinet.

Tyl [til], Josef (1808-56), cech. prosaist, lyriker, dramatiker og skuespiller, skrev borgser, skuespil og hist. romancer og dramer, bedst kendt som forf. til den cech. nationalalsang *Kde domov m'y?* (Hvor er mit hjem?) (1834).

Tyler, Wat [vät' taila], tegltakker (d. 1381), fører for bondeopprør mod Rikard 2. 1381; brød ind i Tower og myrdede ærkebispen af Canterbury T, der kævede reformer til sikring af bøndernes retsstillinger, blev døbt af Londons borgmester, da han fornærmede kongen.

Tylor [taib], Edward Burnett (1832-1917), eng. etnograf og antropolog, 1896 prof. i Oxford. Indførte begrebet animisme i den rel.-hist. forskning.

ty'lose (fork. for *metylcellulose*), appretieringsmiddel. Til vævede bomuldsstoffer og trikotage anv. en alkalioludefolig sel. t, som ikke kan vaskes ud at varen.

tylsbroderi, kniplingsimitation udført på

maskinvævet tyl, hyppigt m. tondrenknipingen (1830) som forbillede.

Tylstrup, da. stationsby (Ålborg-Hjørring); 564 indb. (1945).

Tylstrup Forsøgsstation (under Statens Forsøgsvirksomhed i Plantekultur) er oprettet i 1906. Hovedopgave: kartoffeldyrkning. Under T sorterer mose-forsøgene i S tøre-Vildmose (Fossevangen).

tylv't el. tylt (oldn: tolvhed), antal af 12, anv. om tømmer.

Tyltven, 12 studenter (bl. a. Hauch og Poul Martin Møller), som 1818 udforde Baggesen til en lat. disput om hans kritik af Oehlenschläger.

tylv're'd, ed afлагt af en tyltv (evt. fl.). Anv. som bevismidde i ældre ret, hvor en af parterne afslagede ed på rigtigheden af sin påstand, hvorefter 11 el. 23 el. 35 mededesmænd, ved t bekræftede hans udsagn.

-ty'mi (gr. *thymos* livskraft, sind), sind.

Tymme Sjællandsfar, da. kriger i Knud den Stores tjeneste; i krigen ml. Knud og Edmund Jernsids 1016 ægede han sine landsmænd til kamp og genoprettede den voklende fylking. Som tak blev han Knuds mærkesmand.

ty'mo'l (gr. *thymon* timian), fenol af cymol, krystallinsk. Lugter som timian. Avn. som antiseptikum.

'typ'manon (gr. egl. tromme), 1) *muspauke*; 2) *arkit*, a) gavlfelt, gavltrekan, b) stenskive over døråbning, udfyldende et bueslag. (III. se dorisk stil).

Tynan [tainsn], *Katherine* (1861-1931), irsk forfatterinde. Tiltalte »The Celtic Revival« og skrev lyriske digte, romaner og noveller.

Tyndale [tindl], *William* (ca. 1492-1536). Udgav eng. oversættelser af Mosebøgerne (1530) og N. T. (1534). Brandt som katteær i Belgien. Af grundlæggende bet. for det eng. sprogs udvikling.

tyndsnit el. *tynslislib* af mineraler og bjergarter til mikroskopisk analyse fremstilles ved slibning med karborundumpulver på metal el. glasplader. Efter planslibning på den ene side fastkittes denne med Canada-balsam el. lign. på et objektglas, og slibningen af den anden side sker til præparatet er ca. 0,02 mm tykt. Derefter påsættes et dekglas med Canada-balsam.

tyndtarmen, del af tarmkanalen, ca. 7 m lang; forløber i tårn. bugter og udvider en stor del af bughulen. De første 30 cm af t kaldes tolvtingertarmen, hvor udførselsgangen fra lever og bugsprytkirtel udmunder på et fælles fremspring (papilla duodenii). I t er slimhinden fløjagtig, idet der findes talløse fine tarmtræfler (villi), som øger den indre overflade meget og letter opsuugningen af næringssmidlerne. I t-s slimhinde findes i epitheliet tårn. ganske små kirtler, der danner tarmsaften.

Tyne [tain], 117 km. 1. flod i N-Engl., udmunder i Nordsøen. Løber genn. rigt kulfelt. Sejlbart for store skibe til Newcastle.

Tynemouth [tainmou/], el. [tinms/i], by i N-Engl. ved Tynes munding, 66 000 indb. (1948). Skibsvarter, fabrikation af sejl og tov værk. Fiskeri.

tyngdeacceleration [-aksæls/-], et legemes acceleration ved et frit fald. t er ens for alle legemer og lig med 9,81 m/sec². **tyngdeanomali** (tyngde + anomali), tyngdeuregelmæssighed, afvigelse fra den normale tyngde, t er forskellen ml. den obsererede tyngde-acceleration og den beregnede normale el. teoretiske, således som den uddedes v. hj. af sfæroidens dimensioner.

tyngdekraft, den kraft, hvormed Jorden trækker i et legeme, og som markes som legemets vægt og måles ved den acceleration, den kan give et frit faldende legeme, t skylder den alm. massetiltrækning, formindsket med en centripetal Kraft, som er nødvendig for at legemet kan deltage i Jordens rotation om sin akse. Da centripetal Kraften er størst ved ækvator, bliver t mindst ved ækvator og størst ved polerne; denne forskel forøges yderligere ved Jordens fladtrykte form og andrager i alt ca. 5%. Tyngdeaccelerationen er ved ækvator 9,78, ved polerne 9,83, i Danmark 9,81 m/sec², t aftager med voksende højde over jordoverfladen (0,03% pr. m).

tyngdemåling, bestemmelse af tyngdens acceleration, t kan enten være absolut t, der i alm. udføres med et reversionspendul, hvis svingsningstid måles, samt hvis afstand ml. omredningsakserne udmales, el. relativ t, der enten udføres med halvsekundpenduler, hvis svingsningstid bestemmes (dynamisk t) el. med gravimetri (statisk t). Formålet med t er dels geodætisk kortlægning af tyngden til bestemmelse af Jordens fladtrykning og geoidens udseende i store træk, dels geologisk prospektning til bestemmelse af forekomster af mineraler, salt, olie osv. Sammen med magnetiske og seismiske undersøgelser giver t værdifulde oplysninger om Jordens struktur.

tyngdepunkt. Et legemes t er angrebs-

punktet for resultanten af tyngdekrafterne for alle legemets massedele. Et legemes ligevægt el. bevægelse under påvirkning af krafter kan hele legemets masse betragtes som samlet i t.

tyngdesejgring (ty. *seigerr* drøpte langsomt), udskillelse af lettere og tungere bestanddele henh. i toppen og bunden af blokken under storkning af en metalsmelte.

type (gr. *typos* mærke, form, billede), grundbillede, grundform; model, mønster; karakteristisk eksempler; i bogtryk en firkantet stav af bly, i hvis en endeflade bogstavet er støbt.

typehus, seriemæssigt fremstillede standardhuse.

typekort, kort hvorpå en enkelt el. fl. arkeol. typen, hver med særlig signatur, er indlagt af henrys til den geogr. fordeling af typerne.

typemetal, legering, hvoraf typer til bogtryk støbes; består af bly (70-93%), tin (3-17%) og antimons (4-23%), evt. med lidt kobber.

typeprøve, i handelen en vareprøve, der ikke i alle enkeltheder svarer til det omhandlede vareparti, men blot udtrykker dets alm. (typiske) egenskaber.

typewriter [taipraita] (eng.), skrive-maschine.

typhoon [taif'u.n], eng. form for *taifun*.

ty'pi' (gr. *typos* det ved slag el. tryk fremkaldte; form), tryk(ning), form(ning).

typisk (af type), forbilledlig, karakteristisk, repræsentant for en type.

typisk fortolkning, udlægning, som anvendes på G. T. og deri finder forbilleder på det, som har fået sin opfylde i N. T.

typo-, d. s. s. -typi.

typo'gra'f (typo- + -graf), 1) fællesbetegnelse for bogtrykfagets svende (satte, maskinsættere og trykkere); 2) (*Tomicus typographus*), ganske lille, sort barkbille, hvis boregang minder om skrifttegn. Lever i gran. Kan gøre bet. skade.

typogra'fi (typo- + grafi), bogtrykker-kunst, bogtryk.

typolo'gi (typo- + -logi), 1) psyk., læren om psyk. personligheds typer; 2) *arkæol.*, metode til kronol. inddeling af typer på grundlag af disse særlige egenskaber og indbyrdes afhængighed.

tyr, voksent handyr af økseslægten.

Tyr, i nord. rel. krigsguden bl. aserne, Odins son, især dyrket i Danmark.

ty'ran' (gr. *Urrannos* hersker), opr. de eneherskere der i 7.-6. årh. f. Kr. tog magten fra adelnen i de gr. bystater, men efter en el. to generationer styrtedes igen, f. eks. Peisistratos i Athen, Dionysios i Syrakus) Ordet fik først efterhånden odios betydning (despot, voldshersker).

tyran'ni, en tyrans embede el. magt.

Tyndræberne, berømt gr. statuegruppe af de attiske frihedshelte Harmo-

dios og Aristogeiton. Den ældste gruppe skyldtes Antenor og opstilles i Athen 510 f. Kr. Af en yngre gruppe kendes kopier.

tyranner (*Tyrannidae*), fam. af insektsædende spurve fugle, minder om fluesnappere. Forfølger dristigt langt større fugle. Trop. Arner.

tiir'be (tyrk.), muhamedansk sultan- el. helgengrav, hyppigst kvadratisk kuppelbygning, ofte anlagt i forb. m. moské. **tyrefægtnin**, sp. forfolgefystelse; opr. adelssport, nu drevet af professionelle tyrefagtere for store forsamlinger. Fore-

går efter nøje fastsætte regler; pica- dorer til hest rirrer tyren med lanser, banderilleroer såret den m. småspid i nakken; til sidst dræbes tyren af en espada med kærestød. En del af t-s opr. råhed er mildnet.

Tyregod, da. stationsby (Brande-Vejle og Horsens-T); 782 indb. (1945).

Tyren (*Uaurus*), stjernebilledet hovedsagelig N f. himlens økavtor.

tyreo-, se thyreo-.

Tyresø, sv. slot, N0-Sjællandsland, væsen. ti. fra 1620rne, tilh. Nordiska museet.

Tyrfing, et i oldnord. sagalitteratur omtalt sverd med overnaturlige egenskaber; smedt af dverge, som gav det dels den evne, at det aldrig blev en mands bane, når det blev draget, dels den forbandise, at der med det skulle øves tre niddingsdåd.

Tyfir jorden [-fjo:ran], no. sø, Buskerud, V f. Oslo; 134 km²; tilløb: Storelva (Randselvas og Begnas sammenløb); af-løb: Dramsøla.

Tyringe, sv. stationsby Skåne, V f. Hassleholm; 2700 indb. (1948). Badanstalt og sanatorium.

Tiirk [tyrk]. *Daniel Gottlob* (1750-1813), ty. komponist. Aksd. elskværdige klaver-sonater og sonatiner m. v. Hayde stort set, som pædagog, forf. *Klavierschule* (1789).

tyrker, folk tilhørende den tyrk.-tatarske sprogsæt; opr. i Centralasien, hvorfra vandringer er sket til N- og V-Asien.

t-folk er bl. a. kiriges og jakuter af mongolid race-type, turkmener og egl. t (osmanner) med europidt præg.

Tyr'ki'et (tyrk. *Türkiye*, off. *Turkiye Cumhuriyeti* (republikken T)), stat, omfattende Lilleasien og en lille stykke af Balkanhalvøen; 768 736 km²; 19 500 000 indb. (1948). Største byer: Istanbul, Ankara (hovedstad) og Izmir (Smyrna). - (Kort) se Rusland. - *Terræn*: T er et ungtrud- og foldeplandskab, med mange unge vulkantoppe (ofte avlørlige jordskælv). Langs Sortehavskysten løber De Pontiske Bjerger; S herfor ligger det centrale højland (Anatolien), der er en tør højslette med mange saltsøer. S f. Anatolien ligger fra V til 0 Taurus-Bjerget, Antitaurus og Kurdistans Bjerger, som mod 0 forenes med De Pontiske Bj. i Armeniens højland, der har mange gi. vulkantoppe, bl. a. Ararat (5156 m). Mod Det Gr. Øhav har kysten mange dybe indskræninger (frugbar lavsletter) og gode havne. N- og S-kysten er lige og har småle kystsletter nedfor bjergene (ved Antalya og Adana dog større slætter). - *Klima*: Langs V og S-kysten subtrop. klima. Indlandet og N-

kysten har temp. klima med streg vintrer. Armeniens højland har snædække 6 måneder. - *Plantevækst*: Langs S- og V-kysten maki, på bjergskråningerne løv- og nåleskov. Indlandet er en træløs busksteppe; De Pontiske Bj. er på N-skråningen dækket af løv- og nåleskov. T-s nuv. befolkning har modtaget sprog (osmansk) og religion (islam) fra de tyrkiske stammer (seldsjukker og osmaner), som fra 12. årh. indvandrede til Lilleasien. Antropologisk har befolkning dog stadig et europid-armensk præg. - *Mani*: 1 tyrk. Pund (€) tira) = 100 piastre; 1 piaster (kurus) = 40 para. *Mål og vægt*: Metersystemet. - *Erhverv*: *Landbrug*: Omkr. 7/2 af indb. er bønder. Kun 10% af arealer er dyrket, 35% benyttes som naturlige græsgange, medens skoven kun dækker 13%. Landbruget er overvejende primitiv. Hvede er hovedafgrøden. Endv. dyrkes byg, majs, rug, havre og lidt ris. Tobak dyrkes mod V og N (v. Izmit, Izmir og Samsun), og arealer er i stærk vækst; 7, eksportereres. Bomuld avles mod

V og S (bl. a. Adana) og figen bl. a. ved Izmir. Af andre frugter dyrkes vindruer (bl. a. til rosiner), oliven (iser mod V), æble, pære, blomme, nød, 1946 blev der hostet 3,6 mill. hvede, 1,7 mill. t byg, 0,6 mill. t majs, 0,26 mill. t kartofler, 618 000 t sukkerroer og 98 000 t tobak; desuden produceredes 1943 53 000 t bomuld. I 1945 fandtes 23,4 mill. får, 12,2 mill. alm. geder, 4 mill. mohair-

geder, 9,8 mill. stk. hornkvæg, 2,6 mill. heste, æsler og muldry, 848'000 bøfler og 99 000 kameler. 1947 blev der produceret 27 300 t færdøl, 4750 t mohair (>kameluld<) og 10 260 t alm. gedeuld. En del af husdyrene holdes af nomader i Anatoliens buskstepper og i græsgange på de højere bjerge. - *Minedriften* leverede i 1948 4,6 mill. t kul (ved Ankaras havneby Erefili), og 0,9 mill. t brunkul samt (1947) 118000 t krommalm (ved Gutemani i NV og Fethici i SO). Tyrkiet er verdensproducent nr. 2. Molybden udvindes nær Ankara, og sølv, bly og zink nær Balikesir NNØ f. Izmir. - *Industrien* har fra gi. tid været berørt for sine smyntapepper o. a. tekstilprodukter. Andre industrigrønne behandler agherbrugets produkter i møller, tobaksfabrikker, oliemøller m. v. Endv. har T en voksende jernindustri (første højovn 1939).

- *Handel*: T eksporterer (ordnet efter værdi) tobak, hasselnødder, rosiner, bomuld, mohair, hvede, uld, figen, huder og skind samt malme. Der importeres varer for jern- og tekstilindustrien, samt olie, benzin og kul. Handelsflåden var i 1947 på 187 000 BRT. 1948 var der 7648 km jernbane. - *Forfatning*. If. grl. af 20. 4. 1924 er T republik. Den lovgivende og udøvende magt ligger, hos parlamentet, som består af et kammer m. 465 medl. (1947) valgt for 4 år m. stemmeret for mænd og kvinder over 23 år. Valgbarhedsalder 31 år. Statsoverhovedet valgt af parlamentet for 4 år udpeger regeringen, som er ansvarlig overfor parlamentet. 1937 blev visse statssocialistiske grundsætninger optaget i grl. - *Religion*: Islam er opnået som statsreligion, dog er stadig ca. 98% muhammedanere, af resten er en del af kristne og jøder. - *Historie*: En tyrkisk stammehøvding Ertugrul fik i den seldsjukkiske sultan af Ikoniums tjeneste land i V-Lilleasien, hans son Osman (1296-1326) tog titlen emir og efter ham fik stammens navnet osmaner. Opløsning i Ikonium og Byzans begünstigede osmannernes eks-pansion, Orhan (1326-59) gik over Dardanelerne og oprettede janitsjarkorpset, Murat 1. (1359-89) erobrede Adrianopol, som blev hovedstad, og slog serberne. Bajesid 1. (1389-1402) slog ungarerne ved Nikopol 1396, men blev selv fanget af Timur. Murat 2. (1421-51) slog ungarerne ved Varna 1444, Muhamed 2. (1451-81) erobrede 1453 Konstantinopel, der blev hovedstad i T til 1920, og 1461 Trapezunt. 1516 erobredes Syrien, 1517 Egypten, 1534 Iraq, 1500-1800. Bajesid 2. 1481-1512, Selim 1. - 1520. Suleiman 2. - 66, Selim 2. - 74, Murat 3. - 95, Muhammed 3. - 1603, Ahmed 1. - 17, Mustafa 1. - 18, Osman 2. - 22, efter Mustafa 1. - 23, Murat 4. - 40, Ibrahim - 48, Muhammed 4. - 87, Suleiman 3. - 91, Ahmed 2. - 95, Mustafa 2. - 1703, Ahmed 3. - 30, Muhamet 1. - 54, Osman 3. - 57, Mustafa 3. - 74, Abdulhamid 1. - 89, Selim 3. - 1807. - Efter den svage Bajesid 2.s afsættelse 1512 slog Selim 1. Persien 1514, Egypten 1517, tog kalif værdighed og erobrede hele N-Afr. Suleiman 2.s regering blev T's højdepunkt: erobring af Ungarn efter 1526, fremstød mod Wien 1529 (afvist), flådekrig mod Habsburgerne i Middelhavet, sejr over perserne. I slutn. af årh. satte nedgang ind under svage sultanner, men Østr. måtte betale tribut, og ved dygtige storvezirer havedes stormagtsstillingen, indtil habsburgerne fra 1600erne fik overtaget på Donaufronten; efter et sidste forgaves fremstød mod Wien 1683 veg T og måtte 1699 i Karlowitz afstå det meste af Ungarn, yderligere aftæsle i Passarowitz 1718. Samtidig stodte Rusl. frem mod Sortehavet; T led en række nederlag efter 1760erne, afstod landet til Dnestr, mens Serbien endnu havedes mod Østr. 1800-1922. Mustafa 4. 1807-08, Muhamet 2. - 39, Abd-ul-Medshid - 61, Abd-ul-Aziz - 76, Murat 5. 1876, Abdulhamid 2. - 1909, Muhamet 5. - 1918, Muhamed 6. - 22. - Fra ca. 1800 begyndte tyrk. sultaner og polit. at arb. f. militærreformer efter eur. mør-

ster, men reformpolitikken mødte modstand i ortodokse kredse, med hypp. revolutioner som følge. 1812 tog Rusl. Bessarabien, serberne og fra 1820 græske rejsede oprør, og efter Vestmagternes og Rusls indgreb fra 1827 måtte T 1829 give Grækenland uafhængighed. Ydmaget af sin mægtige vasal Mehemed Ali i Ægypten måtte Mahmud 2. 1833 søge Rusls venskab og opnåede 1840 stormagternes hjælp mod Mehemed Ali; de kristne Balkanfolk måtte T give mere selvstyre, araberne var urolige (Syrien 1860), og Rusl. krævede anerkendelse som beskytter af de kristne på Balkan. Rusls fremstød i Krimkrigen 1853-56 afvistes v. Vestmagternes hjælp, men Pariserfredens bestemmelser 1856 om neutralisering af Sortehavet, til T-s. beskyttelse faldt 1870, og da Rusl. 1877 græb T-s mishandling af Balkanfolkene (efter rejning 1875 flg.) som påskud for angreb, brod T sammen. Ved de andre stormagters indgriben reddede T en del af Balkan på Berlinerkongressen 1878: men Serbia, Montenegro, Rumænien anerkendtes som uafh. stater, Bulgarien blev praktisk talt uafh. Engl. fik Kypen, Østr. Bosnien og Hercegovina, Rusl. Ardahan og Kars. 1881 fik Grækenland Thessalien. Den nationalistiske ungtyrkiske befolkelse søgte forugeves at gennemtvinge fri forfatning i 1870erne; Abdulhamid 2. hævdede fra 1877 enevældig magt og kunne en tid m. dpl. behændighed undgå yderligere sonderlemmels i T, selv om magten over N-Afr. efter Frankrigs besætt. af Tunis 1881 og Engls. af Ægypten fra 1882 var meget ringe. T-s. fortsatte forfølgelser af andre nationaliteter i riget (særl. armenierne) skadete dets anseelse meget. 1908 tog ungtyrkene magten v. revolution, men samtidig indlemmede Østr. off. Bosnien-Hercegovina, og Bulgarien erklærede sig uafh. 1911 angreb i Taliby, og 1912 samlede de kristne Balkanfolk sig til offensiv; Tyrk. afstod Libyen og De Dodekanesiske Øer til Ital., og led nederlag i 1. Balkankrig; efter 2. Balkankrig 1913 havde det af Balkan kun Østrakitter til Maritsa tilbage. I stigende grad søgte T støtte hos Centralmagterne, især da det samtidig økon. knyttedes til Tyskl. Under Enver Pashas ledelse gik T Økt. 1914 ind i 1. Verdenskrig på Tyskl.s side, hævdede sig en tid mod eng. og russ. angreb (Dardanelerne 1915, Iraq 1916), men led nederlag 1917-18 og opgav kampen v. våbenstilstand i Mudros okt. 1918. Under Rusls sammenbrud stod Engl. som sejre, støttede grækernes tanke om Ægeerhavsherredomme, så at Tyrkiet i Sévres-freden aug. 1920 afgav Østr. og Smyrnadistrikterne foruden Syrien, Palæstina, Iraq, Arabien. Mens sultanen i Konstantinopel bojede sig for Engl., rejstes nationalitetsbevægelse, der 1920 dannede reg. i Ankara under ledelse af Mustafa Kemal (Kamal Ataturk), fik førstelæs m. Sovj. og Frankr. og 1921-22 slog grækernes, 1922 afsattes den sidste sultan, Engl. bojede sig, og ved Lausanne-freden 1923 hævdede T Maritsagrænsen og Smyrnaområdet. Efter 1922. Præsidenten: Kamal Ataturk 1923-38. Ismet Inonii siden 1938. Indadtil gennemførtes vidtgående europeisering med afstandstagen fra islams ideer: kvindesfrigørelse, islam ikke længere statsreligion, europæisk dragt, oplysningsarbejde, militærreformer; Kamal styrede diktatorisk, hans parti beherskede fuld ud over parlament. Udadtil bevaredes kontakten m. Sovj., men over for Engl. opnåedes efter skarp konflikt om olieområdet Mosul 1925 en afgangspand, der i 1930rne gik over til samarb., og den bitre gr.-tyrk. nationalkonflikt forsvandt efter befolkningsudveksling. Montreux-konventionen 1936 gav etter T militermagten over stræderne. 1939 sluttedes alliance m. Vestmagterne; da Tyskl. 1941 besatte Balkan, førte T en yderst varsom neutralitetspolitik (den 18. 6. 1941 af v. Papen og Saracoglu underskrevne ty.-tyrk. venskapsprot.), men venskab m. Engl. bevaredes (hypp. forhdl., møde i Cairo

1943). Først febr. 1945 erklæredes krig mod Tyskl. Samtidig m. Aksemagternes sammenbrud rejste Sovj. krav om afståelse af grænseområder v. Kaukasus og om fælles sovj.-tyrk. forsvar af Dardanelerne. T afviste, men erklærede sig villigt til revision af Montreux-konventionen, når de øvr. magter deltog. I modstanden mod Sovj. fik T kraftig støtte i form af lån og militærmateriel fra USA. Ved valg juli 1946 (første gang alm. og hemm. stemmegravn.) fik Inonius folkeparti 395 af 465 mandater, men demokratisk modparti klagede over valgtryk.

tyrk's (oldfr. *turqueis* tyrkisk (sten); $2Al_2O_3 \cdot P_2O_5 \cdot SH_2O$, himmelblåt til grønligt, tæt, ugennemsigtig mineral; smykkesten fra Persien og New Mexico).

tyrkisk bad, hæluftsbad, temp. 50°-70°, fulgt af afkøling i svæ luft.

tyrkiske tæpper, tæpper, der tilvirkedes som husflidsarbejde i Tyrkiet; nu bruges oftest betegn. Smyrnatæpper.

tyrkisk musik, militærmusik med mange slaginstrumenter, janitsjarmusik.

tyrkiskrødt, rod alizarinfarvelak til bomuldsfarvning, fås af alizarin med aluminiumsksyd. Ved farvning benytter man sig af den såk. t-olie, der fås af ricinusolie ved behandling med svovlsyre, vaskning med vand og neutralisering med ammoniak el. natriumhydroksyd. t-olie har stor anv. som tekstilsæbe og syntetisk vaskemiddel.

tyrkisk sprog og litteratur. Tyrkiske sprog hører til asiatiske sprogsæt, muligvis med fjern tilknytning til mongolsk. De fleste tyrk. sprog står hinanden ret nær og kan inndeles i: S-tyrk. omfattende türkmensk, azerbajdjsk og osmannisk; tatarisk, d. v. s. dialektene Rusl. og V-Sibirien; en gruppe bestående af ubzegisk (usbekisk) i V-Turkestan, kirgisisk (kazahisk) og kara-kirgisisk N og NV derfor; østtyrk. i Østturkestan; N-tyrk. i Altaiområdet og ved øvre Jenisej. Her til kommer to stærkt forandrede sprogsjakutisk ved Lena og tjuvajsk ved Volgakvænæ. - *Litteratur*. Den ældste tyrk. litteratur består af overs. fra arabisk og pers., samt af hist. krøniker af betydelig interesse. Den originale tyrk. digtning er væsentlig en efterlign. af den pers. og af ringe interesse. Frimætrædende navn er dog Yunus Emre (ca. 1300) og Baki (1526-1600). Med Sinasi og efter ham Namik Kemal begyndte omkr. 1850 en nyorientering mod Eur., spec. Fr. (tanzi-

mat-litter.), hvil. interessanteste trekk er den gradvise drejning i nat. retning. Bevidst formuléret bliver denne tendens i turanismen hos Ziya Gok Alp og Halide Edib, der betegner det litt. nedslag af den ungtyrkiske revolution i 1909 og er blevet grundlaget for det kemalistiske Tyrkis fitt. og vidensk. stræben.

Ty'r'ol, alm. da stavemåde for Tirol.

tyrolersels el. *tyrolienne*, nyere valsevariation med glidende trin.

Tyrone [tj'rō:n], grevskab i Nordirland; 3155 km²; 130 000 indb. (1947). Kvægavl.

'Tyrøs, nu Sår, den sydligste af fønikernes større byer. Kong Hiramus af T leverede tømmer både til Davids og Salomos byggefærtager. T lå opr. på en ø. men forbundes med fastlandet ved en dæmning, bygget af Alexander d. St., da han 332 f. Kr. belejrede byen. Karthago grundlægdes som en koloni fra T. Efter Korstogene mistede T sin betydning.

tyro'si'n (gr. *tyros* ost), p-øksyfenylalanin, opstår ved forrådnelsen. Findes i gr. ost. **tyrothricin** [-si'n], antibiotisk stof udvundet 1939 af sporedannende jordbakterier (*Bacillus brevis*), t. består af 2 antibiotiske fraktioner: tyrocidin og gramicidin, der imidlertid begge skader blodcellerne (haemolysen), hvorför den kliniske anv. er begrænset.

Tyrrell [tirs'l], George (1861-1909), eng. katolik (konvertit), udelukket af jesuitordenen og ekskommuniceret 1907 for modernistiske anskuelser. T-s. *Medievalism* (1908) regnes for modernismens programskrift.

Tyrrestrup, hovedgård NØ f. Horsens, ca. 1400-1614 i slægten Galts eje. Hovedbygn. fra ca. 1720; fredet i kl. B.

Tyr'henia (gr. *Tyrrhe'nid*), grækernes navn på Etrurien.

Tyrrhenske Hay [ty're'n-], ital. *Mare Tir'reno*, indtil 3731 m dybt Middelhavsbæken mel. Itali, Sicilien, Sardinien og Korsika.

Tyr'tios (7. árh. f. Kr.), gr. elegisk digter. Skrev under 2. messeniske krig kampsange f. sine landsmænd spartannerne. Fragmenter bevarede.

Tyrus, lat. form for Tyros.

Tyskebyggen, kvarter i Bergen, i 13.-17. árh. beboet af ty. hanseatiske købmande. De nuv. bygn. er opført efter brand 1702. Finnegården rummer Hanseatiske Museum.

Tyske Folkeparti, oprettet af Stresemann 1918 af resterne af De Nationallib., tabte bet. efter 1930, oplost 1933.

Tyske Forbund, sammenslutning 1815 af lande på det. tidl. ty.-rom. riges område. Virkede især genn. forbundsdag i Frankfurt a. M., hvor alle medlemmer var repræsenteret ved faste udsendinge. Kunne under østr.-preuss. modsætning ikke udrette meget for Tyskls enhed. Oplost v. Østr.s nederlag 1866.

Tyske Forening i Nordsjælland, yderligst gænde da. fjendtlig organisation, stiftet 1890. Alty.; gik ind for hensynslos undertrykkselsopolitik, organiserede angiver af da. meningstilkendegivelser. Faldt sammen efter 1919.

Tyske Kristne, da. overs. af Deutsche Christen.

Tyske Orden, Tyske Riddere el. *Mariridere*, ty. gejstlig riddersorden, oprettet 1198, eroobrede fra 1226 efter. Preussen, forenedes 1237 med Sverdriderne og fik derved Livland og Kurland, købte 1346 Estland af Damm. Sogte forgaves at erobre Novgorod og Litauen. Ordensstaten, som området kaldtes, stod under højmeesteren i Marienburg, efter 1466 i Königsberg. 1410 begyndte tilbagegangen med nederlaget ved Tannenberg mod polakkernes og litauerne. 1466 mistede T Vestpreussen til Polen, mens Østpreussen blev po. len. Stormesteren Albrecht af Hohenzollern gik 1525 over til lutherdommen og blev hertug af Preussen, mens Ordensstaten i Estland-Livland i 16. árh. bokked under for Sv. og Polen.

Tyske Rige, ty. *Deutsches Reich*, 1871-1945 off. betegn. for Tysk.

Tyske Trosbevægelse, da. overs. af Deutsche Glaubensbewegung.

tysk kunst. *Malerkunst*. Den ældste, bevarede ty. malerkunst består af bogminiaturer fra Karl d. St.s tid. I de Ag. árh. udvikles den rel. kunst med kalkmaleier, det i romansk tid står under sentantik og byzantinsk påvirkning. Efter 1200 skabes under fr. indflydelse den got. stil med glas- og tavlemalerier. I 14. árh. opstår malerskoler i fl. ty. byer, bl. a. Köln (St. Lochner). I 15.-16. árh. virker så bet. kunstnere som K. Witz, M. Schongauer, H. Burgkmair, M. Grünewald, H. Holbein d. y. og A. Dürer, hvis stil videreføres af H. Baldung, A. Altdorfer og L. Cranach. Fra 17. árh. kendes kun få bet. kunstnere; de vigtigste er A. Elsheimer og J. v. Sandrart. Omkr. 1800 udvikles under påvirkning af J. Winckelmann en klassicistisk-heroisk stil (P. Cornelius, K. Piloty), der afsløses af Nazarenerne og den romantiske skole (M. v. Schwid, L. Richter, P.O. Runge og K.D. Friedrich). I slutn. af 19. árh. spores indflydelse fra samtidig fr. kunst, bl. a. hos den med Courbet beslægtede A. Menzel; omkr. 1890 sejrer naturalisme og impressionisme (M. Klinger, M. Liebermann, M. Slevogt, L. Corinth, W. Leibl). Efter 1910 udvikles den senere af nazisterne fordomme »entartede«, ekspessionistiske kunst (O. Kokoschka, F. Marc, P. Klee). *Skulptur*. Indtil ca. 1100 kendes foruden monumentale kristusfig. næsten kun reliefsmykkele relikskrin og bogbind i sôlv samt små lommeatre i elfbenen. Biskop Bernwards bronze-domport i Hildesheim (1015) er en tidlig repræs. for romansk stil, hvis mest karakteristiske værker er ärkebisop Wettins gravmæle i Magdeburg domkirke (1152) og de 12 stifterstatter i Naumburg domkirke (ca.

1250). Gotikken frembragte arkitekturskulptur i sten (Bamberg, Strasbourg, Köln m. m.) og utallige andre med fig. i malete træ over hele landet (f. eks. Hans Brüggemanns altertavle i Slesvig domkirke). I overgangen til Renaissance arbejder mestre som T. Riemschneider, Veit Stoss og Peter Vischer. Højbarokkens største begavelse er And. Schlüter i Berlin; smst. virkede også nyklassicisterne Rauch og Schadow. Den bayersk-østr. rokokø har frembragt rig dekorativ kirkeskulptur. Bl. moderne billedhuggere skal nævnes G. Kolbe og E. Barlach. *Arkitektur*. Under byzantinsk indflydelse byggede Karl d. St. den ældste ty. domkirke i Aachen (798-804) som ottekantet centralrum. I den flg. tid opførtes paladser og kirker, de sidste formet efter den antikke basilika. I romansk rundbuestil byggedes indtil 1250 store og mindre først fladtakete, senere hvælvede kirker (domkirkerne i Speyer, Mainz, Worms), efterfulgt af den got. spidsbuestil (domkirker i Strasbourg, Freiburg, Ulm, Regensburg, Köln m. m.). I Renessancen dominerede borgersl. arkit. Barokken præges først af indkalderne ital. mestre, men ca. 1700 opstod i Østr. og S- og V-Tysk. en spec. ty. barok med storstæde rumvirknings. Den fr. rokokø fulgte indflydelse i Bayern og Fred. d. St.s Preussen, hvor også henad 1800 en ny hellenistisk klassicisme blomstrede. Det senere 19. árh.s stilsvirvar føgte under Wilhelm 2. til forfald af smagsen; ca. 1890 opstod Jugendstilen, der snart afsløses i et tilbagevenden til smagfuld, eng.-orienteret enkelhed. Omkr. 1910 begyndte den funktionalistiske byggemåde at dominere, fra 1933 bandstly af nazisterne og erstattet af tom »monumentalitet«.

Tyskland, ty. *Deutschland*, tidl. selvst. rige i Mellermere, siden 1945 under militær besættelse; 353 000 km²; 65 151 000 indb. (1946). Maj 1939 (uden Østrig, Sudetrområdet og Memelland): 472 605 km²; 69 622 000 indb. Grænserne er overvejende kunstige. Grænser mod V til Nordsøen, Holl., Belg., Luxembourg og Fr. (hvis grænse på et langt stykke følger Rhinen), mod S til Schw. og Østr., mod Ø til Cechoslov. og Polen (Oder-Neisse linjen, idet dog Stettin er po. po.). Mod N grænser T til Østersøen og Danm. (Kort se høststående farvekort Mellumeuropa). Efter Preussens ophævelse 1.3. 1947 består T af de i nedenstående skema anførte, delvis selvstyrrende lande.

Terræn. Den ty. Nordsøkyst danner en forts. af den da vadehavskyst med en ørække udenfor fastlandet. De Nordfrisiske og Østrisiske Øer. Mod havet findes store klitter, på læsiderne dannes marsk. Floderne har dybe, trætfomede munder. Ud for Elben ligger klippen Helgoland. Østersøkysten er mod V stærkt indskåret med dybe fjorde, mod Ø mere jævn med lavvandede strandsøer, og flere øer, Fehmarn, Rugen m. v. Floderne udmunder i strandsøerne,

hvor de danner delta. - Terrænmaessigt falder T i flere dele: 1) Den Schwarzbisk-bayerske Højslette udgør det sydl. T langs Alpernes nordrand, begrenses af Schwarzbiske og Frankiske Jura, 2) Rhinsletten ml. Schwarzwald og Vogeserne, en af T-s frugtbreste egne med et mildt klima, der tillader dyrkning af vin, majs og tobak, 3) Frankiske Plateau, der er området ml. Rhinslettes østl. randbjerge og Den Schwarzbiske og Frankiske Jura, afvandes af Neckar og Main, 4) Rhinske Skiferbjerge, strækker sig på begge sider af Rhinen N f. Rhinsletten; delt i Hunsrück, Eifel, Taunus, Westerwald og Sauerland, 5) Mellermæske Plateau, bestående af en række plateauer dannet af hercynisk foldede lag overlejet af ufortryrede mesozoiske lag (særlig trias), består fra V mod 0 af Vogelsberg, der er af vulkansk oprindelse, Rhon, Thüringerwald og Frankenwald; N herfor ligger Det Thüringiske Plateau og Harzen, NV herfor de lave Teutoburger Wald og Weserbergland, hvormellem findes Den Westfalske Port med Weser, 6) Bohmiske Randbjerge på grænsen til Cechoslov., de deles Bohmerwald, Fichtelgebirge, Erzgebirge og Elbsandsteingebirge (Sachsische Schweiz); omkr. Elbens genmærsudsal, N herfor Sudeterne, 7) Nordtyske Lavland, hvor de ældre dannelser dækkes af tertiare aflejringer overlejet af istidsdannelsel. Gennemstrømmes af Weser, Elben og Oder med deres bifloder. I den nordl. del flere udprægede randmorænelandskaber. - *Klimaet* er mod V præget af oceaniets nærhed, mod Ø mere kontinentalt; dette gør sig særlig gældende om vinteren, medens sommertemperaturerne er mere ensartede i V og Ø. Sommeren svarer i Nordtysk. til Danms.; længere mod S stiger temp., men dette opvejes for en del af terrænets større højde, så kun dalene opnår de høje sommertemperaturer. Vinteren er i Vesttysk. lidt milde end i Danm., men i Østtysk. lidt koldere. Den årl. nedbør er stærkt betinget af lokale forhold; i Nordtysk. 50-70 cm, i Sydtysk. stiger den på alle højere bjergsrækninger meget stærkt (kan nå op over 200 cm). Inde i landet er sommeren nedbørririgest, langs kysterne er det efterårs og forår. - *Plantevæksten* er stærkt præget af kultivering. Den naturi. vegetation er løvskov bestående af bøg el. blandingskov af bøg, eg, avnbøg, lind m. v. På bjergene træffes granskovene, der kan aflosses af fyrrækket Schwarzwald, Sudeterne og Bohmerwald nær op over skovgrænsen, der ligger i ca. 1300 m. På sandede områder i Nordtysk. træffes store fyreskove, desuden store hede- og mosestrækninger. Mod V store marskenge. *Dyrelivet* er af sæd. mellomm. præg, men de fleste større arter og markante former er udryddet.

T-s befolkning er opstået ved sammenmelting af en række germanske stammer med optagelse af slaviske og keltiske

	Areal	Folketal 1946
USA-Zonen	116 670 km ²	16 679 000
Bayern	72 345	8 988 000
Hessen	24 500	4 042 000
Württemberg-Baden	19 500	3 650 000
Bremen	325	500 000
Brit. zone	97 246	22 795 000
Nordrhein-Westfalen	32 800	11 808 000
Niedersachsen	48 000	6 912 000
Schleswig-Holstein	15 700	2 621 000
Hamburg	746	1 395 000
Sovjetzonen	121 600	17 314 000
Sachsen	15 300	6 000 000
Sachsen-Anhalt	28 900	4 364 000
Brandenburg	38 200	2 600 000
Thüringen	15 800	2 293 000
Mecklenburg-Vorpommern	23 400	2 106 000
Fransk zone	41 495	5 877 000
Rheinland-Pfalz	19 000	2 713 000
Sudbaden	9 900	1 182 000
Württemberg-Hohenzollern	10 095	1 108 000
Saarland	2 500	874 000
Berlin (felles)	900	3 180 000

elementer. Sproget er tysk (germansksproget). Enkelte nationale mindretal: Danskerne, friserne og sorberne (vender). De fleste af de ca. 525 000 jøder, der fandtes i 1933, udryddedes af nazisterne. Fødselshypotrofien var i årene før og under 2. Verdenskrig høj (20,5%, i 1939). Befolkningsstætheden er stærkt varierende, gennl. 185 pr. km² (mod 168 i 1939). I 1933 var 62,7% af befolkningen protestanter, 32,5 % katolikker (særlig i Sydslesk.).

Mont: 1 mark = 100 pfennig. *Mål og Vigt:* Metersystemet.

Erhverv: T var i 1939 et overvejende industriland, hvor omkr. halvdelen af befolkningen levede af industri og håndværk, og under 1/4 af landbrug. Dens samlede ty. produktion var 1948 ca. 60% af 1938's. - *Landbruget* var i S- og V-T udpræget småbrug på ganske få hø, i NV-T og Bayern dyrkedes jorden af böndergårde, Mecklenburg og Pommern havde storgodssdrift, med hovedvægten lagt på kornavl til forsyning af industriområderne. Landbruget drives intensivt med stærk brug af kunstgrødning, men kunne i 1939 kun leve op ca. 1200 kal. pr. indb. pr. dag. De vigtigste landbruksområder er Rhin-sletten og Mellem-T. I N-T findes store ufrugtbare områder. Rug er den vigtigste kornsart, desuden dyrkes hvede, hør, byg, kartofler, sukkerrør, tobak, majs, hør, lucerne, roer og andre fodertilplanter. Bet. vinav langs Rhinen og dens bifloder; stor frugtvagt. Kveagaveln er stor i NV-T og i Alpegn. Svineavlens er særlig udbrudt i N-T og i Westfalen. I bjer-ge og på hederne stort færehold. - *Skovbruget* drives rationelt, men T kan ikke dække sit traforbrug. *Fiskeriet* i Nord-søen var før krigen stort, medens Øster-søen kun havde mindre betydning. - *Mineridderen* er vigtig; det brydes stenkul (Ruh, Saar, Aachen og Zwickau); vestzonenes prod. var 1948 100,1 mill. t, jernmalm 7,3 mill. t (Ruh, Saar og Harzen), kobbermalm 40 000 t (Mansfeld), zink 41 000 t og bly 61 000 t; tidl. fandtes bet. sølvminer i Harzen (nu ud-tomte). Sten- og kalsitale forekommer ved Werra, Eisenach, Nordhausen i Han-nover og i Staßfurt. T har verdens største brunkulsbrydning, 1947: 160 mill. t (Thuringen-Sachsen, langs Rhinen ml. Bonn og Krefeld og omkr. Cottbus). Ofte findes i Hannover og i Thüringen. T-s samlede vandkraft er 4 mill. HK og så godt som totalt udnyttet. - T-s *Industri* er overordentlig veludviklet. Stål- og jernindustrien er især samlet omkr. Ruhr og Saar, her baseret på stenkulslejerne og lokale malmfelter samt malmimport. Bet. jernindustri findes også i Westfalen og Sachsen. Stålprod. var

som var godkendt af de 3 militærguvernor. - Lovgivn. magt hos et forbunds-råd (Bundesrat), hvortil hver af de 11 landsregninger sender 3-5 med!, og hos forbundsdagen (Bundestag), valgt v. alm. lige, hemmelige valg; af de ca. 400 medl. vælges ca. halvdelen v. direkte valg i enkeltmandskredse, resten v. forholdsstal-valg (partilister). Valgte ts blader 21 år, valgbarehedsalder 25 år; 4-årig valgperiode. Forbundsrådet har begrænset veto-mulighed over for forbundsdagens beslutninger. - Forbundspræsidenten vælges af forbundsdagen plus et tilsv. antal repræs. for landsforsamlingerne, valgt v. forholdsstalvalg (Bundesversammlung); han stiller forslag til forbundsdagen om valg af forbundskansleren, som er forbundsmønstrets leder; forbundsdagen kan styre ministeriet og vælge ny forbundskansler, men kan absolut flertal ikke nås, kan valg udskrives. - Forbund-anligg. er bl. a. udenrigspolitik, statsborgerræt, mønt, toldvæsen, handelspoliti-k; lande og forbund samvirker bl. a. ang. retspleje, flygtninge-anligg., erhvervs-pol., socialpolitik, vejvesen. - Forfatn. fastsætter de alm. menneskerettig-heder, herunder lighed uden hensyn til kön, afstamning, race, sprog el. trø; undervisning står under offentlig kontrol, men landene kan tillade oprettelse af privatskoler.

Kirken. Før 2. Verdenskrig 41 mill. protestanter (luth., reformerte og un-rede), nogle protestant, frikirker og enkelte andre små evang. samfund, 21 mill. katolikker (nogle få gammel-katolikker), V. mill. jøder og 2½ mill. konfessionsløse. Den kat. kirke har 6 ærkebispedømmer, 19 bispedømmer, dens repræsentation er bispekonferencen i Fulda. 1933 sluttede den konkordat med Hitler-styret, men klagede ofte over, at det ikke blev holdt. Den evang. kirke var splittet i 29 landskirker. Weimarforfatningen løsnede vedtægt om stat og kirke, men opnåede det ikke. Nazismen søgte at skabe en enhedskirke. Det mislykkedes, fordi Deutche Christen tilrev sig hele magten, og der udbrød en bitter kirkestrid, hvori staten ofte tog skarpt parti. MI. Deutsche Christen og den radikalt evang. Bekendelseskirke (Niemandler), der organiserede sig næsten som en frikirke, stod et mængelnde parti, hvis chancer var forbi med 1937. Under krigen fortæs kirkekampen underjordisk. Efter krigen har de evang. kirker som helhed ikke villet indtræde T-s skyld. De forfatningsmæssige problemer volder store vanskeligheder.

Historie. T opstod, da det østfranske rige 843 udskiftede af frankerriket. Konger af Karolinger: Ludvig 1. d. Tyske -876, Karloman -880 og Ludvig 2. -882 og Karl 3. d. Tykke -887, Arnulf -899, Ludvig 3. Barn -911; Konrad 1. af Franken -918. *Sachsische hus:* Henrik 1 -936, Otto 1. den Store -973, Otto 2 -983, Otto 3. -1002, Henrik 2. -1024. *Saliske hus:* Konrad 2. -1039, Henrik 3. -1056, Henrik 4. -1106, Henrik 5. -1125, Lothar 3. af Sachen -1137. *Hohenstaufere:* Konrad 3. -1152, Frederik 1. Barberosa -1190, Henrik 6. -1197, Filip af Schwaben -1208 og Otto 4. -1218. Frederik 2. -1212-1250, Konrad 4. -1254; *inter-regnum* -1273 (Vilhelm af Holland, Ri-kard af Cornwall og Alfons 12. af Kastilien); *forsk. dynastier:* Rudolf 1. af Habsburg -1291, Adolf af Nassau -1298, Albrecht 1. af Habsburg -1308, Henrik 7. af Luxemburg -1313, Ludvig 4. af Bayern -1347. *Luxemburg:* Karl 4. -1378, Wenzel -1400, Sigismund -1437. *Hobsburgere:* Albrecht 2. -1439, Frederik 3. -1493, Maximilian 1. -151'. De ty. Karolinger (843-911) havdede sig kun med besvær mod stammehertugerne (af Bayern, Franken, Schwaben, Lörringen og Sachsen), hvis magt først blev brudt af det sachsiske dynasti (919-1024), som grundlagde en stærk ty. kongemagt, støttet til bisperne. Investiturstriden 1075-1122, der indskrænkede kronens indflydelse på bispevalgene og styrkede

territorialfyrsterne, svækkede derfor den tyske kongemagt betydeligt, og Hohenstaufernes (1138-1254) Italienspolitik og de påfølgende indre kampe i T gjorde territorialfyrsterne næsten uafhængige, således at kongemagen derefter berode på kongens personlige domæne. Valgkongedømmet hindrede opbygningen af en alfor stor husmagt, indtil Habsburgernes dynasti fra 1437 endelig sad fast i sadlen. De tyske konger søgte at skaffe sig tilstrækkelig magt til et Italiens-tog for at opnå den langobardiske kongekrone i Pavia og kejserkronen i Rom, ja, under Hohenstaufernes blev Italien hovedlandet for kongernes magt, da denne var reduceret stærkt i T. I beg. var de tyske kejserer velse af paverne, som havde svært ved at have sig mod den rom. adel, men pave-dømmets emancipation og de tyske kejseres indblænding i pavevalgene medførte en forbritte kamp under det saliske dynasti (1024-1125) og hohenstaufene (1138-1254), som endte med pave-dømmets sejr. Fra da af forsøgte indtil mid-delalderens slutning kun Henrik 7. at vinde fodfæste i Italien påny. Derimod havde T held med sin øst-eksplansion, hvorefter venderrigerne Mecklenburg og Pommern blev vasaller og germaniseredes, mens Brandenburg, dét nuv. Sachen og Østrig koloniseredes.

1519-1648. Karl 5. 1519-58, Ferdinand 1. -64, Maximilian 2. -76, Rudolf 2. -1612, Matthias -19, Ferdinand 2. -37, Ferdinand 3. -57. Da Karl 5. til 1544 var bundet af krig med Frankrig og Tyrkiet, kunne nord- og mellemlyse fyrster fra 1522 gennemføre lutherisk refor-mation og inddrage kirkegodset. Efter serie rejnsinger mod fyrste- og adels-magt endte stor bondekrig 1524-25 med bondernes nederlag. Karls angreb mod protestanterne 1546 endte med nederlag 1552. Frankrig fik Metz, Toul og Verdun (1552, 1559); Religionsfreden i Augs-burg 1555 overlod fyrsterne afgørelsen i rel. spørgsmål. Flg. fredsperiode præ-gedes af beg. økon. nedgang, da handelens centrer efter opdagelserne forskødes mod V. 1618 rejste Bohmen oprør mod kejseren, da rets. rel. frihed var kænket, støttet af protestantisk fyrste-gruppe, men knustes 1620, hvorefter krigen fortsatte nordefter med katolsk sejr indtil Sveriges indbrug 1630. Tredive-års-krigen endte 1648 med Westfalske Fred, der gav Frankrig Alsace, Sv. Forpommern og Bremen-Verden, styrkede de middel-store ty. lande: Bayern, Sachsen og især Brandenburg. Kejseren havdede sine huslunde, men kejsermagten i øvr. T var nu nærmest en formalitet: ty. enhed var opboret. Katolicismen havde sejret i syd og vest. - 1648-1806. Leopold 1. 1658-1705, Josef 1. -11, Karl 6. -40, Karl 7. -45, Franz 1. -65, Josef 2. -90, Leopold 2. -92, Frans 2. -1806. T blev krigsskueplads i magtkampen mel. Ludvig 14. og Habsburgernes, hvor syd- og vest-sydmæyrster som regel støttede Fr. Østrig udstrakte sin magt over Ungarn (1699) og Nordital. (1713), mens Sverige trængtes ud og Brandenburg, fra 1701 konge-riget Preussen, blev førende i N. Under Østr. Arvefolgekrig 1740-8* blev Karl 7. af Bayern kejserkronet, men Marie Theresia af Østr. sikrede 1745 sin mand, Frans af Lorraine, kejserværdigheden og reddede sit rige, undt. Schlesien, som Fred. 2. af Preussen tog. Østr. søgte revanche i Preuss. Sværskrig 1756-63 i forb. m. Frankr.-Rusl., men uden resultat. Efter fredsperiode tog Østr. og Preussen 1792 kampen op mod Frankr., men opnæde intet. Fra ca. 1800 behørte Napoleon Rhinlandene, 1803-06 blev bispedømmerne og de fl. småområder her udslættet. Efter fr. sejr v. Auster-

1938 23,2 mill. t, 1948 ca. 7 mill. t. Tekstilindustrien er stor, den hovedsæde er Sachsen, men den er desuden udbrudt over hele T. Maskinindustri findes overalt; optiske instrumenter fremstilles særlig i Jena, elektroteknisk industri findes særlig i Berlin, kemisk industri især i Sachsen. Næringsmidelindustri findes ligeledes overalt; Magdeburg er hovedsæde for sukkerindustrien, Bayern for ølfabrikationen. Glas og porcelæn fremstilles især i Bayern og Thüringen. Endvidere stor træ-, papir-, legetøj- og typografisk industri. - *Handelen* var før krigen meget stor; importen af levnedsmidler og råstoffer for industrien, eksport af maskiner, tekstiler, halvfabrikata og kul. - T-s *Handelsflåde* var i 1939 på 4 mill. BRT, i 1945 på 1,4 mill. BRT, 1947 på 598 000 t.

Forfatning. Med T-s sammenbrud maj 1945 ophørte T at bestå som selvstændig stat. Allieret kontrollråd i Berlin blev overste myndighed; de fleste tilfælde blev den enkelte besættelsesmagts ønske afgørende inden for hver af de 4 zoner. 1945-46 udformedes admin. opdeling i lande (se tabel sp. 4694-95). I de fleste lande findes folkevalgte landstæsse og re-geringer, bestående af tyskere, men under allieret kontrol. Efter forhandl. på grund-lovgiv. forsamln. i Bonn vedtages 8. 5. 1949 en forfatn. for de vestl. zoner af T,

litz 1805 ophævedes det ty.-rom. rige 1806. - 1806-71. Preussen søgte at standse Napoleon, men blev slægt (Jena-Auerstedt 1806) og mistede 1807 sit halve område. Det fr. herredomme rejste national modstand, og efter Ruslandsfelttoget 1812 og Leipzigslaget 1813 var Naps magt brudt. Efter Wienerkongressen 1814-15 bestod T af 39 lande, samlet i svagt Tysk forbund, hvor det genrejste Preussen og Østr. rivaliserede. Industrialisering tog fart, først i V. Fyrsterne afviste akademikernes og borgerstanden's ønsker om samlet T under fri forfatn., men kunne ikke holde nationalliberalismen nede efter 1830. Marts 1848 kom alm. rejsning; der valgtes et fælles ty. parlament i Frankfurt, men Østr.s og Preussens fyrster fik snart ved militærrets hjælp slægt frihedsbevægelsen ned. 1850 var det gi. system genoprettet, selv om en del lande havde fået frie forfatn. 1862 blev Bismarck ledende i Preussen; gennemførte oprustning; slog 1864 m. østr. støtte Dansk., der mistede hertugdømmerne op til Kongenæ; slog 1866 (Koniggrätz) Østrig. Ty. forbund forsvandt, Preussen skabte et Nordtysk forbund af landene N f. Main. Frankr. søgte 1870 at ydmyge Preussen, men blev slægt i krigene 1870-71 og måtte afstå Alsace og nordl. Lorraine. Jan. 1871 lydedes Vilh. I. af Preussen som ty. kejser, idet Bayern, Wurttemberg, Baden og Hessen sluttede sig til riget. De gi. fyrsteslægter bevarede deres lande, men Preussen havde efter indlemm. af Hannover, Kurhessen, Holsten, Sønderjylland, m. m. 1866-67 > af rigsområdet. Riget fik fri forfatn. m. rigsdag, valgt v. alm. valgret, men den udøvende magt var ikke bundet af parlamentariske hensyn. - 1871-1918. Vilhelm I. 1871-88, Frederik (Fr. 3. af Preussen) 1888, Vilh. 2. 1888-1918. Under Bismarck (-1890) var T forende på fastlandet. Med hurtig industrialisering fulgte socialistisk arbejderbevægelse. Bism. gennemførte fra 1878 øgede militærbevill., toldbeskytt., samt socialpolitik for at modvirke revolutionær socialismus; fulgte ty. Soc. men næde ikke at svække arbejderbevægelsen, så lidt som han under »kulturmækken« 1871-78 havde kunnet boje katolikkerne. Bism. sluttede Triplealliancen m. Østr. og Ital. 1879-82, sågte længst mulig at bevare forståelse m. Rusl. og isolere Frankr. Fra 1890 samvirkede Frankr. og Rusl., og da T under Vilh. 2. skabte stærk flådemagt, arbejdede for koloniekspansion og konkurrerede m. Engl. som industrimagt, fandt Engl. sammen m. Frankr.-Rusl. T støttede Østr. og Tyrkiet, hindrede ikke Østr.s krigspolitik juni-juli 1914, erk. aug. 1914 Rusl. og Frankr. krig. Søgte at ende tofrontskrig ved lynangreb på Frankr. gnm. Belgien, fik Engl. imod sig, standedes ved Marne. Led under blokade, sågte forgæves at boje Engl. v. ubådkrig; slog Rusl. 1917-18, men blev slægt på Vestfronten og måtte slutte våbenstilstand på De Allieredes vilkår. Republik efter revolution 9. nov. 1918. - 1918-33. Soc.dem. tog magten i samarb. m. borgerlige frisindede grupper og Katolske Centrum; slog, støttet af hæren, kommunistiske revolutionsforsøg ned 1919. S. å. vedtoges den rent demokratiske Weimarforfatning, bekæmpet af kons. nationalister og af kommunisterne. Weimarpartiene (Centrum, Demokrater, Soc.dem.) måtte tage ansvaret for at underskrive Versaillestraktaten 28. 6. 1919. Til astod Alsace-Lorraine til Frankr., Polske Korridor, Posen og (1922) del af Øvrelesien til Polen; Memel-området internationaliseredes, blev 1923 taget af Litauen; Nord-slesvig gik efter folkeafstemning (1920) til Danm., Eupen og Malmédy til Belgien. Rhinelandet skulle være demilitariseret, T-s. har begrænsedes til 100 000 m. og Rhinelandet besattes af allierede tropper, til kæmpemæssige, ikke bestemt fastsatte, erstatninger var betalt. Tidlig. ty. kolonier admin. af Engl., Frankr., Belg. og Japan som Folkeförbunds-man-

dater. Valg 1920 styrkede de kons. Tysk-nationale; 1922 forsøgte T at undlade at opfyde erstatningerne, hvorefter Poincaré jan. 1923 besatte Ruhr-området. Derned brød ty. markkurs sammen. 1923-24 nædes erstatningsordning m. Dawes-planen. T søgte under Stresemann (udenrigsmin. 1923-29) afspænding m. Frankr., sluttede Locarno-aftalerne 1925, optoges 1926 i Folkeförbundet og kunne ved armer, lån betale erstatninger og modernisere industrien. 1930 rømmedes det sidste af Rhinlandet. Fra 1929 slog verdenskrisen ind over T, erstatningsbetællingerne ophørte med USA's lån; prisfald skabte millionarbejdsløsheden og stærk kommunistisk fremgang, hvilket førte bønder og den af inflationen forarmede middelstand til at støtte Hitlers Nationalsocialisme. Min. Bruning 1930-32 (Centrum, støttet af Soc. dem.) gennemførte nedskæring og skattemodtagelser og syntes hjælpe løst over for arbejdsløsheden. Juni 1932 fjernede president Hindenburg den parlamentariske regering, insatte v. Papen, dec. v. Schleicher som rigsksansler, til konsernatsmen jan. 1933 gik i samarb. m. Hitler som rigsksansler. - 1933-45. Støttet til hæren og politiet slog Hitler komunismen ned m. rigsdaysbranden som påskud; fik diktatorisk fuldmagt fra rigsdaysen, oploste fagforeningerne og eth. samtlig parti, partier undt. sit eget; bragte modstanderne til tavshed ved massepropaganda (Goebbels) og koncentrationslejre. Den overvejende del af de ty. jøder blev efterhånden udryddet. Reg. fjernede arbejdsløsheden ved oprustning og arbejdstjeneste, støttet til opgående verdenskonjunkturer. 1933 udtrædte T af Folkeförbundet, vedkendte sig oprustningen marts 1935, besatte Rhinlandet marts 1936; i samarb. m. Ital. s. å. støttede Franco 1936-39, indlemmede 1938 Østrig. Gennemtvang sept. 1938 indlemmede af Sudeterland, da Engl.-Frankr. veg tilbage for krig; gjorde marts 1939 Bohmen-Mahren til ty. protektorat og indlemmede Memel. Hitler vendte sig derefter mod Polen, som T 1934 havde sluttet ikke-angrebspact med; angreb 1. 9. 1939 efter at have fået forståelse m. Rusland. - 3. 9.

1939 erklærede Engl. og Frankr. T krig. T slog Polen ned på 3 uger; besatte 9. 4. 1940 Danm. og eth. Norge, erobredde maj-juni Holl., Belg., Frankr. Efter mislykket luftoffensiv mod Engl. aug.-okt. 1940 erobredde T april-maj 1941 Balkanlandene; angreb 22. 6. s. å. Rusl. Offensiven mod Øst gik i stå dec., samtidig med, at USA efter Japans angreb erklarede T krig. Sommer 1942 genoptoges offensiven i Rusl., der forte til katastrofe ved Stalingrad, hvorefter de ty. tropper 1943-45 veg fra Don til Berlin, mens Vestmagterne 1944 erobredde Frankrig og 1945 tog vestl. halvdelen af T. Ved sammenbruddet i apr. og Hitlers død måtte efterfl. Ddnitz kapitulere betingelsesløst. De fleste større ty. byer lå i ruiner efter bombardement. Efter kapitulationen fandtes hverken ty. regering el. ty. stat. - Juni 1945 deltes T i sovi. fr. brit. og USA zone; Polen overtog admin. af landet 0 f. Oder-Nisse-linjen, hvorfra tyskerne fordrives, og Rusl. indlemmede nordl. Øst-preussen. Potsdammødets tanke om økn. enhed realiseredes ikke. I sovi. zone opløstes storgodserne og Socialistisk Enhedsparti optrededes. I vestl. zoner havde ved lokalvalg soc.dem. og moderat borgerlige partier flertal. Afsærring fra landbrugsområderne mod øst bidrog til mangel på levnedsmidler og svigende kulproduktion. 1946 blev en rekke af de overlevende nationalsoc. ledere henrettet for krigsforbrydelser efter proces i Niirnberg. Efter forgaves forhandl. m. Sovjet-sammlenes nytår 1947 eng.-amer. zoner i økn. enhed, mens Frankr. var modstander heraf og af ethvert forslag på saml. af T. Marts 1948 sprængtes Det Allierede Kontrollråd i Berlin. Maj 1948 gik konference af USA, Engl., Frankr., Benelux ind for samlet fri for-

fatn. for de vestl. zoner, idet dog Ruhr-områdets produktion især efter fr. ønske skulle stå under international kontrol. Juni 1948 gennemførte Vestmagterne og Sovjet under skarp indbyrdes konflikt seddelombytning til bekæmpelse af inflation. Juni 1948-maj 1949 afbrød Sovjet landstrafikforb. ml. Vest-T og de vestl. zoner, som derfor forsynedes gennem luften. Valutareformen i V-zonerne lettede vareknaphed, men gav arbejdsløshed. Efter sammenkaldelse af grundlovsgiv. forsamln. i Bonn sept. 1948 gennemførtes demokratisk forfatn. for V-T 23. 5. 1949; valg til forbundsdagen 14. 8. 1949 viste strømning mod højre (Kristelige Demokrater 7,4 mill., Soc.dem. 6,9 mill., De Fri Demokrater 2,8 mill., Komm. 1,4 mill., Bayerpartiet 990 000, det kons.-nationale »Tyske Parti« 940 000). Valg i Sovjetzonen 15.-16. 5. 1949 gav Det Socialistiske Enheds parti 7,9 mill. stemmer mod 4,1 mill. nejstemmer.

tysk litteratur. Den oldty. litt. er, fra set til tilfældigt overlevede fragment af Hildebrandslied, kristelig brugslitt. Riddertidens kunst oplevede en kort blomstringperiode omkr. 1200 (Wolfram von Eschenbach, Walther von der Vogelweide) samtidig med den definitive afslutning af helteeposet Nibelungenlied. I den kaotiske senmiddelalder dyrkedes det fromme og det folkelige, det borgerlig-moralske og det • primitiv-vitale. Formløsheden og djærvheden fortsatte i Luthorheden med dens teol. stridslitt., og først barokken skabte en udpræget kunstdigtning, præget af tidens kaos. I 18. årh. styrkedes borgerligheden, der da gennemsyrede litt. (Gottsched, Gellert). Over det borgerlige havede sig Goethetidens filos. og panteistisk prægede idealisme og irrationalisme i de tre udviklingsstadier: Sturm und Drang, ungdommens hede protestdigtning, klassikken, den modne, afdempede kunst, og romantikken, der spiller i alle former og farver. Med Biedermeier fulgte det borgerl., delvis epigonprægede efterslat. Over for de stille i landet (Morike) stod Das junge Deutschland med den liberal-polit. aktivisme. I forstørret tempo fulgte impressionisme og symbolisme (forlunt psyk. litt.) og ca. 1910-20 ekspressionismen (kosmisk-metafs. ekstase-litt.). Tyverne bragte stabilisering med Neue Sachlichkeit, trediverne derimod et kunstnerisk sammenbrud med nazi-litt. Emigrant-litt.s forudsætning, går tilbage til Das junge Deutschland. Litt. efter 1945 er kendtegnet dels ved desillusionisme og naturalisme, dels ved en barokagtig dysterhed med ekspressionistiske træk.

tysk musik har sine rødder helt tilbage til minnesangerne (13. årh.) og til mestersangerne (16. årh.), hvis stil ligger til grund for den protestantiske koral. I 17. årh. gennemgik ty. musik - navnlig ved H. Schutz, Johann Hermann Schein (1586-1630) og Samuel Scheidt (1587-1657) - en rivende udvikling. Gnm. danskeren Buxtehude gik udvikl. videre og kulminerede med J. S. Bach, der s. m. den i Engl. virkende G. F. Händel er de største ty. musikere i 18. årh.s 1. halvdel. I årh.s 2. halvdel opstår det ty. syngespil, og i Mannheim var Stamitz og Ignaz Holzbäuer (1711-83) førende for Mannheimerskolen, hvis symfonistil skulle få afgørende bet. for symfonien hos Haydn og Mozart. J. S. Bachs soner - navnlig C. Ph. Em. Bach - foregrev med den galante stil den Mozart-Haydn'ske klaverstil. Med J. A. P. Schulz, Johann Friedrich Reichardt (1752-1814) og Johann Zumsteeg (1760-1802) fik oplysningstidens ty. vise sin blomstring. Tiden omkr. 1800 stod i Wienerklassicismsens tegn. Den romantiske periode i ty. musik indledtes af Fr. Schubert og C. M. v. Weber, og denne linie videreføres af Mendelssohn, Schumann og senere Brahms. Med Richard Wagners operer og Franz Liszs symfoniske dignitige kulminerede romantikken. Wagners ånd lever videre i Bruckners symfonier. På tærsklen til vor tid står Rich. Strauss og

Hans Pfitzner. Ekspressionismen dyrkede osmr. 1920 af Schonberg, Alban Berg og A. v. Webern. Nyere navne er Hindemith, K. Thomas, Kurt Weill, Werner Egk (f. 1901) og Hugo Distler (f. 1908).

Tysknationale Folkeparti, dannet 1918-19 af kons. kejsertørl. elementer. Mod Weimarforfatn. Fra 1928 ledet af Hugenberg, gik jan. 1933 ind i Hitlers reg., som derved fik rigsdaysflertal efter valg; opløst s. a.

tysk-romerske rige, egl: *Det Hellige Romerske Rige af Tysk Kation*, kaldtes Tysk. fra Otto I's kejserkrong 962 til 1806. **tysk sprog** tilhører den vestgerm. græn af de germ. sprog. Grænseime for tysk-sprogs følger nogenlunde Tyskls grænser fra 1938. Desuden er ty. hovedsprog i Østrig, det nordl. Schweiz og en del af Alsace-Lorraine og Luxembourg. Ty. har fra oldtiden været spaltet i talr. dialekter. Ca. 500-600 e. Kr. satte den højty. lydforskydning skel mel. højtyk og nederty. el. platty.

Højty. dial. deles i Oberdeutsch, der omfatter de sydty. dial. og Mitteldeutsch (thüringsk., sachsisch m. fl.). I højty. skelner man ml. 3 perioder: oldhøjtyk (ca. 750 til ca. 1100), middelhøjtyk fra ca. 1100 til ca. 1500 og nyhøjtyk fra ca. 1500. Den vigtigste udvikling fra oldhøjty. til nederty. er den gennemførte svækkelse af ubetonede endevok. (*name* > *name osy.*). Udvikl. fra mhty. til nyh. præges bl. a. af distongering af rødstavelsernes yok. (*hus* > *Haus*, *zit* > *Zeit*, *lute* (udtaal y) > *Leute*), monofongering (brøder) > *Bruder*), forlængelse (*zelen* > *zahlen*) og ordforråd m. m. - Fra ca. 1300 erstattede det kejserlige cancelli i Prag lat. med ty. i off. dokumenter. Luther og bogtrykkerkunstens udbredelse skabte det nyh. skriftsprøg på grundlag af det sachsiske cancellisprøg (vokalismen hovedsagelig fra mellemyt., konsonantismen hovedsagelig fra sydty.); dette sprøg fortørnede i 17. og 18. årh. ikke blot nederty. skriftsprøg, men også latinen og blev anerkendt i Schweiz og Østrig. Det blev yderligere udviklet af Tyskls store digtere, især Goethe og Schiller. Karakteristisk for mod. ty. er bevarelsen af udstrakt kasusbøjn., kompliceret sætningsbygn. og visse nyskabelser på puristisk ty. grundlag. Først i 19. årh. har man forsøgt en ensartet udtaale for hele det ty. rige. «Biihn-aussprache» (scenesproget), t tales af ca. 80 mill. mennesker.

Tyssedal [-da:l], no. industriflække ved Sørfjorden i Hardanger; I335indb. (1946). Stort vandkraftsværk (150 660 kW), der udnytter Skjeggedalsfossen.

Tystofte Forsøgsstation, ca. 4 km 0 f. Skælskor, under Statens Forsøgvirksomhed i Plantekultur; oprettet 1886 på initiativ af statskonsulent P. Nielsen. Hovedopgave: sorts- og stammeafprøvning samt undersøgelser vedr. planteforædling.

Tystofte stammer, stammer af kulturplanter, der er tiltrukket ved forædlingsarbejdet på Tystofte Forsøgsstation.

Tystrup-Bavelse Sø, to med hinanden forbundne soer SSØ f. Søro; 7,6 km²; afvandes af Suså.

tyttebær (*Vaccinium*), art af bøllefam. Busk med stedsgrenne blade og blegrøde blomster i klase. Bærrene er højrode, indeholder spor af benzoesyre, hvorför de er lette at opbevare. I Danm. på heder.

tyve (*Ptinidae*), små, langbenede biller, som gnaver i forsk. organ, stoffer. Hertil den almindelige t. (P. fur), der forekommer i huse og kan gøre skade i forråd, samt messingbillen.

tyveri. For t straffes den, som uden besiddernes samtykke borttager en fremmed, rorlig ting for at skaffe sig el. andre uberettiget vindring. Med rorlig ting sidestilles en energimængde, der er fremstillet, opbevaret el. taget i brug til frembringelse af lys, varme, kraft el. i andet økon. øjemed. Straffen er normalt fængsel i indtil 2, i gentagelsestil. 3 år, men kan (f. eks. p. gr. af de tilvendte genstandes ringe værdi) nedskæftes til bøde el. hæfte og, under formindskede omstændigh., bortfalde. Er t af særlig grov be-

skaffenhed, el. et et større antal t begået, kan straffen stige til fængsel i 6 år. Efter omstændigh. kan t også medføre anv. af arbejdshus el. sikkerhedsforvaring.

tyveriforsikring, forsikr. mod indbruds-typer og beskadigelser forårsaget herved. **tyv om natten, som en**, udtryk for uventet og overraskende tilsynskomst; 1. Thessalonikerbrev 5,2 om Jesu genkomst.

tyvstart, sport, start, for signalet er givet. **Tábris**, anden stavemåde for Tabriz. **tæger** (*Heimptera*), gruppe af insekter (næbmunde). Forvirringerne indre halvdelen fortynket, snabelen udspinger fra hovedets forreste del. Overvejende plantere sugere, en del dog rovdyr el. blodsugere. Deles i land- og vandt.

Taglede **Schanz** [tæ:klix3 'run-tau] (ty. daglig oversigt). 1) ty. konsdagblad, udkom med aftrykser 1880-1933. 2) Organ for Det Socialistiske Endeholdsparti i Ø-Tysk.; grl. 1945 i Berlin.

tægtedag (glæd.), den dag, på hvilken en sag behandles i retten.

tælle, d. s. s. talg.

tælleapparat, landhuisanordning, der med maskiner angiver det antal omdrehninger el. arbejdsslag, som maskinen har udført inden for et bestemt tidsrum.

tællylys, lys fremst. af den højere smelte-faldfraktion, der skiller fra den lavere smelteled ved presning.

tæller, mat. I en brøk betegn. a som t.

tællesyning, fladsyning over talte træde i bundstofet. Mønstrene geom. T ren findes t. på hedebø-skørter og -særke fra slutn. af det 18. årh.

tænder. Mennesket er diphyodont, d. v. s. før 2. serier t. først 20 mælket, derefter 32 blivende t. 4 forlænder, 2 hjørnet og 10 kindt i hver kæbe. Ved fødslen er munnen tandlös, men anlæg til t findes hos fostret allerede i den 2. måned, 1 den 7. måned efter fødslen el. senere bryder de første t frem. Når barnet er 2 år, er oftest hele mælketandsættet udviklet. I det 7.

Tænaer. T. v. kåber af et 2 års barn. Den ydre benvej borttaget for at vise de allerede dannede kim af enkelte blivende tænder. T. h. kåber af et 10 års barn. Den ydre benvej borttaget for at vise tandskiftet. De 10 bageste udvoksede tænder er blivende.

år beg. sæd. tandskiftet. Mælket-s røder resorberes, deres kroner falder ud og erstattes af de blivende t i samme rækkefølge som mælket er brudt frem. Samtidig viser sig bag 2. mælkekindt en blivende tand, 6-årstanden. I det 12. år fremkommer bag om denne 12-årsstanden og til sidst den tredje store kindtand, visdomstanden. Tiden for de permanente t-s gennembrud varierer ikke så lidt. For visdomstandens vedk. har man tagttaget en forskel på 50 år.

Man skelner ml. roden, som sidder indkilet i kæbabenets alveolarfremstiens og kronen, som skyder frem uden for denne. Partiet på overgangen ml. krone og rod kaldes tandhalsen. En tand vedværsse udgøres af tandben, dentin, som giver den dens form. Udadtil er tandbenet på kronedelen omgivet af emalle, på roddelen af cement. Tandbenet omslutter et hulrum af tandens form, som i roden svinder ind til en fin kanal. Gnm. en lille åbning ved tandrodens spids indtræder nerfer og blodkar i tanden. Ind i det omtalte hulrum danner de et tæt netværk, omsluttet af bindevæv. Dette lille organ, tandens nerfer og ernæringsorgan, kaldes pulpa. Hos unge individer er den stor og blodrig, men med alderen skrumper den ind og bliver til en tynd tråd.

Tandbenet består af 72% uorgan, og

ca. 28% organ, substans. Emailen, som består af 5- el. 6-kantede priser, er hårdere end tandbenet, omtr. så hård som topas.

tænding, proces, der indledes forbrændingen i forbrændingsmotorers cylindre. t kan iværksættes ved kompressionsvarme fra forbrændingsluften (dieselmotorer), berøring m. de varme vægge i et glødhoved (petroleum- og råoliemotorer) og v. gnisst med en elektr. gnisst ml. elektroderne i et tændrør (benzin- og gasmotorer). Gnissten frembringes af et akumulatorbatteri og en induktionsspole (batterit) el. en tændingsmagnet (magnett); dette anv. især til flyvemotorer. Glødhovedmotorer startes ved, at glødhovedet varmes til svag rødgloðhede med en blæselygte; er motoren indrettet til koldstart, kan t foregå v. hj. af en elektr. opvarmet glødespiral i kompressionsrummet el. en såk. koldstartpatron, der anbringes i en holder og tændes m. en tændstik. Er motoren først kommet igang, udvikles der varme nok til at holde glødhovedet tilstrækkelig varmt.

tændingsbankning i en benzincmotor opstår ved høj kompression, når den under kompressionen forhøjede temp. af benzinc-luftblandingen nærmer sig anlændelsestemp. t modvirkes ved tilsætn. af visse væsker el. stoffer som benzol, ethylalkohol, ferrokarbonyl og blytetraethyl til benzinen. Dennes kompressionsbestandighed (sikkerhed mod bankning) angives ved oktantallet.

tændnålsgeværet, bagladgegevær, opfundet 1838. Ved affyringen blev en lang nål drevet gnm. den i papir indsvøbte krudtladning og tændte fængshæten.

tændrør, den anordning i forbrændingsmotorer, hvori gnissten opstår ved tænding.

tændsats, lille sprængladning, der anv. i fængshæter til påtænding af rogfrift krudt el. i detonatorer for at bringebrisante ladninger til detonation. Sammensætning f. eks. 40% knaldkviksolv, 18% klorurskali, 40% pulveriseret glas og 2% gummi.

tændskrue, form for fængsrør, der bruges til at antende ladningen i svært skyts.

Man hager en aftrækkersnor i riverens øje og trækker dennes nederste, savtak-kede stykke gnm. en friktionssats, der herved antændes.

tændsnor el. *stagpi'ntråd*, anv. til antændelse af sprængladninger. *Længsomt brennende* t fremst. af sortkrudt omspundet med jute, hamp el. bomuld og beskyttes mod fugtighed af guttaperka o. I. Brændetid ca. 2 min. pr. m. Andre typer fremst. med brændetid op til 100-150 m pr. sek. *Hurtigbrennende* el. *detonerende* t med brændetid 4000-7000 m pr. sek. fremst. af trotyl, pentyl osv. Antændes med sprængkapsler.

tændstikker, små træpinde, i den ene ende forsynet med en tændsats, der ved stryging mod en passende flade tændes og sætter træpinden i brand. De i Danm. enestående lovlige, såkaldte sikkerhedst kan kun antændes ved stryging mod et særlig, på tæsken anbragt, strygefælde. Denne indeholder bl. a. rødt fosfor, ammonitrisulfid, krudt- el. glaspulver samt et bindemiddel. Tændsatsen kan bl. a. indeholde kaliumklorat og blydiosynd. Tændsatsenden er alm. overtrukket med paraffin for at lette antændelsen af træet, der iovr. er imprægneret, f. eks. med ammoniumsulfat, for at hindre langvarig glødning efter slukningen. Som træ anv. især asp. Sævel skæringen af træet, som paraffinering, anbringelse af tændsats og pakning i asker føregår maskinel, t-fabrikationen er især udviklet i Sv., der er førende i verden på dette område.

ta'nie (gr. *tainia*), bånd, spec. de ildbind, de gr. græske bandt om genstande, der var helligede guderne el. de døde.

Tånnforsen, sv. vandfald, Indalsälven; på en strekning af 600 m falder elven her 36,7 m, hvorfra de 24 m lodret.

tæppe

tæppe, gulv- el. vægbeklædning, vævet, knyttet el. nettet. Som materiale benyttes alle slags teknifaser. De vævede t tilvirkes af stærke garnér; flad vævede t er mest dobbelt- og tredobbeltvævede. Alle ikke glatte t (med luv) har et stærkt grundvev, hvori den tætte luv (nopperne) læstes på forsk. måde. Ved mønstrede t består luppen af forsk. farvede trådstykker, ofte uld, der er slidstærk og varmeisolérerende. Hertil hører Brysseler- og Bouclé-t. Tournai- og Wilton-t er fløjlsvævede, d. v. s. nopperne er opskærne. Ved Axminster-t består luppen af en sammenhængende tråd. *Knyttede* t, de egl. klassiske t, består af et grundvæv af længs- og tværløbende bundtråde. Floret består af farverige uldgarnsstykker, der knyttes til længstråden i passende afstand. Ved håndknyttede t er der ubegrænset mulighed for variation af mønstret. De orient. håndknyttede t bærer oftest navn efter tilvirkningsstedet: tyrk. (Smyrna), kaukasiske (Derbent, Sjirvan), pers. (Saraband, Shiráz, Kerman), turkmenske (Buhara, Afghanistan).

tæppefejemaskine, maskine til børstning af tæpper v. hj. af en roterende børste; nu i reglen afløst af støvsuger. **tæppegræs** (*Cat's brossa*), topgræs. Kun en art, dyndt (C. aquatica); i Damm. forekommer den hist og her ved kildenvæld.

tæppespindere (*Reticulariae*), gruppe af edderkopper. Svagt behårede, ægformet bagkrop. Spinder ét tæppeagtigt fangnet. En art alm. i Damm.

tærbe (*Rafa radii*), lille rokkeart. Ret alm. i da. farvande.

• Tårendø **alv**, 50 km 1. sv. elv, Torne åls bifurcation, fører ca. halvdelen af Torne åls vand til Kalix ålv.

tæring, 1) forældet betegn. for tuberkulose; 2) gi. udtryk for korrosion af metaller.

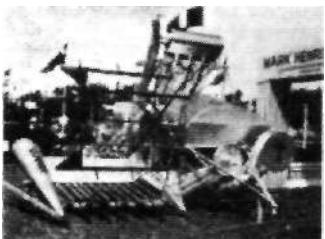
tærskel, psyk., 1) bevidsthedens t er den intensitet, som en sansepåvirkning skal have for netop at kunne mærkes; 2) forskel er den mindste påvirkningsforskell, der muligvis en oplevelse af forskel ml. sansepåvirkninger.

tærskeldybde, den mindste dybde i en sejlende el. den største dybde på en barre el. undersøisk tærskel. Er t mindre end 12-14 m, bliver den bestemmende for, hvor dybtgående skibe der kan passe ind på. farvand; f. eks. er t i Drogden 8 m.

Tærskelen, flere da. grunde, bl. a. i munningen af Ifesfjord og i Drogden.

tærskelværdi, 1) **fot**, den mindste betydning, der giver sværtning ud over slotet på den fot. plade; 2) **med.** ørets t, den mindste intensitet, som gør en tone hørbar.

tærskemaskine, maskine, der løsner kerne og frø fra akset. Kornet passerer ml. i hurtigt roterende tromle m. slagliste. el. pigge og en kappe, der delvis omslutter tromlen, hvorefter halmen fraskilles v. hj. af forsk. sold. Kerneerne føres derpå af en elevator til en kører, der bl. a. kan

Mejetærsker, formet som en selvbindende med overbygget tærskewærk.

fjerne stakken, et støvsold og en sortertromle, der sorterer kernerne efter størrelse. Dette såk. tærskewærk er i regi. forbundet med en halmpresser el. halmtransportør, ligesom det kan forsynes m. avneblæser - og evt. med støvsugeralæg. De mindre t drives med elektr., de større med motor (traktor) el. damplokomobil.

tærskning, behandling af korn- og frø afgrøder, hvorved kerner el. frø skiller fra akset. Tidl. udførtes t med plejl, nu altid med tærskemaskine.

Tæro, da. ø i Ullsvund; 1,7 km²; 17 indb. (1945).

tætføring, *mus.*, en instrumentalfuga (J. S. Bach), som afsluttes med, at tematidsarterne følger umiddelbart efter hinanden i de forsk. stemmer.

tæthed, 1) *fys.* anden betegn. for et legemes vægtfylde; 2) *tekni.* t af et porøst legeme betyder ofte en tæthedssgrad og udregnes da som forholder ml. rumfanget af den del af legemet, der ikke er porer, og hele rumfanget.

tætning 1) af vinduer og døre kan foretages med voks, filt, fjedrende kobberlister el. gummilister; 2) *maskintekn.*, d. s. s. pakning.

tæve, d. s. s. hunhund. Tidlig i [to:d:i] bjergparti i Glarner Alperne, Schw. (3623 m).

tøfel, sko uden bagkappe, undertiden med hæl.

tøffelblomst (*Calceolaria*), slægt af maskeblomstfam. Under el. buske fra S-Amer. Kronens læber, især underlæben er meget opjustet, så blomsten ligner en tøffel. Fl. arter er pryddplanter. Een art (C. hybrida) er stueplante.

tøffeldyr (*Para-mae-cium*), infusionsdyr. Langstrakte, jævn **Tøffelblomst**.

Alm. i rådrende vand o. 1. (III. se infusionsdyr).

tøffelhelt, skæmtetavn på en ægtemand, der er »under tøffen«. Udtrykket skal if. middelalderforf. stamme fra den bryllupsskik, at brudgommen tog sin ene sko af og satte den på brudens fod.

tøjhus (ty. *Zeug* tøj, skyts), opr. hus til skyts med tilhør, senere også sted for tilvirkning af våben og udrustning. Nu tit våbenmuseum. - t i Kbh. er opr. af Chr. 4. (grl. 1598), nederrste etage m. 34 hvælv i 2 rækker, på midtpiller (kanonsalon), øverste opr. udelt, m. bjælkeloft (rustkammer). Nu våbenhist. museum (T-mus.).

Tøjhussmuset i Kbh., grl. 1830, åbnet 1838 som Den Hist. Våbensamling, navnet ændredes 1928 til T samtidig med overtagelsen af hele Chr. 4.s tøjhuskompleks på Slotsholmen. Statsinstitution under Krigsministeriet.

Tøjhussmuseet. Kanonsalen.

1838 som Den Hist. Våbensamling, navnet ændredes 1928 til T samtidig med overtagelsen af hele Chr. 4.s tøjhuskompleks på Slotsholmen. Statsinstitution under Krigsministeriet.

tøje, hos fugle striben fra næbroden til øjet.

tøje, den rem. alm. af læder, der fra bidets ringe går op omhestens hals og gnm. ryterterns hånd og ved hvilken ryterter bevarer en smidig foling med hestens mund. Til væddeløb og ved springning foreträkkes læderet på det stykke, ryterter holder t, omgivet med gummitælling.

tøjmester, tilsynsofficer ved et tøjhush, officer under felttøjmesteren.

tøjtrykning, trykning af kulørte mønstre på hvidt el. ensfarvet teknistof. Hertil anv. lign. farvestoffer som i et farveri, men i form af en pasta, for at farven ikke skal løbe ud. *Håndtrykning* udføres med træblokke med ophøjet præg; dette gi. kunsthåndværk har i vores dage ikke

tømmerhugning

Kattuntryk. Ca. 1800.

mindst i Skand. fået stor udbredelse og visi. smukke resultater. *Massefabrikation* foretages med cylindertrykkemaskiner efter rotationspressprincipippet i dybtryksteknik. Hvide mønstre i kulørte tøj opnås ved øststryk, idet man påtrykker midler, der fjerner farven. Efter trykningen fixeres farverne ved en dampning. *Filmstryk* er en mod. kunstindustrielt, der giver større produktion end bloktryk. Der benyttes rammer, der spender over stoffets hele bredde. Mønstret tegnes i tusch på hydrid papir og affotograf. på en film, negativet monteres på et silke- el. metal trådsnæ t, der er udspændt inden for rammen og de steder, der ikke skal farves i det underliggende stof, gøres uigenennemtrængelige for farven, der presses gnm. de åbne partier. Mønstret gentages enten ved, at man flytter rammen el. ved, at stoffet vandrer hen under den faststående ramme.

Tøllese, 1) hovedgård S. f. Holbæk; til Reformationen under Roskilde bispestol; tilhørte 1558-75 Peder Oxe, der opførte hovedbygn. bestående af to med langsiden sammenbyggede huse, nedbrændt 1942; 2) da. stationsby (Roskilde-Holbæk og Høng-T) nær 1); 1223 indb. (1945).

tømmer, handelsbetegn. for træ til bygningsbrug. Verdensprod. af t var 1947: 205 mill. m³ (1937: 200 mill. m³). Ca. 80% var náletræarter (gran og fyr), navnlig fra den nordl. temp. zone. Hovedparten af resten leveredes af de temp. egnes løvskove (især eg). I mellemkrigsårene begyndte man at udnytte de store trop. træforråd.

De vigtigste producenter var 1947:

	mill. m ³
USA	89
V4 af USA er skov. Prod. er størst i Washington, Oregon og Golf-staterne.	
Sovj.	?
Godt 7j af Sovj. er skov. Prod. er størst mod NV. De sibiriske skove udnyttes kun lidt p. gr. af de dårlige besættelsesforhold.	
Canada	14,3
« af Canada er skov. Prod. er størst i Brit. Columbia, Quebec og Ontario.	
Japan	8
Tyskl. (V-zone)	6
(hele Tyskl. 1937: 14 mill. m ³)	
Sv.	5
57% af Sv. er skov. Ekspорт ov. Sundsvall og Härnösand.	
Frankr.	4,9
Cechoslov.	4
Fini	3,5
V. af Fini. er skov. Ekspорт over Kotka og Vaasa.	

Hovedeksportørerne var i 1947 Canada (netto 6,7 mill. m³), Fini. (netto 2,1 mill. m³) og Sv. (netto 1,8 mill. m³). De største importører var s. å. Engl. (netto 6,2 mill. m³), Holl. (netto 1 mill. m³) og Danm. (netto 0,5 mill. m³).

tømmerbier (*Xylocopa*), humlebilign. bier. Rederne i træ. Tropiske.

tømmerflåding, d. s. s. flåding. *tømmerhugning* el. *slinging*, tildannelse af gran og fyr til husbygningstømmer o. a.-ved økse. Den afskortede træstamme fastholdes ved tømmerhager til underlaget; tømmerets tværsnit indtegnes på

endebladerne, og med en kridtsnor afsættes en linie, efter hvilken behugningen foretages.

tømmerkiste, sækkelasse, udført af tømmer, t. any. især tidl. til bygning af havneholer o. l.

tømmermand (*Acanthocinus aedilis*), træbuk. Hannen m. enormt lange følehorn. Larven i bark af fyr og gran.

tømmerstok, fældet stamme, som skal tildannes til tømmer.

tømmersvamp, betegn. for 1) hussvamp. 2) gul t.

tømmersvampens borebille (*Tripolipuscarpini*), lille bille. Borer i svampeangrebet træ, øger svampeskaden.

tømrer, håndværker, der laver bjælkeværker, gulve, ru skillerum, trapper, porte, plænekeværk o. l.

tønde, gi. da. korn-, kul-, tjære- og ørmlål, henh. 139,2, 170,04, 115,93 og 131,39 l. 1 t smør = 112 kg. 1 t land = 14 000 kvadratulen = 0,55162 ha og 1 t hartkorn (beskatningsheden), begge = 8 skæpper á 4 fjerdengar á 3 album.

Tøndebinder, *Claus Mortensen* (ca. 1499-ca. 1575), da. reformator, hovedmanden for Malmös Reformation, udg. her 1528 den første da. salmebog. Virkede siden 1541 som landsbypræst i Skåne.

tøndebinding, fremstilling af tønder; sker i stigende grad maskinelt. Staverne samles og presses i facon i en form, hvori de omgives af tøndebandene, hvorpå endebundene indsættes i noter ved enderne af staverne. Cementtønder, der udføres af savskært gran, udføres m. papir for at blive tætte el. samles af pløjede staver, mods. tønder, der samles v. håndarbejde. Tøndebandene er af båndjern, v. håndarbejde også af flækede vidier.

tønde guld, tidl. betegn. for en værdi på 200 000 kr.

tøndejelm, heraldisk betegn. for en hjelm type fra 13. árh. **5JK** / ^ T ^

tøndepuppe, hos fluerne **fifrm** m-T den sidste, tøndeformede [:T,a;U 'y^' m larvehud, i hvilken pup- pen er indesluttet. V r

tønder (beslægtet med *Tøndejelm*, *tande*), leffængeligt materiale, ofte trøske, i gi. tiders fyrtøj.

Tønder, da. købstad ved Vida, 4 km N fr. rigsgrænsen; 6854 indb. (1948). **KEC** Kirke fra 1591 (sengotisk tårn) i m. rigt inventar; museum i det **KxJif**, gl.slof.Tønderhus/porthus; rådhus (1581, ombygget 1864-67); **SSHE** amtmansbolig (1768); stiftelsen Helligåndshospitalet (1729-31), mange gavlhus med karnapper, ældste privatthus (på torvet) fra ca. 1550; seminarium, grl. 1786. Nogen industri, handel, markeder. Station på Sønderborg-T. Bræmme-T og T-Sønder-Løgum Banen. - T er opvokset ved et bekvemt overgangssted over åen. 1243 lybsk stadsret. Havde i middelalderen et slot, drev livlig handel (især med kvæg) med Holl. og nordty.

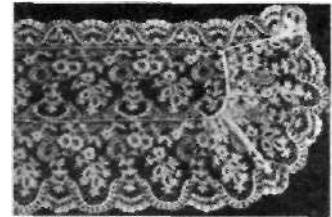
Tønder. Uldgade.

stæder. I 17.-18. árh. var kniplingsindustrien en vigtig indtægtskilde. Skønt overvejende dat. talende ty. sindet i 19. árh.; v. afstemm. 1920 2504 ty., 761 da. stemmer (uden tilførsende; 1654 og 597). Ved valg i mellemkrigstiden da. flertal, da. byrådsfælter fra 1933. Ved folketingsvalget 1947 var der 689 ty. stemmer af ialt 3152.

Tønder amt, vestl. del af Sønderjylland, m. Rømø; 1309 km²; 41 946 indb. (1948), heraf i Tønder, Løgumkloster og Højer 10 024. Overfladen er mærsk, bakkeøer og hedesletter. Nuv. omfang 1920.

Tønder-kniplinger. Dam. har kun haft

kniplingsindustri i Sønderjylland, især i Tønder og omegn. De ældste T var båndknipinger efter ital. og flamsk mønster, der kendes fra Chr. 4.s klæder. I 18. árh. tog industrien et magtigt opsving, og næde sit højdepunkt i beg. af 19. árh., da 12 000 mennesker beskæftiges ved

knipling. Forbill. var i 18. árh. især mælines og binchknipl., i tiden 1800-50 Lille og eng. kniplinger. Industrien beskæftedes ved forsk. love, sål. var det kniplerskerne forbudt at drage udenlands. Konkurrencen fra maskinfremstillede kniplinger bragte også for T en katastrofal nedgangsperiode; først siden slutten af 1920'erne har den stigende interesse for det hjemlige kunsthåndværk igen bragt fremgang. Mønstrene var hoveds. stiliserede blomster og ornamenter på tyls. bund med seksekantede masker. Senere udvikledes en mere selvst. stil. en mere fri komposition, genemført med sikker dekorativ sans.

tøndersvamp el. **fyrvamp** (*Poeciloporus carneus ntaricus*), art af poresvampe, som vokser på løvtræer, især bog. Den store, hovmormede, traagtige frugtlegeme er gulligt til askegråt. Frugtlegemet »kød« anv. til tønder i fyrtøj og som blodstilende middel på sår.

tøndesnegl (*Doliolum*), forgællesnegl. Opstillet, tøndeformet, lidt længderiffigt skal. Roydsv. Spytktlerne udsonder et syreholdigt sekret, der kan oplöse fødens kalkpartikler.

Tonnes [tonjas], *Ferdinand* (1855-1936), • ty. filosof og sociolog; hovedværk *Ge meinschaft und Gesellschaft* (1887), i hvilket han hævder, at det mod. samfund trues af en individualistisk oplosningsproces, og fremhæver det organisk fremvoksende og sammenhængende soc. fællesskab mods. de vilkårligt dannede »men kaniske« soc. sammenslutninger.

Tønning, by i Sydslesvig ved Ejderens udløb i Nørdsøen; 6000 indb. (1946; 1939: 3700). Fiskeri; kvæg- og hestehandel. - Ved hertugdommernes deling 1544 tilfaldt T Gottorp, der 1644 lod den befæste. 1675 eroberede Chr. 5. forbigående T. 1713 sogte en sv. her under Stenbækly i T. men måtte efter en hård belejring overgive sig s. å., hvorefter de gottorpske styrker kapitulerede 1714. Heretter blev festningen nedlagt. Smughåndelscentrum under Napoleonskrigene (trods fastlandsspærringen). Skont T ligger på gi. ty.-friskt område, oprettedes der 1955 da. skole (1948: 484 elever).

Tønsberg [tonsbar(g)], no. by, hovedstad i Vestfold, underst i T-fjorden (farvandet mel. fastlandet og Nøtterøy-Tjøme); 11 000 indb. (1946). Sjømannsskole; industri (trævarer, papir). 12% af No.s hyvelfangerflæde (1940) er hjemmehørende i T. Station på Vestfoldbanen. Regnes for No.s ældste by (menes grl. 871).

Toepffer [top'fe:r], *Rodolphe* (1797-1846), fr.-schw. forfatter og tegner; har skrevet humoristiske hjemstavnsvnoveller og -romancer.

tørbejdning, afsvampning ved tørbehændling.

tørdestillation. Destillation af faste stoffer, der opbedes og derved afgiver luftform. bestanddele, hvoraf nogle kan fortættes; vigtige eksempler på t er gasfremstilling og trædestillation.

tørduk, sôv., bassin, hvori skibe sejles ind og tørsættes efter lukning af dokport og udspumpning af vand.

Tredreoba, sv. kopings-NØ-Västergotland; 3700 indb. (1948).

tørellement, galvanisk element bestående af en kul- og en zinkelektrode i en elektro-

lyt, der er gjort tyktflydende ved tilslætning af gelatine o. l. Elektromotorisk kraft ca. 1,5 volt.

tøresretters, ensretter, hvor ventilirkningen fremkommer ved, at der i overgangen mel. en halvleder (kobberforlite el. selen) og et metal (kobber el. jern) er et spærrelag, der hovedsagelig kun tillader strømmen at passere den ene vej.

tørrforåndelse, betegn. for forsk. sygdomme hos roer og kartofler, t hos kartofler skyldes angreb af svampe (kartoffelskimmel og slimskimmel), hos kålroer angreb af en svamp og hos bederoer bor-mangel.

tørgær, proteinrigt tilskudsfoder, der fås som biprodukt ved oliefremst., bruges mest til smørgrise og fjerkræ.

toris el. **kuldsyreis**, fast kuldiksyd, fremstilles ved frysing af kuldiksyd ved -57° og 5 atm. tryk, hvorefter dannes en blanding af kulsyresne og flydende kuldiksyd, der ved ekspansion til atmosfærettryk fryser sammen til en massiv masse. Anv. som kølemiddel, t har ved atmosfærettryk temperaturer -78°.

tørkeplanter, d. s. s. xerofytter.

tørklæbning, opklæbning af fot. uden anv. af fugtig klister, v. hj. af en mellemlagt tynd hindé (af harpiks) der bliver klæbende ved varme og pres.

tørkopiering, fot. kopieringsmetode, hvor ved fremkalder og fixering er unødv. Anv. især v. lystryk.

tørlægning, 1) sammenfattende betegn. for dræning og afvandning; 2) d. s. s. spiritusforbud.

tørmælk el. **mælkepulver**, produkt fremstillet ved inddampling af sødsmælk, skummetmælk el. kerne mælk. Ved processen sænkes vandindholdet til under 8%, hvorefter der opnås bet. holdbarhed. t finder udstrakt anv. i tropere, ved skibsproviantering samt i flødeis- og chokoladeindustrien.

tørn (eng. *turn* omdrejning; tur), sôv., handling, hvorefter et tov en el. fl. gange føres rundt om en genstand (rundt); have t. være på post (udkig, ved roret), tørne til (eng. *turn to take fat*) begynde; tørne ud, stå op.

Tornebohm, Alfred Elis (1838-1911), sv. geolog. Vigtige undersøgelser over Sv.s grønlandsgårdoverden kaledoniske bjergkæde i Skandinavien, hvori han påviste overskydningernes betydning.

Torneman, Axel (1880-1925), sv. maler; har skildret arbejdernes liv og malet portrætter. *Fresker*, bl. a. i *Sthlm.s rådhus* (1920-22) og *rigsdag* (1913-26, fuldført af G. Pauli).

Torngren, Pehr Henrik (f. 1908), sv. læge og psykolog. Hævder i *Moraljukdommen* (1940), at gengørs moralisk bevidsthed beror på en ved fejlopdragelse opstået neurotisk indstilling.

Tørring'gård', hovedgård V. f. Haderslev, i nærheden voldsted af vigtig gi. borg fra 16. árh.

tørrerde **dyer**, vindtørrede småflyndere, navnligen isinger.

tørelse, d. s. s. sikkativ.

tørrende **olier**, fedt, især vegetabiliske olier, der har den egenskab under indvirking af lys og luft at optage ilt og danne en hård film. Vigistigt er linolie. Anv. til farnis, lak og oliefarver, hvor olien alm. tilgeses et sikkativ til fremskyndelse af tørringsprocessen, der består i en oksydration og en polymerisation af umættede bindinger i olien.

tørring, fjernelse af vædske, især vand. t kan foregå: 1) mekanisk ved afdryppning, vridning, centrifugering o. l.; 2) ved for-dampning, især ved opvarming, f. eks. i tørreskabe, el. ventilation, f. eks. tørring af tøj, tørv og frisk formede mursten i m. luft, el. ved både opvarming og ventilation ved gennembræsning af varm luft, f. eks. i tøretrommer til tørring af grøntsager, malt m. m. Ved t af frugt, grøn-sager o. s. fødemidler udsettes prødkutterne for luft-, sol- el. kunstig t, indtil vandindholdet er nedsat til under 15%, for frugtens overstiger 50%; 3) v. hj. af vandsugende stoffer, f. eks. fjernele af vand fra vædske, hvilket kan foregå med

vandfrit natriumsulfat, kalciumklorid osv. I ekssikator sker **t** ved fordampling af vandet, der optages af det vandsugende stof. Luftarter tørres ved at ledes gennem et vandsugende stof, der ikke reagerer med luftarten, f. eks. kome, svovlsyre, fosforpentoksyd, natrium- el. kaliumhydroksyddopløsning, vandfrit kalciumklorid, øst efter luftartens beskaffenhed.

Tørring, da. stationsby (Horsens-Tyregod), 849 indb. (1945).

tørserum, serum, som ved ind i tor ring fremstilles som et pulver, det før brugen oploses i steril vand. I form af **t** anv. især det normale menneskeserum til blodtransfusion. Fordelen ved **t** er holdbarheden og det forholdsvis lille rumfang. **Tørsleff** [-løu]. *August* (f. 1884), da. maler; navnlig portrætter bl. a. af kong Frederik 9. (1949).

tørspinding, tråddannelse ved kunstsilke el. celluldfremstilling. Spindelmassen presses gnm. spindedyse sine åbninger og mødes af en varm luftstrøm, hvorfod vedholden og det forholdsvis lille rumfang.

tørspit, fast brændstof (oftest metaldehyd). Frømst. beror i nogle præparer på at visse forb. (seber, acetylcellulose o. a.) danner en gel med alkohol. I handelen i små terninger.

tørstørre, almenformennelse, der opstår, når organismen mangler vand. **t** udloses, når mundhulens slimhinder bliver tørre, f. eks. s. lig. af nedsat spytsekretion.

tørstetræ (*Frangula alnus*), busk af vrietornsfam. med spredte, helrandede blade, uden tote. Blomster tveknede og 5-tallige, stenfrugt med fl. sten. Vokser i Danmark. I fugtige kratkøvere. Barken har med. anv. (afforende), veddet bruges til krudtfremstilling.

tørstof, den rest der bliver tilbage af et stof, når man fjerner indholdet af vand ved tørring. En undersøgelse af **t**-mængden har stor analytisk betydning i talrige tilfælde, f. eks. ved undersøgelse af levnedsmidlers, foderstoffers og brændstoffsers værdi, men i øvrigt i mange andre praktiske og vidensk. undersøgelser, **t**-indholdet bestemmes alm. ved tørring af stoffet ved opvarming, der dog ikke må være så kraftig, at der indtræder destruktion, el. i vacuum i ekssikator i nærværelse af et vandsugende middel, evt. under samtidig opvarming.

Tørstofprocenten i rodfrugter betyder til beregning af de påg. rodfrugters erstatningstal, idet $1,1 \text{ kg tørstof} = 1 \text{ FE}$.

tørstobning, stobning med mørTEL el. beton, hvis konsistens er så stiv, at meget kraftig stampning er nødv. Formen kan fjernes straks efter stampningens afslutning.

tørsustans, d. s. s. tørstof.

tørv, sedimentbjergart opstået ved delvis nedbrydning af døde planter under dannelse af amfore brune humusstoffer. **t** dannes væs. i moser, hvor den fuldstændige tiltning af bestanddelene hindres. Mange forsk. planter indgår i **t** (moser, tagtør, stær, græne af skovtræer osv.). Beregnet af askerø, tøret substans er kulindreholtet omkr. 60%. I jordfugtigt tilstand er **t** blød og meget vandholidg; ved tørring skrumper den og bliver hård. **t** forekommer i kvartære aflejringer. Tilsv. men stærkt omdannede aflejringer fra ældre perioder er brunkul og stenkul. Anv. som brændsel. - I Danmark produceredes 1948 3,6 mill.tons t, heraf 2,3 mill. tons i Jylland; juli 1947 beskæftigedes 45 000 personer ved **t**-produktionen i Danmark.

tørvebriketter, briketter presset af pulveriseret og tøret tørvemasse, **t** er lettere at håndtere og transportere samt har bet. større varmeværdi end skæretørv af samme tørvemasse.

tørvefyring. Ved forbrænding af tørv må tilføres rigelig sekunder luft, idet de mange gasser ellers går uforbrændte i skorstenen, hvorfod der dels sker et stort brændselstab og dels opstår fare for dannelsen af løbesod.

99*

tørvegas, 1) gas vundet ved tørdestillation af tørv; 2) gas vundet ved ufuldstændig forbrænding af tørv (generatorgas), **t** har kun lokal betydning på selve tørveproduktionsstedet.

tørvekul og tørvækoks fremstilles af maskintørv i miler el. skaktovne, **t** er dyre og anv. derfor kun til særlige formål såsom i metallurgien el., især under brændselsknaphed, til opfyring af generatorer (gengas til automobiler).

tørvemose, mose, der anvendes til fremstilling af tørv.

tørvesemoser (*Spagh'aceae*), mosfamilie med ca. 350 arter, i Danmark.

30. **t** vokser på fugtig, humussur bund el. i kalkfatagtig ferskvand. Ved deres sterke formering kan de danne udstrakte tepper på voksestedet, **t** kan fastholde vand med stor kraft. Danner højmoser.

tørvestrølse, tøret, findelt tørvemasse fra højmose.

tørvetjære fås som biprodukt ved fremstillingen af tørvækul; har under 2.

Tørvemos.

Verdenskrig haft nogen bet., idet man ved destillation af **t** har kunnet vinde dieseloil.

tørvevarer, tørvestrølse, tørvemuld, tørvæpler brugt som byggemateriale, **t** er brændbart og vandsugende.

tøveparagraffen, populær betegn. for en paragraf (§ 39) i straffelov af 1866, hvorefter andsvaghed betingede bortfal El. nedsettelse af straffen for begåede forbrudseler, i straffeloven af 1930 er **t** bortfaldet.

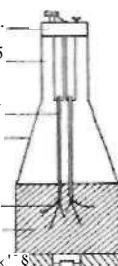
tåge, 1) **meteor.**, sky ved Jordens overflade, bestående af vandræber, der er så små (nogt tusindstelle mm) at de holder sig svevende, t dannes, når luften afkøles ned under dugpunktet. I byer fremmes tågedannelser af luftens indhold af småpartikler (røgpartikler), 2) **astron.**, d. s. s. galakse og galaktisk tåge.

tågebøje, *sov.*, beholder til kunstig tågedevelopment ved forbrænding. En tændingsmechanisme udloses og bevirker gnm. tændsøre 5 (stopiner) antændelse af en tågesats. Af hensyn til flammedannelsen er **t** beregnet på at kunne kastes over bord efter antændelsen.

tågedækning, *mil.*, tagelignende røgslør brugt for at narre fjenden. *

tågehørn 1) horn, der af i sejskøb bruges til signalisering i tåge; 2) **s** T-**t** rende i fyr el. fyskib; 3) person, der udtrykk. sig uklart, tåget.

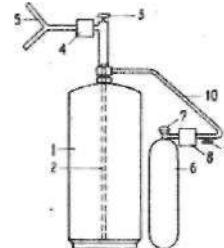
tågekammer, apparat opfundet af C. T. R. Wilson til synliggørelse af elektr. ladede atomare partiklers baner, **t** består af en cylinder, hvori luften pludselig kan fortynnes ved et stempel, så at der frembringes en afkøling, **t** indeholder tillige malet vanddamp, som bliver overværet ved afkølingen og derfor vil fortettes til vandræber, hvilket fortrinsvis finder sted omkr. luftioner, der virker som kondensationskerner. Sendes en a-partikel gnm. t, vil fortætningen finde sted omkring de ioner, a-partiklen har frembragt langs sinbane, som derved bliver stående synlig som en tågestride, der kan fotograferes ved passende belysning. Ved stempellet kan luften efter sammenpresses og opvarmes, så tågestriberne forsvinder og **t** er klar til ny optagelse, **t** anv. til undersøgelse af sammenstødt ml. atomare partikler, til måling af partikelstastigheder, ved måling af banernes krumning i et magnetfelt og til undersøgelse af kosmisk stråling. Neutronen, positronen og mesonen er opdaget ved **t**.

Tågebøje. 1. beholder, 2. tandemmekanisme, 3. slagdormsrør, 4. stoppin, 5. stopin, 6. tågesats, 7. cementballast, 8. smelteprop.

tågesignal, 1) lovlige signal fra skib i tåge efter internat, regler; 2) fra land el. fyskib udsendt advarselssignal for søfarende under tåge (sirene, radiofyrm. m. m.).

tågesyrebeholder anv. til kunstig tågedevelopment, **t** indeholder klor sulfonsyre, oleum el. lign. og stær gnm. et stigeror i

Tågesyrebeholder, 1. beholder, 2. stigerør, 3. stopventil m. filter, 4. fjernbetjeningssvæntil, 5. gaffelrør m. forstørningsdyser, 6. trykluftflaske, 7. stopventil, 8. reduktionsventil og trykmåler, 9. afsprængsventil, 10. armeret slange.

forb. med en forstørningsanordning; v. hj. af trykluft presses tågesyen over en elektr. reguleret fjernbetjeningssvæntil ud gnm. denne.

tågedewicklung, *kunstig*, sav., foregår ved forbrænding (tågebøje) el. v. forstørning (tågesyrebeholder). Anv. bl. a. ved

Tågedewicklung.

artillerikamp, torpedoangreb, mineudlægning, invasionsforetagender o. I. **t** vil formentlig trods radars fremkomst stadig have betyd., især under invasionsforetagender.

tågængere el. *digitigrade*, paddedyr, der under gangen kun træder på tæerne og den nedre ende af mellemleden, f. eks. hunden.

Tåkern, sv. so (44 km²). Östergotland,

skilt fra Vattern ved Ömberg; rig fuglefelv.

Tåning, *Age Vedel* (f. 1890), da. fiskeriolog og ornitolog. Leder af da. fiskerundersøg. i Nordsøen, v. Færøerne og Island. Deltager i fl. eksped.

Tårbæk, villa i Lyngby-T kommune, ved Øresund, ml. Klampenborg og Mølleåen; 2850 indb. (1949).

Tårbæk Rev, sandflak i Øresund ud for Tårbæk.

tåreflod (*epiphora*) optræder især ved tilstoppning af tåre-næsenkanalen. Den statige fugtighed af nedre øjenflag kan i længden irritere og fremkalde hudsygdom her.

tåregas, gruppe af kern. kampstoffer (krigsgasser), der især virker irritation på øjenenes slimhinder, **t** har oftest en stikkende el. sodlig lugt. Specielle **t** er f. eks. xylylbromid CH_3CH_2Br , bromacetone CH_3COCH_2Br , kloracetofenon (tenacylklorid) C_6H_5COCl/C_6H_5Cl , men i øvrigt virker mange andre kemiske kampstoffer, hvis hovedvirkning er en anden, tillige som **t**.

tårekanal, forbindelsen ml. indre øjekrog og næsehulen; danner afløb for tåre vædsken.

tårekarunkel, det lille vortelignende fremspring i indre øjenkrog.

tårekirtel, kirtel der findes i øjenhulen; afsondrer tårene.

tårer, salt vædske, der fugter øjnene.

tåresækken, ligger ved indvendige øjenkrog og modtager tårevædske fra tåre-

rørene i øvre og nedre øjenlæg, **t** ud-
munder nedadtil i tåre-næskanalen.

tårn, 1) *arkit*, bygning af prismatisk el.
cylindrisk grundplan, hvis højde oftest er
større end den horisontale udstrækning;
t sluttes ofte med spir. 2) *geodæt*, en
opbygning over en trigonometrisk sta-
tion, der muliggør uhindret sigte til andre
stationer, **t** er enten mur-, træ- el. jern-
t er i alm. dobbelt, således at det egl. **t**
udelukkende gører til fundament for
måleinstrumentet (teodolit), medens et
spinklerne **t** tjener til standplads for obser-
vator. 3) *skabrik* (officer), der flyttes
parallelt med brættets sider.

Tårnborg, 1) adelsgård i Ribe, opført
omkr. 1540 af rigsrad Olfur Munk (d.
1569), sengotisk, svagt renaissancepræget
munkestenshus i 2 etager, har været ejet
af Anders Sørensen Vedel og af salme-
digteren Brorson, en tid bispresident, nu
posthus, restaureret 1908; 2) slot ved
Korsør Nor, opført ca. 1150, kvadratisk
tårn midt i kvadrat, ringmur, af munke-
sten og kamp, nedbrudt kort f. 1437, nu
kun ubetydelig ruin (jfr. Tårnholm).

3) hovedgård Nf. Korsør, opr. Dyrehoved-
gård (grl. af ladegårdssjord fra 2), fra
1846 kaldet T. Hovedbygninger op-
ført 1803.

Tårnby, villabyer på Amager (forstæder
til Kbh.); 1) (Gammel -) T. 5879 indb.
(1945); 2) T Villaby; 2269 indb. (1945).
T kommune havde 1948 16 529 indb.

tårnfalk (*Falco tinunculus*), rovfugl. Ret-
langhalet, rustrød overside, ^{Fø%}
undersiden lys m. mørke ^{Fø%}
lengdepletter. Meget alm. v. ^{Fe%}
åben land. Lever af mus, insekter o. l. ^P
Træk-, stand- el. ^{ts}; ^J strejfugl.
-ktejElf

Tårnholm, hovedgård 0 f. ^{B Mft.}
Korsør, grl. 1774. Hovedbyg-
ning fra 1798. På T-s jord ^{A P}
Tårnborg voldsted. ^{fca}

tårnsnegle (*Turritellid*), lang-
strakte, spidst kegleformede *Tårnfalk*
forgallesnegle. En art meget
alm. på blødt bund i dæ farvande.

tårnsping, svømmers kunstudspring fra
5 og 10 m med fast afsæt.

tårnstation, krydsningsbanegård, hvor

perronerne ligger i forsk, højde og på
tværs af hinanden.

tårnsvale, d. s. s. mursejler.

tårnurt (*Turritis*), slægt af korsblomst-
fam. I Danm. glat t (T. glabra), eenarig
urt med stjernehår på stænglen og glatte
blade, langskulpet; på torre steder.

Tårs, da. stationsby (Hjørring-Hørby) i
Vendsyssel; 827 indb. (1945).

Tårs Vig, 1) nordl. indskæring fra Nak-
skov Fjord; fiskerihavn; 2) indskæring i
NØ-Lolland 0 f. Sakskøbing Fjord.

Tarup går d. tidl. hovedgård NV f. Viborg,
1408-1602 i slægten Kaas' eje, 1681 af
Tønne Juul og AnneCathr. Friis oprettet
til jomfrukloster, »Den Thårupgårdiske
Stiftelse«, som 1806 solgte T. 1941 købt
af staten til ungdomslejr. Hovedbygn.
fra ca. 1580 og 18. årh.; fredet i kl. A.

Tåsinge, da. 0, S f. Fyn: 70 km²; 4432
indb. (1945). Højeste punkt: Bregninge
Kirkebakke (74 m). Jorderne er meget
frugtbare. Ladestedet Troense (mod NØ)
og hovedgården Valdemarsslt.

Tåstrup, da. stationsby (Kbh.-Køge) ca.
18 km V f. Kbh.; 4351 indb. (1945).

U

U, u, det 21. bogstav i det da. alfabet. I
den rom. kapitalskrift bruges V som
tegn både for v og u; i kursivskriften
omdannedes v til u. Petrus Ramus fast-
slog brugen af v som konsonanttegn og u
som vokaltegn.

U, kern. tegn for uran.

U, automobilkendingsmærke for Ålborg
amt.

u. a., fork. f. uden år (d. v. s. trykkeår for
bogen).

Uafhængige Socialister, tv. arbejder-
gruppe, udskilt fra Socialdemokratiet
1916 i protest mod moderat politik.
Søgte 1918-19 at mægle ml. Soc.dem. og
Komünister, fik ikke større valgtilslutn.,
1921-22 overvej, til Soc.dem.

Uafhængighedserklæringen 4. 7. 1776
(eng. *Declaration of Independence* [da-
kla'rejan sv. indipændsns]), erklæring
om USAs løsrivelse fra Engl., vedtaget af
kongres i Philadelphia; udformet af
Jefferson.

uagtsomhed, undladelse (bevidst el. ube-
vidst) af den atgåprægningen, ordentlige
mennesker udviser; **grov u** foreligger,
hvor man opträder mere uagtsomt, end
selv uagtsoomme personer gör. **u** med-
fører i reglen erstatningspligt. Hvor en
handling er strafbar, er det i alm. uden
bet., om den er begået forsætligt el.
uagtsomt. For de i Borgerlig Straffelov
• omhandlede forbrydelser vedk. er reglen
derimod, at **u** kun er strafbar, hvor det er
særlig hjemlet.

uagtsom manddrab, manddrab begået
ved uagtsomhed. Straffen er hæfte el.
bøde, under skærpende omstændigheder
fængs. indtl 4 år.

Ual-Ual (ital.) (abess. *Wal Wal* [wal
wsl]), også i det abessinske landskab
Ogaden på grænsen til tidl. Ital. Somaliland.
Sammensædt ml. abess. og ital.
tropper i U (dec. 1934) var optakten til det ital. angreb på Abessinien.

uanmodet forretningsførelse (lat.
negotiorum gestid), det forhold at en per-
son opträder på en andens vegne uden at
have nogen bemyndigelse dertil, f. eks.
afværger en truende skade, afholder en
nødvendig udgift el. lign.

Ubangu, anden stavemåde for floden
Oubangui, Congo.

Ubaydal Ifih (d. 934), ismaelitternes stor-
mester, udgav sig for efterkommer af

Muhameds datter Fatima og kalifen
'Ali, grl. fatimidernes dynasti.

Ubeda [u'øefia], spansk by ved øvre
Guadalquivir, 31 000 indb. (1940).

ubehæftet ejendom, ejendom uden
gældsforsigtelser.

Ubekendt Ejylland, yderste, 1140 m høj-
0 i Nordostbugten. Vestgrønl. På øst-
siden udstede Igdlorssuit.

ubesmitede undfangler, **Jomfru**

Marias, lærer om, at Jomfru Maria er
født ubesmited af arvesynden. Lærer
stammer fra 13. årh. og fastsløges som
dage 1854.

ubestemte ligninger, mat., ligninger,
som søges tilfredsstillet af hele værdier af
ubekendte.

ubestemte straffedomme, domme, der
idommer frihedsstraf, uden at straffens
varighed angives i dommen. I gældende
straffelovgivn. forekommer **u** ved idom-
melse af ungdomsfængsel; løsladelse skal
ske efter højst 3 à 4 år, alt efter den
dømtes tilpasning til normale samfunds-
forhold.

ubevidst, 1) om en bevidsthedsytring, der
ikke opleves af individet selv; 2) uvilkårlig,
utilsigtet.

ubikvitæt (af *ubikvitar*), teol., alle-
stedsnærværelse. Da Jesus efter him-
melfarter er allededes nærværende, slutte-
de man, at hans legeme og blod er til
stede, hvor der holdes nadver.

ubiklyvtæ'r (lat. *ubique* på hvert enkelt-
sted, overalt), allededesnærværende, over-
alt forekomende.

ubodemål, i gi. nord. ret en forbrydelse,
som ikke kunne sones ved en bøde, men
medførte at gerningsmanden straffedes
med fældshed.

u-båd, fork. f. undervandsbåd.

u-bådskrigen, under 1. og 2. Verdens-
krig især om Tyskls forsøg på at ramme
De Allieredes sørtransport ved anvendelse
af u-både. Under 1. Verdenskrig bidrog
sænkningerne til at skabe fjendtlig
stemn. mod Tysk. i USA og andre neutr-
ale lande, og efter erklaering af den
uindskrænkede u febr. 1917, hvor
store soområder omkring Engl.-Fr. og i
Middelhavet erklaredes for farezone,
hvor også neutrale skibe sænkedes uden
varsel, fulgte USAs krigserklæring. Sænkningerne af allieret tonnage var

tid alvorligt truet af tabene, især forår
1917, men nåede eth. at senke u-bådene
i lige så hurtigt tempo, som tyskerne
byggede, mens De Allieredes tonnagetab
kunne afhjælpes ved USAs støtte. - Under 2. Verdenskrig kunne Tysk.,
støttet til bedre baser end i 1. Verdens-
krig, i de første 16 måneder (til nytår
1941) sænke 4 248 000 t allierede og neutr-
ale skibe; månedlige sænkninger kulmi-
nerede marts 1941 med 489 000 t (eng.
opgivelse). Svækkelse af luftkrig mod
Engls. havne og krigsen mod Sovj. fra
juni 1941 førte til nedgang, ca. 160 000 t
sænket om måneden i sommeren 1941,
derpå etter stigende. USA indledte skibs-
byggeri i rekordtids, men trods våben
mod u-bådene byggede tyskerne endnu fl.
u-både, end De Allierede sænkede, og
sænkningerne intensiveredes forår-sommer
1942. Ved Donitz' overtagelse af ty.
.marineledelse jan. 1943 øgedes sænkning-
nefter, men gik tilbage fra apr. 1943;
intensivering af **u** sept. -1943 blev en
skuffelse. 1943 sænkedes 40% af mæng-
den 1942, og fra slutn. af 1943 var **u**
afgjort til De Allieredes fordel. Samlet
tonnagetab maj 1945 opgjort til 21 mill.
t, hvorf. Engl. 11¹/mill., USA 6¹/mill. t.

u. c. mus., fork. f. una corda.

Ucayali, Rio [u'ka:jali], 2000 km 1. kilde-
flod til Amazonas; opstår i Peru ved sam-
menløb af Rio Apurímac og Rio Urubamba,
der udspringer NV til Titicaca-
søen.

Uccello [u't:iæ:l:o], Pao/o (1397-1475), ital.
maler. Virksom i Firenze. Har bl. a. malet
fremstillingen af ryterslag, udf. til Palazzo
Riccardi, Firenze, nu i forst. eur.
museer.

Uccle [u'kli], flamsk *Ukkel*, syd. forstad til
Bruxelles 57 000 indb. (1949). Tekstil-
industri (boruml. og silke). Bryggerier.
Ucikry [u'tsits:k], *Gustav* (f. 1898), ty.
filminstruktør. Deb. som instruktør hos
UFA 1928, habil. billedsikker instruktør
f. eks. Jannings-filmen »Dagen Derpå«
(1938).

Uckermark ['ukar-j], ty. landskab i nordl.
Brandenburg.

Udaipur (eng. [u'dai:pua]), indisk fyrste-
stat, tilsluttet Hindustan, i S-Rajputana;
34 110 km²; 1 927 000 indb. (1941).

Udall [ju:d3l], *Nicholas* (1506-56), eng.
forfatter. Skrev den første klassiske eng.

takt (lat. *tactus* berøring), 1) *mus.*, den metriske gruppering af tonerækker efter accenten. Grupperingen tydeliggøres for øjet bl. a. ved lodrette streger (t-streger) igennem liniesystemerne. Det rum, der ligger mellem 2 sådanne t-streger, kaldes en *tempo*. Tempoet angives ved t-siaag af dirigenter; 2) *psyk.*, finfolelse m. h. t. oprænner over for andre.

tak'tik (gr. *taktiké*, af *taksis* ordning), 1) troppernes føring på slagmarken (jfr. strategi); 2) i overført bet. frejmangsmåde for at nå et bestemt mål; "taktiker, en i takтик kydlig, især mil. person.

Taku [da gu], by i NØ-Kina, befæstet forhavn til Tientsin.

takvinger (*Va'nessa*), slægt af store dagsommerfugle, ofte m. sorte og røde vinger. De fleste overvintrer som voksne. Hertil neldens takvinge, stor ræv, dagpåfuglejøje, sørgekåbe, tidsommerfugl, admiral og perlémorsommerfugl.

tal 1) *mat.*, opr. antallene, d. v. s. de hele positive tal 1, 2, 3, ... For at kunne udføre de fire regningsarter ubegrænset, har man, delvis allerede i oldtiden, udvidet t-begrebet med brøkerne, nul og de negative t. Sammenfattende kaldes disse t rationale. Med bevarelse af regnereglerne for de rationale t har man yderligere udvidet t-begrebet ved indførelse af de irrationale og de imaginære t. De rationale og de irrationale t sammenfattes under navnet reelle t, medens samlingen af alle reelle og imaginære t betegnes som komplekse t. - 2) *gramm.*, d. s. numerus.

ta'la'r (lat. *talaria* ankellang klædning, af *talus* ankel), opr. lang, orientalsk præget tunika i senrom. tid. Nu rom.-kat. præstedragt; i forsk. lande også dommers og professors embedsdragt.

Ta'lara, vigtigt oliefelt i den nordvestl. del af Perus ørkenagtige kystslette. Produktion 1947: 1,7 mill. t. Olien findes i 600 m dybde. Kun 10% af olen raffineres på stedet, resten udføres som råolie. Fellet udnyttes af en canadisk afd. af Standard Oil. Under 2. Verdenskrig havde USA en luftbase i T.

Talavera de la Reina [-/3'era -'ra'ena], sp. by 100 km SV f. Madrid med berømt valfartskirke; 19 000 indb. (1940).

Talbot [tärblbst], eng. adelsslægt af normannisk afstamning; jfr. Shrewsbury.

'Talca l-ka', by i Mellemhælles længdedal, 200 km S f. Santiago; 57 000 indb. (1940).

Talcahuano [-ka'wanå], Chiles krigshavn, 400 km S f. Valparaíso; 42 000 indb. (1940).

talchirkonglomerat (eng. *[ttcl]tf's-i* (efter *Tälcher* indisk, fyrestat), forstenet morane fra permo-karbonet istid i Indien. talefigur, d. s. s. figur (retorisk).

talefilm, d. s. s. tonefilm.

ta'le'gallahöns (madagassisk *taleva* vandhøie – lat. *gallus hane*), *Megapodidae*, fam. af jordboende hønsefugle. Bagtæn i højde m. fortærne. Skræbfodder m. lange, lige cloer. Uanselige farver. Lever på jorden i skov og krat. Planteædere. Udruger ikke æggene selv, men anbringer disse i store jord- og løvbunker. Ungerne er næsten flyvefærdige, når de kommer frem. Ny Guinea, Australien.

talekor, dramatisk kunstform bestående i kollektivt fremsægning af en tekst, ofte ledssagnet af rytmiske bevægelser. ! erlig i ty. teater har t været brugt - ikke mindst i opførelser af gr. stykker, skrevet til sådanne fremførelse.

talekunst, d. s. s. retorik.

talelideler, udtaleføjl (læspon, snøvlen, stammen osv.), skyldes dels sygelige tilstande i strubehovedet, dels mund, svælg og næse (hareskær, ganespalte, vegetationer, osv.), dels ikke anat. påviselige forandringer i hjernen. Svære former behandles på Statens Institut f. Talelidende.

Talelidende, Statens Institut for, grl. 1898, modtaget elever fra hele landet til ambulant el. stationer behandeling af de forsk. talelidelser (f. eks. stammen, læspon, snøvlen). Afdelinger i Hellerup og Aarhus.

talelidendeforsorg, i Danm. påbegyndt 1895. I består dels af operativ behandling, dels af taleundervisning på Statens Institut for Talelidende. For trængende vedk.

dækkes udgifterne som særforsorg, hvis der ikke kan ydes hjælp af invalideforsikringen.

talemетодen for døvstumme indførtes af Samuel Heinicke (i Danm. af Georg Jørgensen) går ud p. v. hj. af syn og følelseslæring, døvstumme talens brug. Kaldes også den ty. metode mods. den fr. (håndalfabet).

talende våben, herald. betegn. for våben, der hentyder til slægtsnavnet, f. eks. Trolle: en trold osv.

ta'len't (gr. *tálānon vægt*), 1) oldgræsk vægtenhed = 60 miner = 100 drachmer. t varierede med de forsk. montoysystemer; i det attiske var den 26.196 kg solv; 2)

(efter lignelsen om talenterne i N.T.) medfødt anlæg for bestemte præstationer; 3) person med sådanne anlæg.

ta'len'terne, lignelse af Jesus. Matth. 25,14-30, hvor nogle tjenerne får forsk. pengesummer betroet, udmålt i en af tiderne pengeenheder, talenten (ca. 4000 kr.); t er her billede på betroede opgaver, ikke, som i den moderne anv. af ordet, evener.

Taleren, 100 m h. klintparti på Møns Klint.

talesprog, det talte sprogl i modsætning til skriftsproget el. (sjældnere) til foredragssproget (også predikens-). t adskiller sig fra skriftsproget ved sine rigere virkemidler i betoning, tonefald, gestus, minespil osv. og især sin ofte formløsere sætningsbygning, fra foredragssproget ved sin skødesløsere artikulation, og fra dem begge ved sin ringe brug af arkæskeformede former.

ta'følge, en samling af uendelig mange tal opstillet i bestemt rækkefølge, skrives $a_1, a_2, \dots, a_n$.

ta'lg, *telle*, animalsk fedtstof, især fra oksen (okset), men også af fåret (fåret); t udvindes ved udmelting og pressning. Anv. til margarine-, sebe- og lysfabrikation. Til margarinefremst. anv. okset udmeltes ved lav temp., godt afklaret og med mindre end 0,5% fri fedtstyre; dårlige kvaliteter okset kan indeholde 25% el. mere. (Jfr. oleomargarine).

Talgai-kraniet (efter austr. lokalitet), fornist. kranium, fundet i Queensland, Australien. Det er enten et neandertalmenneske el. en repr. for den australiske mennesketypen i dens tidligste udvikling.

tal'girkirter, hukirkirter hos pattedyr. Afsonder en fedtagtig masse. Ligger hypsigt op ad hårskækkene.

tal'giv (eng. *tallow-wood*), ved af australisk tre (*Eucalyptus microcorys*), fedtstift og meget holdbart.

Ta'lien [dæli'an], kin. navn på Dairen.

ta'lio'nspriincipet (lat. *talio* gengæld) gengældesprincipippet i straffretten i strengeste form (»jøe for jøe og tand for tand«).

talisman [ta:-], (arab. *tilsam*, lånt fra gr. *teléma* magisk ceremoni), strelrel, metalgenstand med (formentl.) magiske virkninger, f. eks. »Solomos ring«.

'Talis Qualis [kv'a:-] (lat: ensådånsom.), pseud. for C. V. A. Strandberg.

tal'je (holl.), apparat til ophejsning af bryder v. hj. af et tog, der er lagt om 2 el. fl. tovskiver i en fast ophængt blok og en i tovet ophængt underblok, der bærer bryderen. Ved en differens-t (s. d.) overføres kraften ved en endelos kæde. Ved skruet-gnm. snekke og snekkehjul, ved tandhjul-t gnm. tandhjulsudvekslere.

taljelobjer, sør., tvørvæksende ml. (skæret ml.) to blokke, hvorfod en talje dannes.

talk (arab.), *H'MgaSitO'*, lyst grålighed, blødt mineral, der forekommer som skællede el. bladede aggregater. Hovedmineraler i t-skifer, klæbersten og speksten.

talkum, pulveriseret talk, anv. som smøremiddel og pudser.

Tallahassee [tā'hāsi], hovedstad i Florida, USA; 18 000 indb. (1945).

tal'lerken (mnt. *tallerken* (lille taller), fra fr. *tailloir* skærbrædt), opr. en brødkive, hvorpå koden lagdes, senere, lavet af træ, i den 3 ngr middelalder af tin, senere af guld el. sølv; fra omkr. 1700 blev fajancet alm., samtidig kom kin. porcelænstil til Danm. gnm. Ostindisk Kompani.

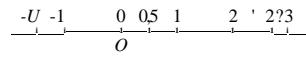
tallerkennegre, populær betegn. for afr.

folk, der ved indsætning af træskiver i over- og underlæbe giver disse en tallerkenagtig, fremstående form.

Talleyrand- Périgord [tal'-ra-per'i-gDir]. Charles-Maurice de (1754-1838), fr. politiker. 1788 biskop af Autun. 1789 med trediestand, foreslog at inddrage kirkegodserne. 1797-1807 fr. udenrigsmin., brod med Napoleon 1809. 1814 leder af provvisorisk reg., fik Napoleon afsat og Ludvig 18. på tronen. Fr. udsending i Wien 1814-15, forhandlede på lige fod med de andre stormagter, svækket ved Napoleons kup 1815 og gik af. Støttede Ludvig Filip 1830, fr. gesandt i London 1830-34. (Portræt sp. 4493).

Tallien [tal'jæ], Jean (1769-1820), fr. politiker. Tilhørte Bjerget, blevet 1793 oprør i Gironde. Truet af Robespierre bidrog T til hans fald 1794, mistede snart efter indflydelse. Hans elskerinde, senere hustru Therese Cabarrus [kab'a'ry] (1773-1835) hørte til direktoriets mest omværmede damer.

Tallinen, ret linie, hvor der til hvert punkt tankes knyttet et reel t på følgende måde: Til et vilkårligt punkt O af linien knyttes tallet 0, og til ethvert andet punkt

det tal, der angiver dets afstand fra O, målt med en vilkårlig fastlagt måleenhed, og taget, positivt el. negativt, eftersom punktet ligger på den ene el. den anden side af O. En jævn skal el. en målestok er en del af en t.

Tallinn [tal'in]: ty. *Reval*, hovedstad i Estland, ved Den Fl. Bugs S-kyst; 146 000 indb. (1938). Handels- og havneby med forsk. industri. Baner til Leningrad og indlandet. Eksport af tømmer og

fodevarer. Univ. Gr. 1219 af Valdemar 2. efter sejr over esterne. Under Danm. 1238-1346, befæstet. Derpå til ty. ridderorden. Blomstrøde hansestad; 1561-1710 sv. derpå russ. Hovedstad i Estl. 1918. Besat af sovj. tropper 17. 6. 1940. Ty. besættelse efter store ødeleggelser 28. 8. 1941-24. 9. 1944.

'tallolie (sv. *tall fyr*), olie vundet, især i Sverige, som biprodukt ved sulfatcellulosefremstillingen, bestående fortrinsvis af forsk. fedt- og harpkissyre. Efter rennsning og behandling med alkali fås bløde sæber. Ved forestring (jfr. ester) fås en tørrende olie, som har været anv. som erstattning for linolie i fernis.

tal'lotteri, 1) ældre form for lotteri, hvor man ved udtrækning af et vist antal (genen 5) numre fordele gevinstene i forh. til numrenes størrelse; i Danm. 1771-1851. 2) børnespil (lotteri).

Tal'ma, *Francoh* (1763-1826), fr. skesspiller. Deb. på Théâtre Français. Til sin død en af fr. teaters største tragikere; brod med det konventionelle kostyme og klædte sig efter rollen.

Talmadge [tālmādʒ], *Norma* (f. 1897), amer. filmskuespillerinde. Deb. 1910, i mange år en af stumfilmens mest fete rede divaer bl. a. i »Kiki« (1925), »Kame-liadiamen« (1927).

tal'man [ta'lmān] (sv. ordfører), titel på formændene i sv. rigsdelene I og 2. Kammer, vælges af kamrene selv.

'tal'mi (af r-a/(lois) fremstillerne navn + fr. m-(or) halvguld) el. abessinsk guld, kobberlegering med 8-12% zink og 1% tin; anv. til billige Smykkengetande.

Talmud (hebr. belæring, studium), samlinger af traditioner, som ved siden af

søsyge

oftest rødlig el. blålig. Tit meget talrig, skadelig v. at æde fisk i garn o. 1. **søsyge**, utilpushet m. kvalme og opkastning under sørserjer; skyldes ligevægtsforsyrelse (labyrintirritation), dog også psykiske indtryk. Behandlingen er roligt, horisontalt leje og piller, indeholdende atropin og skopolamin el. barbitursyrepræparater.

søstætning, d. s. s. stabelfløbning.

søterritorium, den del af havet, der ligger nærmest en stats kyster og hvorover staten derfor udover sin højdesret alene med de begrænsninger som følger af passeretten for andre nationers skibe. Hver stat kan i principippet fastsætte bredden af sit s; hyppigt er den 3 somil, i Danm. 4 somil, hvor intet andet udtrykkeligt er fastsat. Efter 2. Verdenskrig har Sov. og Polen hævet et s på 12 somil.

søtunge, d. s. s. tunge.

sotander (*Scapho poda*), klasse af bløddyr. Langstrakte, omgivet af en svagt krummet, rørformet skal, åben i begge ender. Raspeturuge. Særkønnet; larven timfimklaedt. Havdry, sidder delvis nedgravet i bunden. Én art ret alm. i Danm. **søtøjmester** (*tøj*: ældre betegn. for skyts), direktør for sørstillerier, den sofficer, der har ansvar for vedligeholdelse og fornyelse af soværnets artillerimateriel, planlæggelse af skydningerne m. v.

Soul [ssu:l, Jäul], off. *Kyongsong*, jap. *Keijo*, hovedstad i (S-)Korea, midt i det vest. lavland; 1 142 000 indb. (1946). Handels- og jernbanecentrum. Lettere industri. Havneby: Chemul'po.

soulv, d. s. s. havkat.

sour, kronometer til navigationsbrug. **søvagt**, vagtfordeling under gang (sejlads), modsat ankervagt, når skibet liger til ankers.

søvejsregler, internationale, internat, påbudsbestemmelser til skibsartens betrygelse om skibes vigepligt, lanterneføring, lydsignalering under tage osv., i Danm. fastsat ved kgl. anordning af 22. 1. 1897 med tillæg.

søvind el. pålands vind, se land vind. **søvindmerge**, hidtil, fed kalkrig mægel fra nedre oligocæn på Horsens-egnen. **søvn**, en regelmæssigt tilbagevendende tilstand af bevidsthedsloshed, der lettest indtræffer, når sanseindtrykkene til hjernen bringes ned på et minimum, altså ved mørke, ro og afslappelse. Træthed, legemlig el. andelig, virker fremmende på tilbøjeligheden til s. s er en nødv. hvile for

storhjernen, og mangel på s vil nedsætte hjernens funktionsevne, evt. fremkalde nervesygdomme. Under s ændres mange af legemets funktioner, pulsen bliver langsom, stofskiftet og legemstemp. falder osv. s styres sandsynligvis fra et særligt s-centrum i mellemhjernen.

søvnbevægelser, *bol.*, plantebevægelser, bl. a. hos bælgplanter og skovsyre; består i, at bladstillingen ændres ved aften, når planterne går i søvnstilling, og om morgen, når de går i dagstilling. Beror på ændring i saftspending.

søvngængeri el. *sonnambulisme*, tilbøjelighed især hos børn og unge mennesker til i mørke el. mindre dyb søvn at gå omkring og evt. foretage mere komplikerede handlinger.

søvnloshed (insomnia). Normalt varer nattesøvnen 7-9 timer uafbrudt, hos børn en del længere, hos ældre noget kortere. Ved f. eks. febersygdomme, sindslidser, smertefulde sygdomme m. fl. og særlig ved neurostomi og depression findes forstyrrelser heri. - Man antager, at den normale sovn udløses fra nervecentre i hjernens centrale dele, muligvis gnm. en virkning på blodkarrene i hjernebarken, og man har tænkt sig, at s skyldes forstyrrelser i den reguleringe virksomhed fra disse centre. Psykiske faktorer spiller dog også en stor rolle.

Søværnskommandoen, øverste kommandonydighed inden for soværnet. Chefen for S er tillige direktør for Marineministeriet, der varetager de rent administr. i S, hvori over indgår bl. a. Marinestaben, der forbereder og planlægger landets sø- og kystforsvar.

sørør (*Hali otis*), forgellesnegle. Stor, skålformet skal m. tykt perlemorslag, i skallen en række huller. En art v. Eur.

•Saaby', Viggo (1835-98), da. sprogforsker, især kendt for sin retskriveningsordbog (1891).

Saabye, August (1823-1916), da. billedhugger; *Susanne for Rådet og Lady Mabeth* (begge kunstn.) statuer af H. C. Andersen (1877, Kongens Have) og / P. E. Hartmann (1905, St. Annæ Plads, Kbh.) m. m.

sål arkit., 1) det nederste stk. træ i vindueskarm; 2) bunden af en blænding el. niche, som ikke når gulvet.

sålbænk (af sál), udvendig, vandaflledende flade under vindueskarme.

'såleard (oldn. *arOr* plov), primitiv plov-type med vandret løbende skær (sålen). Anv. i sten- og bronzealder.

sålegængere el. *plantigrade*, paddedyr der træder på hele føden, f. eks. bjørnen og mennesket.

sålelæder, læder der fås af oksehuder v. rodgavning el. kromgavning.

såmaskine, landbrugsmaskine til fordeling og nedbringning af sådehorn og frø. Nytildags anv. kun radsåmaskiner, der kan utsæt frø og korn i række med forsk. afstand (10-60 cm) og med forsk. såmængde (1-200 kg) pr. ha. Sæden føres m. passende mellemlun v. hj. af særligt udformede tilføringshjul fra en beholder gnm. udlobsrør til fører, der trækkes af en række knive på maskinen. De moderne s opstod i Engl. i 18. årh.

såning. Den ældste form for s var bred-såning; nu anv. udelukkende radsåning med såmaskine, der giver en mere ensartet fordeling og dækning af frøet.

sår, sonderdeling af hud el. slimhinde. De akutte sår (lat. *vulnus*) benævnes efter deres oprindelsesmåde, f. eks. smitsår, stiksår, skudsår. Kroniske sår (lat. *ulcus*) opstår ved mangelfuld ernæring, betændelse el. kræft. **Sårbehandling**. For Listers tid var sårbehandl. tilfældig. Med Lister (1867) kom den antisепtiske sårbehandl. (behandl. af sårinfektionen), der efterfulges af den aseptiske sårbehandl. (forhindring af sårinfektionen); efter den mod. kemoterapis fremkomst er sårbehandl. nærmest kombineret antisepisk-aseptisk, idet sårene renses, pudres med en blanding af sulfathiazol og penicillin og forbines. Under 2. Verdenskrig kunne man ved denne metode få over 90% af selv de alvorligste sår helet på ca. 10 dage.

sårfeber, feber p. gr. af betændelse i sår. **sårgangran**, d. s. s. hospitalsgangrän. **sårgummi**, et pektinholdigt stof, der ved beskadigelser udvikles i løvtærne ved. Beskytter mod infektion, idet det lukker for karrene.

sårkork, bot., væv, der dannes, hvor plantens overflade bliver beskadiget, s består af korkceller og fremkommer ved delinjer af de uskadte celler i sårets nærhed. **såt** (glda. *saath* baghold, egl. om klappernes opstilling i række el. halvkreds), i jagtsproget den del af terrænet, som ved klapagt afdrives ved een opstilling af skytterne.

T

T, t, 20. bogstav i det da. alfabet; det stammer fra det lat. T, der er optaget uforandret fra græsk. Rumænsk t (t med cedille) har lydverdien [ts].

T, automobilkendingsmærke f. Viborg amt. t, fork. f. ton.

t., fork. f. troy.

Ta, kem. tegn for tantal.

Taaffe [ta:fa:l], Eduard Graf von (1833-95), østr. politiker. Førstemin. 1868-70, 1879-93, øgte at vinde cecherne ved imødekommede politik, mødte modstand bl. tyskerne. Støttet til katolsk-kons. kredse. Fik finanserne til at balancere. Styrtet på forslag om udvidet valgret.

Ta'annek [ta'-anæk], d. s. s. *Ta'anak* i G. T., by i den sydl. del af Jizreelsletten; udgravet af ty. arkeologer.

Tabaril [tab'a:ri'l] (838-923), pers.-arab. forfatter, har skrevet en verdenshist. og en roman-konantanter.

Tabariya [tab'a:ri:jä], arab. navn på Tiberias i Palæstina.

tabatiére [-t'ja:r:er] (fr., af *tabac* tobak), snustobaksdåse, anv. i 18.-19. årh., af

guld el. sølv med ciselerede el. relieferede, el. af porcelæn med malede billeder.

ta'bel' (lat. *tabula* tavle), oversigt ordnet i kolonner og rubrikker; skematisk opstilling af de lavere tals funktion i de 4 regningsarter; tabel'la'risk, som er ordnet i kolonner og rubrikker.

Taberg [ta'bær:g], 340 m. h. bjerg i Sv., SSV f. Jonkoping; indeholder store mængder titan- og vanadinsførende jernmalm. **taber'nakel** (lat. *tabernaculum* telt), 1) den transportable helligdom, som Israel if. 2. Mos. 25-27 medførte under ørkenvandringen. Den var delt i Det Hellige, hvor skuebordsbordet, den syvarmede guldlysestage og røgofferalteret stod, og Det Allerhelligste med Pægents Ark. 2) i kat. kirke lille skab, anbragt midt på el. ved fodens af alteret, i hvilket ciborium opbevares.

'tabes dor'salis (lat. *tabes* tæring og *dorsalis*, af *dorsum* ryg), lat. betegn. for rygmarvs tæring.

tableau [-bi:o] (fr., egl. lille tavle), maleri; arrangeret scenisk opstilling; signaltavle; o verraskelsesudbrud.

Table Bay ftaebl'i:bæj, kapholl. *Tafelbaai*, bugt på den sydligste del af Afr. s Atlanterhavskyst. Cape Town ligger ved T.

table d'hote ['tabb 'do:t], (fr. *vertens bord*), fællesspisning ved et langt bord i hoteller o. l.

Table Mountain [teib'l mauntin], eng. navn på Taffelbjerget.

ta'blet (fr., af lat. *tabula* planke, tavle), skive, lille tavle; *med.*, flade, ovale el. runde kager af medikamenter, tilsat bindemidler og sprængmidler, de sidste til at sprengte t til pulver efter synknin, tilfælder en renlig og nøjagtig dosering af lægemidler.

tablette'ri' (fr. af lat. *tabula* planke), kunstdrejcr- el. kunstsmedkerarbejde: æsker, pibehoveder, cigarrør m. m.

ta'blinum (lat.), i det rom. privathus et stort rum, der i hele sin længde står i forb. m. atrium. Sædvanligvis et rigt udstyret rum.

Tabor, arab. *Djebel et Tur*, hebr. *Har Tâvâr*, bjerg i N-Palæstina SV f. Tiberias Søen; 562 m. If. traditionen Forklarens Bjerg.